

ДЗЕ

Літаратурна-мастацкі часопіс
дзеяслоў

№ 1 (122)
/студзень-люты/ 2023

.....
Выдаецца раз на два месяцы з 2002 года

Мінск, 2023

Падпісны індэкс: **74813**
Чытайце «Дзеяслоў» у Інтэрнэце: www.dziejaslou.by

.....

Рэдакцыя:

Барыс Пятровіч (Сачанка) –
галоўны рэдактар;
Алесь Пашкевіч –
намеснік галоўнага рэдактара;
адказны сакратар – Анатоль Івашчанка.

Мастак – Генадзь Мацур.
Стыльрэдактар – Андрэй Федарэнка.

Ілюстрацыі на вокладцы Леаніда Шчамялёва:
на 1-й стар.: «Студзень»;
на 4-й стар.: «На роднай зямлі».

© «Дзеяслоў», №1, 2023

Пасведчанне аб рэгістрацыі сродку масавай інфармацыі
№ 631 ад 28 жніўня 2009 г., выдадзена Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Заснавальнік – ГА «Літаратурна-мастацкі фонд «Нёман».
Юрыдычны адрас: вул. Кузьмы Чорнага, 18-2, 220012, Мінск.

Адрас рэдакцыі:
вул. Кузьмы Чорнага, 31-906, 220012, Мінск.
e-mail: dzieja@tut.by
www.dziejaslou.by
Тэл.: 354-80-91.

Здадзена ў набор 23.12.2022 г. Падпісана да друку 20.01.2023 г.
Фармат 70x108 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Аб'ём – 22 ул.-выд. арк. Наклад 300 асобнікаў. Заказ №

Паліграфічнае выкананне: сумеснае таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
№ 2/34 ад 23.12.2013, ЛП № 02330/20 ад 18.12.2013.
Вул. Смалячкова, 9-113, 220005, Мінск.

Кошт нумара – па дамове.
Для чытачоў, старэйшых за 16 гадоў.

ДЗЕ

дзеяслоў

ЗМЕСТ

Паэзія	Леанід Галубовіч.		
	...І будаваць надзеі храм. <i>Вершы.</i>	/	5
	Аксана Спрынчан.		
	Пахне лёс мой любістай. <i>Вершы.</i>	/	21
	Уладзімір Мароз.		
	Край вялікай вады. <i>Акцянская нізка.</i>	/	99
Проза	Сяргей Вераціла.		
	Requiem. <i>Вершы.</i>	/	120
	Ангела Эспіноса Руіс.		
	Беспрасвецце. <i>Наратыйная паэма ў 13 частках без цэменту і раствору.</i>	/	136
	Леанід Дранько-Майсюк.		
	Якуш. <i>Апавяданне.</i>	/	10
Дэбют	Уладзімір Міхно.		
	Квадратны цвік. <i>Аповесць.</i>	/	31
	Віктар Варанец.		
	Ад Fabergé. <i>Апавяданне.</i>	/	111
	Зміцер Вішнёў.		
	Марскія запісы. (<i>Капітан Барада тут жарэ селядзец і цэдзіць халодны шнапс).</i>	/	129
Дэбют	Алесь Місуна.		
	Самапіска. <i>Апавяданне.</i>	/	143
	Магдалена Лаеўская.		
Шуфляда. <i>Вершы.</i>	/	152	
Андрэй Чапляюк.			
Нарохрыст. <i>Вершы.</i>	/	159	

Пераклады	Марыт Капла. Месца ў чацвёртым радзе. <i>З кнігі “Любой па-шведску”, заснаванай на інтэрв’ю Стэфана Юлена. Пераклад Насты Лабады.</i> / 163
	Уладзімір Даніленка. Смех начнога пана. <i>Апавяданне з нізкі “Сямейныя хронікі”.</i> <i>Пераклад Андрэя Налівы.</i> / 172
	Луцкае трыа. Вольга Ляснюк. / 179
	Мікола Мартынюк. / 182
	Эліна Фарманюк. / 185
	<i>Пераклад Сержука Сыса.</i>
Мастацтва	Адам Глобус. <i>Леанід. Словы пра жывапісца Леаніда Шчамялёва.</i> / 188
Эпістальярый	Сяргей Чыгрын. “Надзея святая таёмна крадзеца...” <i>Лісты Сяргея Новіка-Пеюна.</i> / 194
Згадкі	Сяргей Ваганаў. <i>Шматкроп’і-ІІ. (Працяг).</i> / 203
Эсэ	Вольга Бабкова. Унутраны горад. / 218
	Васіль Аўраменка. Радно і крыж Анатоля Сыса. / 225
Сумоўе	Анкета «Дзеяслова». Людміла Хейдарава. / 231

Леанід Дранько-Майсюк

...Навучы мой дух загнаны
Звонам зор загойваць раны,
Сонцам асвятляць юдоль...

Stabat Mater

Паводле сярэднявковай каталіцкай секвенцыі

1. Маці, плачучы, стаяла,
Крыж слязамі абмывала, –
Сын распяты на крыжы.
2. Адчувала ў паняверцы
Боль такі, як меч у сэрцы,
І агонь ва ўсёй душы.
3. Не адсунуць гэты камень,
Раны не закрыць рукамі,
Доля Матчына – палын.
4. Большае няма атруты –
Бачыць Сынавы пакуты,
Памірае родны Сын.

5. Хто ля Сына ўгледзеў Маці,
Слэз ніяк не мог стрымаці,
Нібы тая сірата.

6. Мора слэз і ласкі мора,
Людзі падзялілі гора
Маці нашага Хрыста.

7. За грахі ўсяго народу,
Нас ратуючы ад зводу,
Узышоў на крыж Хрыстос.

8. Чуе Маці, як у Сыне
Роднае дыханне гіне
І знікае ў глыб нябёс.

9. Маці, любасці крыніца,
Дай малітвы той напіцца,
Што паможа мне прыдбаць

10. Сілы, роўныя Хрыстовым,
І такія ж думкі, словы,
Каб сябе Яму аддаць.

11. Так зрабі, каб мукі Сына
Ува мне жылі няспынна
І былі маёй крывёй.

12. Жыць хачу ў Ягонай тайне,
Боль за Сына Ты аддай мне
На Галгофе на святой.

13. Плакаць я хачу з Табою,
Спачуваць Хрысту душою
Век, пакуль мне паміраць.

14. І стаяць з Табой, як зоры
У начной стаяць прасторы,
І як сонца, так стаяць.

15. Панна, светлая Дзяўчына,
Ля Твайго пры смерці Сына
На Галгофе быць дазволь.

16. Навучы мой дух загнаны
Звонам зор загойваць раны,
Сонцам асвятляць юдоль.

17. Гэтак жа раскіну рукі
І прыму такія ж мукі,
Як Твой Сын прыняў за нас.

18. І ад кары нечаканай
Уратуй мяне Ты, Панна,
Як надыздзе Судны час.

19. У апошнія хвіліны,
Хрысце Божа мой адзіны,
Дай душы з табой пабыць.

20. І як згіне маё цела,
То дазволь душы збалелай
Славу райскую здабыць.

10 сакавіка 2023 г., пятніца, 17 г. 37 хв.; Менск.

Святлана Воцінава

...агацца..

Дом лістоў

Аповесць

*Прысвячаецца светлай памяці
прафесара Аляксея Пяткевіча*

Пачатак

Ніякае гэта не запазычанне ў Марка Z. Данілеўскага, інакш было б «Дом лісця»¹. Твор жа, які цяпер, пакуль яшчэ не зусім сцямнела, знайшоўшы паперу і кавалак алоўка, прыладкаваўшыся на нізкім шчарбатым ганку, я пачынаю пісаць, не хаваючы хвалявання (бо хаваць яго тут няма ад каго), павінен называцца «Дом лістоў».

Таму што ён не пра лісце, якое шапаціць ад пераднавальнічнага ветру (вечер, дарэчы, мяне трывожыць: не ведаю, ці цэлы на доме дах, які Афтаназы² апісвае як гладкі, на два схілы, падбіты гонтам, і наколькі страшна ў навальніцу знаходзіцца ў цемры стогадовай закінутай вілы, у якой адбываецца чорт ведама што; у якой адбываецца нешта такое, што

*У межах
літаратурнага
праекту
“Слаўная
кампанія:
рэАНІМАцыя”.*

я пакуль не здолела зразумець), і не пра лісты ў сэнсе аркушы, а толькі пра тыя лісты, якія ў эпоху да эсэмэсак людзі пісалі адно аднаму, каб дзяліцца падзеямі і надзеямі.

Я прыехала сюды па невядомай прычыне мінулай ноччу, аддаўшы таксісту добрую частку атрыманага напярэдадні ганарару. Магла б пакінуць гэтыя грошы ў «Галіяфах», набраўшы ў іх кнігарні дзясяткі два кніг. Або купіць тры скрыні сочнікаў.

Замест таго, каб пісаць належнае, я пішу пра сочнікі. Гэта не дзіўна для чалавека, які не еў больш за суткі. А пішу, што прыехала сюды па невядомай прычыне, бо не ведаю, што прымусіла мяне сярод ночы адарвацца ад тэксту, які пісала, глытаючы праз старонку чарнюткі перасалоджаны чай, узяць таксоўку і дзве гадзіны без адзінай думкі ў галаве ўзірацца ў дарогу перад сабой. Таксіст маўчаў. Яму не хацелася ехаць за сотні кіламетраў у ноч. Таму і давялося мне развітацца з трыма скрынямі сочнікаў. Усё, больш ні слова пра ежу.

Паўразбуранай вілай, узведзенай на мяжы XIX і XX стагоддзяў, у наш час валодае ўніверсітэт, у якім я працую. Але гэта інфармацыя ні пра што: я не ведаю планы ўніверсітэта адносна будыніны, якая выглядае закінутай і ў якую я трапіла без перашкод, не пытаючы ніякага дазволу. Не думала, што гэта будзе так проста: падняцца на ганак, узяцца за ручку, адчуць, што дзверы не замкнёныя... Я ўвайшла ў дом, па-ранейшаму не маючы ў галаве ніводнай думкі. Нягледзячы на ноч і самоту, страху я не адчувала. Нібы нехта адключыў у маім арганізме некаторыя опцыі. Цемру, якая паспешліва мяне атуліла, ледзь толькі промні ад фар таксоўкі рассеяліся за даляглядам, крыху разбаўляла святло месяца. Пад яго цікаўным вокам я і дайшла да дзвярэй і з лёгкасцю іх адчыніла. Яны і не рыпнулі. Хаця ў гэтым упэўненасці няма: хто ведае, ці не быў у мяне разам з іншымі опцыямі выпадкова адключаны слых.

Шалёны вецер. Ледзь утрымала паперу. Уявіла, як гэты прайдзісвет вырывае яе і нясе ў нязнаную далеч. Нехта знойдзе і прачытае. Або не чытаючы выкіне. Вырашаць, як заўсёды, будзе выпадак. Некаторыя лічаць, што выпадкам як псеўданімам карыстаецца Бог, калі не хоча сябе называць.

Зноў парыў ветру. Яшчэ і яшчэ. Вось што! Чытай уважліва той, у чые рукі прыляціць гэты аркуш. Перад тым як трапіць сюды (53.027648 паўночнай шыраты і 25.816376 усходняй даўгаты), я ціхамірна сядзела на кухні і пісала біяграфію Элізы Ажэшкі. Разважаючы пра нязведаныя шляхі, якімі ў наш час вяртаецца з нябыту цікавасць да падобных персон (чыя колішняя заслужана гучная слава без відавочных прычын апынулася асуджанай быць патрэбнай толькі спецыялістам і апантаным прыхільнікам), адзін з маіх сяброў-творцаў выказаў меркаванне, што спадчына па-сапраўднаму значных асоб праз сотні гадоў пасля іх жыцця непазбежна актуалізуецца імі самімі. Згустак нерастрачанай творчай энергіі вандруе па свеце, імкнучыся хоць некага абудзіць, і той, з кім яму гэта ўдаецца, пачынае раптам бачыць усё, што раней было незаўважным, і паведамляе астатнім: «Глядзіце! Гэта было створана вельмі даўно, але гэта ўсё роўна пра нас». І гэтае «пра нас» не залежыць ні ад грамадскага ладу, ні ад імёнаў правіцеляў, ні ад тэхналогіі быцця. Гэтаму «пра нас» усё роўна, перамяшчаемся мы брычкай, запражанай коньмі, ці самалётам і электрамабілем. Гэтаму «пра нас» ёсць прыгожая назва: класіка.

На віле Паўлінава, дзе Эліза Ажэшка гасцявала больш чым сотню гадоў таму і дзе цяпер знаходжуся я, гэтым словам знайшліся шыкоўныя доказы. Нават тое, што мяне падняло і панесла сюды сярод ночы, даказвае іх без-

умоўную слушнасьць. Наконт жа ўсяго астатняга – што адбылося са мной ужо тут, – можна не сумнявацца: я трапіла ў пазачасе, міжчасе, надчасе, эйнштэйнаўска-хокінгаўскі прасторачас... Я не ведаю, як назваць.

Вецер усё настойлівей вырывае паперу. Далася яна яму... Цямнее. Я ледзь разбіраю радкі, пішу амаль усляпую. У доме пісаць не магу – там ужо цёмна.

Карацей! Таго, хто гэта прачытае, я прашу трапіць у маю кухню і знайсці там біяграфію Элі

Я не дапісала яе: мне не хапіл

Тое, што не паспела зрабі

Таму што я абя

Мой ад

«Прыемныя завершаныя справы», – пісаў Га

3 рукапісу, знойдзенага ў кухні

– А гэта быццам Ян Груздзіцкі. Дзіда прабіла яму руку.

– Ой, і як толькі вытрываў, небарака... А тут конь паранены. Рыцар зваліўся, шлем пакаціўся. Вось дык вясельны турнір!

Рыцарскі вясельны турнір, перад пачаткам якога папяровыя ўдзельнікі адпусцілі адно аднаму ўсе верагодныя грахі, – на выпадак, калі хто каго зачэпіць, пакалечыць, а мо і зусім заб'е, – завяршыўся. Не без ахвяраў, канечне. Конь пад панам Мілкоўскім цяжка паранены, пан Добка свайго каня ўвогуле страціў, а пана Казімерскага так моцна торкнула кардонная дзіда ворага, што дзяўчынкам зрабілася страшна: быццам яны апынуліся на плошчы Кракава і перад імі не аксамітная паверхня канапы-жабы⁴, а ўтрамбаванае рысталішча, з якога ўсе жабы, калі яны там былі, паразбягаліся ў пошуках схованак.

– Клямуня, а праўда, нявеста прыгожая? Сукенка ў яе такая...

Сукенка Грызельды з Баторыяў, ужо некалькі гадзін Замоўскай, ад вузенькай талі пераходзіць у пышны купал спадніцы, падол якой аздоблены карункавымі проразямі. Пышныя буфы змяняюцца тонкімі рукавамі, а над шырокім гафраваным каўнерыкам узвышаецца акуратненькая галоўка. Пані Замоўская хоць і папяровая, але такая ўся дасканалая, што не адвесці вачэй. Яе выразалі нажнічкі пана Філіповіча, адзінокага мастака, якога *tata* знайшла недзе ў Гродне і запрасіла выкладаць з пражываннем. Чалавек адзінокі і немалады, пан Філіповіч пераязджае з Паўлоўскімі на зіму ў Гродна, дзе яны здымаюць дом на Брыгіцкай, а на лета вяртаецца ў родную для іх Мількаўшчыну і акрамя урокаў жывапісу, якія дае Клямуні, мае клопат, які каштуе яму цяжкіх аніла, – бясконца выразаць папяровых герояў і антураж да іх дзеяў. Людзі і дрэвы, камяніцы і замкі, коні, карэты, рыцары, зброя... Ужо апрабавана ў папяровым баі армія Хадкевіча, ужо памянлі дыслакацыю – перанесліся з салона ў пакой – казакі Хмяльніцкага, ужо двор Вішнявецкага лёг адпачыць пад канапай, і вось цяпер з належным размахам адзначаецца вясельне каралеўскай пляменніцы. Папяровыя кароль з каралевай уважліва назіраюць за дзеямі, седзячы на балконе камяніцы Шпігlera⁵, якой дзяўчынкам служыць вялікая скрыня з рукапісамі бацькі. Ролю балкона выконвае фаліант старога знаёмага Мірабо. Вельмі старога, старэйшага за іх на стагоддзе. Але яны чыталі яго «Memories des Contemporaries», таму ён ім не чужы. Яны няшмат зразумелі ў гэтых яго «Успамінах сучаснікаў», але некаторыя месцы нават дэкламавалі – так ім падабалася мудрагелістасць выказаў, якія хацелася прамаўляць патэтычна.

Некалькі дзён таму Зюня і Клемянцінка дачыталі купленую *taman* кнігу «Граф Монтэ-Крыста». Гісторыя пра Эдмона Дантэса іх не вельмі ўразіла. Не дзіўна: у тым замку Іф, дзе воляй варожай задумы апынуўся кніжны герой, месце Мірабо знаходзіўся ў сапраўдным, а не прыдуманым затачэнні.

Maman... Зюня ажно няме ад захаплення, калі пані Францішка, седзячы перад люстэркам, расчэсвае доўгія чорныя валасы. Плаўныя павольныя рухі тонкіх прыгожых рук заварожваюць, ад маленькай галоўкі на тонкай шыі нельга адвесці пагляд. Беласкуры, з тонкімі рысамі тварык, пяшчотны позірк выразных вачэй з-пад маляўніча выгнутых броваў, акуратны прамы нос, яркія пухлыя вусны над кругленькім падбародкам... З такім жа замілаваннем Зюня глядзіць на бабку Альжбету, калі тая бярэ ў рукі кошык з вязаннем і, схіліўшы над карункамі зморшчаны твар, пачынае распавядаць пра старыя часы. Унучкі любяць паслухаць бабулю, седзячы перад ёй на падлозе. А нядаўна панна Міхаліна, якая вучыць іх усяму патроху, ад польскай і французскай граматык да музыкі і матэматыкі, паведаміла, што *taman* неўзабаве будзе вячэца. Знаёмцеся: будучы Зюнін айчым пан Відацкі, прыгожы і вельмі разумны мужчына з вялікімі добрымі вачыма і пышнымі вусамі, якія ён часта прыгладжвае не іначай як з мэтай быць трохі больш важным. Мае такую патрэбу, бо маладзейшы за пані Францішку на сем гадоў.

Бацьку Зюня зусім не памятае. Вядомы гродзенскі юрыст, старшыня павятовага суда Бенедыкт Паўлоўскі памёр шэсць гадоў таму, праз два з паловай гады пасля яе нараджэння. Але і памятае таксама – той неўміручай нападле-гендарнай памяццю, якую стварыла па ім атмасфера мількаўшчынскага дома: не праходзіць і дня, каб нехта пра яго тут не згадаў, такі гэта быў чалавек – светлы душой і з вялікім пачуццём абавязку. Зюня часта разглядае яго твар на партрэце, напісаным дзядзькам Янам. Бацькаў малодшы брат, нездаровы псіхічна, але адораны талентам жывапісца, таксама пайшоў з жыцця досыць рана і таксама паспеў пакінуць па сабе каштоўную памяць – партрэты Бенедыкта і яго жонкі Францішкі. Сур'ёзны мужчына ў гадах, пан Бенедыкт на партрэце трымае ў руцэ разгорнуты ліст, але не чытае яго, а пазірае задумліва некуды ўдалачынь. Пані Францішка, дачка паручніка лейбгвардзейскага Кексгольмскага палка мушкецёраў, героя вайны 1812 года, маладзенькая маці дваіх дзяцей, на партрэце выяўлена з малодшай, Зюняй. Старэйшая, Клемянцінка, ад нараджэння хварэе, амаль увесь час у ложку, і што ні рабіла пані Францішка, якіх дактароў ні выпісвала – і з Гродна, і з Вільні, і нават з Варшавы, – ніводзін не можа даць рады.

Аднаго разу, калі Клемянцінцы было так кепска, што не магла яна з Зюняй гуляць, малодшая, сумуючы, запісала ў сшытак гісторыю пра служанку Эмільку, якую пасадзілі ў турму ні за што, і як яна там замаркоцілася да смерці. Пачатак гісторыі быў рэальны, спісаны з жыцця: фройляйн Фехнер, бона немка, паклала свой бранзалет у шуфляду з бялізнай, а шукала яго пасля ў куфры і, не знайшоўшы, абвінаваціла ў крадзяжы служанку. Вось Зюня і выпісала яе ў вобразе пані N. А што? І ў жыцці служанку Паўлоўскіх маглі з-за Фехнеркі пасадзіць у турму, як у апавяданні, і яна магла б там памерці, і тады пахавалі б яе, як Эмільку, і ляцеў бы над зямлёй пахавальны звон.

Так і назвала Зюня свой першы твор – «Пахавальны звон». Не ведаючы, што ўжо вельмі хутка яна пачуе гэты звон па сястры, і стане ён першым у яе жыцці вельмі цяжкім выпрабаваннем. Адгукнецца ён невыносным болем і пакіне ў душы першую з тых шматлікіх ран, што разам утвораць невымерную глыбіню, з якой толькі і можа чэрпаць сапраўдны талент.

За сямнаццаць гадзін да падзей, апісаных у самым пачатку

Сапраўды смелы чалавек можа праяўляць баязлівасць, пакуль на нешта рашаецца, але дзейнічаць яму трэба адважна. Гэта па Герадоту. У мяне ніколі не бывае па Герадоту: я прымаю рашэнні адважна і без разваг, а дзейнічаю, як прыйдзецца.

Апынуўшыся ў Паўлінаве, я адчула сябе калі не гаспадыняй, дык, прынамсі, вельмі жаданай госцяй. Уяўленне – наша ўсё. Бярэм першы, які трапіць на памяць, харошы раман мяжы перадапошніх стагоддзяў, французскі ці наш, створаны ў Парыжы ці Гродне, – і знаходзім у ім такія апісанні пакояў, якія мне ніколі не паўтарыць.

Найперш я ўявіла сябе ў бальнай зале: заўсёды хацела ўбачыць падлогу ў кругі, прыдуманую спецыяльна, каб нельга было па ёй проста ісці, каб узнікала жаданне кружыцца, кружыцца, кружыцца... Закружвацца ў танцы да кружэння ў галаве. І вось ужо з жырандоляў у сто стэарынавых свечак на падлогу ў сотню паркетных кругоў радасна спадаюць светлавыя снапы, паспяваючы па дарозе згуляць у адбіткі з гіганцкімі люстрамі ў мармуровых кансолях.

Паволі пераходжу з пакоя ў пакой. На фоне адамашкавых сцен колеру *vert-de-gris* (мой любімы хвойна-зялёны з адценнем шэрасці палыну) святочна ўзвышаюцца келіхі бога Шывы – беласнежныя бутоны індыйскага дурману. З акна на акно, задрапіраванае фларансам і аксамітам, перапаўзае чэпкая пасіфлора, пакідаючы на кожнай парцьеры па некалькі цікаўных зорак-вочак. Над сталамі і столікамі, камодамі і бюро, расстаўленымі ўздоўж абцягнутых шоўкам сцен, над строгай паліцай каміна і фрывольным дубовым сервантам высяцца фігуркі з беласнежнага мармуру, сярод якіх абавязковая Ніка і цалкам верагодны Вальтэр, лямпы на малахітавых пастаментах, падсвечнікі на бронзавых ножках і надтрэснутыя японскія керамічныя вазы – як сімвалы перафарматаваных няўдач: усё, што нас не забівае, ператварае нас у кінцугі⁵. На нейкі момант мне падалося, што недзе ў дальнім пакоі нехта перабірае клавiшы фартэпіяна і да мяне далятае такая дабратворная музыка, што хочацца схіліцца ў цырыманіяльным паклоне. Але паколькі не было мне тут перад кім схіляцца (хіба перад уласнай легкадумнасцю, якая, між іншым, часта таго заслугоўвае), я проста пад музыку пакіравала да месца, якое цікавіла мяне больш за ўсё.

Мне патрэбен быў кабiнет гаспадара вілы Яна Отана Бохвіца, высокага старога з доўгай снежнай барадой і глыбока пасаджанымі вачыма, пагляд якіх з-пад моцна навіслых броваў скіраваны больш не на тое, што знаходзіцца перад імі, а на тое, што залягае ў глыбінях памяці. А там, ні многа ні мала, удзел у паўстанні і смяротны прысуд, заменены на зняволенне. Пасля вызвалення пан Бохвіц заняўся быў садаводствам. Збудаваная ім віла Паўлінава, аточаная цудоўным садам, – апошні дом, у якім Эліза Ажэшка гасцявала такой самай летняй парой, якая стаіць цяпер. Яна прыехала сюды ў слаўнай кампаніі выдатных прадстаўнікоў свайго часу і з еўрапейскім шыкам – на аўтамабілі нашчадка легендарнага Тадэвуша Рэйтана⁶, гаспадара блізкай Грушаўкі. Мяне ж, самотную і нават без думак у галаве, прывёз у Паўлінава з некалі правінцыйнага Мінска суровы маўклівы таксіст. Хто ведае, якія сілы рухаюць авантурыстамі? Я ні хвіліны не сумнявалася, што кабiнет старога Бохвіца дасць мне тое, для чаго я тут апынулася. І што акурат для гэтага я і апынулася тут.

3 рукапісу, знойдзенага ў кухні

– А во яшчэ выпадак. Ехаў аднаго разу мужык. Ды надта ў яго нос быў вялікі. А проці яго ехаў тады Радзівіла, а хоць дарога была шырокая, але Радзівіла хацеў з мужыка пасмяяцца, дык і кажа яму: «Гэй, з доўгім носам набок!» Тады мужык пальцам адхіліў нос набок і кажа: «Проша пана ехаць!» Радзівіла паглядзеў, што мужык не дурань, даў яму жменю грошай ды і сам з дарогі змыліў.

Знаёмцеся: Франак, падлетак з вёскі, дапамагае садоўніку ў сядзібе Паўлоўскіх, а ў вольны час дае парады юнай агародніцы, у якую Зюня ператварылася па рэкамендацыі дактароў, калі, застаўшыся без сястры, атрымала моцнае нервовае ўзрушэнне. Франак можа і павучаць, і крыгтыкаваць, калі трэба. Пані Францішцы не падабаецца сяброўства дачкі з дзецьмі простага люду, але Зюні цяпер больш няма з кім гуляць... Не тое. Зюню прывабляюць такія стасункі, яна цягнецца да простых людзей так, быццам яны яе прыварожваюць. А з Франакам ёй вельмі цікава. Сядзе ён, бывае, на лавачку, паставіць ногі шырока, як мужычок, выгне спіну паўабараначкам, упрэцца локцямі ў калені, пачухае патылічку, паправіць чубчык, пасля разгнецца павольна і важна, падаўшы грудзі наперад, правядзе вялікімі пальцамі пад паяском, якім падперазана кашулька, абцягне яе ўніз і, бліснуўшы вачыма, пачне расцягваць кожнае слова, нібы спяваць:

– Аднае нядзелі сама людзі ішлі да касцёла, ажно бачаць – стаіць ля дарогі чалавек такі чорны, зашмэрганы. А гэта быў скарб, перакінены ў чалавека. Усе людзі з яго анно смяліся і далей ішлі. А адна дзеўка, на самум задзі ішоўшы, падышла да яго і кажа: «Чаму ж ты, чалавечку, носа не ўватрэш? То ж з цябе ўсе смяюцца! Пажджы, я ўватру» – і як даткнулася, так той і рассыпаўся каля ног. З цэлага чалавека зрабілася гурба золата! Дык дзеўка не ішла ўжэ да касцёла, бо золата да хаты валачыла.

Бывае, што ў сярэдзіне аповеду Франак, як сапраўдны артыст, робіць паўзу. Спачатку маўчыць, зазірае ў цікаўныя Зюніны вочкі і радуецца, а потым важна падымаецца з лаўкі, правярае яе надзейнасць, стукаючы нагою ў апорныя слупчыкі, пазірае то на неба, то на зямлю, абавязкова нешта гаворыць пра заўтрашняе надвор'е і адразу ж тлумачыць, адкуль ён пра гэта ведае.

– Ці бачыць паненачка, як чарвячкі выгінаюцца? Гэта на дождж. І браткі галоўкі павесілі – таксама дождж адчуваюць. І вераб'і сёння ў пыле купаліся.

У іншы дзень кажа іншае:

– Жаўручына завісла высока-высока, ледзь песня чуваць. Будзе скварна. І галубы буркуюць, падтакваюць.

Зразумеўшы, што паненачцы абы слухаць, працягвае баяць:

– А вось пра ката. Як хлопец адзін праз яго ўзбагацеў. Адзін чалавек паміраў і, паміраючы, мовіў да сына: «Помні, каб, калі паедзеш першы раз па маёй смерці да места, то што ўперад угледзіш, тое і купі». Ну і паехаў ён да места, аж бачыць – баба нясе ката тапіць. Ён ёй: «Стой, не тапі!» – і купіў яго за дзясятку. А той кот чыста як сабака – усюдачкі за ім бегаў. Пайшоў ён у свет, ідзе так, ідзе, ажно прыйшоў у такое месца, дзе катоў не зналі.

Тут Франак зноў робіць паўзу – бо так гэта казку Тадэвуш з Шыдлоўіц распавядаў, а ён яго слухаў на кірмашы, што ў Зэльве, дзе гаспадарам новых коней куплялі, – і потым зноўку працягвае:

– Заходзіць ён да аднае хаты, ажно там сядаліся есці, ды і розгі каля сябе

кладуць. Думае ён: «Нашто гэта?» Ажно як высыплюць пацукі ды мышы: яны іх б'юць, а яны лезуць – проста не адагнаць! Дык ён пытае ў гаспадара: «Чаму гэта?» – «Ат, намножылася гэтай брыдоты!» – «А я маю такога, – кажа, – звера, што гэту брыдоту выдушыць». І як пусціць таго ката, той як пачне пацукі душыць! А гаспадар яму гэта... гаршчок золата ў лапу. За ката таго, каб аддаў. Ну, і жыву ён ужэ вельмі шчасліва без ката.

Франак для Зюні такі ж настаўнік, як і фройляйн Фехнер, і пан Філіповіч, і панна Міхаліна, і выпісаная з Вільні капрызная панна Аўгустыноўская. З той толькі розніцай, што Франак не надакучвае з французскімі канчаткамі і нямецкімі артыклямі ды не патрабуе ад *tata* усё болей грошай, а бясплатна выкладае беларускую гаворку і мясцовы фальклор. Зрэшты, у дарослым жыцці вучаніца шчодро разлічыцца з гэтым сваім настаўнікам шматлікімі добрымі справамі, якія здзяйсняцьме для яго ад усёй сваёй вялікай душы. Сімпатыя да простага людю знойдзе адлюстраванне ў многіх яе творах – і ў маленькіх апавяданнях, і ў вялікіх раманах.

Назад у будучыню

Неяк узялася лічыць, колькі разоў спатрэбілася б сказаць «пра», калі б Эліза Ажэшка была маёй бабкай. Высветліла, што тройчы. Так многа і так мала яе ад мяне адзяляе. Але да яе часу я прызвычалася і адчуваю сябе ў ім камфортней, чым у сваім. Кожны раз, калі сядоу пісаць яе біяграфію, я перамяшчаюся на паўтара стагоддзі назад, у думках пераапрапаюся ў яе строй – сукенку сіняга або шэрага, а найчасцей любімага ёю бэзавага колеру, аздобленую стужкамі і карункамі, з фальбонамі, элегантным каўнерыкам, кветачкай або бантам... Яна была фарсуха яшчэ тая, і ў свае 68 гадоў пісала ў лісце да Тадэвуша Бохвіца (сына таго старога, у чый колішні дом я трапіла цяпер без дазволу) какетлівае: «Калі б пан толькі бачыў, якая на мне ладная новая сукенка! Тканіна ад Герсэ⁷! Тут затрымалася і падумала, ці не замазаць апошнія словы атрамантам, каб нельга было прачытаць, але няхай застаюцца – і сведчаць: пра жаночую легкадумнасць, няскоранасць перад ракой часу, смутак *etc.* Жанчына, пух марны!». У думках апрапушы яе сукенку, я падыходжу да яе стала, сядоу ў яе крэсла (з якога папярэдне лёгкім рухам зганяю ката, бо з тым пракудам яна так заўсёды рабіла) – і з гэтага імгнення ніколі не бываю ўпэўненай, што пішу сама, а што выводзіцца мною, але з-пад яе пяра, заточанага так, як мне сваё не затачыць. Але я спрабую, стараюся.

Праз кабінет, які ў гэтым залітым цемраю доме існуе цяпер хіба толькі намаганнем майго ўяўлення (яму, зрэшты, пазаздросціў бы нават і Арыстоцель, які браўся навукова тлумачыць такі ўласцівы фізічнаму зроку феномен як бачанне пры адсутнасці крыніцы святла⁸), я намерылася трапіць у іншы кабінет. Істотна яны не адрозніваюцца: і ў тым і ў другім ёсць пісьмовы стол, абсталяваны ўсім, што ў XIX стагоддзі патрабуецца для напісання ліста. Па правую руку ўзвышаецца акуратненькі стос паперы, закрываючы сабой ножку лямпы з папяровым экранам, па левую складзены канверты і паштовыя карткі, побач стаяць, пабліскаваючы срэбрам, чарнільніца і пясочніца, ляжаць у футляры пёры, сургучовыя палачкі, бронзавая пячатка... Мне, канечне, бачыцца яшчэ і вялізны кубак гарачай салодкай гарбаты з талеркай сочнікаў, але гэта дамалёўвае голад. Розніца паміж двума кабінетамі толькі ў тым, што першага няма ў існуючым доме, а другога – у доме,

якога таксама няма. Але паколькі і першы, і другі ў мінулым былі рэальнымі памяшканнямі, я не бачу перашкоды для тэлепартацыі, калі за яе прыняць перамяшчэнне адначасова ў прасторы і часе – з аднаго імгнення ў адным месцы ў іншае імгненне ў іншым месцы. Не, я зусім не намерваюся распадацца на атомы тут і нанова збірацца з іх там. Я заўважыла (некаторыя прыкметы далі зразумець), што не ўсе законы фізікі тут, у Паўлінаве, дзейнічаюць, як ім належыць. Напрыклад, час. Калі я ў Мінску выклікала таксі, была палова на трэцюю. Межы горада я пакідала не раней чым а трэцяй, ехаць да Паўлінава прыкладна дзве гадзіны, значыць, прыехаць я павінна была а пятай. Чэрвеньскім ранкам а пятай неба ўжо асветлена сонцам. Я ж уваходзіла ў дом пад наглядом месяца. Час нібы спыніўся. Ён насамрэч спыніўся. Гэта сведчыла пра верагоднасць неверагоднага. Калі законы не дзейнічаюць, імі можна распараджацца на сваё бачанне. Я не маю ніякіх сумненняў у тым, што ўдасца мне правярнуць тут якую заўгодна штуку. У галаве ўжо ўсплываюць думкі пра квантавую тэлепартацыю, імгненнае перамяшчэнне на якую заўгодна адлегласць як, словамі вучоных гаворачы, эксперыментальна рэальную і матэматычна даказаную з’яву. Хіба можна адмовіцца ад санкцыянаванага цуда ў сітуацыі, калі табе без яго ніяк?

З рукапісу, знойдзенага ў кухні

— Памятаеш, мы пра Касцюшку чыталі, як ён сто дзён пасціўся і ў касцёле маліўся? Як у боты зямлі набраў, калі пакідаў айчыну, і на той зямлі прысягаў у Расіі смела? Як зняволілі яго ў Петрапаўлаўскай крэпасці? Ён быў гатовы пакутаваць. Ён быў цярылівы. А я?..

Зюня стаіць на каленях і са слязьмі на твары і ў горле звяртаецца да памерлай сястры. Так кожны дзень. Адноўчы, кінуўшы выпадковы пагляд на вялікае люстэрка, яна ўбачыла ў ім Клямуню, якая стаяла за спінай у той самай белае сукенцы, у якой была пахавана, толькі пажоўклый. Давалося зноў выклікаць у дом доктара. Той чарговы раз рэкамендаваў паболеі гуляць. З кім гуляць?

Вясна, кажуць, лечыць усялякія раны, калі да яе прыглядацца, прыслухвацца і напітвацца яе колерамі і гукамі. Але першая пасля смерці Клемянцінкі вясна толькі развярэдзіла боль раны, нанесенай у лютым. Зюня не можа чуць ні гукі катрынкі, што далятаюць з вёскі, ні спева аргана ў касцёле ў Каменцы, куды яны з бабкаю ходзяць, каб маліцца за жывых і памерлых, ні шум ветру ў дрэвах, ні нават спеў птушак у садзе. Нішто не можа ўзрадаваць і ўсцешыць — ні яркае вясёлае сонца, ні дзеткі яго дзьмухаўцы, што гарэзным дэсантам сыплюцца на зямлю, каб потым ператварыцца ў воблачкі і сысці зноў на неба.

У маі расцвіў, паўсюдна кустамі раскіданы, ружовакветкавы глог. Расцвіў такі куст і каля магілкі сястры. Зюня, якая часта прыходзіць сюды з бабкай Альжбетай, узяла ў галаву, што куст гэты – сама Клемянцінка. Галінкі – рукі, лісцікі – валасы, кветкі – вочы. Зюня папрасіла дазволу сарваць з куста колькі галінак, прынесці дадому і прычапіць у пакоі дзе-небудзь над ложкам. Кожны вечар, кладучыся спаць, яна зазірала ў вочы-кветкі і прамаўляла «дабранач», а ранкам віталася, быццам не з кветкамі, а з Клямуняй. Неўзабаве галінкі пачалі засыхаць і аднойчы канчаткова засохлі. Тады Зюня ўзяла лапатку, з якой працавала ў агародзе, выкапала ў парку ля сажалкі ямку і зладзіла глогу ўрачыстае пахаванне.

Прычыны самых неверагодных праяў часта з'яўляюцца вынікамі самых звычайных здарэнняў, а паміж якім заўгодна рэчывам і якой заўгодна істотай ці з'явай існуе такая безліч прамых і зваротных сувязей, непасрэдных і ўскосных, што на іх спасціжэнне не хоціць і вечнасці. Не бывае, напрыклад, каб колер кляновага лісця пад час навальніцы не залежаў ад гучнасці ветру ў кроне, каб на пах кветак акацыі не ўплывала статыстыка міграцыі чарапах, каб шлях смаўжа сямейства геліцыдаў па драўляным плоце ніяк не карэліраваў з транзітам Меркурыя па дыску Сонца, а ў карункавай белі марознага шкла не прачытвалася формула Герона.

Так і з колькасцю вадзяных кропель, якія ўпадуць на капялюш паважанага пана за пэўны прамежак часу, праведзены ім пад дажджом: яна цалкам адпавядае мэце, з якой гэты пан выехаў з дому ў непагадзь. А выехаў ён у Мількаўшчыну з суседніх Алешавіч у дажджлівы дзень пачатку лета 1851 года толькі за тым, каб паведаміць паважаным суседзям сваю нядаўнюю думку. Знаёмцеся: пан Незабытоўскі, не толькі сусед, але і крыху сваяк – муж сваячкі з боку бабкі Альжбеты. Калі Бенедыкт Паўлоўскі памёр, Канстанцін Незабытоўскі стаў апекуном яго дочак. Цяпер воляй лёсу і неба, якое не ўсачыла за тым, каб быў гэты лёс меней горкім, у маладога чалавека засталася адна падапечная. І вельмі яго непакоіць яе здароўе. Дробненькая, хоць ёй ужо дзесяць гадоў, лёгенькая, як матылёк. Ружовенькі матылёк з маленькай чорнай галоўкай, белым, як папера, тварыкам, на якім выступаюць, быццам намаляваныя, тоненькія блакітныя жылкі, з вачыма, якія маюць дзіўную здольнасць мяняцца: то карыя, то зялёныя... Ружовенькі матылёк у чорненькіх туфліках на тоненькіх ножках, ледзь толькі госць падхапіў яго на рукі і падкінуў пад столь, адразу ж і спусціўся на падлогу – не меў жадання гарэзаваць. І гэтыя рознакаляровыя вочы падаліся апекуну яшчэ болей сумнымі, чым пад час яго мінулага візіту ў Мількаўшчыну. Зюня зноў плакала па сястры.

– Дзяўчынка выхоўваецца ў самотнасці, якая перавышае меру, – без таварыства іншых дзяцей, – сказаў пан Незабытоўскі дарослым сямейнікам.

– Для паненак высакароднага паходжання, – працягнуў ён, ужо седзячы за сталом пры талерцы наварыстага булёну, – няма на свеце лепшага выхавання, чым, – тут ён вымушаны быў зрабіць паўзу, каб пракаўтнуць, – чым, – тут ён прамакнуў вусны беласнежнай сурвэткай, – чым, – кашлянуў (сырое надвор'е, не дзіўна), – кляшторнае.

– Што?! – пані Францішка ўважліва паглядзела на госця.

– Пан Незабытоўскі мае жонку, выхаваную для яго ў пансіёне пры кляштары, і гэта дае яму права лічыць, што кляшторнае выхаванне – найлепшае, – перакладае жонцы пан Відацкі.

– Пан Незабытоўскі проста вельмі шчаслівы ў шлюбе, – пагаджаецца пані Відацкая.

– Сесілія выхоўвалася пры кляштары сяцёр візітак у Вільні, – далучаецца да размовы бабка Альжбета.

– Цудоўнае месца, – пацвярджае пан апякун. – І недалёка: двое сутак – і там.

– Двое сутак... – паўтарыла, нібы пра сябе, пані Францішка. – Пакуль Ясь маленькі і хворы, будзе не вельмі зручна ездзіць у Вільню часта.

Менш чым за год да смерці сястры ў Зюні нарадзіўся брат. Пані Францішка, пахаваўшы дачку, якая доўга і пакутліва хварэла, трасецца цяпер над сынам: Ясь, як і Клемянцінка, ад нараджэння вельмі слабы.

– Вось што я вам, шаноўны сваяк, скажу на вашу цудоўную думку: Эліза паедзе вучыцца ў пансіён пры кляштары, але не ў Вільню.

– Не ў Вільню? – перапыталі адразу некалькі галасоў.

– Варшава нашмат больш прывабная.

– Але да Варшавы, душа мая, ехаць на суткі даўжэй, – заўважыў Зюнін айчым.

– Але ў Варшаве, душа мая, у нас радня, а ў Вільні няма нікога, – адказала *tatan*.

У дзеда Элізы Вінцэнта Каменскага, які памёр у год нараджэння Клемянціны, ёсць брат Ян, варшаўскі адвакат. Яго жонка Зоф’я на пяць гадоў замяніць Элізе яе любімую бабку, а іх унучка Яна, выхаванка таго самага пансіёна, стане сяброўкай на ўсё жыццё. Час вучобы прамчыць імгненна. Варшаўскі пансіён пры кляштары сяцёр сакраментак, чыя мэта – выхаванне добрых жонак і маці, выпусціць за межы сваіх намоленых сцен у адзін год адразу дзве будучыя літаратурныя зоркі: маладзейшая за Элізу на год Марыя Васілоўская стане пісьменніцай Марыяй Канапніцкай. Сама ж Эліза менавіта адсюль, з гэтых сцен вынесе ў трапяткім юным сэрцы вобраз свайго будучага мужа – каб праславіць яго прозвішча на ўвесь еўрапейскі свет.

А Ясік Відацкі пражыве толькі шэсць гадоў. Апрануты ў касцюмчык кракавяніна, ён паспее сустрэць сваю сястрычку Эльзюню ў парлуары⁹ кляштары, адкуль яны ўтрох, разам з мамай, паедуць па варшаўскіх модных дамах і потым шчасліва вернуцца ў Гродна. Будзе пачатак лета 1856 года. Пятнаццаты раз у жыцці Эльзюні рассыплюцца па зямлі маленькія сонейкі-дзьмухаўцы.

Герой не яе рамана

Калі снежаньскім ранкам 1857 года *tatan* у прысутнасці айчыма і бабкі паведаміла, што паважаны пан Гліндзіч, даўні прыяцель, былы старшыня грамадзянскай палаты і проста сівы дабрак, збіраецца прасіць руку Элізы для Пятра Ажэшкі, брата сваёй жонкі, і спытала ў дачкі, ці хоча яна выйсці замуж за гэтага чалавека, хоць ён старэйшы ў два разы і толькі два разы яна яго бачыла ў сваім доме, Эліза сказала: «Так». А калі б у яе спыталі «чаму так?» – не знайшла б што адказаць. Шаснаццацігадовае дзяўчо, не развітае ні целам, ні духам, без поўнага ўяўлення пра шлюб, пагадзілася стаць жонкай малазнаёмага чалавека, які «больш чым іншыя спадабаўся знешне». Як Божы дзень ясна, чаму спадабаўся. Усё праз чытанне раманаў, дазволена і не дазволена ў кляштарых. У гэты вобраз – высокі прыгожы бландзін з густымі моцна завітымі валасамі, цёмнымі бровамі пад шырокім ілбом, вялікімі блакітнымі вачыма і пышнымі пшанічнымі вусамі – Эліза Паўлоўская закахалася яшчэ ў 14 гадоў як у вобраз героя рамана Юзафа Кажанёўскага, «пісьменніка-педагога, выхавацеля юнага пакалення». Давыхоўваўся, чорт бяры...

Ясная рэч, што мама для дачкі хацела шчасця, якое па-старасвецку звязала са шлюбом (пераважна як з фактам, не больш). Пётр Ажэшка даводзіўся радней яе мужу, пану Відацкаму, таму разглядаўся як не самая горшая партыя. Прынамсі, такая, што можна адмовіць нават і графу О’Брыену дэ Ласі. Ну, меў ён даўгі, бо любіў шыкаваць і гуляць у карты, але тут Відацкія, святая прастата, разважылі на свой розум: Пётр пазбавіцца фінансавых праблем, бо яго жонкай стане адзінай спадчынніцай свайго бацькі, якая пасля вяселля

завалодае Мількаўшчынай непадзельна, а гэта пяць тысяч рублёў чысцоткага гадавога даходу, 30 валокаў цудоўнага лесу і ў доме ўсялякага добра, серабра і карцін аж на дзесяць тысяч. І абое ўціхамірацца: Элізе за сямейнымі клопатамі будзе не да пісання (бо пісанне з жаночым шчасцем не спалучаецца, ад гэтага трэба ўвагу яе адцягнуць), а Пётр, стаўшы мужам, нарэшце пасталее. Хіба можна іх асуджаць? Ці маглі яны ведаць, што ідэя апынецца так сабе?

Што Эліза? Прапанова замуства прываблівала яе перспектывай стаць па факту дарослай. Што гэта значыла ў яе разуменні? Валодаць карэтай і распараджацца прыслугай. Ёй хацелася пасяліцца ў новым краі, завесці новых знаёмых, якіх Пётр, цудоўны танцор і ўважлівы кавалер, абяцаў ёй безліч, і ездзіць па ваколіцах на забавы, дапамагаць адно аднаму ўпрыгожваць і развясельваць дом і жыццё. Што з усяго гэтага выйшла? Праз два гады пустых забаў і прыяцельскіх, «без сантыментаў, але без нязгоды», стасункаў з мужам Эліза раптам нібы расплюшчвае вочы, збягае ад яго ў Варшаву, потым вяртаецца, а потым акурат наспявае паўстанне. Выхаваная на бабчыных успамінах пра быллыя часы, на мамчыным нацыянальным гонары, які пані Францішка не прапускала выпадку прадэманстраваць, на патрыятычных гульнях і чытанні шчымлівых паэм пра святую тугу па айчыне, страчанай не фізічна, але фактычна (от і ў мяне на мабільцы рынгтон «Развітанне з Радзімай», але з сабою мабількі няма), пасябраваўшы з малодшым братам Пятра і паспеўшы арганізаваць з ім школку для дзетак сялян, Эліза не магла не апынуцца ў цэнтры падзей – і апынулася. Яна стала сведкам гістарычнай нарады, на якой Рамуальд Траўгут¹⁰ прыняў прапанову ўзначаліць войска паўстанцаў, і паверыла ў незвычайнасць гэтага чалавека. У паўстанні яна выконвала ўсе ролі, якія магла выконваць жанчына: шыла кашулі і канфедэраткі, рыхтавала перавязачны матэрыял, пякла хлеб, рабіла сыр, была сувязной і хавала ў сябе паўстанцаў, у тым ліку і Траўгута. І калі ў Вікіпедыі пішуць, што «ўжо 1 ліпеня 1863 года яго злучэнне было разгромлена, а сам Траўгут цудам здолеў збегчы ў Варшаву», дык трэба ведаць, што гэты цуд быў забяспечаны Элізай Ажэшка. Гэта яна прыкінулася сваячкай, якая вязе хворага кузэна да лекара, і ніводным мускулам не ўздрыгнула пры затрыманні карэты для праверкі. Дзякуючы сваёй жалезнай волі, яна даставіла свайго куміра да мяжы былога польскага каралеўства. Словамі сённяшніх знаўцаў кажучы, яна захавала імя Траўгута для нашай гісторыі, бо, здаецца, адзіным дакументам, які свечыць пра факт той гістарычнай нарады, і, так бы мовіць, яе пратаколам стала навела Ажэшкі «Яны» – адна з цэлай серыі прысвечаных паўстанню навел, запланаваных папярэдне як цыкл «Пасля буры», але напісаных пасля буры ўжо 1905 года як цыкл з іншай назвай – «Gloria victis».

Па разгроме паўстання арыштоўваюць не яе, а мужа – за «політыческую неблагонадзейнасць», якая выявілася ў сведчаннях супраць яго, прадстаўленых яго ж кучарам і іншымі служкамі: маўляў, даваў паўстанцам падводу і дазваляў хавацца ў доме. А не таму, што, як некаторыя думаюць, жанчына была ніхто, адказваў за яе муж, за яе і нёс пакаранне. Іншых жонак доля ссыльных не абышла, астатнія самі выправіліся ў Сібір за мужамі.

Эліза таксама збіралася ехаць. Наўрад ці крывіла душой у лісце, дзе пра гэты намер пісала, бо ліст адрасаваўся асобе духоўнага звання. Але не паехала. А калі муж праз два гады нечакана быў амніставаны – распачала з ім развод. Нейкімі неспазнанымі шляхамі засталася на волі, хаця заслугі яе ў паўстанні цягнулі мо і на шыбеніцу, – і на табе: развод з чалавекам, які

за такую святую для яе справу быў высланы і відавочна цярэў пакуты, бо вярнуўся счарнелы і хворы!

Яна пакахала. Па-сапраўднаму пакахала першы раз у жыцці. Доктар Зыгмунд Свянціцкі, які вучыўся з мужавым братам і яшчэ да паўстання прыязджаў разам з ім са сталіцы ў Людвінава на вакацыі, пад час паўстання стажыраваўся ў Берліне, а потым нейкім чынам яе знайшоў. Відаць, яна яму адразу спадабалася, відаць, ведаў ён пра яе лёс, іначай не стаў бы шукаць.

Хто піша мастацкую біяграфію пісьменніка, той вагаецца: што істотны факт, а што не? Але тут істотнасць у іншым: калі ўжо мая гераіня назвала развод з Пятром вялікай этычнай памылкаю, у якой усё жыццё каялася, дык варта паглыбіцца ў акалічнасці, і калі няма ніякага апраўдання такому ўчынку, акрамя кахання (а хто што каханнем сур'ёзна апраўдвае?), дык ці не знойдзецца нешта такое, што апраўдае саму гераіню, хаця б і *post factum*: не ў памылцы, дык у выпраўленні? У мяне ўзніклі некаторыя падазрэнні, якія, калі б пацвердзіліся, дакладна рэабілітавалі б маю гераіню, і не важна, што ў фармаце *post factum*. Але як такое можна пацвердзіць? Тут можна толькі напрумаю спытаць: шаноўная пані Эліза, маўляў, так і так, ці пацвердзіце? Вось, уласна, з якой нагоды я тут. Маё пісанне біяграфіі Элізы Ажэшкі завісла адразу на некалькіх эпізодах, нешта мяне падняло і панесла. Чамусьці ў Паўлінава. Хаця я здагадваюся, чаму. Акурат напярэдадні ішла пра яго размова на працы.

3 рукапісу, знойдзенага ў кухні

– А вось гэта варта надрукаваць.

1866 год. Людвік Еніке, варшаўскі публіцыст нямецкага паходжання, жывы 48-гадовы мужчына з высокім шырокім ілбом і інтэлігентнай маршчынай паміж кусцістымі бровамі, прачытаў абразок пад назвай «Малюнак з галодных гадоў», прысланы нейкай пані Элісай А., і ўбачыў у ім такую шчырасць перакананняў, такія жывыя і яркія вобразы, што не змог не канстатаваць задаткі незвычайнага таленту, яшчэ не ўпэўненага ў сабе, яшчэ трохі шаблоннага, але, як бы там ні было, шматабяцальнага. Почырк, якім напісаны твор, а з ім і нясмелая просьба ацаніць і надрукаваць, «калі друку варты», нечым нагадвае почырк Матэікі¹¹ і сведчыць пра вынослівасць і ўпартасць.

Эліза перапісвала абразок так старанна, і так старанна ёй перашкаджаў шэры кот па мянушцы Мінусь, што калі, вярнуўшыся з прагулкі па ваколліцах, яна, праглядаючы складзеную на пісьмовым стале прэсу, убачыла на газетнай старонцы сваё імя, ён не здолеў пазбегнуць «расправы».

«Пані Элізе А. за цудоўны «Малюнак з галодных гадоў», поўны шчыmlівай паэзіі і прастаты, выказваем сардэчную падзяку. Просім выслаць паштовы адрас для далейшых стасункаў», – прачытала 24-гадовая пані Эліза А. і, як малая дзяўчынка, пачала скакаць вакол бацькавага стала, за якім і быў напісаны твор. Не, спачатку яе нібы абліло варам, потым пабеглі па целе дрыжыкі, пасля яна расплакалася, а на завяршэнне кінулася ганяць па пакоях Мінуса. Уволю яго паганяўшы, схопіла небараку ў абдымкі і пачала цалаваць, і насіла па ўсіх пакоях, нібы дзіця.

Аповед пра пакуты простага люду пададзены быў праз зварот да паноў і паняў, якія са сваіх бліскучых вышынь наўрад ці калі зазіралі ў нізіны, дзе непрыгожа і цёмна, дзе для таго, каб жыць, даводзіцца цяжка, без прорыху працаваць.

Ужо праз два тыдні пасля дэбюту, у іншым выданні, будзе надрукаваны яе першы артыкул – пра «Гісторыю цывілізацыі ў Англіі», напісаную Боклем¹². Падпішацца пад ім як Li...ка. Пані Эліза А. і тут не пажадае раскрыць сваё прозвішча. Але вось парадокс: калі пасыплецца на яе за гэты артыкул крытыка, яна адкажа на яе ўжо адкрыта, як Эліза Ажэшка, і адказ гэты будзе па-свойму смелым: «Што я пачаткоўка ў літаратуры – я гэта не адмаўляю: што праўда, тое не грэх, як гаворыцца ў прыказцы. Толькі ж знаходзяцца тыя, хто і праўду называе грахам – так яна ім недаспадобы. А мне не сорамна, што я пачынаю. Бо на зямлі нічога без пачатку не можа заіснаваць». Вынослівасць і ўпартасць – гэта сапраўды пра яе.

Вось не шанцуе ёй з публіцыстыкай. Што ні напіша – усё або крытыкуецца, або пакідаецца без увагі. Іншая рэч мастацкае. Напачатку крытыкуецца і яно, але праз крытыку штораз праглядвае перакананасць крытыка ў тым, што мае ён справу не з «грызляпёркай». «Звернем найперш увагу на знешнюю форму аповесці Элізы Ажэшкі», – піша на старонках «Літаратурнага агляду» не абы-хто, а сам Генрык Сянкевіч, разважаючы над творам «Пан Граба» і называючы яго «значнай рыбінай», што трапіла ў яго літаратурна-крытычны невад. Ад дэбюту пані Элізы А. прабегла ўжо шэсць гадоў.

«Аўтарка валодае стылем і ўмее выказацца вобразна, – чытае пра сябе пані Эліза, седзячы цяпер не за пісьмовым сталом мількаўшчынскага кабінета, а за сваім новым сталом у сваім кабінцеце ў доме, які ўжо трэці год здымае ў Гродне. Мількаўшчыну яна прадала. Развод з Пятром каштаваў ёй столькі ж, колькі ён некалі аддаў на вяселле. Весці гаспадарку належным чынам яна не здолела. «Помешица Елизавета Венедиктовна Орешкова» ледзь трывала пад цяжарам кантрыбуцыі, якую пасля падаўлення паўстання землеўласнікі Паўночна-Заходняга краю павінны былі выплочваць дзяржаве. У рэшце рэшт, як ні балюча было расставацца з родным домам, купленым і абстаўленым некалі яшчэ бацькам, а давлялося гэта зрабіць. І мама настойвала, і адвакат Нагорскі рэкамендаваў.

Станіслаў Нагорскі... З ім пані Элізу звялі цяжкасці юрыдычнага кшталту. Як здарылася, назаўсёды. Гродзенскі адвакат, старэйшы за сваю мількаўшчынскую кліентку на паўтара дзясятка гадоў, закахаўся ў няшчасную бездапаможную пані з чуйным сэрцам і такім уважлівым паглядам рознакаляровых вачэй з-пад прыўзнятых, нібы ў вечным здзіўленні, броваў, і хоць сам жанаты (памылка юначых гадоў, шлюб даўно ператварыўся ў фармальнасць, жонка псіхічна хворая), стаў спадарожнікам яе лёсу і ў доме яе лічыцца гаспадаром. А ёй і патрэбен такі – не каханак, а абаронца.

З доктарам Свянціцкім у пані Элізы не склалася... Чаму?.. Шчасце патрабуе адвагі. А калі яно замаячыць перад такой няўпэўненай асобай, як яна, якой прывычнай лічыць, што ўсё лепшае адбываецца з некім, а з ёю адбыцца не можа, яна зробіць усё, каб не парушыць сюжэт, які даўно ў яе падсвядомасці рэалізаваны. Эліза адмовілася ад вялікага кахання і ціхага ўтульнага сямейнага шчасця – мары свайго жыцця – з-за страху, што ўсё гэта можа страціць. Страх прымусіў яе сказаць каханаму чалавеку: «Хто не хоча ахвяраваць усім дзеля таго, каб быць са мной тут, з тым я не магу быць нідзе». А яму на той час, калі ён застаўся ў сталіцы, свяціла кар’ера прафесара... З той пары яна рассыпае па старонках лістоў і твораў лацінскія выразы і насяляе аповесці і раманы высакароднымі лекарамі. За акном яе кабінета стаіць ужо 1872 год, а ўсё, што паспела стварыць, прасякнута адной тэмай: героі робяць памылкі ў каханні, разводзяцца або вельмі балюча страчваюць

адно аднаго і адчайна пакутуюць – то ад грамадскага асуджэння, то ад тутгі па тых, каго не могуць вярнуць. «Апошыя каханне», «У правінцыі», «У клетцы», «Цнатлівыя»... Цяпер вось «Пан Граба». Але калі ўжо Сянкевіч узяўся пісаць на апошні твор водгук і хваліць яго за вобразнасць, дадаючы, што яе майстэрства даказана ўжо многімі папярэднімі творамі («у якіх вобразнасці было мо і болей, чым іншага») ... Сянкевіч месцамі іранізуе, але па-добраму. І праз іронію бачна, што ён на самой справе хоча сказаць і ў рэшце рэшт у тым жа артыкуле скажа: літаратура мае большыя абавязкі, чым ускружваць галовы школьніцам, большыя, чым аплакваць няшчасце дурняў, хоць бы яны красамоўнейшым чынам пыталіся ў месяца, зорак і хваляў марскіх, чаму такія няшчасныя; літаратура мае абавязкі грамадзянскія, якіх павінна выканаць дастаткова, калі хоча яна існаваць, бо не можа яна быць самой сабе мэтай, яе мэта – грамадства, яго дабрабыт. Эліза Ажэшка зразумела гэта і ці не першай з жанчын-пісьменніц перастала пісаць ні пра што.

Адну з фармулёвак маніфесту сваёй творчасці яна змясціла ў аповесці «У правінцыі»: «Твае пакуты датычацца толькі цябе, а твая праца, думкі, дзейнасць – належаць грамадству. Грэбуючы імі па нейкай асабістай прычыне, ухіліўшыся ці расслабіўшыся хаця б на імгненне, ты ператварэшся ў злодзея, таму што адбіраеш у грамадства плады сваёй духоўнай моцы, якія належаць не табе, а яму». Ёй было важна напісаць гэтыя словы і ўкласці іх у вусны героя, які суцяшае таго, хто пакутуе ад няспраўджанага кахання: гэтыя словы – яе эліксір ад той незагойнай раны, якой апынуўся разрыў з каханым Зыгмусем...

«А звернем увагу прыхільнікаў формы на адну асаблівасць, якая стварае характэрную рысу таленту пані Ажэшкавай, – чытае далей пісьменніца ў артыкуле пра сябе. – Аўтарка на манер мастакоў галандскай школы вымалёўвае аксесуары, асабліва тыя, з якімі звязаны камфорт. Гэта патрабуе вялікага густу, – у гэтым месцы яна сціпла ўсміхаецца. – Ніхто так не мэблюе пакоі, ніхто з такім стараннем не апранае і не прычэсвае сваіх герайн, як пані Ажэшкава, – яна працягвае ўсміхацца: што ёсць, таго не адняць, яна гэта любіць. – Міжволі кожны падумае: пані як пані, але якое крэсла! а якія фіранкі! а карціны! а скульптуры! а бронза! – пакеплівае Сянкевіч. – А гэта прыкмета добрага сэрца – не шкадаваць выгод для герояў і герайн, і супраць эстэтыкі твора ніякі не грэх». Далей аўтарам артыкула выказваецца меркаванне, што ў маленькіх навелках такая звышпапісальнасць парушае прапорцыі і можа давесці да смешнага, але ў большых творах, асабліва ў гісторыях з жыцця вялікага свету, такіх, як «Пан Граба», – спрыяе мастацкасці. «Што да грамадскай значнасці, – тут Сянкевіч робіцца сур'ёзным, – трэба аддаць належнае ідэі аўтаркі: грамадская вартасць кнігі перавышае мастацкую. Пані Ажэшкава робіць мудра, калі бічуе ляноту, хамаватасць, бяздзейнасць і мужчынскія залежнасці, а таксама жаночыя бязвольнасць, абмежаванасць і марнасць, што пануюць у вышэйшым свеце. Пры гэтым перападае ад яе тым заганам, якія звычайна квітнеюць на фоне названых рыс: дастаецца і пляткарству, і нікчэмнасці грамадскага меркавання, і набожнасці, і многаму іншаму».

З усмешкай, якая нібы прыклеілася да вуснаў, пані Эліза згадвае, як даваўся ёй вобраз Калікста Грабы – хіжага павука, што прыманьвае ў свае сеткі, быццам мух, уладальнікаў тоўстых кішэняў, каб ашукваць, гуляючы ў карты. Цікава ёй прачытаць у Сянкевіча, што твор не мае мэтай выпраўленне такіх Грабаў – «гэтых ужо не паправіць», што аўтарка клапоціцца пра іншых, чые

заганы, высмеяўшы, выкараніць яшчэ можна. Клапоціцца, сапраўды. Амаль ад самага пачатку творчасці яна паставіла сабе мэту змагацца з паразітызмам, філасофіяй марнатраўства і спажывальніцтва, якія ў грамадстве літаральна буяюць, захапіўшы ўсе ўзросты, мужчын і жанчын, малыя засценкі і вялікія гарады. Вобразы паразітаў выходзяць у яе каларытныя, на іх апісанні накладаецца столькі іроніі, і падсвечана яна такім жалем, і гэты жаль мае такія адценні – ад паблажлівага шкадавання да пагардлівага спачування, – што не можа гэта не атрымаць належнай ацэнкі.

Натхнёная канстатацыяй поспеху, пані Эліза, пакінуўшы ўсіх дамашніх самім сабе (пан Станіслаў, пазяхаючы, перабірае судовыя справы, кампаньёнка Моніка Гашкоўская, як заўсёды, стракоча на швейнай машыныцы, кот Мінусь шукае, што б яму такое ўпаляваць пры адсутнасці доступу да пяра гаспадыні), прывычна сядзе за стол, бярэ чысты аркуш – і вось ужо пярэ з ціхім шоргатам сунецца па паперы, пакідае на ёй радкі.

«Жыццё жанчыны – гэта вечны пажар кахання, – кажуць адны. Жыццё жанчыны – гэта ахвяра, – сцвярджаюць іншыя. Жыццём жанчыны з’яўляецца мацярынства, – крычаць яны. Жыццё жанчыны – дробязь, – жартуюць цынікі. Жанчыны выконваюць усё з таго, што свет ім загадвае, але свет неяк коса на іх паглядае і кідае папрокі: нешта, маўляў, з вамі не так». Нядоўга думае аўтарка, як назваць новы твор: выводзіць над першым радком сваім упартым матэікаўскім почыркам першае жаночае імя, якое прыходзіць у галаву: «Марта».

Пытанне побытава-фінансавай залежнасці жанчын ад мужчын, праблема адсутнасці такога выхавання і такой адукацыі, якія давалі б дзяўчынкам магчымасць вырастаць не ў распешчаных, далікатных, бездапаможных прынцэс, а ў годных самастойных асоб з правам мець працоўнае месца і ўласны даход, былі для Элізы Ажэшкі не ідэяй фікс – яна разглядала гэта як грамадзянскі абавязак. Каб напісаць нарыс «Некалькі слоў пра жанчын» (у які і ўкладзены асноўныя думкі-шуканні ў гэтай шматграннай тэме), яна праштудзіравала з алоўкам працы польскіх, бельгійскіх, французскіх, нямецкіх свяцілаў розных навук – педагогаў, псіхолагаў, сацыёлагаў, фізіёлагаў, эвалюцыяністаў і ўрачоў – усё тое, што здолела выпісаць праз варшаўскае выдавецтва «Gebethner & Wolff», дзе замаўляла асветніцкую літаратуру здаўна і памногу.

Перш чым паненцы пакахаць некага, варта ёй палюбіць нешта, – разважае гродзенская мыслярка. Але гэта не пра модныя строі і каштоўныя ўпрыгожванні – гэта нешта прыгожае і жывое, у чым думка і сэрца знайшлі б сабе сілкаванне: навука, да якой ёсць цікавасць, мастацтва, калі паненка адорана талентам, прафесія, каб у ёй сябе ўдасканалваць, або вялікая ідэя, якая напоўніць і ўзвысіць, або праца ў доме, якая своечасова навучыць быць гаспадыняй і маці. Такая любоў, усвядомленая і ўвасобленая, – ледзь не адзінае, што па-сапраўднаму падрыхтуе дзяўчыну да сур’эзнага пачуцця. Гэта тое, што адвядзе ад яе небяспеку ператварыцца ў ляльку ці гуску. Жанчыны-лялькі не могуць ні кахаць, ні сябраваць і ад парцэлянавых адрозніваюцца толькі тым, што, паваліўшыся, не разбіваюцца. Кіруе імі не сэрца, а этыкет. Жанчыны-гускі адрозніваюцца ад сваіх прататыпаў тым, што іх гаганне, якое заглушае разумныя гутаркі, не выратавала Рым. Затое за няшчаснае зярнятка, знойдзенае на памыйцы, яны гатовыя затаўчы адна адну дзюбамі і запэкаць брудам, як самыя сапраўдныя гусі.

Праца «Некалькі слоў пра жанчын» напісана даўно, але пані Элізе закар-

цела, перапыніўшы пісанне «Марты», перагартаць старонкі гэтага нарыса, каб зразумець, чаму ён не выклікаў чаканай цікавасці.

Моніка Гашкоўская спыніла ўжо сваю швейную машынку і панесла ў салон прыкладаць да вокнаў новыя шторы, пан Станіслаў задрамаў за паперамі прама ў крэсле, кот Мінусь стаміўся ганяць па падлозе скінуты са стала футляр для акулераў, якія пані Элізе прапісаў доктар Цывіньскі, знакаміты віленскі акуліст, і скруціўся ў клубок каля ног гаспадыні. А яна яшчэ скардзіцца, што не мае сваёй сям’і...

Законь Кларка

Калі выдатны вучоны ў гадах сцвярджае, што нешта магчыма, ён амаль беспамылкова мае рацыю. Калі ён сцвярджае, што нешта немагчыма, ён, хутчэй за ўсё, памыляецца. Першы закон Кларка¹³. Як жа я люблю такія матывацыйныя выразы! Яны мяне бадзёраць, як ліпеньскі дождж. У мяне хопіць сілы, каб шукаць і знайсці выйсьце з цемры і выбрацца на дарогу ўпэўненасці.

Вось і кабінет старога Бохвіца.

Шмат бы я цяпер аддала за тое, каб зразумець, што рабіць далей.

Можа, сесці за стол і напісаць? Так і так, маўляў, вітаю шаную пані пісьменніцу... А далей? Як я адпраўлю такі ліст?

Адзіны спосаб выявіць межы магчымага – гэта прасунуцца трохі далей, у немагчымае. Другі закон Кларка. А Марк З. Данілеўскі ў сваім «Доме ліся» піша, што веды дзейнічаюць на свет як гарачае пранне на шэрсць: яна «садзіцца». Хлусіць. Або не правяраў.

Што я ведаю пра перамяшчэнні ў часе?

Першае і самае важнае – што яны магчымыя.

Другое і самае абнадзейвальнае – што назад перамяшчацца прасцей, чым наперад.

Трэцяе і зусім ужо радаснае – што перамясціць прадмет лягчэй, чым сябе.

Andiamo!

Машына часу – перажытак мінулага. Цяпер у прасторачасе перамяшчаюцца праз тунэлі кратовых нор. Паводле меркавання Стывена Хокінга, працэс іх з’яўлення няспынны: самыя розныя часткі прасторачасу злучаюцца выпадковым чынам кожную долю імгнення і адразу знікаюць. Фантастыка? Трэці закон Кларка: любая дастаткова развітая тэхналогія не адрозніваецца ад магіі. Калі такія тунэлі стабілізаваць і павялічыць да патрэбных памераў... Хокінг падлічыў, што на гэта патрэбна процьма энергіі. Адзін чалавек аднаго разу сказаў, што маёй энергіі хопіць, каб запусціць гідраэлектрастанцыю. Паколькі да гэтай пары я такую сваю магчымасць не выкарыстала... Я сядваю за стол. Папера, пяро, чарнільніца.

«Szanowna i droga Pani!¹⁴!..»

З рукапісу, знойдзенага ў кухні

«Szanowna i droga Pani!..» – прачытала пані Эліза пачатак атрыманага з Варшавы ліста. Ён прыйшоў ад самага дарагога сябра, духоўнага брата, а па сумяшчальніцтве літаратурнага агента, які лёгка наладжвае кантакты ў выдавецкіх колах і спрытна дабіваецца для гродзенскай сяброўкі най-выгоднейшых ганарараў. Знаёмцеся: пан Леапольд Меет, сама дабрыня і

лагоднасць, памножаныя на тонкае пачуццё гумару. У апошнім яны з пані Элізай адно аднаго вартыя. У новым лісце пан Леапольд апісвае нядаўнюю сустрэчу з Вінцэсем Каратынскім, рэдактарам «Тыднёвіка ілюстраванага».

«Бачыў днямі Каратынскага. Сядзеў “над Нёманам” (найноўшым рамнам п. Ажэшкавай). У руцэ трымаў вялікі чырвоны карэктарскі аловак. Намерваўся тут, “над Нёманам”, знішчыць мноства велічных дубоў гэтай ваколіцы. Але такое захапленне апанавала яго “над Нёманам” (найноўшым раманам п. Ажэшкавай), што аловак, той самы, вялікі і чырвоны, выпаў з яго рукі, зламаўся і зрабіўся няздатным ні да якіх ваяўнічых спраў “над Нёманам”. Пра гэта мне прыемна паведаміць аўтарцы рамана, які “над Нёманам” адшукаць не будзе складана».

З лістамі паштар прынес і прэсу. У «Тыднёвіку ілюстраваным» на 2 і 3 старонках знайшоўся самы пачатак рамана, так дасціпна згаданага Меетам. Радкі пра летні святочны дзень, у якім валошкавае неба праменіцца цеплынёй, і радасць спявае птушыным хорам, і бераг рэчкі падковай абдымае раўніну, а ўздоўж берага шнурком выгінаецца вёска, уносячы ў паветра кудзелістыя пасмы дымкоў, – гучаць так, быццам выводзіліся не пярэм, а пэндзлем.

Да радасці ад апублікавання першых старонак рамана і такога прыемна-дасціпнага водгуку на яго прымешваецца трывога. Пачатак гэты пісаўся з натуры – у вёсцы Міневічы, дзе пані Эліза і дарагія ёй яе не-сямейнікі здымалі дом у Яна Каменскага. Міневічы яна ператварыла ў Корчын, а Яна Каменскага – у Анджэя Карчынскага. Суседнія Багатыровічы перанесліся на паперу як ёсць – з усімі сваімі хатамі, агародамі, кветкамі і палеткамі, жыхарамі і іх прозвішчамі: Багатыровічы, Занеўскія, Стралкоўскія... «Здаецца, здолею гэты твор дапісаць, бо вельмі ж бярэ за сэрца», – пісала пані Эліза летам сваёй малодшай сяброўцы Юзэфе Савіцкай, таксама пісьменніцы. Але восенню, калі вярнуліся ў Гродна, яна была вымушана прызнаць, што «мазгавая машына спынілася, работу выконваць не хоча». Валасы ў яе становіліся дыбам пры думцы, што твор можа быць не завершаны своечасова, а мо і ўвогуле не завершаны, але ў «Тыднёвік ілюстраваны» яна аддала «як ёсць, колькі ёсць», бо твор быў замоўлены і нават прарэкламаваны.

«Тыднёвік ілюстраваны» належыць выдавецкаму дому Гебетнера і Вольфа. Гэтыя зубры кнігавыдання і кнігагандлю абмяркоўвалі з Меетам суму ганарару для аўтаркі некалькі гадзін запар. У выніку ён быў прыстойным: больш атрымаць мог бы толькі Сянкевіч, на чые ганарары скідаюцца тры часопісы і адно выдавецтва.

Самы вялікі страх – не збочыць нідзе ў «сялянку». Бо твор быў замоўлены акурат як гісторыя падобнага кшталту: Гебетнер і Вольф праз рэдактара Гавалевіча папрасілі Элізу Ажэшку напісаць гісторыю няроўнага кахання – шляхцянку і селяніна (або хаця б засцяпкоўца), – і каб у фінале абавязкова быў шлюб. Захацелі паставіць эксперымент на канфілікце рамантызму і пазітывізму. Прыняўшы прапанову, пані Эліза і сама над сабой цяпер ставіць эксперымент: ці атрымаецца ў адной дзежцы замясіць і жытнёвы бохан, і вясельны пірог? Пазітывісты, да якіх яна адчувае сваю прыналежнасць, нібыта і супрацьпастаўляюць сябе рамантыкам як прадстаўнікам папярэдняй эпохі, але комплекс рамантызму ў іх, як ні круці, праяўляецца.

Новы твор літаратурнай зоркі Элізы Ажэшкі рэкламаваўся пад назваю «Мезальянс», але пярэ аўтаркі раптоўна павярнулася іншым бокам – замахнулася на гістарычную эпоху, у якой лёсы людзей разгортваюцца на

фоне даўно прамінулых падзей і апошнія працягваюць уплываць на першыя. Набліжаецца 1888-ы, чвэрць стагоддзя мінае пасля паўстання. Пра паўстанне яна і піша, але ў міжрадкоўях, якія здолее прачытаць толькі той, хто ключ для расшыфроўкі носіць у сэрцы і памяці. І калі ў першай версіі – у «Мезальянсе» – гаспадыня Корчына мела імя Лаура, то цяпер яна Эмілія. Бо пусці Лауру ў твор – і «сялянка» гарантавана. Хто быў Росцем, той стаў Ружыцам, Алесь – Вітольдам, Адам з Багатыровічаў – Янам, яго бацька спачатку зваўся Уладзіславам, а цяпер Ежы, Карчынскія раней былі Карчыцкімі... Хто ведае, мо і астатнія героі займелі б іншыя імёны, калі б так не прыспешвалі аўтарку яе выдаўцы...

Пакуль не атрымліваюцца ключавыя эпізоды, пані Эліза высыявае з пярэна паперу гваздзікі, наготкі, званочки, чабор, аздабляе вобразы герояў і герцаінь вачыма, як незабудкі, валасамі колеру спелай пшаніцы, тварамі, якія румяняцца нібы півоні, вымалёўвае постаці падобнымі на дубы... Вясковыя жанчыны ў хустках выглядаюць у яе як карагоды сланечнікаў, працоўны люд параўноўваецца з рассыпаным у полі гарохам. Нічога дзіўнага, што ва Упсале, дзе некалі жыў бацька новай батанікі прафесар Карл фон Ліней, знойдзецца жанчына, якая вялікія кавалкі з рамана вывучыць літаральна на памяць, калі яго на шведскую мову перакладзе пісьменніца Элен Вестэр. Апошняя настолькі ўразіцца творчасцю Элізы Ажэшкі, што перакладацьме з польскай на шведскую твор за твора, запэўніваючы аўтарку, што калі шведскі выдавец друкуе яе няспынна, дык гэта па той прычыне, што яе кнігі добра прымаюцца шведскай публікай, і дадавацьме: няма ніводнай замежнай аўтаркі і няшмат аўтараў сярод мужчын, якія маглі б пахваліцца такой папулярнасцю ў Швецыі, якую мае Эліза Ажэшка.

А калі так, то ў 1905 годзе Элен Вестэр пачне кампанію па здабыванні для сваёй любімай пісьменніцы Нобелеўскай прэміі па літаратуры. «Наш абавязак – зрабіць усё, каб гэтая міжнародная слава дасталася пані», – напіша пазней у лісце да Ажэшкі яшчэ адна яе прыхільніца, апантаная той жа ідэяй, – згаданая Юзэфа Савіцкая. «Над яе аповесцю “Марта” жачыны некалі плакалі, праз яе здабываючы ідэалы душы і сумленнай працы. У сваёй аповесці “Хам” яна вывела селяніна, які ўзносіцца да вяршыняў міласэрнасці і ўсёдаравання. У “Двух полюсах” яна паказала жанчыну, якая адмовілася ад каханага чалавека з-за розніцы ў поглядах на ідэалы народа і грамадства. Сіла яе спачування пакрыўджаным і пакутнікам, яе змаганне з любымі праявамі Зла, яе любоў да Добра, яе тонкае адчуванне людскога болю, з аднаго боку, а з другога, замілаванне прыродай – вось тое, чым яна здабыла вагу не толькі сярод суайчыннікаў, але і паўсюдна сярод мысляроў. Жыве яна сярод нас, а належыць усім народам і ўсім стагодзям», – пісалася ў лісце, накіраваным у Нобелеўскі камітэт¹⁵.

Першы ліст

«Szpanowna i droga Pani» – выводжу, абмакнуўшы ў чарніла XIX стагоддзя такое ж старое пярэ. Нешта адбываецца пасля трэцяга слова: мой почырк перастае быць маім, затое маім становіцца накрамзоленое мною наступным імя любімай пісьменніцы. Што за чорт! – прамільгнула ў галаве, але я адразу ж і супакоілася: хіба я не для гэтага тут? Хіба не адказ на сваё пытанне я ў хуткім часе, працягваючы пісаць, тут убачу? Ды яшчэ выведзены гэтым да дрыготкі знаёмым матэйкаўскім почыркам?!

Памятаю, з якім трапятаннем першы раз падступалася да чытання яе лістоў. Памятаю, як спачатку было складана чытаць яе рукапісныя тэксты. Почырк у яе часцей шпаркі, чым мерны. Яна спяшалася, яна павінна была пісаць хутка, бо ў дзень, бывала, адпраўляла розным адрасатам да дзясятка лістоў, і гэта пры тым, што не спынялася пісаць творы. Калі ўсё паспявала – хто ведае... Не спускала марна ніводнай хвіліны – вось і ўвесь сакрэт. У яе лістах схавана палова яе літаратурнага таленту, як заўважыў не памятаю ўжо хто.

Я макаю ў чарніла XIX стагоддзя такое ж старое пяро – і на маіх вачах мой мерны круглявы почырк перастае быць маім, становіцца паспешлівым і завостраным.

«Мая дарагая пані, перш за ўсё абдымаю цябе – доўга, моцна, сардэчна. З гэтым абдымкам, у які ўкладаю любоў і павагу, сімпатыю і ўдзячнасць, пераходжу адразу да справы, дзеля якой ты тут, – адказваю на пытанні, на якія ты, звяртаючыся да мяне ў сваіх думках, шукала адказы так прагна, так настойліва і з такім трапятаннем, што прабліскі асобных здагадак не маглі не складацца ў промні. Гэтыя промні, павінна ты ведаць, з'яўляюцца тым, што развейвае непраглядную цемру і разганяе бязлітасны холад вакол былых імён і памяці пра іх. Мне заўсёды здавалася, што глыбокая, істотная сімпатыя ёсць нечым такім, што мы неўпрыцям канстатуем нават тады, калі нішто пра яе знешне не сведчыць. Не ведаю, як гэта тлумачыцца спадарамі прыродазнаўцамі, але для звычайнага назіральніка за жыццём факт тое, што нашы прыхільнасці, інтэлектуальныя і эстэтычныя, звязаныя з гэтай неакрэсленай сімпатыяй, крыніцы якой мы не ведаем, як нябачныя атамы вырываюцца з камор чалавечай душы і ствараюць сабой атмасферу, якую не адчуць немагчыма, якой хочацца дыхаць і дыхаць.

Шмат што пра сябе я ніколі нікому б не выдала. Гэта не падобна на праўду, але гэта праўда: я вельмі нясмелая ў стасунках з тымі, хто займае ў маёй душы асаблівае месца. Чым вышэй і шырэй гэтае месца, тым менш адчуваю я права займаць іх сабой і ўсім, што маё. Таму для іх я застаюся яшчэ большай чужынкай, чым для чужых. Ты, пані, мяне разумеш. Але я вельмі хацела і лепш, і смялей гаварыць пра сябе, каб распавесці, што і як адчувала і думала. Таму тваёй прысутнасці тут, у гэтай ваколіцы, сумнай, але прыгожай, я чакала шчыра і моцна. Адразу напішу, што не веру ў звышнатуральныя цуды. Здзяйсняюцца цуды звычайныя.

Ты, пані, правільна здагадалася: я не развялася з Пятром. Ты раскрыла маю таямніцу, як той Шэрлак Холмс, гісторыю пра якога пераклала на польскую мову мая сардэчная прыяцелька Яўгенія Жміеўская. Дэдукцыя – вялікая сіла.

Развод у маім часе штука складаная: ён можа быць здзейснены пры наяўнасці адной з трынаццаці кананічных прычын: *error, crimen, cognatio, impotentia, cultus disparitui, honestas publica...* Ці меў мой шлюб хоць адну? Ніводнай. Таму старанні маглі скіроўвацца толькі на тое, каб прызнаць яго неспраўдлым, заключаным *extra legem*¹⁶. Паспрабаваць зрабіць стаўку на няпаўнагадовасць? Гэта быў ці не адзіны мой шанец. Справа цягнулася, як ты з маіх лістоў ведаеш, доўга. Адных прасіла, іншым плаціла, біскупа на свой бок перацягнула, калі ён ужо ў самым канцы (заставаліся толькі фармальнасці) ледзь усё не сапсаваў. Вынік павярнуўся на маю карысць, я апынулася вольнай ад шлюбу з Ажэшкам, але якім чынам? Шлюб у нібы не было, і ніякіх яго слядоў, ні ў касцёльных запісах, ні ў грамадзянскіх,

нельга было знайсці. Каб павярнуць назад, трэба было крымінальную справу заводзіць не толькі на маю маці і дзясяткі сведкаў, але і на ўвесь віленскі капітул. Так я напісала пану Сікорскаму, якога, як ты з маіх лістоў да яго ведаеш, інфармавала ў той час пра свае асабістыя справы часта і падрабязна – цягнулася да яго, як да бацькі, якога не мела.

Пасля таго, ты разумееш цудоўна, я вымушана была ўказваць паўсюль, што нарадзілася не ў 1841-м, а на год пазней, і ў Варшаўскім пансіёне вучылася з 1852-га па 1857-ы. Я так старалася выраўняць даты... Ці ж я магла ведаць, што будуць яны некага турбаваць праз дзесяцігоддзі? Што знойдзеца такая ўніклівая пані, якая пойдзе па могільках і так уважліва будзе ўзірацца ў надпісы на помніках, што ўся мая легенда стане вартай жалю. Першы раз цябе насцярожыла магіла майго брата, які памёр, як ты помніла з маіх слоў, у год майго вяртання з пансіёна. Помнікі, ясная рэч, не хлусяць, на гэта здатныя толькі людзі. На помніку Ясіку выбіты 1856-ы, не 1857-ы. Ведаю, ты спачатку не верыла, што гэта той самы Ясь. Маім успамінам ты давярала больш...

Ты і далей разважыла правільна: калі б гэта быў не развод, а прызнанне шлюбу незаконным, як я напісала пану Сікорскаму, канечне, я не насіла б далей прозвішча мужа. І гэта было тое, што насцярожыла цябе другі раз. У якасці адказу на пытанне, чаму мне засталося прозвішча Ажэшка, ты не прыняла найбольшую версію іншых даследчыкаў, што я, маўляў, пашкадавала славы твораў, якія ўжо былі напісаны мной як Ажэшкай. Ты пачала шукаць іншы адказ – і знайшла яго, шляхам логікі, як адзіна магчымы: папросту шлюб мой з Пятром Ажэшкам не перарваўся: ні разводам, ні прызнаннем яго незаконным – ніяк. Ці мала што я там пісала – у тых лістах да Сікорскага. Шлюб перарваўся толькі са смерцю Пятра, толькі ў 1874-м, праз пяць гадоў пасля тых лістоў.

Зноў твая рацыя, пані: калі ў канцы лета 1874 года пасля цяжкай працяглай хваробы Пётр паміраў у Варшаўскім шпіталі евангелістаў, я папраўляла сваё здароўе акурат у Варшаве, у тамтэйшых медыцынскіх свяцілаў і 28 жніўня сапраўды наведла касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі на вуліцы Лешна, адкуль мой няўдалы няшчасны муж выправіўся на вечны спачын.

Ты дапусціла ў сваіх думках верагоднасць таго, што я не толькі прыйшла развітацца з целам, але і наведвала мужа ў шпіталі, пакуль ён яшчэ жывы, што я была сведкай апошніх дзён... Ці не баішся, пані, што твае сучаснікі абвінавацяць цябе ў залішняй сімпатыі да маёй сціплай асобы і ў жаданні выставіць мяне ў лепшым святле пры бяздоказнасці меркаванняў? Для ўсіх я жанчына, якая пакінула хворага мужа. Ісці за інтуіцыяй і сэрцам – на гэта патрэбна мужнасць.

Я ведаю, пані: ты не баішся».

3 рукапісу, знойдзенага ў кухні

«To madame Eliza Orzeszko – from Jeremiah Curtin with best wishes. Bristol Vermont United State of America Octobre 15 1901¹⁷», – напісаў містэр Кэрцін на тытульнай старонцы кнігі «The Argonauts» – толькі што выпушчанага ў нью-ёркскім выдавецтве «Charles scribner's sons» перакладу на англійскую мову аповесці «Арганаўты», якую Эліза Ажэшка напісала літаральна летась. Пастараўся Аўгуст Роберт Вольф, адзін з зуброў «Gebethner & Wolff»: параіў яе твор амерыканскаму фалькларысту і вялікаму прыхільніку славянскіх

моў, які апантана перакладае з польскай і мае на сваім рахунку ўжо сёе-тое з Пруса і Сянкевіча. Твор новай для яго аўтаркі – «захапляльная і павучальная гісторыя пра жыццё ў Польшчы» – літаральна захапіў амерыканца ў палон. «Яна апісвае жыццё так праўдзіва», – занатаваў у дзённіку містар Кэрцін.

Пані Элізе такое прызнанне не ў навіну – яе кнігі друкуюцца па ўсёй Еўропе ў перакладзе на ўсе распаўсюджаныя на кантыненте мовы, а ў Злучаных Штатах тры гады таму выйшаў па-англійску яе раман «Мейр Эзафовіч», які на радзіме даўно займаў сапраўдны трыумф.

На пісьменнікаў, якія бяруць у свае творы яўрэяў для сцэнак гумару або махлярства, пані Эліза глядзіць акурат як на махляроў і шутроў. Яна сабе паставіла задачу глыбока вывучыць усе акалічнасці штодзённага побыту гэтага незвычайнага людзі і дазнацца, якія псіхічныя і гістарычныя матывы і традыцыі кіруюць іх справамі і ўчынкамі. Для гэтага наведвала рабіна і, як старанная вучаніца, гадзінамі вяла з ім размовы пра Мішну¹⁸ і Гемару¹⁹. Перад тым прачытала дзясяткі прац пра яўрэяў, але гэтага ёй было мала, таму наступным этапам рушыла ў народ, які складае палову насельніцтва Гродна, і справіла сваёй шчырай цікавасцю вялікую радасць чалавеку з доўгай белай барадой, разумнымі вачыма і цудоўным польскім маўленнем. «Чаго ён толькі мне не распавёў! – радавалася яна. – Цяпер мае яўрэі атрымаюцца натуральнымі». І атрымаліся! Раман «Мейр Эзафовіч», напісаны на 13-м годзе напружанай працы на ніве літаратуры, стаў першым сапраўдным яе шэдэўрам. Рэцэнзію на яго напісаў ажно сам Юзаф Ігнацы Крэшэўскі, ахвотна прызнаўшы, што нават і другасныя героі гэтай гісторыі надаюць ёй каштоўнасць, роўную палотнам Матэікі, а ў таго кожны твар выпісваўся літаральна з натуры.

«Арганаўты», якія цяпер таксама перасеклі Атлантыку, – рэч іншая. Гісторыя мультымільянера, які ўвесь час здабывае «залатое руно» і не заўважае, якія пакуты церпіць сям'я з-за яго вечнай занятасці і прагі нажывы, нарадзіла ў галовах літаратурных крытыкаў тэрмін «арганаўтызм». Аўтарка звяртае ўвагу грамадства на з'яву, якая ляжыць каранямі ў вечнасці, але цяпер, у акалічнасцях капіталізму, пусціла свежыя парасткі. Арганаўтызм – гэта калі чалавек шукае ў сваіх вандроўках па свеце не Бога, не свяшчэнны грааль, як трактуе адпаведная міфалогія, а ўсяго толькі матэрыяльныя выгоды. Твор вельмі вылучаецца на фоне іншых, напісаных Ажэшкай. Гэта так аддалена ад наднёманскіх хат і так нахіляецца ў амерыканскі бок, што калі б пані Эліза жыла ў ЗША, ёй прыпісалі б ролю куміркы Тэадора Драйзера, чыя літаратурная зорка яшчэ толькі ўзыходзіць: з «Арганаўтаў» вычэрпваюцца і тытан-фінансіст, і ў пэўным сэнсе стоік, і геній²⁰. У гэтым творы няма ажэшкаўскіх фірмовых апісанняў і яе заўсёднай тонкай, ледзь улоўнай іроніі, тут стыль больш лаканічны – амерыканізаваны.

Містар Джэрэмія Кэрцін у прадмове да амерыканскага выдання фантазіруе, што можа быць, калі еўрапейская літаратурная зорка Эліза Ажэшка прыедзе ў Амерыку, наведвае Чыкага, самы вялікі горад Зямлі, і Нью-Ёрк, сталіцу фінансаў. «Калі яна да нас прыедзе, яна ўбачыць многае, што ўзбудзіць яе думку. Што яна ўбачыць? Што мы ўмеем зарабляць грошы і правільна імі распараджацца? Што б яна ні ўбачыла, гэта будзе нешта па-сапраўднаму каштоўнае для яе, нешта, што яна зможа параўнаць з еўрапейскім, нешта, што нагадае гісторыю, апісаную ёю ў гэтай кнізе».

У Амерыку яна не паедзе. Ёй хапае наднёманскіх хат.

Наступны ліст

Калі ўсе верагоднасці свету раскласці перад вачыма на манер велізарнай палітры, можна паспрабаваць зразумець, як іх колькасці і адметнасці ўраўнаважаны. І акажацца: усё ў нашым свеце, ад тэмпературы кіпення вады ў чайніку да сілы трапятання чалавечага сэрца перад нязведаным, ад хуткасці лёту божай кароўкі да будовы гэтага сказа абумоўлена і ўнутранымі прычынамі, і знешнімі акалічнасцямі. У кожнай выпадковасці хаваецца неабходнасць, якая і рухае гэты свет, здольны ў любой сваёй кропцы быць прасякнутым... кратовай нарой. Іх, я гляджу, вакол дома накапана столькі, што не падлічыць.

Я прачнулася сонечным ранкам на ганку вілы Паўлінава, куды трапіла невядома як. Памятаю, як узыходзіла на гэты ганак і спрабавала адчыніць дзверы. Віла належыць універсітэту, у якім я працую, але я прыехала сюды сама па сабе, як асоба прыватная. Адкуль у мяне маглі быць ключы? Я, відаць, так і заснула на ганку, уткнуўшыся лбом у калені, падцягнутыя да галавы. Поза эмбрыёна ў сне – яскравы доказ неўсвядомленага жадання адчуць надзейную абарону, якой чалавек на яве пазбаўлены, але ў маім выпадку поза была яўна змушаная. Пры іншым антуражы я выбрала б сон на левым баку, закруціўшыся ў коўдру, як у кокан, і абавязкова накрыўшы вуха. Дарэчы, ніколі не задумвалася над тым, у якой позе любіла спаць Эліза Ажэшка. Пра ўсё перадумала, пакуль збіралася пісаць пра яе: сава яна была ці жаўрук, што больш любіла – гарбату ці каву, салодкае ці салёнае, як стаяла, хадзіла, сядзела, як складвала рукі і нахіляла галаву, якім голасам гаварыла, якія любіла колеры, пахі, рэчы, як ставілася да чысціні і бруду, спёкі і холаду, святла і цемры, сонца і месяца і ўсялякае іншае – а пра сон не задумвалася.

Аднаго разу мяне наведала авантурнае навязлівае жаданне – сустрэцца з Элісай Ажэшкай так, быццам мы з ёю сучасніцы. Над спосабам, як гэта можна ў рэальнасці правярнуць, я разважала нядоўга. Ніколі не думаю доўга над тым, што здаецца невырашальным, бо іначай яно невырашальным і застаецца. Канстытуцыя, пагадзіцеся, наша ўсё: хочаш даведацца пра чалавека, які жыве вельмі даўно, нешта такое, пра што ніхто дакладна не ведае і ведаць няма адкуль, – вызнач яго канстытуцыю (канстытуцыянальны тып), а для гэтага зрабі тое, што рабілі да цябе яго лекары, якія, не ў прыклад сённяшнім эскулапам, засяроджваліся на арганізме, а не хваробе, і для якіх пры выбары схемы лячэння было важна нават тое, як пацыент рэагуе на дождж і лужыны. Гэта я пра гамеапатыю, якую пані Эліза дакладна выкарыстоўвала. Тут яшчэ трэба сказаць, што нашы сучаснікі спрабавалі садзіць яе на кушэткі паслядоўнікаў Фрэйда, якія спецыялізуюцца на псіхааналізе мастацкай літаратуры з мэтай зразумець, як асабістая праблема пісьменніка можа сябе праявіць у канкрэтным творы. Іншыя стваралі псіхалагічныя партрэты геніяў мінулых часоў праз аналіз вобразаў і метафар, выкарыстаных імі ў творчасці, а таксама ўражанняў і эмоцый, рэфлексій і рэмінісцэнцый, якімі насычаны іх мемуары, дзённікі, лісты...

– Лісты! Вам лісты! Вазьміце лісты!

З прыемных успамінаў пра поспехі пошукаў невядомых рыс Элізы Ажэшкі мяне вырвалі дзіўныя, нечаканыя гукі: званок ровара і жаночыя выкрыкі. Падняла галаву – і ўбачыла перад сабой жанчыну, у якой нельга было не пазнаць паштарку. У руцэ, свабоднай ад ровара, яна трымала лісты і трэсла імі так, быццам я даўно павінна была прачытаць і як мінімум даць адказы.

– Вам лісты! – паўтарыла яна і паклала на ганак канверты з такімі прыкметамі не нашага часу, што я схамянулася. А ёй хоць бы што: села на ровар і з’ехала, як не было.

Асцярожна, баючыся, каб канверты не зніклі, быццам яны прывідныя (бо на тое падобна), і ў той жа час нецярпліва і з недаверам (чые гэта жартачкі?!) я ўзяла іх і на ўсялякі выпадак заплюшчыла вочы. Расплюшчыла – яны не знікалі.

«Пагаворым, пані, пра гадзіннікі», – пачала мая карэспандэнтка без нічога ніякага сваім звыклым матэйкаўскім почыркам і такім самым звыклым ментарскім тонам. Добра, думаю, пагаворым.

Гадзіннікі – яе ўсё. Разам з птушкамі і раслінамі яны ствараюць трыкветр сімвалаў яе творчасці. Гадзіннікі яна растаўляе па апавяданнях, аповесцях і раманах так, як расейвае кветкі і размяркоўвае птахаў. Гілі з канарэйкамі нясуць у яе адказнасць за радасць і бесклапотнасць, салоўкі, зразумелая рэч, за каханне, жаўрукі за расстанне, дамашнія птушкі сімвалізуюць сямейныя сувязі і пачуцці (хоць іншы раз гусі з курамі ўстойліва асацыіруюцца з крытыкаю ўлады, а кураняты – з жаночымі страхамі), просты люд пераносіцца на сокалаў і галубоў, дробную шляхту ўвасабляюць шчыглы, яны ж разам з пліскамі – рэлігійнасць і веру, лебедзь і горліца – атрыбуты какецтва ды розных жаночых хітрыкаў, і толькі адна птушка спявае часцей уначы – зязюля, што жыве ў гадзінніку.

У прысвечанай паўстанню навеле «Яны» гадзіннік малюецца чорнай постацю на светлай сцяне, з галавой аж пад столлю, з тварам, перакрэсленым стрэлкамі як маршчынамі. Пачаўшы адбіваць час у момант з’яўлення Траўгута, гадзіннік нібы супрацьпастаўлены гэтаму чалавеку з яго суровай заўчаснай маршчынай, што пралегла ад броваў да валасоў, быццам выпаленая ўнутраным полымем. У рамане «Два полюсы» гадзіннік – сродак падкрэслівання палярнасці псіхалогій герояў: адны там абашіраюцца на яго як на грунт у штодзённых справах, другім ён патрэбен, каб ведаць, калі выбірацца з дому дзеля дзяжурных візітаў. Гэта толькі адна са шматлікіх указаак на полюснасць, не самая важкая, але ёю забяспечваецца вельмі прыгожая сцэна, поўная і іншых сімвалаў, і старадаўняга каларыту, і тонкага гумару, якога аўтарцы, як я не стамляюся паўтараць, не займаць. У апавяданні «Бабуля» гадзіннік гучаннем паланезу даводзіць старую жанчыну ажно да брамы нябёсаў і ладзіць ёй там спатканне з нябожчыкам мужам, і толькі плач хворага ўнука, што мацней за ўсякія паланезы, вырывае з абдымкаў бесклапотнага іншасвету. У замалёўцы «Агніва» гадзіннік робіць роўнымі беднага яўрэя і багатага графа, бо якімі б ні былі імёны, вопратка, рысы твару, лёсы і прызначэнні, а гадзіннікі непрадузятая: ідуць для ўсіх з адной хуткасцю. Ну, і ў раі гадзіннікаў няма, як абвяшчаецца ў аповесці «У клетцы».

Дык што пані Эліза пра гадзіннікі ў гэтым сваім лісце?

«А ці памятае пані, у якія глыбокія разважанні пагрузіла яе чытанне навелы “Gloria victis”?» – ці то гарэзна, ці то сур’ёзна пытае яна мяне, і я першы раз у жыцці пачынаю шкадаваць, што смайлаў у яе час не было.

Твор, які абвясціў пераможаным славу, пісаўся праз чвэрць стагоддзя пасля паўстання, але яго герой вецер, які над ляснымі магіламі стогне, пачуўшы расповеды елкі, бярозы і дуба пра лёсы паўстанцаў і не ўшанаваную памяць, не быў у тым лесе ажно паўстагоддзя. Шыпшына, што асыпае магілы сваімі пялёсткамі, запэўнівае яго, што робіць гэта ўжо паўстагоддзя, і званочкі прызнаюцца, што вызвоньваюць жалобную малітву на працягу

паўстагоддзя кожнае лета... Задаўшыся пытаннем, што гэта за дзівацтва аўтаркі – абавязкова паведамляць, колькі часу вецер лятаў па свеце, перш чым сустрэцца са старым знаёмым лесам, каб той распавёў пра трагедыю, і чаму паўстагоддзя, а не больш або менш ад яе прамінула, чаму, у рэшце рэшт, не чвэрць стагоддзя, як акурат мае быць на час напісання, – задаўшыся такімі пытаннямі, я ўпарта выходзіла на адзіны адказ, але прызнаць сваю рацыю не рашалася...

«Ты, пані, павінна была аддзяліць ад твора дзве часавыя стужкі, накладзеныя на яго і адна на адну. Ты ж чытала Артура Кларка і ведаеш: светы, якія цякуць па Рацэ Часу, – шматлікія і разнастайныя і ёсць такія, што плывуць і ўпоперак, і супраць цячэння, і нават па-за ім, не ведаючы ні мінулага, ні будучыні. Ад года напісання – 1888-га – адкінуўшы паўстагоддзя, атрымаеш год нараджэння маёй няшчаснай сястры, што памерла яшчэ падлеткам. У дзяцінстве пад уплывам прачытанага і пачутага мы, дзве дзяўчынкі, чыя бабка памятала яшчэ двор Станіслава Аўгуста, а выхавацелька, бона немка, на свае вочы бачыла апошні сейм і тых, хто ў ім браў удзел, адчувалі сябе закаханымі то ў Баторыя, то ў Касцюшку, і прыходзілі нам у галовы думкі пра тое, што трэба ўсур’ез рыхтавацца да гераічных ахвяр і ўчынкаў. Каб выхаваць у сабе адвагу і здольнасць да адрачэння, не елі мы любімыя стравы і далікатэсы – рабілі перад дарослымі выгляд, што разлюблілі. А калі нешта балела або здаралася нейкая прыкрасць, не скардзіліся нікому, а заклікалі адна адну быць цярплівымі і маўчаць. Таму што, гаварылі сабе, нельга плакаць і енчыць, пакутуючы за айчыну. У 1888-м, на 25-годдзе паўстання, калі я пісала навелу “Слава пераможаным”, Клемянціне магло б споўніцца пяцьдзесят. Такім спосабам – зрабіўшы ўказку на паўстагоддзя, – я і адзначыла гэты дарагі для мяне юбілей.

Горача сціскаю твае далонькі і яшчэ больш прапісваюся ў тваіх думках, калі ты не супраць. А ці памятаеш, пані, верш таго маладога паэта, якога я маю на ўвазе ў іншай навеле на тэму паўстання, у “Дзіўнай гісторыі”²¹? Перапішу сюды твая радкі, што ўзяла з яго зборніка ў твор:

Туга па жыцці недарэмным,
Што чэзне, як іней слатой,
З’яўляецца патаемнай
Тугой па душы святой.

Як табе? Вось яна, праўда чалавечай душы: туга па той лепшай долі, якой чалавеку ніяк не здабыць, – гэта не што іншае як туга чалавечай душы па ўласнай святасці. Герой навелы даходзіць да святасці, бо кроцьць да яе ўсё жыццё. “Дзіўная гісторыя” – гэта пра сілу, якую можа развіць дух, і глыбіню, якую можа займець душа, прапушчаная праз пакуты. Навела абвяшчае перамогу міласэрнасці над любой чалавечай крыўдай і найвышэйшае заступніцтва – Божае прабачэнне – за любы чалавечы грэх. Некалі мы з Клемянцінай часта падоўгу гарталі трактат Чэзарэ Бекарыя “Пра злачынствы і пакаранні”. Насычаны прагрэсіўнымі думкамі пра вытокі злачыннасці і гуманістычнымі заклікамі адмяніць катаванні, гэты фаліянт з бібліятэкі бацькі, выпушчаны ў 1764 годзе, яшчэ нават да яго нараджэння, не мог быць намі прачытаны: мы толькі разглядалі на палях бацькаў почырк – пазнакі, зробленыя па-італьянску. Але дух гэтай працы, узмоцнены энергіяй бацькі, здолеў прабрацца ў наш светапогляд.

А з часам, пані, скажу табе, каб ты ведала, можна рабіць што заўгодна: можна сціскаць яго і расцягваць, можна спыняць, прымаруджваць і паскараць – абы толькі гэта рабілася з правільнай мэтай і было на карысць.

Вось табе яшчэ трохі перлінак таго аўтара:

Па спешчаных сонцам нябёсах
Крадуцца блакітныя цені,
Вякуе над долам бялёсым
Галінак шкляное цвіценне...

“Дзіўная гісторыя” не толькі табе нагадвае калядную казку. Хоць вырываецца яна з вуснаў герані-апаведальніцы ў чорную ноч лістапада...»

З рукапісу, знойдзенага ў кухні

Лістапад для пані Элізы на ўсё жыццё стаў месяцам значных падзей, і добрых, і кепскіх. Некалі ў чорную ноч у самым канцы лістапада маленькая Зюня страціла бацьку. У лістападзе праз шэсць гадоў займела айчыма, чалавека, які бацьку не замяніў, але быў і добрым, і годным. У лістападзе ж, толькі праз 35 гадоў, яна пахавала і маці. Лістапад 1896-га забраў у яе апошняга блізкага чалавека, які ўсяго за два гады да таго (і таксама ў лістападзе) стаў яе мужам ужо не толькі перад людзьмі, але і перад Богам: праз паўгода пасля смерці фармальнай жонкі пан Нагорскі нарэшце павёў сваю сапраўдную шматгадовую спадарожніцу жыцця ў фарны касцёл, дзе яны абвянчаліся раннім ранкам, без сведкаў. Так яна стала Ажэшковай-Нагорскай.

19 лістапада 1896 года ў доме Станіслава Нагорскага, які для гісторыі пачынаў пакрысе ператварацца ў тое, чым застанецца ў ёй назаўсёды (выраз «сціплы драўляны дамок на Мураўёўскай вуліцы» яшчэ ў XIX стагоддзі, яшчэ пры яе жыцці кожны гродзенец разумеў як трэба), адбывалася невялікая сямейная ўрачыстасць з нагоды імянін гаспадыні. Нішто не прадказвала ніякіх няшчасцяў. Хіба толькі сам лістапад... Калі ўсе разышліся, пану Нагорскаму раптам зрабілася кепска. Яшчэ ў кастрычніку ён, заўзяты паляўнічы, хадзіў па лясках са стрэльбай, і васьм ужо ён паралізаваны: спатыкнуўся на лесвіцы, паваліўся і з той пары ўжо не ўстаў, а ляжаў, прыкаваны да ложка. «Муж мой раптоўна памёр», – напіша пані Эліза ў лістах да знаёмых праз некалькі дзён пасля апошняга дня лістапада – апошняй чорнай даты, з надыходам якой не было ўжо ёй каго страчваць...

Недапісанай заставалася навела «Панна Ружа». Закінутая на некалькі месяцаў, на працягу якіх пані Эліза магла хіба што перакладаць, а пісаць не магла нічога, яна будзе завершана толькі наступным летам і толькі пасля таго, як на магіле люблага Стася, адваката Станіслава Нагорскага, з’явіцца велічны чорны помнік з выбітымі словамі сёмага псалма: «Божа, адно на Цябе я ў пакутах надзею ўскладаю...»

Яшчэ адзін ліст

Погляд, кінуты на чорны высокі помнік на магіле Станіслава Нагорскага і Элізы Ажэшкі ў Гродне, пагрузіў мяне ў сумныя думкі. Пад першым іменем разам з датамі жыцця выбіты словы псалма, пад другім акрамя дат нічога: не было каму выбіць словы, не знайшлося ні чалавека, які б гэта зрабіў, ні псалма.

Другі з лістоў, прынесены паштаркай, даваў адказы на многае.

«Беларускім цыклам пра чалавека з нізін назвалі мае творы пра беларускіх сялян. Не стварала такога цыклу. Пісала пра гэтых людзей у многіх творах. Не сцвярджала “задаткаў вялікага развіцця, затоеных у прыніжаным, але стойкім і цяжкім народзе” – бо бачыла не задаткі, а гатовую чалавечую веліч, якой прыніжэнні і цяжкія акалічнасці побыту перашкаджалі не развівацца, а толькі сябе праяўляць. Сімпатыя мая да сялян сягае часу маіх самых першых пачуццяў і думак, адтуль жа бярэ пачатак павага мая да іх мовы. Гэты люд, якім поўняцца вёскі, дзе і я ўвесь час імкнулася жыць, я прагла спазнаваць літаральна ва ўсім, даследаваць да самага донца, так вычарпальна, як толькі гэта магчыма. Але мэты, якія перад сабой мела, літаратурныя і грамадскія, распасціраліся значна далей, і каб іх дасягнуць, пісаць мне было загадана (уласнымі сэрцам і думамі) не толькі пра гэты люд, але і пра іншых прыніжаных і пакрыўджаных. Чаму я пісала па-польску, чаму не пра адзін толькі просты вясковы народ, які палюбіла ўсім сэрцам, – пра гэта раскажваюць творы, трэба іх толькі чытаць. Ужываць беларускую мову для напісання аповесцяў і раманаў, якімі маеш мэту дагрукацца да тых сэрцаў, ад якіх залежаць лёсы правобразу герояў гэтых аповесцяў і раманаў, але якія па-беларуску чытаць іх не будуць, – такая сабе задача. Мэтавая аўдыторыя, як гаворыцца ў тваім часе, не тая. Я пісала не для, а дзеля, і няхай той, хто не адчувае розніцы паміж гэтымі прыназоўнікамі, не бярэцца мяне судзіць. Самым правільным з мэтай «дзеля» было б наогул пісаць па-руску, але і без таго мае творы амаль што ўсе адразу ж па напісанні перакладаліся на рускую мову. Іншая справа, што самі ідэі, якія часам канцэнтраваліся ў адным шматкроць паўтораным слове ці сказе, пры перакладзе часта наўмысна выдаляліся або перарабляліся так, што страчваліся і сіла, і сэнс, і гучанне. Ну, але не бывае руж без шыпоў.

Пішу так, быццам апраўдваюся. Што рабіць? Да кола беларускіх пісьменнікаў, як ты ні разглядай маю творчасць, я, апынаецца, не належу. Сябра мой Багушэвіч – паэт беларускі. Але яго творчасць і прызначалася для простага вясковага люду, няшчаснага, занябанага, не па сваёй ахвоце здзічэлага. Мая ж творчасць – для таго, ад каго ў гэтым свеце хоць нешта залежыць. У мае і твае часы.

Часы гэтыя, і мае, і твае, досыць цяжкія. Яны так перапоўнены жоўцю і воцатам, што... Насупраць нашай хаты вокны так шчыльна замкнёныя, што патрэбен выключны зрок, каб распчапіць усе зашчэпкі, і выключная галава, каб у цемры не страціць апору. Я мяркую па тым, што назіраю сама, па той атмасферы, якую ўдыхаю. Пры недахопе святла і паветра пануюць у нас і ў вас разнастайныя старажытныя маніі – паланізацыі, русіфікацыі, вызваленчых місій суседніх плямён, патрыятычнага шавінізму... Зрэшты, чалавечае глупства настолькі ж неабмежаванае, наколькі і Божая міласць. Не бывае, каб не было ратунку. То і ратуймася, як толькі можам. Вучымся. Думаем. Робім».

З рукапісу, знойдзенага ў кухні

«Паміраю», – апошняе, што пачулі ад яе тры ўрачы, якія ранкам 5 мая 1910 года выступілі насустрач герольдам, што абвяшчалі набліжэнне госці, якой яна зусім не баялася.

Герольдамі яшчэ год таму ў гарэзным лісце да сябра назвала яна задыш-

ку і боль у сэрцы, якія павялічваліся пры трэшкі больш энергічным руху. Апошнія тыдні праходзілі то ў «чорным тумане», то «з феноменамі надзвычайнага», калі прыходзілі ў галаву, нягледзячы на слабасць у цэле, ідэі новых раманаў, вобразы даўніх герояў і розныя смелыя і рашучыя думкі. Хацелася пісаць, а не толькі «ужываць лекі і берагчыся». «Такая вегетацыя не па мне», – гаварыла яна.

Ведала, як усё будзе.

Так яно і было.

Калі сарвалася з вуснаў апошнія слова, пакорлівае, без бунту, стаяла яна ўжо побач з нябеснай брамай. Наступным імгненнем раскінулася заслона, якую паглядам не агарнуць, і ў крыштальнай празрыстасці заіскрыліся росы, распусціліся кветкі, заблішчалі зарніцы, паўсталі вясёлкі, запалілася сонца, замігцелі зоркі, заззялі каметы на сваіх вечных шляхах. На гэтай заслоне адбілася ўсё незлічонае хараство свету, і ў гэтай бязмежнасці, якую нельга спасцігнуць, пакуль жывеш на зямлі, загучалі ўсе гукі, зліўшыся ў ладны хор, які прасякнуў прастору без канца і без краю. У гэтым нябесным хоры – вось дзіва! – былі чутны паасобку ўсе галасы зямлі: і шчабятанне птушак, і шэпт дажджавых кропель, і шоргат лістоты, і рухі жучкоў у траве, і трапятанне пялёсткаў, і калыханкі, і гукі, з якімі макавае зярнятка прараствае ў раллі...

«Паміраю».

Апошні ліст

Дождж, як я і баялася, ліў усю ноч, і такія маланкі асвятлялі ваколіцу, так моцна грымела з усіх бакоў, што мне не заставалася нічога іншага, як толькі пайсці туды, дзе, як я ведала па старых фотаздымках, у Бохвіцаў знаходзілася капліца. Маленькая сямейная царква. Гэта ў левым крыле дома, у тым, што на адзін паверх. Над яго дахам узвышалася некалі тонкая вежачка з крыжыкам. Пад гэты дах, уяўляючы над ім тую вежачку, я і пайшла, калі ўжо зусім сцімнела, а вецер нарэшце вырваў з маіх рук паперу. Вырваў з іх адну, каб укласці ў іх іншую. Калі я прачнулася раннім ранкам пад Божым дахам (не пад тым, што з вежачкай, а ў літаральным сэнсе – пад ясным блакітным небам, раскінутым над галавой, – зноў упёртай ілбом у калені, зноў на ганку перад дзвярыма, замкнёнымі на замок), я трымала ў абедзвюх руках разгорнуты ліст.

«Вітаю цябе пад ласкавым сонцам, абуджаную ад сну. Надвор'е было фатальным, пахмурна было да роспачы – што ў паветры, што на душы. Але не ў нашых правілах падпарадкоўвацца неспрыяльным абставінам, ці не так?..

Лёс наш мае такую прыемную ўласцівасць: тое, што для іншых выглядае як жменька пяску, для нас вырастае ў гару. Нічога. Трэба спрабаваць пераадольваць і горы. Ці ж не для гэтага нешта такое ёсць унутры, што штурхае наперад, прымушае знаходзіць сілы? Ніхто не здагадваецца, як чорна бывае ў глыбінях вод, якія, аднак, плывуць і плывуць і нават пабліскаваюць на паверхні. Шмат у жыцці ёсць кепскага, шмат ёсць добрага, шмат ёсць слабасці і шмат сілы. Часам простыя дзеянні патрабуюць ад нас большай мужнасці, чым гераічныя ўчынкі. Але жыццё не спыняецца, і погляд на мінулае мяняецца, і будучыня бачыць новы курс. Таму ні надзеяў нельга страчваць, ні абавязкаў сваіх пакідаць. Трапіць страла ў сэрца – дастаць яе з яго, прыляціць у твар камяк бруду – выперціся, і з ранай у сэрцы і плямай на твары, якую час змые, ісці далей.

Пасылаю пані на развітанне найсардэчнейшыя зычэнні і не маю ніякіх сумненняў у тым, што ўсе нашы мары калі-небудзь здзейсняцца. Бо зоркі нашых прызначэнняў не гаснуць. Да зор!»

Я ведала: цяжкія кроплі, што падалі тут уначы, здабываліся з хмараў, у якія ператвараюцца воблачкі дзьмухаўцоў, што гарэзным дэсантам малюсенькіх сонцаў спускаюцца на зямлю, каб сысці зноў на неба.

– Хто тут замаўляў скрыню сочнікаў і таксі на Мінск? – пачула я над галавой і ў наступную хвіліну ўбачыла свайго пазаўчарашняга маўклівага таксіста. Цяпер ён нагадваў мне твар Рэйтана з матэйкаўскага палатна.

¹ Mark Z. Danielewski (1966) – амерыканскі пісьменнік, яго «House of Leaves» (2000) перакладзены на многія мовы і выкладаецца ў многіх універсітэтах ЗША і іншых краін.

² Раман Афтаназы (1904–2004) – польскі гісторык, аўтар шматтомніка «Гісторыя рэзідэнцый на даўніх ускраінах Рэчы Паспалітай». Даследаваў і апісваў замкі, палацы, сядзібы.

³ Від канапы, моднай у XIX стагоддзі.

⁴ Жыў у Кракаве такі мешчанін. Яго камяніца стаяла на плошчы каля касцёла Панны Марыі і была на самой справе зарэзервавана каралём і каралевай на час вяселля гетмана Яна Замойскага і Грызельды з Баторыяў у 1583 годзе.

⁵ Кінцугі – японскае мастацтва рэстаўрацыі керамічных вырабаў пры дамозе лаку, змяшанага з залатым, сярэбраным і плацінавым парашкамі. Разбітыя вазы склейваюць, але трэшчыны не маскіруюць, а наадварот, падкрэсліваюць. Такія рэчы лічацца ўнікальнымі, таму што маюць сваю гісторыю, нават лёс.

⁶ Тадэвуш Рэйтан (1742–1780) – беларускі шляхціч прускага паходжання, знакаміты тым, што спрабаваў сарваць сейм, каб не дапусціць зацвярджэння першага падзелу Рэчы Паспалітай. Гэты яго ўчынак мастак Ян Матэйка адлюстравваў на карціне «Рэйтан».

⁷ Герсэ – прозвішча дынастыі прадпрыемальнікаў-мадэльераў, уладальнікаў моднага дома ў Варшаве, які існуе там і сёння.

⁸ У 1826 годзе фізіёлаг Іаганес Мюлер найдасканалым чынам даследаваў гэтую з’яву, але наўрад ці тут будуць да месца яго навуковыя выклады.

⁹ Parloir (*франц.*) – гасцёўня ў манастыры.

¹⁰ Рамуальд Траўгут (1826–1864) – падпалкоўнік расійскіх войскаў, які ў адстаўцы стаў рэвалюцыянерам.

¹¹ Ян Матэйка (1838–1893) – польскі мастак, вядомы, у прыватнасці, работай «Рэйтан», згаданай у спасылцы 6.

¹² Генры Томас Бокль (1821–1862) – англійскі гісторык, прыхільнік новых ідэй. Пісаў сярод іншага пра ўплыў жанчын на поспехі мужчын і прагрэсу.

¹³ Артур Чарльз Кларк (1917–2008) – англійскі пісьменнік, футуролаг, вынаходнік, папулярны аўтар навукі.

¹⁴ Шаноўная і дарагая пані (*польск.*).

¹⁵ На Нобелеўскую прэмію па літаратуры Эліза Ажэшка прэтэндавала двойчы – у 1905 і 1909 гадах. Першы раз прайграла (варта заўважыць, што ў адной кампаніі з Львом Талстым і Рэдзьярдам Кіплінгам) Генрыку Сянкевічу, другі раз – Сельме Лагерлёф.

¹⁶ Па-за законам (*лац.*).

¹⁷ Мадам Элізе Ажэшцы – ад Джэрэміі Кэрціна з найлепшымі пажаданнямі. Брыстоль Вермонт Злучаных Штатаў Амерыкі кастрычнік 15 1901 (*з англ.*).

¹⁸ Мішна – старажытнаяўрэйскі рэлігійна-юрыдычны зборнік законаў і падпісанняў артадаксальнага іудаізма.

¹⁹ Гемара – звод аналізаў тэкстаў Мішны.

²⁰ Тэадор Драйзер (1871–1945) – амерыканскі пісьменнік. «Фінансіст», «Тытан», «Стоік», «Геній» – назвы яго раманаў.

²¹ Эліза Ажэшка мае на ўвазе Генрыка Скірмунта (1868–1939), паэта і кампазітара, свайго сябра.

Валеры Дубоўскі

...Кампазіцыя

Нумар адзін –

Ты.

Сыграная Панам Богам...

А.

*(Вершы з пазнакай А. – з аднайменнай кнігі, здадзенай у друк.
Пісаліся многія гады – як прысвячэнні жонцы Але – Аліне,
Алёны. Пісаліся пры жыцці і пішуцца пасля яе адыходу).*

В.Д.

ІНСТЫНКТ

Чыталі
Барадулінскія “Ксты”.
Узносіў верш
пранікліва-гатычны
і твой жаночы
трапяткі інстынкт,
і мой інстынкт,
мужчынска-паэтычны.

У дні выбоістым
нябёсна так зацвіў

наш сподзеў
доказам
прасветлена-агністым,
што ты – ліцвінка
і што я – ліцвін,
упарты
і ў меру ганарысты.

24.02.2014.

РАЎНУЮ

Засею поле зноў
чаканнем вёснаў,
каб дзень прарос
і дужы, й ранні.
Жыццё – імя
майму жаданню.
Руйную поле
і раўную да нябёсаў.

Ва ўзвышанай
над побытам мальбе,
бы птахам агнявым,
над полем узляцеўшы,
няхай і шараговы,
і няхай не першы,
руйную неба
і раўную да цябе.

01.08.2013.

ЖАНЧЫНА

Яшчэ не падумаў,
а ты смяешся.

Яшчэ не сказаў,
а ты крыўдуеш.

Яшчэ не зрабіў,
а ты адгукнулася.

Яшчэ не пайшоў,
а ты са слязінай.

25.11.2011.

ЛАДЗІЎ ГРАК ГНЯЗДО

Каханая,
ты помніш, як
мы на любоўнай хвалі
смяяліся з грака, а грак
смяяўся з нас, што мы не так
вясну спявалі?

Наўзахапкі і наўкасяк
галінкі ў гнездоўе торкаў,
басовым гра грахоўна, тонка
ён падаваў грачысе знак.
Непераўзыхлены спявак
быў грак.

22.04.2019.

БЕЗ РЭЗОНУ

Грымлю нябёсам,
а найперш – табе,
падобна, звон –
уніклівай званіцы.

Нячутны крык
у гарадской гудзбе.
У цішыні так хочацца
забыцца.

Юр перуновай жарсці
праміне.
І словы тайныя
без пэўнага рэзону
ты прамаўляеш
так ціхутка мне.
Нібы званіца
здзіўленаму звону.

09.09.2009.

АПРАТКА

Ніхто
усмешкі не адняў.
У ёй, узрадаваны, мешкаў.
Найлепшая апратка
дня –
твая гарэзная ўсмешка.

Дзён недарэчных
калатня.
І слову, і пагляду – зімна.
Нябоская апратка
дня –
твая ціхоткая
слязіна.
28.01.2010.

адб.

У ТОЙ ХВІЛІНЕ

У той хвіліне ты такі!
Сляды адчаю.
Хоць ты на неба маякні,
да ўсёй найвышняй талакі –
мо палягчае.

У той хвіліне ты такі!
З зямнога жарту,
Спіскаеш смела кулакі ...
На твары Бога жаўлакі,
пагляд – упарты.

А ў той хвіліне ты такі!
З нябёснай рэдзі.
Пералятаеш раўчукі...
Сябе ў сумневе ўшчыкні –
не сон?
Пацвердзі.

У той хвіліне ты такі!
Анёл нібыта.
Выходзіць голая з ракі –
пагляд усмешны з-пад рукі...
Каханка.
Мроя.
Афрадыта.
29.06.2011.

ЗАЎЖДЫ МАЛАДАЯ

Наталяюся
рытмам блюза.
Падскокваю
ў рытме полькі.
Кахаю цябе,

паколькі
без кахання пачуцці –
юзам.

Пераспяваў цябе,
перапеў.
З чаго ж
душа галадае?
З таго, што я –
стары пень?
А ты – заўжды
маладая!

15.08.2017.

НЕ ДАБРАЎ

Не ты з майго –
а я з твайго рабра,
уразумеў,
нябёсы адчыніўшы.
Няхай даруюць мне
і Біблія й Найвышні:
тры ночы цешыўся,
а ночкі не дабраў.

10.05.2010.

ПАРУКАЛІСЯ

Між краем келіха
і вуснамі тваімі
знайшоўся,
разгубіўся
і – згубіўся...
Мы душы нашыя
пажадна наталілі
і парукаліся,
захопленыя выссю.

11.10.2019.

ГЛЯДЖУ

У вочы твае глядзець –
бачыць мрою.
Гляджу.

У вочы дзяцей глядзець –
бачыць тутсамасць.
Гляджу.

У вочы ўнукаў глядзець –
бачыць наступнасць.
Гляджу.

У вочы сусвету глядзець –
бачыць бясконцасць.
Гляджу.

14.09.2019.

РАЗ-ПОРАЗ

Упадабай мяне
не за салодкі голас,
пагляд інтымны,
дужую руку.
З душой маёй
імгненне правякуй!

У каторы раз.
Штораз.
Раз-пораз.

02.16.2012.

ПОЖАД

І быццам дні – не перазовы,
стогны.
І поўня не паглядвае паўней.
І як удовы – цені ад алей.
Ды пожад зноў кахаць –
нястомны.

Хай воблака дажджоў
цяжэй за словы
і ветрык, што з ракі,
лягчэй за мрою,
ёсць твой пагляд,
жаданнем нарысаваны,
падгледжаны за яваю зямною.

12.09.2019.

* * *

Адчуваю
тваё адчуванне.
Вечнасці і мяне.

03.07.2019.

АПОСТРАФ

У цяперашнім
прызнанні маім у каханні –
адзін нечаканы
знак.

Апостраф маладзіка.

І аніякіх
знакаў прыпынку.

05.12.2013.

ЖЭСТ

Неба зорнае долам ступала –
светлыня – светлячковая.
То не снег
з верша Купалы,
а так зачароўвае.

У шчасці
ночка не зморыцца.
Твой жэст –
за жыццё даўжэй.
Удваіх мы – адно,
светлатворцы.
Светлыню даберажэм.

13.01.2017.

ПАСЯРОД ЖЫЦЦЯ

На ўскрайку лета,
пасярод жыцця,
у сераду – да вечнага нечага –
з кветкі на кветку
твайго пачуцця
шчамель і я
ляцім –
ад сланечніка.

адб.

Наўперач нас,
на пальчык твой мезенны
зайчык сонечны
прыпаў лацвей.

Ад сланечніка – сонцавей.
Ад усмешкі тваёй –
паэзія.

06.11.2016.

ЗЕЛЛЕ

Паснулы горад
сненнем галасны.
Таполевага лісця
спад пярэсты.
І жарсці жэст
у восені Пярэспы,
і згук пачуты
будучай вясны.

І ты ўся –
атрутлівае зелле,
падманваеш
паглядам непадманным.
Усё
збылое
аніяк не зменім.
Усё наступнае –
за сённяшнім туманам.

16.11.2016.

ПЕРШАРОДСТВА

Ля вогнішча
жыцця твайго –
майго жыцця
нявысыхлае дэнца.
Тут лёгка дыхаецца,
весела сьмяецца
і верыцца
у праўду і багоў.

У белыя і чыстыя
снягі,
што саграваюць

лютасць халадэчы,
у вечар,
што світанку супярэчыў,
былому дню
вяртаючы даўгі.

І верыцца
у першародства нас.
У пілігрымку
браму адчыніўшы,
сумнеўна,
непаўторна і ўвішна,
з нас кожны пражывае
першы раз.

26.03.2008.

СУМУЕ БУКЕТ

Патухла вакно.
Горад аціх, празмерны.
Прадчуваннем завалакло
ноч.
Зоркі просяцца ў дзверы.

На города плечы
палеглі паснула крыжы.
Рукі грэеш ля свечкі.
Сагрэй мяне,
каб ажыў.

Сумуе букет
без усмешак і рук
тваіх.
Рыфмуе паэт.
Музыка грае на слых.

06.0.2008.

* * *

Ты выгукнеш “ты”.
Я выгукну «ты».
Выгукне рэха “мы”.

21.09.2008.

ПА ШОЛАХУ ЛІСЦЯ*(Сентыментальны вальс)*

Нязбыўна і руда
кастрычнік брыдзе.
Чаканы, раптоўны,
як выдых халодны.
Ты з ім. Ля тэатра,
а можа, нідзе
згубіла мяне
і сябе, верагодна.

Ты пэўна – маё,
я – тваё адгалоссе.
У звыкласці дзён,
у сваёй чарадзе,
з неапошняй надзеяй
неапошняе восені
нязбыўна і руда
кастрычнік ідзе.

Няшпарка пакрочу
з Траецкай гары
у роздум самотны,
нібыта з Парнасу.
Па-восеньску страчу
юнацкі парыў
па шолаху лісця,
па шолаху часу.

19.10.2006; 01.11.2008.

МАЛА

Вусціш...
Верас...
Вечарэ...
Неба вымытага шоўк.
Па-над камарыным рэем –
ветлы ветах,
веташок.

Лецішча каля сталіцы.
Збеглая адна душа
засумуе.
Ёй не спіцца,
собіць паспяваць
спярша.

адб.

Собіць
у нястрымнай жарсці
да нябёсаў крыліць цела,
на далонь далонь пакласці –
той, якая ўсхацела.

Той, якая заспявала
так мінорна, так мажорна.
Той, з якой
заўсёды мала
усяго.
Як неба жораву.

19.04.2018.

СПЁКА

Ліслівая
лашчыцца спёка.
У цень перабягу.
А цень –
без цябе і далёка.
На месячыкавым рагу.

І не заснуць,
не забыцца.
Часопіс не дачытаў.
У ім гераіня лісіца
ля перасохлага
раўчука.

02.01.2018.

* * *

Маўчаннем скажаш,
у маўчанні ўчуеш –
закаханы.

13.10.2009.

УСПАМІН

Натхняюць з раніцы
вітальныя званы
трох цэркваў,
адзінотнага касцёлу.
І крок, і бег –

чарговы, прызавы –
ня згасам,
кветнем дыхаюць вясёлым.

Хвалюе хваля Свіслачы-ракі.
І дых глыбей:
бягу, не чэзну!
За паваротам завярну –
і напрасткі.
Да ценю
нашага купалаўскага бэзу..

22.06.2022.

БЛІЗІНЯ

Ува сне
так дрыготка сніцца
не блэготка –
блазноўка, блазніца.

На бяссонне
сон размяняў –
між блазніцай і мной
блізіня.

16.11.2022.

КАЛІ-НЕБУДЗЬ НА 90-ГОДДЗЕ...

(Мара-жарт)

Ты –
светлая пад сонечным лістоўем –
мне усміхнешся
здзіўлена-спакусна.
І светлацень
збяжыць па светлавуснах.
І светлавокі дзень
запомніць тое.

І я не буду
хламам зазвычайным.
Ў нязбыўным часе
тое засталася.
Жыццёвай прагі,
светлым адгалоссем:
усмешна
ля твайго пляча застыў.

10.07.2010.

НАВОШТА ЦАЛУЕШ?

Твой пацалунак –
раптоўны.
Як снег.

Твой пацалунак –
нібыта нашэсце.

Навошта цалуеш?
З розуму звесці?

Навошта цалуеш?
Завесці ў грэх?..

08.03.2006.

УСЦЕШЫЛА

Зазірнуў да цябе –
даверыцца,
а тваё зачынена
сэрца.

Зайшоў знарок –
развітацца,
а ты запрашаеш
да танца.

Усцешыла –
вушы развесіў:
«Давай заспяваем
песню».

Удваіх пастаім
на масточку.
“Ты хочаш сына
ці дочку?”

23.03.2016.

ТАЯМНІЦА

Помню,
помню да драбніцы
шэпт
тваіх салодкіх вуснаў.
Не баяўся памыліцца
пацалункам непрымусным.

адб.

Ты і сёння таямніца,
Не мяне –
унука пешчыш.
Я ж цалункам
самым лепшым
рызыкну не памыліцца.

14.03.2011.

ЗБЕРАГЛА

Жар-птушкаю сонца ўпала.
Следам – ветрык, яго апякун,
сцярожка,
як мыш па цымбалах,
унікае за Свіслач-раку.

Раптоўныя ўсмешкі-залёты
значавалі на тых берагах.
Для шчасця
і для самоты
незабыўнае ты зберагла.

02.08.2022.

СПРОБА

І гэта пройдзе ўсё...
хаця...

Каханне –
спроба несмяротнасці
праз адчуванне
забыцця.

11.11.2011.

ХВАЛІ МІНСКАГА МОРА

Цябе прабівае
нераспазнаным рытмам.
Мяне прабівае
яшчэ невядомай рыфмай.
І горы наўкола і мора,
хоць мы
на беларускай раўніне.
І голас твой ціхі, дапытлівы,
крыху раўнівы.

адб.

Шалёныя краскі,
ад іх я натхнёна шалёны.
Малюю цябе –
ты хваля, ты мора, Алёна.
А рыфма збіваецца,
рыфма чамусьці не йдзе.
Як ты, уцякае,
беражкам – ты, яна – па вадзе.

Юнацкія чуцці,
неклапатлівыя мройныя хвалі.
Мы й сёння кахаем,
як у юнацтве кахалі.
Кудысьці плылі, ляцелі,
узрасталі ў часе...
І сёння ляцім.
І пішацца рыфма.
І рытм захоўны застаўся.

23.02.2019.

ДЗЬМУШКА

Адна пушынка
з квету дзьмухаўца,
ў жыцці маім
ты – срэбраная дзьмушка.
Палёту лёгкага
ніхто не абяцаў.
Ўсхацелі лёту –
лёс прыязна гушкаў.

Каханне – мара й дзея
без канца,
нябёсным князем
нашаптана ў вушка.
Ад першага
да вышняга вянца
кахаў цябе я,
і цвяліў...
І гушкаў.

18.01.2023.

* * *

Жанчынай каханай –
як вершамі –

найлепей
бываеш усцешаны.

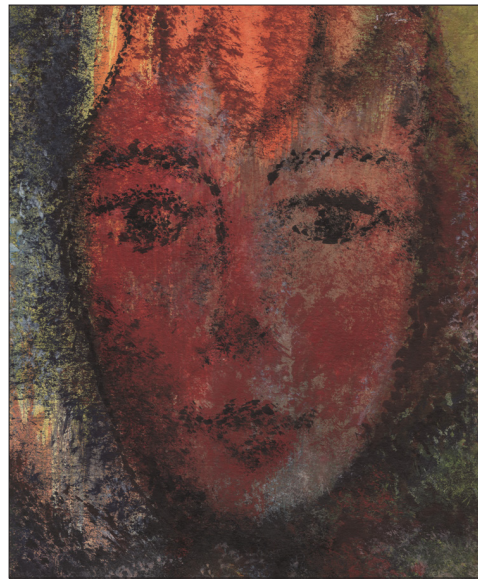
07.09.2017.

РЭХА ДАЖДЖУ

Памяць нашу патрывож.
Ты такая была маладая.
Мы праходзім з табой
Праз дождж...
То ўзнікаем...
То прападаем...

Для цябе і цяпер –
Словы і сэрца.
Зноў табе і дажджу дагаджу.
Сэрца маё
Табе застаецца.
Мне – рэха дажджу.

07.02.2019.

* * *

О, жанчына!
Нябёсаў чало,
Неспасцігнутасцю незямною
Зачарованы я.
Ад чаго
Ты і побач
І ты – нада мною.

Найдзівоснае дзіва з дзіў!
Ад цябе –
Ніякіх засцярогаў.
Кампазіцыя
Нумар адзін –
Ты.
Сыграная Панам Богам.

Ілюстрацыі, выкарыстаныя ў публікацыі, – аўтара.

Давід Шульман

...нейкая гісторыя толькі для таго і заканчваецца,
каб магла пачацца новая...

Цырульня

Два апавяданні

У Талачын і назад

Міша Абрамовіч, нягледзячы на такое гаваркое прозвішча, не быў яўрэем. Лічыў сабе каталіком. Але тут ён рабіў па-яўрэйску: у іудзеяў твая прыналежнасць да яўрэіства ідзе ад маці. Мішава мама, мадам Стася Абрамовіч, была палячкай, каталічкай. А бацька Пётр быў атэістам, у папшпарце пісаўся рускім. І вельмі не любіў папоў.

Бацькі ўжо даўно жылі толькі ў памяці Мішы. Бо два дні таму ён адзначыў свае семдзесят два гады. Седзячы ў рэстаране ў сваёй ужо негустой кампаніі, Міша ўспомніў бацькоў. Па правілах маці, вядома ж, трэба было называць “пані Абрамовіч”. Але Стасі падабалася “мадам”. Таму што ў мястэчку, дзе яна жыла да замужства, усе жанчыны былі мадамамі: аптэкарка мадам Брайніна, настаўніца – мадам Школьнік, краўчыха – мадам Гіперфельд... І нават Насця Сераброва, прадавачка ў сельпо, мадам Насця.

Казалі, што “мадамства” ў гэтае беларускае мястэчка завезла мадам Ева, жонка начальніка сплаўканторы Берліна. У яго ў падначаленні было амаль трыццаць сплаўшчыкаў, яшчэ некалькі чалавек іншага персаналу, асобная сістэма забеспячэння таварамі і харчамі. Такім чынам, ён быў вельмі паважаны чалавек.

Бацька Стасі, дарэчы, таксама быў сплаўшчыкам. І яшчэ пра Берліна. Ён быў... шасціпалы. На руках і нагах у начальніка сплаўканторы было па шэсць пальцаў. І калі з рукавіцамі ўзімку, куды ён хаваў свае рукі, праблемаў не было, то з абуткам і зімой, і летам былі складанасці. Драўляныя калодкі, на якіх шавец Аўром-Бер рабіў Берліну абутак, пасля таго, як ён быў гатовы, адразу адносілі начальніку дадому. Больш за ўсё той баяўся іх страціць.

Каб ужо скончыць бацькоўскую лінію Мішы Абрамовіча, трэба сказаць, што і Пеця Абрамовіч быў таксама сплаўшчыкам. Ён прыплыў у мястэчка разам з брыгадай на плятах адным прыўкрасным летнім вечарам. І, будучы маладым хлопцам, выкупаўся, апрапуўся і падняўся па ўзгорку на танцы. Там Пеця ўбачыў Стасю, а Стася ўбачыла Пецю...

Гэта ўсё было вельмі даўно. А сёння...

Будучы пасажыр падышоў да адзінай на стаянцы машыны. З яе насустрач выйшаў кіроўца і сказаў: “Я – Міша Абрамовіч”. Ён рассунуў каўнер кашулі, каб паказаць крыжык, які вісеў на шыі. Тым самым адразу паведаміўшы, што чалавек з прозвішчам Абрамовіч не абавязкова яўрэй.

– Эдвард, можна проста Эдзік, – адказаў чалавек з заплечнікам.

– Марк, наш агульны прыяцель, дакладна вас абмаляваў.

– А мне ён пра вас, акрамя імя і прозвішча, амаль нічога не сказаў. Хіба яшчэ колер і нумар машыны. Што мне, лічы, і не спатрэбілася. Акрамя вас на гэтай стаянцы каля варотаў санаторыя сённяшняй раніцай нікога.

– Гэта таму, што, як і ўчора, неба хмарнае, абяцаюць дажджы, і ў такое надвор’е лепей не ехаць у госці да сяброў, што адпачываюць у санаторыі. Не сядзець жа ў цесным пакоі, калі навокал сосны, возера, сцежкі, па якіх варта гуляць. Не ў дождж жа? Хаця вам, пэўна, пасля гарачых дзён, сярод якіх вы бавіце сваё жыццё, дождж і пахмурнасць вельмі падабаюцца.

– Так. У гэтых метэаўмовах я астываю.

– Усім не дагодзіш, – сказаў Міша. – Заходзьце ў мой “кар”, час ехаць.

– Ну што ж, пажадаем сабе шчаслівага шляху.

“Таёта” акуратна развярнулася і павольна адкаціла ад прахадной санаторыя. Ёй трэба было накруціць на свае колы амаль чатырыста кіламетраў.

Звычайна той, хто збіраецца доўга сядзець за стэрном, не апранаецца так, быццам праз дзесяць-пятнаццаць кіламетраў ён павінен пайсці на афіцыйны прыём. Міша Абрамовіч быў апрануты ў строгі цёмны касцюм і цёмную, адпрасаваную, як і пінжак са штанамі, кашулю. Строгія чорныя туфлі на нагах пераскоквалі па педалях машыны. Карацей кажучы, ён быў “пры парадзе”.

А той, каго ён вёз, быў у джынсах, кашулі навыпуск, красоўках, а куртка разам з заплечнікам леглі на задняе сядзенне.

Пасажыр ведаў, што наперадзе гадзінаў шэсць-сем дарогі, туды-назад. Гэты шлях быў яму добра знаёмы. Кожны год, прыязджаючы на месяц у адпачынак, ён, выконваючы запавет бацькі, наведваў месца заспакаення сваёй бабулі і іншых самых блізкіх сваякоў. Гэтае сумнае месца знаходзілася на ўскраіне гарадка Талачын на высокім пагорку, бачным здалёк дзякуючы высокім елкам, якія нудзіліся ўнутры агароджы. Вакол гэтага месца было толькі поле з высокай травою, якую скошваў нехта з жыхароў дамоў, што

стаялі метраў за сто. У сярэдзіне агароджы быў помнік з надпісам на трох мовах. Тэкст скупа расказваў пра тое, што тут адбылося 13 сакавіка 1942 года...

Дык вось, пасажыр наняў Мішу Абрамовіча за сто даляраў праз “пасярэдніка”, аднаго з некалькіх прыяцеляў, што засталіся ў Мінску. Той сам не змог паехаць у Талачын і параіў Абрамовіча. Міша пагадзіўся адразу. Па-першае, на сваёй машыне ў той бок і так далёка ён яшчэ не выязджаў. А па-другое, Марк паабяцаў яму цікавага суразмоўцу. А пагаварыць Міша любіў. У апошнія гады, вольны па ўзросце ад працы, ён займаўся сабою: шмат чытаў, круглы год плаваў, ці то ў рэчцы, ці то ў басейне. Калі-нікалі заводзіў сябровак, бавіў з імі час. З жонкай яны разышліся перад ягонымых выхадам на пенсію, пасля перапрацоўкі ўзросту афіцыйнага льготнагаых выхаду на пенсію ажно на дзесяць гадоў. Міша працаваў зваршчыкам, быў выдатным спецыялістам, і яго ўгаворвалі папрацаваць “ну хаця б яшчэ год”. “Хаця б” заняло дзесяць гадоў. Дзякуй Богу, здароўе дазволіла. Але аднойчы ён сказаў сабе: “Баста! Мне трэба пажыць незалежным ні ад каго”.

Усё гэта, не прызнаўшыся Мішу ў час знаёмства, Эдвард даведаўся ад Марка. Напрыканцы размовы той дадаў: “Грошы ў яго ёсць! Ён чалавек забяспечаны!” Апошняе Эдварду было ўсё роўна. Ён ніколі не цікавіўся колькасцю грошай, схаваных банкаўскім рахункам, у сустрэтых ім людзей. Будучы чалавекам назіральным, ён даведваўся пра гэта праз “крыніцы паводзінаў”. Наяўнасць дастатковых сум ніколі не было галоўным у зносінах Эдварда з іншымі людзьмі. Таму што ён лічыў: калі чалавеку хапае на неабходнае, то ён багаты. А без лішняга можна і абысціся. Так было доўгі час і з ім. Але потым з’явіліся грошы і на “лішнія”. Якое аказалася нечакана зусім не лішнім. Ён стаў забяспечаным чалавекам. Але працягваў па звычцы не шыкаваць. У кішэні, праўда, заўсёды была дастатковая колькасць грошай на ўсялякі выпадак. Раптам падвернецца цікавае “лішнія”.

– Эдвард, вы ад’ехалі адсюль да развалу Саюза ці пасля? – Міша перапыніў маўчанне, што зацягнулася кіламетраў на трыццаць.

– Хутчэй за ўсё, у час. Але...

– Што “але”, Эдвард?

– Дата 13 студзеня 1948 года, калі ў Мінску быў забіты Саламон Міхоэлс, народны артыст СССР, засталася ў памяці параўнальна нямногіх. Але менавіта тады пачаўся вельмі працяглы працэс развіцця СССР са сваім яўрэйскім народам. Так, менавіта ў 1948 годзе пачаўся працэс прызнання яўрэйскай савецкай уладай, як цяпер прынята фармуляваць, “непажаданымі”. Менавіта з тых часоў яўрэі ў Савецкім Саюзе, каб чагосьці дамагчыся, павінны былі перастаць быць яўрэямі ці – з’язджаць... дадому. І тое, што адбывалася далей у 1949–1952 гады, – падрыхтоўка Сталіным Халакосту ў СССР – скіроўвала большасць яўрэйскай у бок эміграцыі. Тады здавалася, што ад’езд назаўсёды рве звыклую сувязі з мінулым, з блізкімі, з сябрамі. Але праходзілі гады, мяняўся свет. У тым ліку і Ізраіль. Калі мы прыехалі ў 1991 годзе, ён быў яшчэ не такі адбудаваны, “маларослы”, правінцыйны. Зараз – гэта ўльтрасучасная маладая дзяржава са старажытнай гісторыяй. І таму хачу спытаць вас, Міша: як вы ставіцеся да лічбаў, датаў, якія абазначаюць межы?

– Спачатку проста з інтарэсам, а потым, часцей за ўсё, і з разуменнем, пасля некаторай расшыфроўкі.

– Тады вам вось такі досвед з “расшыфроўкай”. У 1948-м годзе нарадзіўся Аўраам. Ад стварэння свету, вядома. У 5708-м годзе, таксама ад стварэння,

была абвешчана незалежнасць Ізраіля. Гэта таксама 1948 год, але па сучасным летазлічэнні. Здавалася б, якая сувязь? Самая непасрэдная. Кожны дзень стварэння адпавядае тысячы гадоў. Падзяліўшы на дваццаць чатыры, мы атрымаем працягласць “Боскай гадзіны” – 41 год і 8 месяцаў. Такім чынам, дзяржава Ізраіль нарадзілася ў пятніцу, у пяць гадзін пасля поўдня. У той самы час, калі прынята агунацца напярэдадні суботы ў мікву – басейн для рытуальных абмыванняў. Праз “гадзіну” пасля гэтага (1990–1991-ы гады) адбылася яшчэ адна цікавая падзея – развал Савецкага Саюза і наогул сацыялістычнага лагера..

Яны пераехалі з захаду на ўсход па самай доўгай вуліцы таго горада, які Эдвард пакінуў больш за трыццаць гадоў таму.

– Я ў гэтым горадзе нарадзіўся, – сказаў ён Мішу.

– І даўно гэта было?

Міша стаяў ля святлафора, пазіраючы на гэтую трохвочную прыладу. “І навошта я задаў пытанне? – падумаў ён. – І так бачна, што мы аднагодкі”.

– Мне здаецца, вы тады ўжо жылі.

– Адкуль такая ўпэўненасць?

– У мяне заўсёды было па матэматыцы “пяць”.

Загарэлася зялёнае вока, і статак машын паімчаў за межы скрыжавання, адна з вуліц якога сыходзіла да завода, дзе Эдвард Яўгенавіч дваццаць чатыры гады па прыступках службовых сходаў падымаўся да сваёй апошняй пасады – галоўнага цеплатэхніка.

– Вам, Міша, семдзесят два?

– Так. Гэта вам Марк сказаў?

– Не. Я склаў вашыя гады да пенсіі – трохкі раней вы, не заўважыўшы, выбалбталі тое-сёе пра сябе. Улічваючы, што яна ў вас ільготная, перапрацоўку і ўжо чыста адпачывальны перыяд вашага жыцця. Вы на тры гады старэйшы за мяне. Але, як мне здаецца, узрост – гэта не тое, што напісана ў вашым пашпарце. Узрост – гэта адчуванне сябе ў навакольных акаліччасцях.

– Усё роўна, лічы, мы аднагодкі, адно пакаленне. Адна музыка, аднолькавыя штаны калісыці, плашчы... Памятаеце – з “балонні”?

– І дзяўчаты, хутчэй за ўсё, прыкладна аднаго ж тыпажу.

– Так, высокія, стройныя, але не худыя, – сказаў Міша.

– І ножкі, як у танцорак бальных танцаў. Вы, Міша, заўважалі, якія прыўкрасныя ножкі ў іх? Эталон! Мара мужчыны, які цяміць у гэтай справе.

– Вы мелі дачыненне да танцаў, Эдвард?

– Любіў танчыць заўсёды, і калі выпадае цяпер, раблю гэта з задавальненнем. Я вось што хачу яшчэ сказаць: нават сярод модных сёння худых жанчын нашага густу можна сустрэць асобнік, які прымусіць забыцца на ўсе мінулыя прыхільнасці.

– І гэта натуральна. Эталоны прыгажосці могуць мяняцца, але сама агульная прыгажосць застаецца!

– Так, Міша. Яна трымае мір на павадку. Часам і цябе падцягне. І ацверазіць. Адна ўпадабаная паненка нядаўна мне сказала: “Ты – самы дарослы мужчына, з кім я спала”. “Ну, вось і дажыў, што цябе абзывае старым твая жанчына”, – падумаў я. Але на ўсялякі выпадак сказаў толькі: “І?” – “Я не ведала, што можа быць так цудоўна!” Ці трэба казаць, што ў астатнія да раніцы гадзіны я не адпускаў яе...

– Ёй было гадоў дваццаць пяць – трыццаць?

– Так. Я пайшоў а дзявятай раніцы па справах, а яна працягвала спаць у маім нумары, усміхаючыся ў сне.

– Гэта было ў санаторыі?

– Так.

Як і ў большасці мужчын ва ўзросце, у Мішы былі праблемы з пра-статай: кожную гадзіну ён спыняў машыну, заходзіў у куцікі. І калі побач не пралятала, шыпячы коламі па асфальце, машына, то было чутна, як па траве і кусціках шамацела.

– Так далёка ў гэты бок не заязджаў. Не было прычыны.

– Мы ад’ехалі ад Мінску ўжо кіламетраў сто трыццаць. Можа трохкі болей. Засталося, – вось і паказальнік, дарэчы, – яшчэ трыццаць, – сказаў Эдвард, углядаючыся наперад. – Я гэтую дарогу ведаю нядрэнна. У свой час паездзіў.

– Навошта?

– Падрабляў. Турыстаў вазіў на аўтобусе, экскурсаводам.

– Нават так?

– Многа гадоў, і зімой, і летам, чатыры-пяць разоў на год. Але гэта было, вядома, даўно. Да ад’езду Туды. Я быў яшчэ малады.

– Ясна.

– Міша, ты заўважыў, як нізка неба апусцілася?

– Зараз зноў дождж лупане.

І дождж пайшоў. Але не звычайны дождж, а сапраўдны лівень. Ён мыў стомлены асфальт, гнаў ручаіны па пячаных збочынах, пакідаючы ў зямлі звлістыя сляды. Дворнікі машыны стаміліся і не паспявалі зганяць шырокія палосы вады.

– Прасвету не відаць. Мы хутка будзем на месцы, давядзецца ногі аб траву мачыць.

– Так, боты не пашкодзілі б, – адказаў Міша.

Калі яны з’ехалі з галоўнай дарогі направа, лівень перайшоў у нудны шэры дождж, які скончыўся хвілінаў праз дзесяць. Якраз, калі “Таэта” падкацілася да стаянкі каля калодзежа. Ад гэтай невялікай пляцоўкі праз дарогу пачыналася сцежка, спачатку ўніз, у лагчыну, а потым яна гублялася ў траве.

Разам падымаліся па пагорку, падышлі да металічнай агароджы, унутры якой быў яшчэ ўзгорак, елкі, помнік і свежыя вянкi. Эдвард і Міша, абышоўшы усярэдзіне агароджы ўзгорак, выйшлі вонкі і зачынілі брамку. Сталі супраць помніка, трымаючыся рукамі за жалезныя пруты агароджы.

– Яны не разумелі таго, што адбываецца. Тое было да такой ступені неўяўляльным, што розум не мог гэтага прыняць.

– Я б назваў усё, што адбывалася, абесчалавечваннем, – сказаў Міша.

– Трэба ўдакладніць гэтае слова: абязлюдненнем забойцаў. А тым, у каго стралялі, была незразумелай неабходнасць паміраць, неабходнасць смерці, што прыходзіла звонку і не мае ніякай сувязі з іх целамаі. Гінучы, яны ўздымалі вочы да маўклівага неба. Яны нічога не маглі там прачытаць, акрамя надзеі, што іх вернасць Усявышняму можа быць заснаваная на нейкай не бессэнсоўнай аснове свету...

– А Гасподзь адварнуўся, стаяў да іх спінай, – сказаў Міша, апусціўшы вочы на зямлю.

– Іх апошняя малітва так і засталася без адказу... У тыя імгненні перад адыходам людзі былі абвінаваўцамаі, Бог – абвінавачаным. А можа, іх Бога

таксама заблілі? Іначай чаму? Некаторыя рабіны ў канцлагерах тады казалі: “Каб гэта было магчыма, Яго трэба было павесіць!” Яны галілі бароды, пераставалі славіць Госпада.

– Хто ў цябе тут?

– Мая бабуля, бацькава маці, цётка з мужам, мае стрыечныя браты і сёстры, іншыя родныя. Такіх узгоркаў у Беларусі, пад якімі мае родныя, шмат. Раней, калі жыў бацька, раз у год мы аб’язджалі гэтыя месцы. А цяпер я бываю толькі тут. Малюся і прашу прабачэння, што не магу пад’ехаць да астатніх.

– Ты будзеш маліцца?

– Так.

– Я пачакаю цябе ля машыны.

Эдвард, прыціснуўшы да галавы апранутую яшчэ ля машыны кіпу, пачаў чытаць “Бог міласэрнасці поўны...”. Яго народ заўсёды быў у сувязі з Усявышнім, ён быў Ім выбраны. І ў той жа час так рабіць са Сваім народам... “Чалавек – магчымы, Бог – сапраўдны!” – успомніў Эдзік словы бацькі. Бацька верыў у Яго.

– У мяне ў запlechніку дзве стограмоўкі. Сваю я вып’ю, памяну тых, хто там супакоіўся, ну а ты ўжо дома. Добра?

– Вядома, вядома. Дзякуй.

– Ну, а закусіць ты можаш. У мяне сэндвічы з добрай каўбасой.

– А ў мяне карэйская капуста ў слоіку, шакалад і пячэнне.

Расклаліся на капоце, заслаўшы маленькі абрусік з багажніка. Эдвард адкруціў корак і выпіў з рыльца каньяк. Уззяў сэндвіч. Моўчкі з’еў яго. Потым другі.

– Жыццё і смерць нейкае імгненне існуюць адначасна, перш чым здрыгануцца ў агоніі апошнім рухам цела... – Эдзік замоўк. Абапёршыся на машыну, глядзеў на акружаны агароджай узгорак. “Ці будзе яшчэ такая магчымасць прыехаць? Не маладзёю ж...”

Амаль гадзіну ехалі моўчкі. У кожнага былі свае думкі. Эдвард успамінаў аповеды бацькі пра даваеннае жыццё родных, уяўляючы ў сваіх фантазіях, як бы яны яго, Эдзіка, прынялі.

“Вось жа лёс у народа, – думаў Міша. – Так паслядоўна, з такой упартасцю ні адзін народ не адстойваў сваю ўнікальнасць і ідэнтычнасць, як яўрэі. Калі б не вернасць свайму прызначэнню, яны не выжылі б, пазбаўленыя дзяржавы, зямлі, у безуважлівасці сярод чужых народаў, пад бесперапынным пераследам”.

– Ты думаеш пра яўрэяў? – перапыніў маўчанне Эдвард.

– Так.

– Ведаеш, з чаго складаецца яўрэй? З роздумаў, з бедаў і памылак, знакамітай сумнай усмешкі на твары. З нежадання звацца рабом. У ім пакуты ўсіх забітых ягонных продкаў. Яўрэі заўсёды традыцыйна былі лютымі апанентамі прыхільнікаў касмапалітызму і ўніверсальнай культуры. Калі армія Напалеона падыйшла да межаў Расіі, заснавальнік Хабада Шнеур Залман з Ляд маліўся за яго паражэнне. Ён усведамляў, што лозунг французскай рэвалюцыі “Усё для яўрэяў як індывідуалаў, нічога для яўрэяў як нацыі”, магчыма, і добры для асобных яўрэяў, але азначае знікненне яўрэяў як народа. І таму расейскія яўрэі дапамагалі сваёй расейскай дзяржаве.

– Дзяржаве-антысеміту.

– Адносіны дзяржавы да яўрэяў падсумоўваліся словамі Елізаветы, дачкі Пятра: “Ад ворагаў Хрыстовых не жадаем цікавага прыбытку”. Рысу аседласці адмяніў толькі Керанскі ў 1917 годзе. Уласна кажучы, традыцыйны расейскі антысемітызм лёгка ўвайшоў у Савецкі Саюз. Можна шмат і доўга размаўляць на гэтую тэму, і ўсяго не раскажаш.

– Я зноў хачу звярнуцца да вайны, – сказаў Міша. – Мне ўсё ж незразумела, як можна было ісці, прабач мне, моўчкі на расстрэл, ведаючы, чым усё скончыцца?

– Старая песня, якую спяваюць, на жаль, многія. Ты знаёмы са станам Чырвонай арміі ў першыя дні вайны? Тады немцы паланілі цэлыя дывізіі. У былым СССР і ў сучаснай Расіі не публікуюць фотаздымкі, дзе супэльнай плыню на кіламетры ідуць дывізіі савецкіх ваеннапалонных, а па баках гэтага шматтысячнага натоўпу, “ахоўваюць” іх, усяго некалькі нямецкіх салдатаў. Плыве плынь, і ніхто з яе не спрабуе вырвацца, супраціўляцца. Потым частка “плыні” будзе аддана служыць немцам, а частка згіне ў лагерах. І СССР не будзе іх ратаваць, хоць магчымасць была, праз Чырвоны Крыж. Але гэта асобная гісторыя. Расія заўжды хацела і хоча выглядаць пераможцай. Яна забывае любыя паразы і знявагі. Дык вось, тыя плыні ваеннапалонных былі з мужчынаў у самым лепшым узросце. А да равоў вялі старых, жанчын, дзяцей. І ўсё роўна знаходзіліся смельчакі, якія вырываліся з-пад аўтаматаў і ўцякалі. Некаторым шанцавала, і яны заставаліся жывымі. Іх хавалі, рызыкуючы жыццём, звычайныя, прыстойныя людзі. А некаторых...

Мне мама расказвала. Калі ў мястэчку па мосце праз Бярэзіну гналі яўрэяў у лес на расстрэл, два хлопцы кінуліся ў ваду. Адзін выплыў, трапіў да партызан. І тыя яго расстралялі. Ён плыў, плыў, плыў і, калі сканчаліся ўжо сілы, выплаў на бераг. Поўз па зямлі. Раніцай яго знайшлі партызаны. Хлопец узрадаваўся: будзе помсціць фашыстам за маму, сясцёр, бабулю і дзядулю, за ўсіх, каго ўчора расстралялі немцы. Але яго зноў вялі на расстрэл. Свае. Свае! Чаму? За што? Нехта пахаваў яго. Пасля вайны родныя, якія вярнуліся з эвакуацыі, перахавалі хлопца і хацелі напісаць на помніку, як ён загінуў. Але ўлады сказалі: “Толькі паспрабуйце!”

Калі мне было гадоў трынаццаць і я прыехаў на вакацыі ў мястэчка да бабулі і дзядулі, аднойчы раніцай мы на лодцы перабраліся на другі бераг Бярэзіны. Моста ўжо не існавала. Яго разбамбілі пры канцы вайны. Мы – гэта дзядуля, бацька, сусед Мейер і я. Мейер вёў нас па лесе. Спыніўся і сказаў: “Вось тут”. Злева, акружаны дрэвамі і густымі зараснікамі, ледзь праглядаўся ўзгорак, доўгі і шырокі. Расліннасць на ім рэзка адрознівалася ад таго, што расло навокал. На ўзгорку раслі высокія фіялетаваыя кветкі. Гэта прырода так адзначыла месца трагедыі. Іншых прыкметаў, акрамя самога ўзгорка, не было. Хоць пасля вайны прайшло пятнаццаць гадоў. Мы стаялі і маўчалі. Потым бацька памаліўся, і мы ў канцы сказалі: “Амэн!” Дзядуля і бацька пачалі высакаць зараснікі і тонкія дрэвы. Узгорак стаў бачным метраў за пяцьдзесят. З высечаных дрэў, здымаючы кару, дзядуля рабіў жэрды. А мы з бацькам пілавалі таўсцейшыя дрэвы на слупкі. Мейер сядзеў на зямлі і цяжка дыхаў. У яго была астма. Гадзіны праз тры зрабілі агароджу вакол узгорка. Мейер дастаў з торбы фанерку, на якой чорнай фарбай было напісана: “Тут, у гэта, былі забітыя яўрэі мястэчка Свіслач. Вечная ім памяць!” Дзядуля прыбіў фанерку да высокага слупка, які мы потым укапалі.

Не ведаю, колькі часу прастаяла зробленая намі агароджа. І ці зрабіў хто-небудзь нешта лепей.

Гэта было маё першае жывое, не па расказах, знаёмства з гэта...

Мы ўсе даведваліся аб катастрофе ў дзяцінстве. Гэтыя трагічныя старонкі сямейнай гісторыі міжволі рабіліся часткай нас, тым болей, што даведваліся мы з першых вуснаў.

Моўчкі мы вярталіся на лодцы дадому. Бабуля паставіла графін. Дзед і бацька пілі самагон. Моўчкі. Шмат. Потым ляглі спаць.

Пасля вайны яўрэі перадавалі адзін праз другога цыдулкі, у якіх пісалі свае адрасы і прозвішчы з імёнамі тых, каго яны шукалі. Здаралася, што знаходзілі.

Нашая сувязь з нявіннымі ахвярамі, з усімі, хто быў забіты, арыштаваны, прыніжаны, забыты ў агульнай магіле, жывая і зберагаецца. Зараз шмат кажуць пра Еўропу. Яна даўно памерла, у час той вайны. Яна забіла шэсць мільёнаў яўрэяў і замяніла іх на дваццаць мільёнаў мусульманаў. У канцлагерах яна спаліла сваю культуру, мысленне, талент. Яна разбурыла абраны народ. Абраны па-сапраўднаму. Народ, што нарадзіў людзей, якія змянілі свет. Яўрэі падарылі свету паняцце “сумленне”.

Дваццаць мільёнаў мусульманаў, якія прынеслі невуцтва, нецярпімасць, злачыннасць і беднасць. Еўропа абмяняла культуру на фанатычную нянавісць, творчы дар на дар разбурэння, інтэлігентнасць на адсталасць і першабытныя забавы.

Памятаеш, я казаў пра “Боскую гадзіну”? Дык вось, гэта Гасподзь адказаў Еўропе. І прайшло толькі ўсяго паўтары “Боскія гадзіны”.

– Дзякуй, Эдзік. Я столькі не ведаў, хоць большасць маіх сяброў да вашага агульнага ад’езду былі яўрэямі. Схіляюся перад мужнасцю і цярдзеннем яўрэяў. Дзіўлюся, што ніколі пра гэта не думаў. Выхаванне савецкае, антысеміцкае.

– Доля яўрэяў быць ахвярай гісторыі была адменена з узнікненнем іх Дзяржавы! Якая музыка ў цябе ёсць, Міша? Уключы што-небудзь. О, Фрэнк Сінатра! Музыка дарослых людзей... Калі разглядаць жыццё як кнігу, то кожны дзень жыцця – гэта новая старонка. І яна можа быць поўная сюрпрызаў. Пакуль не перагорнеш яе, не будзеш ведаць, што здарыцца хоць бы заўтра, калі пяройдзеш на новую старонку. А сённяшняя амаль прачытаная. Там, за гарызонтам, у гэтай раўнавазе неба і зямлі, ужо дыхае Мінск. Горад, які я люблю.

– Яшчэ кіламетраў дзесяць, і мы зноў будзем ля варот санаторыя.

– Міша, дзякуй. Вось твой заробак.

– Можа, не трэба?

– Трэба!

Абодва выйшлі з машыны, абняліся.

– Ты мне праз год патэлефануй. Пагаворым. Я пакажу табе мае любімыя дзікія мясціны на беразе Свіслачы. Дарэчы, яны недалёка адсюль. Дзікія мясціны ў самім горадзе.

– Дзеля гэтай “дзічыны” ў горадзе трэба дажыць, “начытаць старонкі”.

Ва Украіне прэзідэнт – яўрэй. Багдан Хмяльніцкі, які прадаў украінцаў Расіі і адзін з самых вядомых пагромшчыкаў і антысемітаў, які замучыў тысячы яўрэяў і чые імя носіць адна з вуліц Мінска, пэўна, перавярнуўся ў сваёй магіле. Пакуль, Міша, пакуль. Дзякуй!

03.02.2023 г.

Цырульня

Гэта былі гады, калі ўсе мужчынскія цырульнікі ў горадзе былі яўрэі. Хоць не: у залінейным раёне, *in drэрд кафікал*, у чорта на кулічках, як казалі цырульнікі, не згаджаючыся ехаць туды працаваць, галіў і стрыг Іван Фёдаравіч, стары армейскі цырульнік з гарнізоннага Дома афіцэраў, што ў гарадку Печы. Ён жыў непадалёк ад сваёй “цырульнічкі”. Калі Іван Фёдаравіч сыходзіў у адпачынак, на дзвярах маленькай прыбудовы да крамы “Прадукты” з’яўлялася аб’ява: “Майстар у адпачынку да...”

Іван Фёдаравіч не быў адметным цырульнікам, але майстрам мужчынскай стрыжкі, боксаў і паўбоксаў, якія адвастрылі яго майстэрства за многія гады, ён, безумоўна, быў.

Калі пабудавалі ў цэнтры горада, метрах за пяцьдзясят ад царквы, трохпавярховы дом, то першы паверх з вялікімі арачнымі вокнамі аддалі пад гастронам і цырульню. Усіх майстроў з будачак, прыбудоў з адным, максімум двума крэсламі перасялілі ў гэтае памяшканне. Тут, у вялікай зале, праз вокны на вуліцу глядзелі дзесяць крэслаў, а вакол іх кружыліся цырульнікі, што стрыглі і галілі сваіх кліентаў.

У дамскай зале, якая праз невялікія вокны глядзела ў двор і дзе ўвесь дзень з-за гэтай дваровай цемры гарэла электрычнасць, было шэсьць крэслаў. Манікюрша Рыта сядзела адразу ля ўваходу ў дамскую залу, злева.

Яшчэ ў цырульні была зала чакання з касай і касіркай, гардэроб з гардэробшчыцай, які пачынаў працаваць з сярэдзіны восені, пасля першых халадоў.

Увогуле, добрая ўстанова, якая працавала ў дзве змены, з сямі раніцы да дзесяці вечара.

У дамскай зале “круцілі галовы” Аркадзь і тры яго калегі. Дарэчы, Аркадзь быў адзіны, хто мог апрацаваць і мужчынскія, і жаночыя галовы. У астатніх была спецыялізацыя. Пэўна, таму Аркадзя пазней перавялі ў цырульню пры гарадской лазні нумар адзін, у той жа старой частцы горада. Там у адным крэсле сядзела, чакаючы, накручаная кліентка, а ў другім Аркадзь апрацоўваў мужчынскую галаву.

Канечне, Аркадзь, як і Зінка Мулькіна, – другі нумар пасля яго ў жаночай зале, не быў Відал Сасунам у жаночых прычосках. У гэтай цырульні ўкладвалі доўгія валасы, карыстаючыся бігудзямі, потым начос і шмат лаку. Навум, з мужчынскай залы, называў гэтыя прычоскі “старэчымі гнёздамі”, хоць гэтыя “гнёзды” сядзелі на маладых галоўках.

Пэўна, кагосьці здзіўляе, што мужчынскіх майстроў было нашмат больш, чым дамскіх. Усё тлумачыцца проста: мужчын-кліентаў было больш. І яны, акрамя стрыжкі, яшчэ і галіліся. Тады было так прынята: як мінімум раз на тыдзень галіцца ў цырульні. З кампрэсам, масажам твару, а потым уціралі крэм. Улічваючы тое, што абслугоўванне ў мужчынскай зале каштавала капейкі і было непрацяглым, а ў дамскай зале – рублі і часам гадзіны, то штат цырульні так і склаўся. Увогуле, дамы ў тых гады ў асноўным прыходзілі і запісваліся да свайго майстра на канец тыдня, перад вяселлямі, дзе яны былі нявестамі і гасцямі, перад днём народзінаў, перад паходам у рэстаран. А так, у паўсядзённым жыцці, дамы ў асноўным займаліся прычоскамі дома. Накручваліся нанач і прыгажунямі ішлі раніцай на працу ў канторы, кабінеты, магазіны. Астатняя “працоўная людзіна”, па выразе Раі, гардэробшчыцы, – заводы, будоўлі і іншая фізічная работа, – абыходзілася

неяк без прычосак, проста расчэсваліся. Бывала, што дамскія майстры праседжвалі палову змены, і нават змену – “не ішоў кліент”, у сэнсе, кліентка.

У мужчынскіх майстроў праца была. Але ўзімку і ў іх на ўсіх не хапала. І тады пачынаўся сезон адпачынкаў. Неахвотна – не тое надвор’е за акном, па два-тры майстры сыходзілі на “гулянку”. Так называла гэты момант Рыга, манікюрша.

Майстрам мужчынскае залы было за пяцьдзясят. Некаторыя падбіраліся да пенсіі. Толькі брыгадзіру Аліку было сорок чатыры. І, у адрозненне ад калегаў, у яго на галаве яшчэ быў сад. Астатнія блішчэлі лысінамі. Наогул, паляна на галаве – часты яўрэйскі спадарожнік. “Вумны волас пакідае і галаву цырульніка”, – так казаў Навум. Калісьці ён стрыг яшчэ ў польскім Беластоку. Інтэлігентнейшы чалавек з “традыцыйнымі заходнімі замашкамі”. Так казаў пра яго Буслаў, калега, і таксама лысы, але, у адрозненне ад Навума, на ўсю галаву, якая паходзіла на більярдны шар.

Навум адзіны, хто апранаў на працу гальштук. І не доўгі белы халат, як усе цырульнікі, а падоўжаны белы пінжак, перашыты з халата.

У кожнага майстра сваё кола пастаянных кліентаў. Але калі заходзіць чалавек не з “кола”, яго запрашае той, чыя чарга працаваць: нумары крэслаў, напісаныя на фанерных квадраціках, выстаўлены адзін за адным на падваконніку. Майстар запрашае кліента і ставіць свой нумар у канец чаргі.

Канадка, бокс і паўбокс, нулёўка – гэта калі машынкай састрыгалі ўсю расліннасць – галоўныя прычоскі.

Дарэчы, пра нулёўку. Калі пачынаўся прызыў у армію і сотні п’яных прызыўнікоў запаўнялі начны двор ваенкамата, асветленага пражэктарамі, іх па адным выклікалі ў адзін з пакояў, дзе Алік машынкай рабіў усім аднолькавыя прычоскі – стрыг налыса. Выйшаўшы з памяшкання і прыткнуўшыся да плота са шчылінамі, за якім стаялі родныя, некаторы час хлопец з голай галавой заставаўся непазнаным.

Алік працаваў хутка. Дзесьці а чацвёртай раніцы з’яўляліся аўтобусы, і хлопцы пад слёзы, смех і гармонік, ад’язджалі выконваць грамадзянскі абавязак. Ён набягаў вялікі: тры гады, а ў марачкоў – усе чатыры.

Хаўтура ваенкамацкая была выгаднай. Таму Алік нікога да яе не падпускаў. Калі-небудзь браў на дапамогу жонку. Тая хутка навучылася стрыгчы налыса. Уласна, не вялікая мудрасць.

Яшчэ пра Аліка. Ён валодаў нейкім асаблівым прыцягненнем. Яго ўменне прычараваць да сябе было такім моцным, што праз некалькі хвілінаў кожны, хто садзіўся ў ягонае крэсла, адчуваў сябе лепшым сябрам і заводзіў шчырую размову. З гэтых сяброў зрабілася кола людзей, патрэбных для існавання ў звычайным жыцці: шафёры, маляры, слесары і сталяры, мяснікі, загадчыкі рознымі складамі, у тым ліку гартопа – у Аліка была свая хата з паравым катлом, а добры вугаль заўсёды дэфіцыт. Новыя знаёмыя рабілі жыццё лягчэйшым. Вырашалі шматлікія праблемы.

Уласна кажучы, і ў іншых цырульнікаў сярод пастаяннай кліентуры былі патрэбныя людзі. Але такой шырыні і размаху, як у Аліка, не было ні ў кога.

Алік “вісеў” на “Дошцы перадавікоў” як у самой цырульні, так і на агульнай камбіната бытавога абслугоўвання, сярод шаўцоў, краўцоў і фатографаў.

Паступова яўрэі сыходзілі. Хто на канчатковую пенсію – “сілаў больш няма тупаць дзень вакол крэсла” – гэта тыя, хто ўжо некалькі гадоў лічыўся

пенсіянерам і атрымліваў да пенсіі падпрацоўку, звычайную зарплату. Іншыя сыходзілі, як кажучы, “у сілу натуральных прычынаў”. Карацей кажучы, пачалася змена пакаленняў. У гэтай змене яўрэяў ужо не было. Дзеці цырульнікаў становіліся інжынерамі і дактарамі, і змяніць бацькоў, як гэта было некалі зазвычай, цяпер не было каму. З чыста яўрэйскай, разам з шаўцамі і краўцамі, якія таксама традыцыйна былі яўрэйскімі, прафесіі цырульніка ўжо вучылі ў спецыяльных школах, а не, як гэта было раней, на рабочым месцы.

А вось жонка Аліка, Галя, калі дзеці пайшлі ў школу, авалодала майстэрствам за гадзіну. І хутка ў яе з’явілася свая кліентура. Нават жаночая. Галіны стрыжкі становіліся папулярнымі. Тады з’явіліся мініспадніцы і, вядома ж, розныя “бабеты” і “гнёзды” не пасавалі да доўгіх ног. Жаночыя прычоскі, што рабіла Галя, працуючы ў мужчынскай зале, не патрабавалі укладаных сродкаў. Нажніцы, расчоска, фен рабілі прычоскі Галі простымі і элігантнымі. Валасы аднолькава добра ляжалі як праз дзень, так і праз некалькі тыдняў. Як кажучы, “салонная памяць”.

Алік дзівіўся той хуткасці, з якой Галя за некалькі хвілінаў магла апрацаваць галаву кліента. Таму “канкурэнтку” ён паставіў працаваць у іншую змену.

Так яны і кружылі вакол аднаго крэсла, злева ад увахода ў залу, у розныя змены. Але ў кожнага быў свой інструмент, да якога прывыклі рукі.

Так, у Галі справа пайшла добра. Хоць да замужжа яна працавала ў гандлі, у мэблевай краме. Але гэта было даўно.

У абноўленым калектыве, акрамя Галі, з’явіліся тры дзяўчыны. Сімпа тычныя, прывабныя, як і большасць цырульніц-выпускніц спецыяльнай вучэльні. О, яны маглі не толькі “абалваньваць” галовы звонку, але і ў сярэдзіне гэтых галоў нарабіць шоргату. У дзяўчатак з’явіліся хлопчыкі. Часцей за ўсё з прыстойных сем’яў, у тым ліку і яўрэйскіх. Быў такі талент у гэтых чараўніц-цырульніц – знаходзіць добрых хлопцаў. І тады часцяком пачыналіся скандалы. “Ты адукаваны і разумны, а яна нейкая цырульніца, якая ўвесь дзень круціцца вакол мужчынаў...” Карацей кажучы, чарговая “Сільва”.

Наташа працавала за суседнім крэслам. Ёй было ўжо дваццаць пяць, і яна яшчэ ні разу не хадзіла замуж. Хоць вонкавыя дадзеныя – закахачаешся. І спаднічка заўсёды крыху вышэй за калені, і халацік-пінжачок прасвечваецца і прыцягвае погляд да верхніх выпукласцяў, западзіна паміж якімі бачная досыць глыбока. Людзі казалі, што яна патурала любому капрызу свайго пругкага моцнага цела...

Алік прыглядаўся. Месяц. А потым захацеў аслабіць вузел вернасці. Часам нечакана вельмі хочацца аслабіць яго. Табе здаецца, што сустрэў тую, што вельмі хоча паказаць, і менавіта табе, сваю шыкоўную бялізну, і тое, на чым гэтая бялізна трымаецца, і наогул, увесь таварны выгляд.

Алік прыкрываў вочы і ўяўляў незнаёмыя пальчыкі з кіпцікамі колеру бардо, якія толькі што хавалі чорныя калготкі. А потым, падняўшы абедзве рукі, яна выслізгвае са сваёй сукенкі, якая кладзецца на падлогу вакол яе ног. Вочы і цела яе запрашаюць цябе...

Адкрыўшы шырока вочы, ён тузануўся цэлам, нібыта атросся. І хочацца, і колецца.

Наташа, як жанчына вопытная, улавіла думкі і жаданні свайго брыгадзіра. Калі разглядаць яго проста, як мужчыну, то яму было трохі за сорок, ён высокі, правільныя рысы твару, прамы нос, энергічны вялікі рот.

Шырокі лоб, чорныя валасы, зачасаныя назад. Вялікія цёмна-шэрыя вочы былі добрымі. Карацей кажучы, калі б паступіла прапанова, яна была б згодна. А пакуль уключыла рэжым чакання. Намёкі поглядамі, “выпадковае” трэнне ў час кружэння між крэсламі, на якіх сядзяць кліенты...

У вячэрнюю змену, калі амаль не было работы і цырульнікі бавілі час, седзячы ў сваіх крэслах, Алік падышоў да вакна. Там, на вуліцы, была восень. Лістота клёнаў ляжала на тратуары, часам пад ветрыкам злёгку прыўздымалася. Рэдкія мінакі, пазіраючы на ярка асветленыя вокны цырульні, праходзілі міма, хто хутка, хто няспешна.

Навум, чыё крэсла было побач з акном, нібы спецыяльна напяваў спачатку па-польску, а потым у сваім перакладзе, песеньку: “Калі ты наткнуўся на нешта добрае, трэба хапаць, пакуль не надыдзе час адпусціць...”

У Навума быў добры настрой. Два тыдні таму ён перамог на абласным конкурсе цырульнікаў, пасля ранейшай перамогі на гарадскім. Не маладзя, а ён, у свае пяцьдзсят восем гадоў. Раней ён ніколі не ўдзельнічаў у такіх, як казаў калега Кагановіч, “сходках”. Але тут быў матэрыяльны фактар: пераможца атрымліваў штомесячны дадатак да заробку ў дваццаць рублёў і званне “майстар-мадэльер”. Перад сыходам на пенсію, каб павялічыць яе, гэта было вельмі важна.

Яго мадэль, высокі сімпатычны хлопец з шыкоўнымі валасамі на галаве, які, дарэчы, ужо некалькі гадоў быў пастаянным кліентам, за месяц да конкурсу прыходзіў да Навума ў цырульню раз на два тыдні на “рэпетыцыі”. Пасля стрыжкі аглядальнікі і асабліва аглядальніцы прызнавалі, што “галава проста шык”.

Партрэт хлопца пасля перамогі Навума “ездзіў” на вітрыне машыны КБА – камбіната бытавога абслугоўвання – амаль год, пакуль бацька хлопца не выкупіў яго ў шафёра за бутэльку гарэлкі.

Алік адышоў ад акна да свайго крэсла і сказаў Наташы:

– Затрымайся.

– Добра, – адказала тая.

У той вечар і пачаўся службовы раман.

Гэта былі радасці прыхапкам. Праўда, калі яны днём сустракаліся ў Наташынай кватэры, усё было вельмі бурна, без стрымлівання жаданняў, у адрозненне ад цырульні.

Усё таёмнае рана ці позна становіцца відавочным. Праз два месяцы прыхаваных адносінаў манікюрша Рыта – у жанчын абвостраны нюх на чужое незаконнае шчасце – заўважыла ў паводзінах Наташы змены: прапала нахабства і... нявыспанасць. І размовы пра шумныя кампаніі, калі віно ліецца ўнутр ручаём.

– У цябе, мілая, з’явіўся палюбоўнік?

– З чаго гэта ты ўзяла, Рытка? А калі і так, то што?

– Так, цікава.

– Што цікава?

– Хто ж той шчасліўчык, чым стала гэтае шыкоўнае цела?

– Яшчэ ніхто. Пакуль толькі аднаразовыя мужчыны, для здароўя. Але я, як ты ведаеш, адкрытая для сур’ёзных прапаноў.

– Мне б твае дадзеныя! – зайздросліва вымавіла незамужняя трыццацігадовая Рытка. Адзін раз яна ўсё ж схадзіла замуж, дзевяць гадоў таму. Ад той “хады” сямігадовы сын.

– Гляджу, – працягвала Рыта, – і я упэўнена, што рэдкі мужчына,

гледзячы на цябе, не марыць, каб займець усё тое, чым ты багатая знешне. А жанаты марыць стаць халасцяком.

– Глупства ўсё гэта. Але кошт сабе я ведаю.

– Ёсць у мяне адна кліентка, – працягвала Рытка, – калісьці гэта была прыгожая жанчына. Прыгажосць сваю выкарыстоўвала не безразважна, без распушчанасці. Пра гэта кажа яе яшчэ малады погляд. Больш, чым быць палубоўніцай, ёй падабалася шыкоўна апранацца і бавіцца прэгнымі пагледамі мужчынаў. Яна поўнілася ў такія моманты шчасцем квітнеючай яблыні. Яна і зараз баба што трэба. На яе ўсё гэтак жа заглядаюцца мужыкі, асабліва калі нага на нагу пакладзе і пахітае ёю. У яе проста шыкоўныя ножкі!

– Гэта ўсё ты да чаго?

– Ды так, чамусьці ўспомнілася.

– І што гэта за намёкі? Мне проста не шанцуе. Пакуль не шанцуе.

– Пашанцуе, – сказала Рытка, манікюрша, адышла і пачала ўважлівей кожны дзень назіраць за Наташай.

Жыццё праходзіць не без наступстваў. Адносіны ўсё глыбей зацягвалі ў сябе Аліка і Наташу. Часам яны гублялі пільнасць, і ўважлівы назіральнік мог заўважыць то далікатны погляд, то “выпадковае” пагладжванне, то надта ўжо шчыльнае трэнне, калі, абслугоўваючы кліента, яны сутыкаліся на адным баку. Паўгадзіны пасля вячэрняй змены яны любіліся ў складзіку, не дурылі галаву службай ды іржавымі абломкамі думак. Ім трэба было спяшацца, каб Алік зачыніў на ключ цырульню і ў час прыйшоў дадому.

Наташа ўсё часцей думала пра тое, што вось гэтага мужчыну яна б выбрала сабе ў мужы. Але ён ніколі не пойдзе ад Галі. Таму Наташа будзе мець яго колькі ўжо дадзена. А там...

А Алік глядзеў на Наташу, на яе прыгожыя каленні. Прыгожыя – гэта тыя, на якія хочацца глядзець і цішком, і адкрыта.

Рытка “засекла”. Але нікому нічога не казалася. Акрамя Галі. Тая не паверыла.

– А ты прааналізуй яго паводзіны апошнім часам. Сёе-тое заловіш.

Галя прыйшла ў цырульню ў дзесяць пятнаццаць. Адчыніла дзверы запасным ключом, які заўсёды захоўваўся ў іх дома. Прышла своечасова. На лбе ў Аліка стаялі кроплі поту, а Наташа яшчэ перарывіста дышала. Прычоска ў яе была, як пасля выбуху на макаронавай фабрыцы. Усе трое маўчалі. Потым Галя ўляпіла Наташы пару аплявух са словамі: “Гэта маё! Чужое не чапай!” А Аліка яна вытнула ў жывот, таму што вышэй проста не даставала.

– З заўтрашняга дня яна працуе са мной у адну змену. Чуеш, муж?

Цэлы месяц Галя сустракала Аліка пасля другой змены ці Алік сустракаў Галю таксама пасля другой. Таксама месяц ён спаў на старой канапе і не разумее, чаму раней не згаджаўся з Галяй, што гэта скрышчае барахло са спружынамі, якія выскачылі ў двух месцах, даўно трэба было выкінуць і купіць новую канапу. Што і зрабіў, калі зноў быў дапушчаны да Галінага цела.

Самае дзіўнае ў гэтай гісторыі было тое, што Галя і Наташа... пасябравалі. Маладая сяброўка пачала давяраць старэйшай свае таямніцы. Так Галя даведлася пра маладога чалавека, з кім у Наташы завязаліся блізкія адносіны. З падрабязнасцяў высветлілася, што гэта Галін... пляменнік. Не прызнаўшы ўслых сваяцтва, але падумаўшы “вось сука, так паспяхова

чапляе маіх родных”, яна расказала ўсё сястры. І калі сыноч пад раніцу вярнуўся дадому, мама сказала: “Ты не знайшоў пашы лепей?” І пачала расказваць падрабязнасці яго сустрэч з Наташай. Сыноч глядзеў на маму здзіўлена-захопленымі вачыма, і ўпэўненасць, што гэта была іх з Наташай апошняя ноч, насоўвалася няўхільна.

– Мама, я ўсё зразумеў. Пашукаю кармленне на іншым полі.

А Наташа плакала. Скардзілася Галі на лёс і што вось такі добры хлопчык адварнуўся ад яе і, галоўнае, не гаворыць чаму.

У кожнага свае праблемы. І ў кожнага свае надзеі. Наташа хацела замуж. Але не складалася. І яна пачала сваю нескладуху заядаць. Нарасціла два памеры і стала... брыгадзірам у сваёй жа цырульні. Цяпер гэта была поўная жанчына, памерам як калісьці працаваўшая Кагановічыха, але інкруставаная дыямантамі. Да яе прывязаўся адзін каўказец, якога яна часам дапускала да сябе, вымыўшы яму ў цырульні галаву, пагаліўшы і наадэкалоніўшы. Ён гандляваў на рынку месяцаў сем у годзе. Потым з’язджаў і зноў вяртаўся. Але калі нечакана абломваўся хтосьці з наборам якасцяў, якія яна прызнала для сябе шмат гадоў таму, Наташа адхіляла ад сябе чарговага прыхільніка і перамыкалася ўсёй сваёй істотай на новага мужчыну.

Але як сказана: “Усё праходзіць!” Будучыня шчасця адсоўвалася з кожным годам. Каб зняць напружанне, яна налегла на шампанскае. Гэты вядомы жаночы прыём ніколі яе не падводзіў.

Калі Наташа была прызначаная брыгадзірам, у цырульні не засталася ўжо ніводнаго яўрэя, ні ў мужчынскай, ні ў жаночай заліе. Алік перадаў ёй справы і з’ехаў у Амерыку, да сына. Ён быў апошнім з той эпохі, калі галенне і стрыжка лічыліся яўрэйскай прафесіяй.

Наташа глядзела на яго з сумнай, збянтэжанай усмешкай. З вачэй цяклі слёзы. Іх прамінулы час быў адным з лепшых у яе жыцці.

На змену нечаму аднаму заўсёды прыходзіць нешта іншае. Нейкая гісторыя толькі для таго і заканчваецца, каб магла пачацца новая.

28.01.2023 г.

Яна Будовіч

...Поўня глядзела ў палонку срэбрам.
Гэтак і Ён –
у бяздонне душы –
любоўю, пяшчотай, даверам...

Заплюшчыш вочы – і пабачыш больш...

* * *

мінуламу

Поўніла
прорву пад лёдам
поўня...
Чаму, чаму не сышлі мы
ў срэбранае бяздонне?..

...Дна не было і ламаўся дол пад рукамі.
Нявінныя, як анёлы, анёламі сталі б самі...

Ужо не станем –
так накасячылі, хоць адбаўляй:
сплыло
срэбранае святло,
і наш – цяпер непатрэбны – рай...

Ведаць бы толькі, якую
праходзім з місій,
хто
і нашто
выцягнуў нас тады
з той ледзяной бяды,
цягне й цяпер,
пульсуючы ў думках адным:
“Не спыніся!
Не марна нішто. Вер!!!”

Зрабіўшы такую ласку,
ізноў Ён схаваўся ў казку –
гляне раз-пораз адтуль, лагодны,
на свет, што хвілінку – цёплы,
ды век – халодны...

...Ты існуеш ад стрэчы да стрэчы –
як справаздача – празрыстыя вершы...
Быццам у Бога вымольваеш тое,
чаго не было і не будзе ніколі...

Я – ад жыцця спрабую схавацца,
са сценкаю зліцца, зашыцца ў працу...

Вавёркай па пеклавым коле –
рэальнасці дотык вячаны з болем...

...Слухай, а раптам праўда:
раз Ён ратуе,
значыць, бязмежна добры
і ўсё даруе...
Поўня глядзела ў палонку срэбрам.
Гэтак і Ён –
у бяздонне душы –
любоўю, пяшчотай, даверам...

* * *

Заплюшчыш вочы – і пабачыш больш.
Сусвет у сэрцы птушанём заціх.
Святло пульсуе, і пульсуе боль.
Няма мяжы між імі і для іх...

* * *

Мне дастаткова *Do* –
То і няхай гучыць!
Там, дзе Аідам уласны дом,
Dominus, не маўчы!

Хай цішыню разрэжа
Dominus, Do ўразлёт.
Смерць – як мяжа, а жыццё – бязмежжа, –
Так ці наадварот?

Той, хто ўяўляе доўга
Бездань як шчэрыць рот, –
Робіцца невымоўным
Для ўсіх жыцця даброт.

Dominus, Do, гучы!
Кліч у сапраўдны дом!
Толькі ў Цябе ключы...
Шлях, які ёсць жыццём.

* * *

Паразмаўляй са мной,
Анёле мой,
калі народ
у ноч на Новы год
на вулку высыпаў у пошуках прыгод,
а мне – нясцерпная самота.

Сябры – за кратамі ці за мяжой,
і толькі ты заўжды
за спінаю маёй
ад ліха выратоўваеш употай.

А лепш пакінь мяне, Анёле мой,
адна пабуду рэшту ночы.
Ляці і перадай “люблю” таму,
каму
пра гэта не скажу сама.
Хай стане хоць на міг цяплей яму.
Згадае хай: палярная зіма
сканчаецца аднойчы...

...Салюты. Весялосць. Гірлянд агні.
Як вернешся, Анёле, адпачні.
Я абяцаю берагчы сябе
ад рознага вар'яцтва,
Таго, каго люблю,
чакаць і дачакацца...

* * *

Пакіне лета на рачным пяску
той сум, што ператвораны ў муку.

Ён быў – і больш няма: ураз вада
змывае, паглынае без сляда.

Навошта сум рацэ, цікава мне.
Я плыні ў думках выкажу сумнеў:

– Цяпер замест мяне журыцца ёй?
– Узорам сыдзе з пенаю рачной.

З нябёсамі зліецца ў люстры дзён,
а ўночы зор малюнкам стане ён.

– А мне – пустэча – лепей ад яго?
Кранае вецер пер'е трыснягоў:

– Ляці, душа, ты ведаеш сама:
Манетка мае рэшку і арла...

* * *

Сум па нябёсах пераплавіўшы ў святло,
Анёл, якога кінулі ў жыццё без крылаў,
мяне пашкадаваў і атуліў цяплом.
Каб тое, *як было ля Бога*, не забыла...

* * *

Аблокі з-пад акоў туману выступаюць –
ты ўжо нібы не тут – абрысы гор
для позіркаў сустрэчных адкрываюць
свой спаконвечны снежны ўбор.

І непрыступныя ўзвышаюцца абліччы,
як вартавія часу ў прывідным жыцці.

Пакінуць звыклы свет маўкліва клічуць
і да нябесаў узысці.

ЗАЦКАВАНАСЦЬ

Апатыя
з'ядае рэшткі эмоцый,
жывіцца цэнямі страхуў...
Выходзіць за межы цела,
запаўняе ландшафт,
шырыцца да далягляду...
Людзі – як бутафоры.
Дэкарацыі
ў пустыні са штучным святлом.
І ты сярод іх –
мішэнню...

* * *

Цыкады думак, лабірынт бяссоння.
Размоў мінулых анфілады...
Хімеры, страхі, як з бяздоння,
вылазяць з памяці шуфлядаў...

* * *

Нябачны ля пляча майго – анёл.
Святлом нябесным моўчкі атуліў,
сагрэў, нібы ў далонях птушанё.
Пяшчоты Боскай з'ява на зямлі...

Бязвер'я, недаверу краты, што
былі мацнейшымі за лёс і кон,
у неvaraць знікаюць без слядоў.
Яснее позірк Бога. Побач Ён...

* * *

Уладзіміру Караткевічу

Згасае свечка...

Дзень датлее.

І жыццё.

Ды цьмянае святло паміж магіл
вандроўніку адкрыецца наноў:

глядзі: у кроку – небыццё.
Утульна, цёпла ў ім –
хадзі, хадзі дамоў!..

Душа бадзяжная рванецца
вышэй крыжоў
і стомленага сэрца:
я ўдома ўжо!
Мой дом – паўсюль –
любоў...

* * *

Трывог ланцуг і невымерны суму цяжар –
увесь набытак дзённы надвячоркам ляжа
ў нататнік вершамі ў недасканалай форме.
...Анёл пабачыць з-за пляча. Крылом агорне...

СПЯКОТА

Дзень вахту здаў: расслаблены, прылёг
на коўдры траў паміж вярцінь ля дома.
...Акно ахоўваў мёртвы матылёк,
не мог спыніць – насоўвалася ўтома.

Запаланіла ўсё: пакой, спакой,
і мроі, і ўспаміны, вечар зыбкі...
І далячынь з няўцямнаю тугой
злівалася ў адно: гучала скрыпка...

Галіна Самойла

...як...

Снег

Апавяданне

Слёзы капалі на снег, і ён ператвараў іх у малюсенькія лядзяшыкі. Сонца рассыпала па снезе мільярды іскрыстых усмешак. Мая душа ўсміхалася ім у адказ, таму што я плакала не ад гора і не ад крыўды. Ад таго расчулілася, што мне паспачувалі.

Ішла да прыпынку на ўскрайку вялікай вёскі ў прыгарадзе Гродна. Прыехала сюды па аб'яве пра магчымае працаўладкаванне ў невялікую прыватную мэблевую фірму. Дырэктар прадпрыемства ацаніў мае магчымасці так: "Па вас відаць, што вы будзеце старацца, але ў вас не будзе атрымлівацца. Вам лепш займацца разумовай працай". Я прамаўчала пра тое, што настаўніцаць я больш не магу і не хачу, што ні ў якую мясцовую рэдакцыю карэктарам мяне не ўзялі, што ў бібліятэцы для мяне замалая зарплата, бо ад былога мужа на выхаванне двух сыноў-школьнікаў не атрымліваю нічога, што не ведаю, якая яшчэ разумовая праца можа быць у філолага.

Наважылася сказаць “Да пабачэння” і рушыць да дзвярэй. Але пранікнёнасць дырэктара на першым назіранні не закончылася. Ён прамовіў:

– У вас, напэўна, ёсць дзеці.

– Ёсць, два сыны.

– А вы, пабачце, адна іх выхоўваеце?

– Адна.

– Даруйце, што я нічым не магу вам дапамагчы. Але мы можам узяць на працу вашага сына. Няхай прыходзіць пасля школы, і мы тут вызначым, ці здольны ён да нашай вытворчасці.

Мне было адмоўлена так па-чалавечы... А на чалавечнасць у мяне аўтаматычная рэакцыя – слёзы. Яны пачалі імкліва паднімацца з душы да вачэй, і я хуценька падзякавала за сына і развіталася, каб не расплакацца перад дырэктарам.

У цэх падсобнай гаспадаркі на прадпрыемстве “Гродна-Азот” мяне не хацелі браць па той жа прычыне: “Не справіцеся, вялікія фізічныя нагрузкі”. Я меркавала, што на некалькі гадоў мяне хопіць: я ж з вёскі і пра ўсё, што мне дзевяццацца рабіць у гэтым цэху, добра ведаю. Таму настойліва хадзіла то да начальніка падсобнага цэха, куды мяне пасылаў загадчык аддзела кадрў, то да загадчыка аддзела кадрў, куды мяне пасылаў начальнік падсобнага цэха. Нарэшце загадчык аддзела кадрў здаўся: “Ладна, аформлю вас, раз вы ўсё ходзіце і ходзіце. Але Здановіч (начальнік цэха) вас выгане, калі вы не справіцеся”. На грубасць, абразлівасць у мяне аўтаматычная рэакцыя – упартасць, таму з гэтага моманту я ўжо дакладна ведала, што або спраўлюся, або памру на працоўным месцы. Так атрымала я чарговы запіс у працоўную кніжку аб новай для сябе пасадзе з прыгожай назвай – “рабочая зялёнага будаўніцтва”.

А зіма разлютавалася так, нібы мой Лёс спецыяльна перанёс яе з майго вясковага заснежанага дзяцінства ў маю гарадскую амаль бясснежную даросласць, каб мяне выпрабаваць. Снегу намятала мне па грудзі, і мы, брыгада з 6 жанчын, павінны былі вызваляць ад яго дарожкі на прыазотаўскай тэрыторыі, у так званай санітарнай зоне. Нам на дапамогу далі мужчын-касцоў, якія летам сачылі за ўзроўнем травы на газонах, а зімой накіроўваліся на “розныя работы”. Працаваць з намі касцам не падабалася, і яны агучылі, чаму: “Гэтыя бабы ачышчаюць дарожак менш за нас, а грошы атрымліваюць такія ж самыя”. Каб падагнаць працу да грошай, яны вызначылі для сябе “нормы” і перыядычна паседжвалі ў бытоўцы.

А мароз усё кусаецца і кусаецца. А снег усё падае і падае.

Вера снег шугуе. Яна з-пад Дзятлава.

Пачынае шугаваць снег, пакуль яшчэ гэтаму працэсу не замянаюць людзі, у гадзін 6 ці нават 5, хоць працоўны дзень – з 7-мі. Для Веры гэта не складана, таму што жыве яна недалёка ад месца працы, на азотаўскім лецішчы. Верына лецішча знаходзіцца ў забароненым месцы, “пад трубамі”. Яно набытае танна, таму што папярэднім гаспадаром не магла быць афіцыйна аформленай. На сапраўднае лецішча ў Веры не было грошай. І не было ўжо сілаў пасля разводу жыць у адной кватэры з былым мужам ды паціху тыя грошы збіраць. Сэрца патрабавала неадкладна хоць куды-небудзь хоць на цёплы час з’язджаць, і Вера яго патрабаванне задаволіла такім вось чынам.

Дзеці не былі супраць, яны ўжо дарослыя, з бацькам ладзяць, і на лецішча да мамы ім спадабалася наведвацца. Дачка ўжо некалькі гадоў як працуе. А сына, калі закончыў ПТВ, Вера ўладкавала трактарыстам на “Азот”.

На суседнім, таксама падпольным дачным участку апынуўся Паша, такі ж уцякач ад сумеснага пражывання ў гарадской кватэры з былой жонкай пасля разводу. На Пашавым участку стаяў толькі вагончык, і мужчына пачаў часта гасцяваць у Верыным доміку, знайшоўшы там больш утульнасці і прыемнасці, чым у сваім жылле. З цягам часу Вера з Пашам перайшлі ад статусу суседзяў да статусу сямейнікаў. Уцяплілі цяпер ужо іх агульны домік, паставілі шклопакеты, нарыхтавалі на зіму дроваў і купілі генератар, бо электрычнасці на нелегальных лецішчах не было. Уключалі яго зімовымі вечарамі на гадзіны дзве – тры: памыюць адзенне ў пральнай машыне, паглядзяць трохі тэлевізар і кладуцца спаць. Устануць раненька, і першай з усіх нас Вера ўжо шугуе снег на сваім участку: спачатку на прыпынку аўтобуса, потым пераходзіць на дарожкі.

У Веры баляць калені і хрыбетнік. Яна носіць з сабою на працу лекі, якія абяцаюць іх абязбольваць і аднаўляць. Але пакуль што зусім мала дапамагаюць. А на працы, як заўсёды, несастыкоўкі. Пасля таго як Вера раненька-рана вышугуе ад снегу свой прыпынак, выязджаюць машыны, якія счышчаюць снег з шашэйнай дарогі і нагортаюць яго валам ізноў на прыпынак. Даводзіцца шугаваць паўторна.

Вера марыць пра справядлівасць і таму яна шмат разоў выказвала кіраўніцтву прэтэнзіі з гэтай нагоды і з іншых нагодаў, і не толькі за сябе, але і за ўсіх нас. Але слухных зменаў не адбылося, а толькі стварыліся праблемы ў яе адносінах з вышэйстаячымі. Таму Вера павесіла абразок Ефрасініні Полацкай у сваім шафіку ў бытоўцы і кожны раз, калі адкрывае дзверцы шафіка, звяртаецца да Святой абаронцы жанчын беларускіх – просіць у яе даць сілаў перажыць усялякую несправядлівасць і гэтую зіму ды не стаць інвалідам.

Ірынка снег вашуе. Яна з-пад Іўя.

У яе самы адказны ўчастак – насупраць офіса прадпрыемства. Ірынка ходзіць так імкліва і лёгка, што здаецца нібы ляціць над самай паверхняй зямлі. Гаворыць таксама хутка і з пералівамі тонаў. За ўсё гэта яе называюць Птушачкай. Муж Ірынкі памёр, пакінуўшы яе з дзвюма дачушкамі. Кватэру пабудаваць паспелі разам, але абставіць не. І цяпер удава бярэ бясконцыя крэдыты, каб набыць мэблю то ў залу, то ў спальню, то на кухню. Дзеля выплаты па іх, ходзіць у цёплы перыяд яшчэ і на дадатковую працу: у прыватныя цяпліцы, дзе вырошчваюць ружы. Дочак шкадуе і фізічнай працай не абцяжарвае. Яны ў яе разумныя, вучацца ў гродзенскім універсітэце на розных факультэтах. Асабліва здольная старэйшая, якая вывучае ядзерную фізіку, на што здатныя амаль што адны хлопцы. Да таго ж ужо ў дзяцінстве старэйшая дачка зацікавілася кітайскай мовай і ва ўніверсітэце пачала наведваць гурток, які вядзе дзяўчына-кітаянка. Кітаянку тую дачка запрашала ў госці, і, як сказала Ірынка, гаварылі яны кожная па-свойму, але добра адна адну разумелі. Гэта не дзіўна, таму што Ірынка знешне вельмі нагадвае кітаянку, цалкам верагодна, што жывуць у ёй кітайскія гены далёкіх продкаў, і дачцэ перадаліся.

З цягам часу старэйшую дачушку за добрае засваенне кітайскай мовы вырашылі накіраваць у Кітай на цэлы год, каб там удасканалывалася. І Ірынцы давялося ўзяць яшчэ адзін крэдыт на зборы дачкі ў дарогу. У дзяржаўным банку ўжо не далі, дык мусіла браць у прыватным – з вялікімі адсоткамі. Атрымае зарплату, аддасць штомесячныя сумы па крэдытах, заploціць за кватэру і паслугі, а рэшту расцягвае на месяц. Але добра, што і на выплаты хапае, і рэшта застаецца. Яшчэ добра, што маці з вёскі гароднінай дапамагае.

У Ірынкі баляць рукі. Яна абмотвае іх эластычнымі бінтамі. А ў час абеду аж па локці кладзе на стол са словамі: “Рукі баляць”. Ірынка нашмароўвае рукі рознымі мазямі, на масаж ды праграванне хадзіла ў азотаўскую паліклініку. Але рукі баляць і баляць... І ўжо посуд пачалі дрэнна ўтрымліваць. Прыходзіць Ірынка на працу і адзін раз кажа: “Сёння кубак з рук выпаў ды разбіўся”, а другі раз: “Талерка выпала, разляцелася на кавалачкі”. Але лапата з яе рук не выпадае.

Ірынка марыць пра дапамогу. Яна ўяўляе яе ў выглядзе новага мужа, які прыкладзе грошы, каб даабстаіць кватэру, і прыкладзе рукі, каб дарабіць у ёй розныя дробязі. Ірынка прыгожая, і мужчыны ў яе з’яўляюцца, і ў кватэру яна іх бярэ. Але не хочучь яны ў яе кватэры нічога да ладу даводзіць і на грошы нейкія няшчодрыя. Таму Ірынка з імі развітваецца. Усё ж надзею не губляе, і мне кажа: “Вер, Галечка, вер. Трэба верыць”.

Воля снег ламасяе. Яна з Гродна.

У гэтым горадзе сустрэліся яе бацькі: мама прыехала з Гродзеншчыны, а тата ажно з Гомельшчыны. Воля па спецыяльнасці выхавальца дзіцячага садка. І адпрацавала там некалькі гадоў да замужжа. А калі нарадзіла сыночка, то і зразумела, што зарплата яе вельмі малая, каб займець неабходны для нармальнага сямейнага жыцця стандартны набор: дачу, машыну і кватэру. А зразумеўшы, садок пакінула і занялася продажам карцін свайго мужа-мастака. І ў цэнтры Гродна з імі стаяла, і ў польскі Сопат вазіла, прыхапіўшы з сабою ў Польшчу яшчэ сёе-тое на продаж, і ў Маскву з імі ездзіла. Сам сябе яе муж заўсёды лічыў не мастаком, а рамеснікам, бо майстэрству пісаць карціны нідзе не вучыўся. Навучаўся гэтаму яго дзед, а яму прырода проста так узяла і перадала набытае дзедам за жыццё. Карціны Волінага мужа былі запатрабаваныя: іх і заказвалі ў яго, і куплялі. Машынай і лецішчам іх сям’я даволі хутка абзавялася, а кватэра шмат гадоў была ўсё ў праекце ды ў праекце. Зразумеўшы, што, па ўсім відаць, яна там і застаецца, не так даўно Воля пачала рабіць рамонт у кватэры свякрові і свёкра, дзе ўжо амаль выгадала сыноў.

З цягам часу муж стаў меней маляваць, у Польшчу Воля ездзіць перастала, у сваім горадзе для людзей карціны зрабіліся задарогімі, а ў Маскву прыстасаваліся перапраўляць іх з правадніком цягніка. І Воля ўладкавалася на “Азот”. На працу яна дабіраецца на ўласнай машыне, бо даўно ўжо здала на правы. Праца яе не напружвае, таму што яна такая ж, як на лецішчы, а шчыраваць на сваім участку і аздабляць яго рознымі цікавымі раслінамі Воля вельмі любіць. Пра асабістае жыццё яна гаворыць без падрабязнасцей. Ніхто, з кім працуе ўжо некалькі гадоў, не ведае нават пра тое, што два яе сыны – ад розных мужоў, то бок што мастак – гэта яе другі муж, а з першым яна праз год пасля вяселля рашуча рассталася, бо выявіла, што ён

ненадзейны сябар, і непатрэбны ёй такі на ўсё жыццё. За сумесь прывабнасці і малакантактнасці Волю называюць Дзікай Ружай.

У Волі баліць душа. Працаваць у калектыве яна не мае ні звычкі, ні, што самае важнае, схільнасці, бо ёй вельмі падабалася працаваць менавіта на сябе і ў адзіноце. Нітачкі і вяровачкі, якімі звязаная яна з астатнімі людзьмі ў брыгадзе, для яе непрыкметныя, а за іх тузаюць. А яна рэагуе не так, як прынята. І таму нейкая “не свая”. Яна і знешне “не свая”. Калі ламасала снег на тралейбусным прыпынку, то падышоў да яе мужчына і спытаў: “А за што і на які тэрмін вас сюды асудзілі?” Расказваючы пра гэта, Воля смяялася. Але наўрад ці было ёй смешна на самой справе, бо мужчына агучыў тое патаемнае, што носіць яна ў глыбінях душы: “За што я сябе сюды асудзіла?”, “За што мяне жыццё сюды асудзіла?”

Воля марыць пра спакой і звязвае яго з такой яшчэ далёкай для яе пенсіяй, бо неспакоем напаўняе яе жыццё шматлюднасць. Яна ўжо цяпер ведае, што на пенсіі працаваць не будзе ні ў якім разе. Азмрочвае мару думка, якая з’яўляецца ў яе час ад часу: ці застануцца на пенсіі сілы заняцца чым-небудзь цікавым, ці не занадта старой будзе яна тады для свайго ўласнага свабоднага жыцця?

Люся снег прыбірае. Яна з-пад Ваўкавыска.

Вырасла ў дзіцячым доме разам з сястрой-блізнючкай. У яе бацькоў-калгаснікаў было чацвёрта дзяцей і малыя даходы. Савецкая дзяржава такім сем’ям дапамагала, прымаючы частку іх дзяцей у дзіцячыя дамы, дзе іх кармілі і апраналі за дзяржаўны кошт. Да 9 ці 10 гадоў сёстры нават і не здагадаліся, што ў іх ёсць бацькі. А прыкладна ў гэтым узросце пасля заканчэння навучальнага года, напачатку чарговага лета, ім абвясцілі, што да іх прыехала мама. Падвялі да жанчыны “ў хустачцы”, і тая сказала, што яны яе дочки і што яна забярэ іх на лета дадому. Тое лета ў памяці Люсі адкрышталізавалася дзвюма падзеямі: яны бясконца палолі буракі на калгасных палатках і вельмі часта елі “белы суп” – локшыны або зацірку з малаком. З гэтага часу “лета на вёсцы ў мамы” пачало паўтарацца кожны год.

Пасля заканчэння школы сёстры паступілі ў хіміка-тэхналагічны тэхнікум і сталі хімікамі. Люсю накіравалі ў цэх водазабеспячэння, і яна добра-сумленна шчыравала там шмат гадоў, але набыць увесь працоўны стаж на адным месцы ў яе не атрымалася. Пачало балець сэрца, і яе перавялі на “лягчэйшую працу” на вуліцу. Пайшоў ужо другі год, як Люся прыбірае зімою снег з дарожак.

Сэрца ў Люсі вялікае і добрае. Яно змагло зразумець маму з татам і дараваць ім дзіцячы дом. Яно з самага маленства ўзяло пад апеку сястру-блізнючку, бо тая заўсёды была малая і худая, а Люся высокая і мажная. І гэтае апякунства над сястрою не спынілася пасля таго, як выявілася, што мама Люсю прыкметна недалюблівае, а сястру відавочна любіць. У Люсіным сэрцы не пасялілася ад гэтага зайздасць, і па сёння ўсе праблемы сястры – гэта Люсіны праблемы. Замуж Люся выйшла за міліцыянера, жылі яны дружна, выгадалі двух сыноў. Прычкалі трох унучак, якія нарадзіліся ў старэйшага сына. Люсіна сэрца найбольш прыхіляецца да сярэдняй унучачкі, з яе найбольш цешыцца і замілавана за ёй сочыць. Але Люся бярэ да сябе заўсёды ўсіх трох і ўсё паміж імі дзеліць аднолькава. Толькі нам прызналася

ў сваёй незвычайнай любові да сярэдняй дзяўчынкі і найбольш пра яе нам з захапленнем расказвае.

Люсін муж ужо шмат гадоў назад кінуў працу ў міліцыі і паехаў на заробкі ў Расію. Працаваў у Маскве будаўніком. Прыязджаў дадому на пабыўку. Люся радавалася яго прыездам, чакала яго, і нічога дрэннага яе сэрца не адчувала. Але аднойчы патэлефанавала яму нейкая Галінка з Масквы, а Люся ўзяла трубку і неспадзявана даведлася, што муж мае другую жанчыну. Можа, з гэтага моманту і надарвалася Люсіна сэрца так, што цэх водазабеспячэння стаў для яго непасільным. Люся рассталася з мужам раз і назаўсёды. Ён паехаў у Маскву да Галінкі і застаўся там. А калі ўсё ж надумаў вярнуцца на радзіму, то пасяліўся не ў іх агульным з Люсяй доме, а ў сям'і старэйшага сына, дзе быў вельмі патрэбны, бо тры ж унучкі патрабавалі прыгляду. Але нешта і з яго сэрцам зрабілася нядобрае: нядоўга ён у сям'і сына пажыў, памёр раптоўна ад інфаркту, не дачакаўшыся ўнука, які нарадзіўся нядаўна ў сям'і малодшага іх з Люсяй сына.

Люся марыць пра добры свет вакол сябе і ажыццяўляе сваю мару, ствараючы яго: у яе добрыя сыны, нявесткі, унукі, сваты, сёстры і брат, бацькі, кіраўнікі, папачнікі па працы. І муж быў добрым. Магчыма, і Галінка ягоная добрая была, ва ўсякім разе Люся не жадала ім нічога злага.

Іна снег варочае. Яна з-пад Мастоў.

Начальнік падсобнага цэха – яе зямляк. Ён ахвотна прыняў яе на работу і доўгі час па-зямляцку закрываў вочы на Ініну слабасць да спіртнога. Яна расказала мне пра гэтую слабасць у першыя ж дні маёй працы на “Азоце”, калі нас удзвюх паслалі пагрузіць на машыну кустоўе, спілаванае мужчынамі каля возера. Спачатку Іна моўчкі вывучала, як я працую: колькі бяру галля ў ахапак, з якой хуткасцю нашу да машыны і вяртаюся назад. Сама дэманстравала вельмі высокую працавітасць, і я па магчымасці старалася не адставаць. Раптам Іна спынілася і сказала: “Я піла, Галя”. І тут тэмп нашай працы значна запаволіўся і ў зімовы парк ды ў мае вушы паліўся Інін расповед пра тое, як яна з-за п'янак ледзь не страціла кватэру. Муж з ёю развёўся, у двухпакаёвай кватэры ім падзялілі па пакою. Дачку, якая засталася з Інай, ён “не пашкадаваў” і свой пакой вырашыў прадаць. Іна не мела грошай, каб той пакой выкупіць, таму пакупніком стаў “чалавек з вуліцы”. Новы гаспадар пакоя сам у ім не пасяліўся, а пачаў здаваць кватарантам. Колькі іх там перавярнулася, ужо і палічыць цяжка. І ў асноўным трапляліся ўсе з такой жа слабасцю, як у Іны. То яны яе частавалі, то яна іх, а дачка неяк непрыкметна падрасла, галодная і босая не была. Але ўрэшце дайшло да фінансавага крызісу, бо на спіртное Іне патрабавалася ўжо столькі грошай, што яна перастала плаціць за свой пакой. Жэс падаў у суд пазоў на продаж пакоя з высяленнем Іны ў якую-небудзь вёску.

І вось тады яе душа схамянулася, прасвятлілася і павяла Іну да касцёла. Пасярод яго Іна ўкленчыла, малілася, галавой да падлогі схілялася і так прасіла, так прасіла: “Божачка, дапамажы... Божачка, дапамажы...” Бог яе пачуў. Ён уклаў у яе галаву думку закадзіравацца на ўсё астатняе жыццё, што Іна і зрабіла. Ужо некалькі гадоў, як яна зусім не п'е, паставіла сабе прыгожыя зубы, купіла моднае адзенне, пачала рэгулярна наведвацца ў цырульню, а найперш зліквідавала даўгі па квартплаце. І самае галоўнае:

дзякуючы яе немаленькай азотаўскай зарплатце, банк даў ёй крэдыт, і яна выкупіла назад страчаны пакой у кватэры – для дачкі. Апошнім у тым пакоі жыў мужчына, хворы на туберкулёз, якога перад смерцю паспелі забраць у шпіталь, а то і памёр бы за сценкай. Мабыць, гэтая акалічнасць неяк дапамагла Іне дамовіцца з саўладальнікам кватэры пра вяртанне прададзенага мужам пакоя да яе, бо “толькі цудам гэты кватарант не заразіў Іну і яе дачку”.

Я сказала Іне, што яна здзейсніла подзвіг, таму што пазбавіцца ад прыцягнення да алкаголю мала хто можа. Асабіста я, акрамя яе, ведаю яшчэ толькі аднаго такога чалавека. І цяпер Іна час ад часу падыходзіць да мяне, каб згадаць пра сваю былую праблему і пачуць, што яна гераіня. Іна марыць пра тое, каб яе ўсе прызналі значнай, а не абы кім; каб яе хвалілі і падбадзёрвалі. З гэтай нагоды і снег яна варочае з вялікім імпэтам. І іншых падганяе прыгаворкамі: “Не катай вату!” або “Бог не цяля, пазнае круцяля!”

Іна выглядае маладой і спартыўнай. Яна была галоўнай у нашай камандзе з трох чалавек (яшчэ я і Воля), якая ўзяла ўдзел у спартыўных спаборніцтвах паміж цэхамі “Азота”. Іна тады прабегла 100 метраў ажно тры разы: сама, а потым з кожнай з нас, каб мы за ёю “гналіся”. У выніку наша каманда заняла прызавое месца. У Іны часам баліць паясніца, але яна падлечвае яе ў дактароў. Яшчэ яе непакоіць схільнасць да залішняй вагі, і, каб не набраць яе, яна практыкуе разгрузачныя дні, у якія п’е толькі зялёную гарбату без цукру. А так у яе ўсё цяпер добра.

Я снег чышчу. Лапату са снегам я трымаю справа налева, і асноўная вага прыпадае на левую руку. Рука нічога сабе, трымаецца, а пачало балець недзе між рэбрамі злева. Туга абмотваюся вялікай хусткай і працягваю чысціць снег. Жанчыны кажучь, што за мяккі пушысты снег я яшчэ падзякую цяперашняй зіме. А вось калі здарыцца адліга і ён набрыняе ды закамее, – вось тады сапраўды лапату з ім як падняць.

Чысціць снег мне дапамагаюць двое мужчын – Пеця і Ваня. Пецю трохі за трыццаць. Калі ён прыйшоў з касцамі на дапамогу да нас, то ўсё паглядаў на мяне неяк змрочна. Я не пацікавілася ў Пеці пра прычыну ягоных позіркаў. І тады ён загаварыў сам:

- Вы мяне не памятаеце, не пазнаеце...
- А чаму я павінна вас пазнаць, малады чалавек? – здзівілася я.
- Вы былі маёй выхавацелькай у дзіцячым садзе. Я вас адразу пазнаў.
- Гэта прыемна, значыць, я яшчэ не вельмі змянілася, – засмяялася я. – А цябе пазнаць немагчыма, бо ты вельмі змяніўся. Хто ты?
- Нашто вам? Вы ж не памятаеце...
- Я ўсіх вас памятаю, але толькі такімі, якімі вы былі ў дзіцячым садзе. У мяне і фотаздымак нашай групы ёсць. Я люблю яго разглядаць. Дык хто ты?
- Пеця Васільеў.
- А-а-а... Пеця! Вельмі добра цябе памятаю таго, маленькага...
- Вы білі мяне шапкай па галаве ў раздзявалцы за тое, што я марудна апранаўся, – тужліва сказаў Пеця.
- І ты да гэтага часу крыўдзішся... Прабач мне, Пеця, калі ласка. Я тады многага яшчэ не разумела.

Пеця мне прабачыў, і кожны дзень цяпер дзяўбе лёд і чысціць снег на

маім участку. Робіць усё гэта ён па-ранейшаму вельмі марудна. Але я ўжо не падганяю яго, а толькі дзякую яму ўсмешкамі і словамі.

Ваню недзе за сорок. З першага ж дня нашай агульнай працы яго не напружыў той факт, што я адкідваю снегу меней, чым ён. У бытоўку з іншымі мужчынамі ён не пайшоў, а застаўся чысціць ад снегу разам са мною “мае” дарожкі. Трохі пагутарыўшы падчас перадыху, мы выявілі, што абодва наведвалі школу крыя-ёгі “Мастацтва жыцця”, што Ванева жонка таксама педагог, дэфектолаг, і яе вучні – цяжкія дзеткі, але ж “нехта і з такімі дзеткамі павінен займацца”. Да нас прыйшла аднолькавая думка і мы агучылі яе адзін другому: што гэта Бог зробіў так, каб дзве падобныя душы пазналі адна адну. Я была толькі на базавым курсе “Мастацтва жыцця”, а Ваня наведваў і падоўжаныя, таму менавіта яго душа першай пазнала маю і пачала мне дапамагаць.

Я мару, каб мне хапіла здароўя хаця б на гадоў пяць даглядаць азотаўскую санзону, бо за гэта мне будуць налічваць нядрэнную зарплату, і я забяспечу ўсім неабходным сябе і сваіх сыноў. А там, глядзіш, і яны пачнуць працаваць. А яшчэ я мару пра тое, каб хто-небудзь добры і мудры ўсё праясніў мне пра мяне і мой лёс, бо і ў сабе, і ў лёсе сваім я забыталася: ніяк не магу зразумець, чаму я сваім жыццём зусім не кірую, а яно кіруе мною, не ўлічваючы маіх жаданняў і мараў.

Ура! У красавіку зіма закончылася. Апошні снег паслаўся на зямлю лёгкім покрывам і растаў, магчыма, да кастрычніка, магчыма, да лістапада ці нават снежня.

У нашай брыгадзе ўсе жывыя і адносна здаровыя. Садзім кветкі і падграбаем траву на газонах. Пабялілі дрэвы на ўсіх нашых участках. Людзі ходзяць і любуюцца: некаторыя моўчкі, а некаторыя падыходзяць і гавораць: “Якія вы малайцы. Такую прыгажосць ствараеце”. Нам радасна, мы таксама любуемся створанай намі прыгажосцю.

І вось ужо сканчаецца май. “Азот” рыхтуецца святкаваць Дзень хіміка. Усім дадуць прэміі, і нас не абмінуць. Прэміі мы абагулім і адзначым Дзень хіміка на Верыным лецішчы. У нашай брыгадзе ёсць сапраўдны хімік Люся, ды і астатнія мы не дзе-небудзь, а ля падножжа хімпрадпрыемства атабарыліся. У нас абавязкова будуць шашлыккі, бульбачка, салаты, фрукты, шмат яшчэ таго-сяго, і многа-многа дарагога віна. Мы вырашылі, што ўсе, акрамя Іны, нап’ёмся. А Іна будзе нас кантраляваць і нікому не дасць зваліцца на падлогу – усіх расцягне на ложка і канапы.

Р. С. Мы не напіліся. Іна не змагла выканаць сваю вялікую місію і ў нас расчаравалася.

Зміцер Захарэвіч

...пазбаў...

Перамена сезона

СВІТАНКАВЫМ ДАЖДЖОМ

Дажджом світанкавым бязладны сон
Прапаласканы і дарэшты змыты
У апраметную, у твань нябыту,
Нібы напіўся слёз асмяглы стогн.

Без следу сонмішчы трывог маіх,
Якія ўночы сэрца праціналі,
Пад жыватворчаю вадой расталі
І крык злавеснага крука аціх.

Цяжар няўцешных словаў і разваг
На друз патрушчыла струменяў срэбра,
А скрозь грымоты ўчуты голас неба
Паклікаў звонка выпраўляцца ў шлях.

Ізноў – за ручаямі наўздагон –
За далягляд з гарэзным ветрам поплеч
Я, ротам ловячы ў паветры кроплі,
Лячу між хмар світанкавым дажджом.

КА́ЗАНЬ

Ноч-чарадзейка шчыравала на дварэ,
Калі скрозь шыбу ў рабацінні зорных кропель,
На поўню хмараю накінуўшы берэт,
У твар мне хітра пасміхнуўся Мефістофель.

Гарэлі ў цемрадзі вугольчыкі вачэй
Ягоных дзёрзкасцю прадоннага спазнання,
А ў вуснах стуленых, маўклівых для людзей
Застыў адказ на пазачасныя пытанні.

Што Дойлід існага, нас творачы, наўмеў
Ці толькі прыхамаць рукой вадзіла Пана?
Чаму пакутліва не можам зразумець,
Якой дарогаю ісці накіравана?

Калі нарэшце знойдуць цела і душа
Паразумынне між сабою і ў сусвецце?..
Ды раптам голас перуновы прагучаў:
«Пакінь дашуквацца разгадак, чалавеча!

Задуму Ўладцы ўсведамляць табе нашто?
Наноў законы спаконвечныя не зложыш.
З тла колісь выйшаўшы, назад вярнешся ў тло,
А мудрасць множачы, адно адчай памножыш.

Ад ведаў кніжных голаў цяжкую ўзнімі
І ўбачыш, як за пакаленнем пакаленне
Жывуць без каліва сумневу на зямлі,
Месій крыжуючы, святых б'ючы каменнем.

Таму адпраў пыл фаліянтаў на агонь,
Пакуль што кат не на цябе віе вяроўку,
Хаця ты сутнасці не ўгледзеў за радком –
Спакой і ўпэўненасць заўжды сярод натоўпу...»

Ён скончыў казань, цепнуў крыламі плашча,
Хітнуў на развіт чорным кордам эспаньёлкі,
Бо першы певень у мястэчку закрычаў,
Дабраславіўшы ўсход задумлівы і золкі.

У НАВАЛЬНІЦУ*(пра любо W)*

Дзве кроплі дажджавой вады
На вусны смагляя зляцелі,
Каб нам пазбыцца прагі целаў
Так, як належыць маладым.

Грымоты залпамі гулі,
Нябёсы рвала навальніца,
А мы, не хочучы спыніцца,
Залеву ўсмак нагбом пілі.

Губляў лістоту стары вяз
І вецер на рацэ сваволіў,
Струмені срэбнае патолі
Заўзята абдымалі нас.

Калі ж захмарны грамабой
Зямное вымачыў да зёлкі,
Заззяў квяцісты німб вясёлкі
Па-над тваёю галавой.

ДАН...

Не ў Ваш альбом – ва ўласны дзённік,
Прыгулак непачутых слоў,
Няўвагі вязень і віноўнік
Пад свечак дрогкае святло
Пішу пра сонечную восень,
Бурштын прысадаў над ракой.
Што ў іх па сцюжах засталася? –
Лісця й пачуццяў перагнай.

Але ўспаміны аб нядаўнім
Завітваюць яшчэ ў мой дом,
Тады здаюцца ночы траўня
Бясконцымі, а за вакном
Бяскроўны твар самотнай поўні
Застыў між зорак і часоў,
Як колісь пахнуць яе промні
Капою Вашых валасоў.

Няўзнак бяссонне зноў народзіць
Адчаем хрышчаных хімер,
Ваш кожны жэст, Ваш кожны позірк
Жывуць нязбытныя ўва мне.

Усё, пра што сказаць Вам маю,
Старанна выведзе пяро,
Пакутна каламар палае –
Замест атраманту ў ім кроў.

ДАРОГАЙ ДАДОМУ

Як смешна і пакутліва вяртацца
Туды, адкуль з надзеяй ад'язджаў,
Што жмут праблем сам здольны развязацца,
Да ўсіх, каго не выйдзе дачакацца
І хто чакаць цябе не абяцаў.

Спвяджаць начы – не ад мяне залежыць
Ці цэлыя масты, што не спаліў,
І чуць прагноз няўцешны на памежжы:
Нябёсы на Каляды не заснежаць
Абшар іржавы голае зямлі.

Відаць, не ўсцераглася ад разлому
Прырода-маці ў самаце сваёй...
Я еду ў край, да хваіны знаёмы,
Але далей раблюся пакрыёма,
Падаўшыся за новаю штрафой.

ЗАМАК НА ПЯСКУ

Будаваў на беразе палацык
На сямі няўрымслівых вятрох.
Кожны з іх мне валасы кудлаціў,
Пакідаў сквар шнары на плячох.
Я ж, аддаўшыся з імпэтам працы,
Не зважаў і сілаў не бярог.

Час, аднак, заўжды няўважным плаціць,
Таму днямі-дробкамі пясок
Незваротна сыпаўся скрозь пальцы,
І не гожа паўставаў дамок,
А – каб пільнасць іншы хто не страціў –
Па натхнёным дойдзе грудок.

УВАСКРАШЭННЕ

За крумкача чарнейшы
Позірк ночы.

Духмянай квецені
У садзе не відаць.

Я прэч з цянётаў сну
У заўтра крочыў,

Каб першым раніцы прышэсце
Прывітаць.

Хай нібы ўсё змярцвела
У прыродзе,

Аднак, пакуль яшчэ
Струменем час бяжыць,

Чым змрок гусцейшы,
Тым хутчэй на ўсходзе,

Уваскрашаючы свет,
Золак заблішчыць.

НА РАЗВІТАННЕ З СЕРЖАМ МІНСКЕВІЧАМ

Паабсыпаўшы з яблыняў квецень,
Свет чакае крамяных пладоў,
А з блакіту бясхмарнага вецер
Па душу майго сябра зышоў.

Абыякава лопае крыллем,
Задзьмуваючы свечак агні.
Пачакай! – Мы не дагаварылі,
Патануўшы ў вірах мітусні.

Незаўважна дабрыў я да веку,
Калі страчваеш значна часцей,
Чым страчаеш. Крыжоў шыхт, як вехі,
За спіной з кожным крокам расце.

Не хачу чуць слоў пра непазбежнасць –
Праз іх меней ані не баліць.
Адляцеў разам з ветрам у Вечнасць
Сябра мой скрозь бясхмарны блакіт...

ПЕРАМЕНА СЕЗОНА

На прыску захаду
Адценні верасня даспелі,

Світанку колеры
Не вернуцца назад,

У скверах цягам дня
Каштаны болей парудзелі,

Блукае ўражаны
Між шатамі пагляд.

Нічога на зямлі
Не адбываецца імгненна,

І мы да новага
Звыкаем пакрысе,

Таму не дзіва, што ў душы
Адчуўшы перамены,

Раз-поразу
Не пазнаём саміх сябе.

У ЖЫЛАХ ХМАРЫ...

У жылах хмары чарадой
Пльвучь няспешна,
А алавяны супакой
Спавіў дарэшты,
Ператварыўшы кроў у дым,
Знярушыў цела
З надзеяю, што залатым
Лістком мігцела
На ветры і на скразняках
Турбот будзённых –
Бясследна згас няроўны бляск
Пад сном сутоння.

Але ні болю, ні слязы,
Ні шкадавання.
Бадай, лягчэй, таму што збыў
Цяжар ваганняў:
Ці будзе годным новы чын,

Страфа – змястоўнай? –
Трывожыцца няма прычын,
Бо ўжо ўсё роўна,
Які эпітэт дададуць,
Наўздзіў згадаўшы,
У рэчцы часу каламуць
Са дна падняўшы.

І колькі б ні займеў правін
Праз паняверку,
Ступень іх вызначу адзін
Уласнай меркай.
Хай шэрым вэлюмам ляжыць
Смуга на твары,
Я ведаю – не назаўжды
Вядуць рэй хмары,
Мінуць гнятлівыя дажджы,
Золь адпануе,
А ў рэчышчах настылых жыл
Кроў завіруе.

УЦЁКІ

Уцёкі немаведама куды –
Зноў у дарозе менестрэль самотны,
Між раніцаў і вечароў рудых
Неўтаймаваны, а таму свабодны.

Ізноў з імпэтам грамадзе спяваць,
Якая ані каліва не цяміць,
Сто грам узяўшы для натхнення, рваць
Шаблоны, струны і душу з канцамі.

Заўчасна апусціць заслону шоў,
Насычанага гневам ды маленнем,
Знясіліўшыся, бы абрад прайшоў
Пакутлівага самаачышчэння.

А потым пасміхацца спакваля,
Выслухваючы ўдзячныя прамовы,
Дзе ні паўслова, што пакінуў я
На ласку лёсу ўсе свае любові.

Але навошта шкадаваць аб тым? –
Не вернеш анічога, анікога:
Было – сплыло, растала, рыхтых дым,
Што засталася? – Вершы і дарога.

Між захадаў і ўсходаў, праз гады
Наўпрост шыбую – менестрэль самотны.
Уцёкі мімавольныя туды,
Адкуль не выправіцца ў шлях зваротны.

СУСТРЭЧА НА РОСТАНІ

Дзе спаткаю цябе,
на якіх бальшакоў скрыжаванні?
Час не выгаіў,
толькі
бінтамі бяспамяцтва сцяў.
Зоры кроплямі з шыбы
сплылі ў валавянае ранне,
Калі сонца за хмарамі
золкі світанак узняў.

Абляцелае лісце –
мазаіка словаў,
прыдатных
Для кароткай размовы
пункцірамі ўрывістых фраз,
Каб узрушаным нервам
галасы не здрадзілі раптам
І няўмыснасць сустрэчы
не ператварылася ў фарс.

Непатрэбныя будуць
бліцы ветлівыя
паўусмешак,
Уваччу не ўваскрэсне
гурма рамантычных відзеж.
Я пакінуў мінулае
ў чарках і колішніх вершах.
Ну а ты?
Ты дасённяя
надзеяй на прышласць жывеш.

Дык няхай застаецца
нябачным
маё выгаранне
Праз чысцец паняверкі
ў астылым камніку грудзей,
Таму гасіць імжа
цыгарэту,
нібыта пытанні –

Ня якіх растанцях
і нашто
я спаткаю цябе?

ПАД ЛІСТАПАДАЎСКІМ СОНЦАМ

Яшчэ лістота шамасціць
У парках, дзе ні дробкі снегу,
А сонца чэзне дзень пры дні,
Прысталае ад колабегу.

Ахутаў будучынь туман
Без сподзеву на перамены,
Давёўшы пусткай неба нам,
Што скончыўся сезон праменны.

Пад шызай золлю на дварэ
Дарэмна сіверу пярэчыць,
Бо ўжо нікога адагрэць
Не здолее астылы светач.

Сваё вяшэнства перажыў,
Не з'явіцца больш у зеніце,
Але, знікаючы ў імжы,
Спрабуе за галлё ўхапіцца.

Яму ўслед холадна зірну
І, нібы трэскі, ва ўспамінах
Прыкметы цеплыні збяру,
Каб дома распаліць камінак.

КАЛЯ КРЫЖА (НЕ ЗГАДВАЙ...)

Мяне не згадвай у малітвах –
Спагадаю не абражай
Міжволі голасам паніклым,
Укленчыўшы каля крыжа.

Пакінь зварушлівыя словы
Для просьб за зможаных, бо я
Аднолькава прыняць гатовы
І суд, і бездань забыцця.

Даўно без следу збыў надзею,
Таму што марна спрабаваць

Давесці нешта фарысеям,
У чымсьць натоўп пераканаць.

Для іх збор прымхаў даражэйшы –
Я ўцяміў з посмешкай кривой,
А ў неба процьма спраў важнейшых
За апякунства нада мной.

Сам свой цяжар, напяўшы жылы,
Нясу пад сонцам і ў імгле
Датуль, як камень надмагільны
Хрыбет не пераломіць мне.

Калі труной навек спавіты
Сыду ў крывіцкія пяскі,
Спакой мой не турбуй малітвай,
Каля крыжа не галасі.

СКРОЗЬ СМУГУ

Скрозь рошчыну смугі
І сонца не прагляне,
Нібыта адцвіло.
Згубіўшы берагі,
Наўслепа плыву ў тумане,
Сціскаючы вясло.

Абапал паўстаюць
Няпэўныя абрысы
Званіц, млыноў, муроў
Іх ледзьве пазнаю,
А пасмы вербаў ніцых
Чапляюцца за борт.

Мінаюць прад вачмі
Ці ўсмешкі, ці ашчэры –
Ані не зразумець.
І праўды не знайсці,
І даць няможна веры
Тым, траплю каго стрэць.

Ні слова не пачуць –
Імгненна голас гасне
У згушчаным нішто,
Свабодна не ўздыхнуць,
Бо затхлае бясчассе
У лёгкія ўвайшло.

На роўнядзі ракі
Ні водбліскаў, ні ценяў,
Аднак пакуль жыву
Скрозь рошчыну смугі
І поцемкі сумненняў,
У ясны дзень пыву.

БУДЗЬМА!

Будзьма ў радасці й горы
Кладкай, якая ляжыць
Паміж часоў «заўтра» і «ўчора»
Альбо лучыць рукі сцяжын.

Будзьма лініяй сэрца
Струджанае далані,
Ці песняй, што ўрэшце праб'ецца
Праз немай глушэчы граніт.

Будзьма ўзвораным полем,
Вольнымі будзьма людзьмі,
Якім немагчыма дазволіць,
Бо нельга ім забараніць.

Будзьма ўночы цяпельцам,
Каб адзінец не зблукаў
У распачы змроку пякельным,
Ўбачыў каб і завітаў.

Будзьма верным жаўнерам,
Што Вечнасць мае ў ствале,
Куды назлосць ворагаў хеўры
Адыдзе камрадам услед.

Будзьма сонцам вясняным
Ці прамянём, што працяў
Нязгасным святлом закаханых.
Жыццём будзьма дзеля жыцця!

Дар'я Значонак

...як...

3 Новым годам, Ліда!

Апавяданне

Прыдумаць навагодняе жаданне... Здавалася б, што тут складанага, калі свята заспела цябе падчас вайны? Жаданне – тое самае, агульнае для ўсіх – месяц за месяцам не сыходзіць з вуснаў, і менавіта з ім узнікаюцца ўсе келіхі, шклянкі і конаўкі. Але... не загадваць жа тое самае другі год запар?

Наваспечаны лётчык-знішчальнік Ліда Жук загадала, каб вайна не паспела скончыцца без яе.

Ішлі першыя гадзіны новага, тысяча дзевяцьсот сорок трэцяга года. Вучэбна-трэніровачны авіяцыйны полк сустрэў яго ў пашарпанай сталюўцы, цеснай для ўсіх насельнікаў тылавога аэрадрома. Удзень на самалётных стаянках не сустрэнеш адно чорта лысага: і нервовыя “жаўтароцікі”, збітыя ў трэцім вылеце, і пілоты грузных транспартнікаў падчас перападрыхтоўкі на баявыя машыны, і мацёрыя ваўкі пасля чарговага ранення, вядомыя па газетных фотаздымках часу паветраных парадаў і рэкордаў...

Полк стракацеў людзьмі розных родаў авіяцыі, розных франтоў і лёсаў, і дзяўчына ў лётнай форме была тут з'явай, можа быць, рэдкай, але не экзатычнай. Больш экзотыкі, бадай, у тым, што Ліда прыйшла адзначаць Новы год у форме.

Ну, як у форме... Давялося змірыцца з фактам: пакуль малодшы лейтэнант Жук амбітна выгрызала сабе шлях у франтавое неба, яна ўшчэнт абнасілася. Абмундзіраванне, атрыманае ў лётнай школе яшчэ восенню сорок першага, цяпер магло сысці хіба для мыцця падлогі. “І то знявага вайсковаму інтэрнату!” – саркастычна ўкручвала Ліда. А выбіць тут новае было не лягчэй, чым дапрасіцца пераводу ў часць. Эфемерных сукенак-блузак-спаднічак у ейным спартанскім чамаданчыку тым больш не мелася, затое быў старэнькі, але прыстойны шарсцяны швэдар, які яна паддзявала пад гімнасцёрку для цяпла. Гранітна-шэры з белымі ўзорамі і з пяцелькамі павыцягнутых з часам нітак, вязаны яшчэ на падлетка, ён і стаў ключавым элементам навагодняга ўбору. Заставалася мімаходзь прыгладзіць заліхвацкі чорны чуб – хлапечая, найзручнейшая стрыжка, – і канцы важданіне.

Такім чынам, верхняя палова Ліды выглядала па-цывільнаму, а ніжняя – па-вайсковаму.

Калі ж яна, малая і дзелавітая, пераступіла парог сталовай, запусціўшы рукі ў кішэні галіфэ, ёй захацелася абляяць сябе: адкуль думка шукаць кампраміс?! У атачэнні летуноў і тэхнароў рознага калібру, перацягнутых рамянямі, з медалямі і без, у ліха насунутых галаўных уборах, у люстрана адпаліраваных кірзавых ботах у гармонік – у атачэнні ўсіх гэтых бадзёрых вайскоўцаў яна рабіла ўражанне выпадковай лыжніцы, якая зазірнула адагрэцца перад далейшым шляхам. Прычым фарсіў мужчынскі пол не столькі формай, таксама далёка не параднай, колькі гуморам і гумарам. А іх у Ліды якраз не назіралася. Бо кожная аэрадромная цытра з сувязістак, прыбарыстак, метэаролагаў і чорт ведае каго яшчэ надыбала больш-менш урачыстую сукенку, а дзве траціны ўсіх – туфлі. І дзе яны ўзялі час, каб накруціць валасы на паперкі і арганізаваць фрызуру?

У выніку знешне Ліда не была падобнай ні да адных, ні да другіх.

“Ну й каціцеся! Не хапала дагаджаць густам кожнай хеўры, у якую трапіш! – фыркала яна цяпер, занадта ўколатая, каб перашалець за пару гадзін. Прыстукваючы наскон кірзача ў такт патэфоннай “Рыа-Рыце”, яна без захаплення сачыла за фінтамі танцавальных пар. Сякая-такая самадзейнасць і па сумяшчэнні вячэра скончылася, сталы рассунулі, і давялося эвакуіравацца ў зацішак ля сцяны – пад абарону навагодняй яліны. – Прыхарошваюцца яны, скакаць заявіліся цэлым табуном... Ваюем ці балюем?”

Ліда і сама не магла разабрацца, чаму ў ёй атрутна свярбіць прыкрасць. Можна, ні пры чым былі скокі і ўборы, проста яна несвядома чакала ад вечару чагосьці гэткага, незразумела чаго, і злавала, што яно не спраўдзілася. Можна, гэтыя ялінавыя лапкі, абсыпаныя камячкамі прывабнай, як салодкай, ваты, і падвешаныя на нітках сушкі ды цукеркі, і чырвоная пяціканцовая зорка пад столлю выпягвалі на святло ўспаміны з ранейшага жыцця, якія зручна было замыкаць у глыбіні і цемры. Можна, сам ваенны ўхіл свята мусіў застацца ў сорок першым годзе. А можа, кусалі думкі, што за год Ліда абавязана была зрабіць больш.

Скрозь музыку адусюль даляталі то смех, то воплескі, то ўрыўкі дыялогаў, якія з думкамі гэтымі спалучаліся рэдка.

– Ахвоці які фасон! Мне жалезна трэба такую выкрайку: на Восьмага сакавіка ну нічога. А гэтая сукенка распаўзаецца, я пад пахай дзірачку зашыла... Толькі цс-с-с!

– Так, рашучая жанчына вымагае *безумоўнага* рашучага падыходу. У гэтым, Яша, я з вамі выключна згодны! Чаму нас вучыць знішчальная авіяцыя? Вядзем бой ініцыятыўна і напорыста, любы манеўр пераводзім у атаку... А залог поспеху – у чым? У эфекце нечаканасці!

– Таварышы, прашу ўвагі! Чыя фуражка на жырандолі?

– Я? Я пасля сканчэння ўсёй гэтай катавасіі ў Ваенную акадэмію махну! Школа лётная, фронт – гэта, братачкі, сур'ёзна, але не грунтоўна. У навучанні сістэма патрэбная! Эх, адно што ў дыктоўках я ні вуха ні рыла. Тыя шмуфіксы выпарыліся з канцамі...

– Верыш – колераў хочацца. Ко-ле-раў.

– І ўсё-ткі згадзіцеся: ёсць пэўны алагізм у выразе “піць за Перамогу”. Я яшчэ разумею “біць”...

– О, і ў вас коўзанку залівалі? Дачушка пасля школы, бывала, схопіць калодачкі з лёзамі – і на двор. Назад – у сіняках, мокрая як мыш... Жадала ганяць з першых крокаў. Потым я наконт сапраўдных канькоў расстараўся... Што? Не, яны яшчэ той зімой выехалі! Дзякуй богу. Як Ладага замерзла...

Насупраць Лідзінага твару калыхаўся пад галінай самалёцік, скручаны з дроту. Падобныя хаваліся па ўсёй яліне ў розных варыяцыях – абыходзь і знаходзь. Ёсць жа тут людзі рукастыя... “Ла-5”, – пазнала Ліда і, затаіўшы дыханне, паднесла палец, каб фігурка перастала падрыгваць. Гэты прытуплены нос і шырокія акруглыя плоскасці яна штодзень выглядала ў прамерзлым небе над аэрадромам, пакуль чакала сваёй чаргі. А калі засынала штоноч, пад паўкамі ўсплывала прыборная дошка, вызубраная да найменшай стрэлачкі. І не, Ліда не стамлялася ўсюды насіць у думках вобраз машыны. Дапусцім, кропельку... Але ці не раскоша стамляцца ад сваёй будучыні, якую нарэшце стала можна памацаць? Новай будучыні – новая тэхніка! Гучыць?

Дабіўшыся ад самалёціка нерухомасці, Ліда падміргнула яму, а пасля свавольна пстрыкнула па стабілізатары. І, пакінуўшы фігурку гайдаца, намеціла сабе цукерку галінай вышэй. Будзе чым уціхамірыць страўнік, калі ён па звычцы затужыць сярод ночы, толькі падражнены вячэрай...

– Ч-чорт! Ах ты ж зараза!

Ліда зашыпела ад болю, замахала рукою. Ізноў забыла, што трэснуў вялікі палец! Яны, пальцы, трэскаліся пастаянна: ранкі рабілі выгляд, што зацягваюцца, а самі вычэквалі зручны момант. Напрыклад, калі памкнешся ўзяць відэлец са сталоўскага абруса, ці выняць іголку са шпулькі нітак, ці перагарнуць старонку дапаможніка, пакінуўшы на ёй плямку крыві. А перад Новым годам заўпарціліся гузікі гімнасцёркі. “Ой, дарма я пруся на вечар”, – зморшчылася тады Ліда, сузіраючы пунсовую і на выгляд смачную, як малінавае сочыва, кроплю (ад нядаўняга часу святюмасць жыла вобразамі не толькі авіяцыйнымі, але і гастранамічнымі).

Так, з-за сабачага холаду на лётным полі і стыласці інтэрнацкіх калідораў скура на кончыках пальцаў трэскалася да крыві, а на костачках сохла і лущылася. Паспрабуй занякай цукерку, калі ў цябе з дзесяці пальцаў тры непрацоўныя. Вялікі з сярэднім на правай рукай, указальны на левай – вечна блытаеш, якімі нельга хапацца. У кабіне лягчэй, усё ж тумблеры пераключаеш у таўшчэзных пальчатках...

А яліна быццам знарок натапырыла ігліцу, каб не аддаць. “Дудкі, і не такіх абломвалі!” – настырная Ліда пацягнула пятлю на сябе...

За гэтым заняткам яе і заспелі.

– А-ёй, таварыш Лідзія! Як не сорамна абіраць сімвал свята?

Плюнуўшы на акуратнасць, Ліда рыўком падсекла нітку. Пятля знялася, і трафэй апынуўся ў кулаку.

– А-ёй, таварыш Хваленя! Як не сорамна шкадаваць для мяне цукеркі? – яна з насмешкай утаропілася ў вастраносага палкавога інструктара ў капітанскім званні, які аклікнуў яе з групы лётчыкаў. – А не шкадуйце, на “гаручку” ж я не прэтэндую! – яна рухам галавы паказала на жалезную конаўку ў руцэ капітана.

Адказам ёй паслужыў прыязны рогат яго супольнікаў, якія ацанілі контратаку. Ці то паднаглядныя, ці то калегі – не разбярэш.

Хваленя не пакрыўдзіўся.

– Так-такі не прэтэндуеце? – падкалупнуў ён.

Не трэба, не ідзі!.. Позна: ён аддзяліўся ад групы і з вёрткасцю тхара праслізнуў між танцорамі да Ліды. Ну хоць ветліва пакінуў пару крокаў вольнай прасторы! Ёй заставалася незадаволеная выдзьмуць паветра і ўблытацца ў гутарку.

– Вам жа болей. Што, дрэнна? Знарок сачу, каб пасля першага тосту не падлівалі. А яліну хлопцы ўсё адно да апоўдня падчысцяць!

– Займальна... Чаму яны?

– Ці ж дурні – ад дармовых цукерак адмаўляцца? Дый пасій сваіх трэба залагоджваць, – Ліда нядбайна павяла плячом у бок публікі, якая танцавала. – Ну а вы нічога не бачылі. Праўда ж? – яна правакацыйна пашамацела ў кішэні фанцікам.

Можа, пацвельваць Хваленю было неабачліва, але разняволены тон ён прымаў і пераймаў, а часцей задаваў – усё нязмушана, не развязваючы субардынацыйныя спрэчкі. І справа была не ў дабрыні душэўнай, а ў занадта яўных намерах. Калі б нешта ў лесе здохла, Ліда з нацяжкай запісала б яго ў ніштаватыя, вось толькі быў ён задужа ліпучым (пры тым, што нават не быў ейным інструктарам), а яшчэ зачэсваў назад невыразна-русыя валасы, маскіруючы, што на макаўцы іх ужо дэфіцыт. Меў ён гадоў дваццаць восем, можна лічыць – нямала: усё-ткі асобныя дваццацігадовыя вадзілі ў бой эскадрыллі і рыхтавалі дзірачку ў гімнасцёрцы пад Залатую Зорку. На нос Хвалені Зорка не перапала, затое перапала пры невысокім росце моцная і сухая, бы юнацкая падцягнутасць, якую падкрэсліваў тугі рэмень. Калі паспрыяе род заняткаў, гэтая выгадная рыса захаваецца назусім.

– Падаецца мне, роля пасіі вас не натхняе? – спытаў Хваленя з усё той жа няпэўнай усмешкай.

Ліду не натхніў і гэты выгін размовы, пададзены ў свецкіх інтанацыях. Прыхарошаную няшчырасць яна адчувала нутром і на дух не пераносіла. Што не выказаць простымі словамі, у таго мэта запудрыць мазгі.

– Дзіўна вы пытанне ставіце, таварыш капітан! Калі б мецля я ў пасіі... Э, дзеля гэтага можна не асвойваць знішчальнік. Сыдзе й пасада машыністкі – тую ж Любаню ўзяць!

Ліда кінула паблажлівы позірк паўзверху яго пляча: згаданая машыністка, скрыжаваўшы на грудзях зграбныя паўнаватыя рукі, мулялася ля супрацьлеглай сцяны і відавочна мерзла ў паркалёвай сукенцы з кароткім рукавом.

Чырвонай у белы гарошак – як памідорынка ў пырсках смятаны. Мусіць, машыністка мела адносна капітана свой інтарэс, бо, сустрэўшыся вачыма з Лідай, гнеўна адварнула бландзіністую фрызуру. Ліда ў сваім цёплым практычным швэдры толькі злаўцешна чмыхнула.

Хваленя бегла азірнуўся, але кудзеркі Любы, высветленья перакісам да колеру а-ля ейная цёзка Любоў Арлова, не адцягнулі яго ўвагу. На жаль. Тым не менш і мёртвую зону вакол Ліды ён не парушаў, хаця мінакі ў цеснаце чаплялі яго локцямі.

– Па-вашаму, ролі знішчальніка і... скажам так, сімпатыі не сумясціць? – ён з прыхільным скепсісам пабарабаніў пальцамі па конаўцы.

– Па-мойму, вайскоўцам наогул карысна засяродзіцца на працы. Вайскоўцам абодвух палоў, – удакладніла Ліда, – але жаночага – найперш. Не хапала, каб службе настаў гамон з-за якой дурной нечаканкі.

– Напрыклад?

– З-за дзіцяці, каго яшчэ! – яна паціснула плячыма з дзёрзкім азартам рызыконткі, якой няма чаго саромецца старшага па званні.

– То бок служба для вас – нешта вышэйшае за чалавечыя зносіны? – Хваленя пасмейваўся, нячутна ў святочнай гамане. Краем вока ён пільнаваў новыя штуршкі, але позірк яго вяртаўся і зноў прымагнічваўся да Ліды. – А што, калі я выкажу адну думку... Небяспечную! Фармальна дзяўчыне не заганна абмежавацца зносінамі, а да службы, фронту не мець дачынення. Падызем рацыянальна, як вы любіце: тут “до смерці чатыры шага”. А дзяўчына, можа, хацела б аднавіць у краіне жыцці, якія вайна адымае. Не стане яе – не стане жыццяў. Ці не так?

Цяпер пацвельваў ён, прычым сякерна, і Ліда гэта ведала. Але “клонула”. Не проста так прагучала цытата з песні! Хоць і была Ліда аматаркай бравых маршаў, а “Зямлянка” Лідзіі Русланавай (і тут цёзка) незаўважна прапіхнулася ў выключэнні. Толькі гэты матыў з усёй навагодняй самадзейнасці змусіў яе адарвацца ад бляшанкі бяспечнай тушонкі і асцярожна, каб не бразнуць лыжкай, адставіць на стол. Павольна, ціхутка разжоўвала Ліда мясныя валокны, ад смаку якіх цякла сліна і соладка сціскаўся страўнік, і ў пералівах гармоніка ёй чулася, як трашчаць-страляюць у буржуйцы дровы, бачылася, як гайдаецца цьмянае жоўтае святло газнічкі, адчувалася, як у рукавы забіраюцца зябкія мурашкі. А сэрца сагравалася ад удзячнасці: ні радка, ні слова няма аб тым, што адрасатка бессаромна адседжваецца ў бяспецы. Магчыма, песня напаткае яе ў такой жа сырой зямлянцы ці на прадзымутым вятрамі аэрадроме, у нехлямяжай ватоўцы, з парэпанымі пальцамі...

У пытанні жаночасці часоў вайны Ліда была катэгарычнай: дбаеш адно аб знешнасці і камфорце – курыца. Іншы назваў бы такі падыход празмерным, але яна адстойвала яго ікламі і кіпцюрамі. Спусціць Хваленю кпіны было нельга.

– Па-першае, таварыш капітан, “тут” у нас не фронт, а паскудны тыл. З якога яшчэ выкараскайся, – адсекла яна з металам у голасе. – Па-другое, мужчынскі пол вайна выкошвае мацней, чым жаночы, і для краіны гэта не навіна. Калі сумленне тыповай дамашняй Кацюшы дазваляе ёй ліць слёзы замілавання над салдацкімі трохкутнікамі... і выціраць шчокі сіняй хустачкай...

– Мушу зазначыць: у перапынку між заводскімі зменамі ды палявымі работамі, – неназойліва паправіў Хваленя, якому не дазвалялі вольнасцей партыйныя кайданы.

– А хоць бы і так! Не цярплю, калі выдаюць з сябе паненак слабага полу, у ручках якіх самая грозная зброя – кухонныя прылады. Не цярплю і сама не раблю таго. Ну а па-трэцяе – мэты паміраць у мяне няма! – пераканана падсумавала Ліда.

На апошніх словах патэфон захрыпеў і з камічнай трыумфальнасцю завёў танга. Хваленя вагаўся ад сілы дзве секунды, пасля чаго апусціў конаўку на стол і па-джэнтльменску працягнуў руку Лідзе.

Схіліўшы галаву, яна паглядзела на яго праз адтуліну ялінавай сушкі, як праз прыцэл. Крытычна і не без стомы. Але аргументаў на карысць службы ў яе было яшчэ поўна, а абражаныя пачуцці шкрабаліся ў грудзях, як хрупчы ў слоіку, і гнеўна гулі.

Паглядзела. Узвяла вочы да растрэсканай столі ў гірляндах чырвоных, сініх, жоўтых сцяжкоў. І нехаця падала руку.

Што стала першай яе памылкай за ноч.

– Толькі я не па гэтай часці, – адразу адхрысцілася яна, ледзьве другая яе рука нязручна легла на плячо Хвалені, а ягоная – упэўнена – ёй на стан. – Тым больш пад “Стомленае сонца”. Нудзяціна!

– Не любіце танцаваць? – спытаў ён дзеля парадку. Яны тым часам уліліся ў разбіты на пары натоўп, такі непрывабны для Ліды.

– Ні ў якую! Выглядае жудасна ганебна, калі казаць пра войска. Ён, значыць, гэтакі паважны, пры ордэнах, сёе-тое... А ёй належыць выпраме- нываць прыгажосць і вытанчанасць. Убор як далікатней, абцасы! Манер- нае лыпанне вейкамі! Фіфа-шалахвостка, а не баец. Гэта прыніжае, гэта... робіць слабай. Залежнай! Хаця насамрэч у яе, можа, і званне што трэба, і прафесійнасць, і...

Ліда ўражана асэнсавала, што ад нядоўгай гарачай тырады паспела запыхацца, і была вымушана з увагай вымяраць крокі. Залішняя блізкасць узнервавала яе, сказы пасыпаліся спешна і дробна, быццам ад таго сітуацыя магла перастаць бянтэжыць. Будзь Хваленя вышэйшы, ну хоць татавага росту, яны б не апынуліся так бязглузда твар у твар! Ажно дыханне змешвалася. Прытым кавалер сапраўды паскудна франціў выпраўкай, капітанскімі пятліцамі, двума ордэнамі (цю, бачылі і салідней), а Ліда ў сваім кампра- місным швэдры і без рэмна пачувалася аголенай.

– Карацей, быць вядзёнай я згодная ў палёце, але не ў танцы! – гырк- нула яна, сярдуючы на сябе і на Хваленю заадно. Варожа падцягнулася, наструніла спіну, каб ён адчуваў пад рукой яе ўласную строгую выпраўку.

– Бязлігасная вы, таварыш Лідзія! Маўляў, калі не баец, то і дзяўчынай звацца забаронена, – паўшчуваў ён. Было непрыкметна, каб змена раскладу аказалася яму ў цяжар. Наадварот, у найлепшых традыцыях сваёй патра- бавальнай прафесіі ён паспяваў і весці дыялог, і пазбягаць сутыкнення з іншымі парамі, і захоўваць на фізіяноміі памяркоўны піжонскі выраз. – То бок залежаць ад кагосьці вам не да спадобы... Між тым пакора і танцаваль- нага партнёра, і вядзёнага вынікаюць з адной і той жа патрэбы. У еднасці. Дзеля сумеснага плёну.

– Не памятаю, каб давала згоду яднацца.

– Я ўсяго аб тым, што адно і другое – залежнасць. Раз пад вядучага не- прыемна падладжвацца на паркеце, наўрад ці выйдзе інакш у небе... усюды. У блізкіх стасунках таксама.

“Чыстая праўда!” – помсліва падумала Ліда.

– А чаму ж, вы думаеце, я абрала знішчальнік, а не бамбардзіроўшчык? Каб не дзяліць кабiну ні з кім!

– Абралі вы? Ці вам *дазволілі* абраць? І тузаюць, тузаюць за нітачкі ў залежнасці ад настрою. У полк баявы? У полк вучэбны? У супрацьпаветраную абарону?.. – ён засмяяўся, калі Ліда парывіста самкнула пальцы і вылаялася скрозь зубы, бо патрывожыла ранкі ўсе да адной. І нягледзячы на квяцістыя фразы Хвалені, па якіх можна было палічыць яго бяскрыўдным фарсуном, ля рота праступілі і зніклі жорсткія складкі. – Абкружылі ўсе, га? У клешчы заціснулі? Гэта і мне знаёма, самога ў сорок першым паматляла. Полк быў знішчальны, часта перафарміроўваўся: то людзі скончацца, то тэхніка. Людзей новых нахапаць з вучылішчаў, ламачча памяняць на штосьці цэлае, але гэткае ж састарэлае... Не надта прадукцыйна, між намі (хаця б з пункту гледжання матчасткі), ды мусіш лётаць на тым, што даюць. Цяпер прастора для манеўру ёсць, дзякуй авіяканструктарам, але заўважце: можна паставіць сябе па-вашаму і дабівацца свайго атакай лоб у лоб. А можна... так бы мовіць, падысці гнутка. Наладзіць сувязі. Займець чыюсьці падтрымку. Гэта ж, падаецца, якраз жаночая тактыка?

Ах ты тхарына, вось адкуль падкрадваешся!

– Не ведаю, не ведаю... Пакуль што ўсе імкнуцца наладзіць сувязь са мной! – Ліда нецярпліва хітнула галавой, змахваючы ліслівае павуцінне.

За яліну яна зашылася не ад недахопу мужчынскай увагі, а ад перабору. Мёдам ля яе намазана, ці што? Хіба мала партнёрак, упакаваных у святочнае? Вунь Люба агрэсіўна заправіла за вуха кудзерку, у паставе ці то агіда, ці то фанабэрыя: “На танцы – у штанах?! Дзікунка!” Але тое, што не ўкладвалася ў межы прыстойнасці Любы, чамусьці не адштурхвала хахаляў. Пасля добрага паўтузіна запрашэнняў Ліда перастала забіваць сабе галаву тым, як адмовіцца культурна, і далей дэманстратыўна адварочвалася. Які там гнуткі падыход! Надта прадказальна круцяцца шасцярэнькі ў гэтых галовах. Асобных кадраў, абцяжараных пачэснымі вырабамі з металу, яна і так абыходзіла па шырокай траекторыі. У навагоднюю ноч з яе напоямі тым больш.

Вось калі б танцаваць паклікаў хто з чацвёркі душэўных хлопцаў з палка начных бамбардзіроўшчыкаў, Ліда была б не супраць. Яны пазнаёміліся ў цягніку па дарозе ў трэніровачны полк і сышліся на тым, што перавучвацца на знішчальнік Ла-5 і штурмавік Іл-2 аднолькава годна. Трымаць сябе з імі можна было з таварыскай лёгкасцю, ведаючы, што не прыйдзецца ні адстрэльваць на падлёце хцівыя заляцанкі, ні накрываць далонню конаўку перад рыльцам бутэлькі. Што праўда, з прычыны душэўнасці расхопліваюць такіх хлопцаў хутка. Ліда вылавіла сям-там знаёмыя чупрыны, паланёныя кудзеркамі, і пахмурна адзначыла: ёй свеціць толькі кампанія Хвалені.

Рука ж на стане няўзнак пачала ціснуць настойлівей, для першага танца аж занадта. Ліда здушыла гырканне і загадала сабе выдыхнуць. Халера, ну хоць сёння не кідайся на чалавека. Падумаеш, дала прыабняць раз на год у Новы год. Гэты фрукт яшчэ не горшы варыянт!

– А швэдар у вас прыгожы. Зазвычай адзін каўнер відаць... І не колецца – амаль.

Выбітная змена тэмы.

– Мдэ?

– Так, так! Калі ў ім зручней, арганічнай... то няма чаго і знемагаць у вобразе, гм, шалахвосткі.

– І на тым дзякуй. Што дазволілі. Яму, дарэчы, сёлета... хвілінку... роўна дзевяць гадоў стукне.

– Ды кінце!

– Баба Наста вязала. Усім аднолькавы ўзор – тату, мне, маме... І пару шкарпэтак кожнаму.

– Ці не да Новага года, часам?

– Блізка, але не. Дата была – пятнаццаць гадоў з вяселля... Бацькоўскага, ясна. У студзені, – неахвотна патлумачыла Ліда, хаваючыся ў кароткіх каструбаватых сказах.

Абмяркоўваць сямейныя справы з Хваленем было гэтак жа не да месца, як распісваць нелюбімай настаўніцы англійскай свае поспехі ў асаавіяхімаўскай стральбе. З другога боку, разважыла яна, гэтаму штучнаму абмену фразамі любы кірунак пасаваў больш, чым бачныя з-пад жаночай гімнасцёркі дэталі гардэроба.

– Мой швэдар спярша ляжаў: я хацела барвовы. Бо ў шэрым задужа ціхмяная і пушыстая. Ды і баба Наста абачлівая была: парушлася, каб на выраст...

Па шчырасці, Ліда прытамілася пікіравацца. Павольны танец і цягамотная скрыгатлівая песня (ці не паставіў хто пласцінку нанова?) укалыхалі яе – павекі пацяжэлі, мышцы занялі напамінам, што за спінай страшна доўгі трэніровачны дзень, а заўтра... ужо сёння чакаецца наступны. Млявы позірк не ўспрымаў сталовую цалкам, выхопліваў драбніцы: форменны рукаў паўзверх персікавай сукенкі ў завітушкі, палатно святломаскіроўкі з папяровымі ялінкамі і белымі мядзведзямі, лясаватая герань, пустая шклянка на абвязанай кручком сурвэтцы, сляпучы водбліск у вянцы каштанавых кос, растрапаных ад руху...

Ліда прыплюшчыла вочы і ўбачыла прыборную дошку, а над ёй – пераплёт кабіны, а за ім – чароўную сінь, распаленую жніўнем. І стомленае сонца, што развітваецца з морам... морам аблокаў, сярод якіх чарнее сілуэт “хейнкеля”. Яго можна зрэзаць раней, чым бомбы пачнуць сеяцца на наземны аб’ект. Трэба выбраць удалы ракурс, прычакаць дыстанцыі – і...

– Ірынка-а, агу! За наш стол хадзі!

– Ну што, ну як? Не прыставаў? Тушаваўся ці жартамі сыпаў?

– Уф, дайце аддыхацца... Стамілася – страх.

– Як не стаміцца: пяты танец запар! Я лічыла. Усё, галубка, прапаў старлей! Вяжы цёпленькім!

– Цьфу на вас, нічога яно не значыць. А можа, і закахваюся... Зрэшты, ён курыць. Усё-ткі гэта неяк...

– Ды хто цяпер не курыць? Смешная!

– Ой, дзевачкі, а я чула – тады цалавацца горка.

– Ну-у-у, я вам скажу так: пакуль не заслалі чалавека на кудыкіну гару...

– Яшчэ і лепш – пацалункі лістамі адпраўляць!

Выбух смеху канчаткова перакрэсліў авіяцыйную мрою, і Ліда прымусіла сябе вярнуцца, адчуць хваравітымі падушачкамі пальцаў сукно чужой гімнасцёркі і чужую далонь. Звычайную, у прынцыпе, далонь. Нічога такога, чаго б нельга было патрываць.

– Да д’ябла святы... Да д’ябла. У самалёт – і дзяўбаць фрыцаў! – пра-мармытала яна ў прастору.

– Што вы казалі?

– Што хачу драпануць адсюль як хутчэй. У сэнсе, з палка. На фронт.

– А, вось аб чым вашы мары адносна сорок трэцяга?

Позірк Ліды слізгануў па твары Хвалені – без цікавасці, з доляй недаўмення. Бітую гадзіну гнеш сваё, губляеш энергію на непатрэбныя стасункі, а назола хоць і падлашчваецца як мага, ды не цяміць. Рашуча нічога.

Хваленя чуйна ўнюхаў перамену стаўлення і збіўся з музычнага такту – упершыню. Уражлівае, мабыць, відовішча – Ліда, якая не злуецца і не жартуе.

– А гэта досыць... радыкальна. Адмяняць і жаноцкасць, і святы... – ён няўкладна перавёў размову ў іншую плоскасць. – Я чуў, прыяцелі вашы чакаюць адпраўкі з дня на дзень. Сваю праграму адлёталі. Чым жа кепска адсунуць пакуль франтавое і... і пажыць ноч звычайнымі інтарэсамі, перад тым як...

– Гэй-гэй, там!..

Ён не быў гатовы і ўрэзаўся ў кагосьці плячом – ледзь не атрымаў ілбом Ліды па вострым носе. Яна аказалася спрытнейшай і нават не адтаптала яму бот (шкада, прафукала магчымасць!).

– Цішэй, Яш, не разганяйся, – пачуўся гулкі глыбокі голас, і рослы падпалкоўнік Паўлаў, начальнік штаба, зычліва прытрымаў Хваленю за локаць. Узмахам паказаў, што не пацярапеў, і абвёў вачыма залу: – Аэрадром у нас зайздросны, няма нараканняў. А вось у сталовай асабовы склад мітусіцца, як у мурашніку...

– Так точна, павярнуцца няма дзе – адно ля аднаго тромся! Колькі зносіць? – бойка пагадзілася Ліда, якая скарыстала замінку і стрэсла руку Хвалені, перш чым выцягнуцца перад начальствам.

– А, *малодшы лейтэнант Жук!* – Паўлаў узвышаўся над Лідай, як дзядзя Спёпа, нават з улікам пругкіх завітоў яе чуба, і не абышоў памяркоўную мянушку. – Святкуеце? Прыемна бачыць у вашым лётным графіку адпачынак. Значыцца, справа ідзе. Дык, кажаце... калі? Калі вы адбываеце ў полк? – спытаў ён як пра штосьці вырашанае, задумліва паціраючы падбародак.

Ліда разумела, аб чым песенька. Але скасіла вочы на Хваленю, які надта неўраўнаважаным жэстам зачасаў валасы назад, і прыкінулася валёнкам.

– Злітуйцеся, таварыш падпалкоўнік! Мяне бяруць? Праўда? А звечара было глуха, я дастаткова цвярозая, каб памятаць!

Паўлаў пагразіў ёй пальцам – статны, фактурны, з няспешнымі рухамі і намечанымі залысінамі на скронях. Калі Хваленя наводзіў на думку аб перацягнутай у поясе літары Х, то ў Паўлаве бачыўся інстытуцкі выкладчык, што падчас размеранага чытання лекцыі рассеяна сочыць за паветранымі практыкаваннямі стрыжоў. Ён падабаўся Лідзе куды больш, чым каламутны Хваленя, хоць было не вельмі ясна, за яе ён ці супраць. Ледзь не пры кожнай сустрэчы ў іх вялася адна і тая ж гульня: Паўлаў двухсэнсоўна цікавіўся яе планами на будучыню, а яна ўдавала, што ў намёках не кеміць.

Калі б іх планы былі аднолькавыя, кінула б чортавы інтрыгі даўным-даўно.

– Крыўдзіце, Ліда! Хто ж выпраўляе малодшых лейтэнантаў у белы свет? – Паўлаў адмераў вышыню яе макаўкі, пасля чаго развярнуў вялікую далонь да цэнтру сталовай: – А вунь колькі малойчыкаў дарасло!

– Ізноў жа, Ла-5 паступае нядаўна, – уклініўся Хваленя, – палкоў перавучана – з камарыную дзюбу... Так, Георгіч?

“Забі зяпу, я начштаба мігам забалбачу!”

– А я не з фарфору, мне полк рыцараў не трэба. Сыдзе звычайны! – ветліва агрызнулася Ліда. – Мяркую, літры і літры бензіну... якія ўзнікаюць аднекуль для маіх вучэбных вылетаў... прызначаны для таго, каб дадаць мне шанцаў.

Хваленя ўзняў бровы:

– Каб так і не дайшло да бензіну франтавога?

– Каб ніводны птах, ці високага, ці нізкага палёту, – націснула яна небяспечным тонам, – не параўноўваў мяне ні з кім!

– Што ж вы гарачыцеся? – прымірэнча прагудзеў Паўлаў. – Як на маё, гэта неацэнна – калі кіраўніцтва праяўляе клопат, здаровую асцярогу...

Нешта спагадліва кранулася яе левай рукі ніжэй пляча – яна ўздрыгнула ўсім целам, як ад успышкі болю. І тут жа перавяла дух, і абмякла, і залавала на памятливыя мышцы, якія выдалі спазм у адказ на дотык.

– Я вас папрашу не чапаць тут! – дрогкім ад раздражнення голасам адчаканіла яна, гледзячы міма Паўлава. І хоць ёй да жудасці хацелася пераплесці рукі на грудзях, як для абароны, пры старшых па званні яна мусіла ўтрымацца.

Падпалкоўнік, якога Ліда перабіла, адсачыў гэтыя целарухі з запозненым разуменнем. Прыбраўшы руку, ён дыпламатычна працягнуў:

– Канечне ж, за адведзены час можна выхаваць толькі натхнёную мішэнь, не лётчыка. І яшчэ ўлічым ваш... не скажу “пол”, скажу “выпадак”. Таму – калі ласка, асвойвайце тэхніку. Мы знойдзем для вас гаручае, гадзіны... Усё-ткі нават па цяперашнім часе крок неардынарны. Вы ж падумайце: дзяўчына – і каб мужчынская часць, знішчальная авіяцыя! Нонсэнс?

– А ні кропелькі! Запрашаю на поле – падлічыць, колькі разоў самалёт выкаціцца з паласы ў моцнай паловы. Мяне ж вучылі сядзець адзін у адзін, на дыбачках... А сярод нашых Ла-5, між іншым, ніводнай двухмеснай мадэлі – вунь таварыш капітан ведае. Але, калі маеш імпат, інструктар пад бокам без патрэбы!

Паўлаў слухаў з няяснай усмешкай, падціснуўшы вусны, і ўбок ківаў кожнаму, хто вітаўся ці віншаваў. Ліда ж упівалася пазногцямі ў рукавы швэдра і намагалася ўгадаць магчымыя віражы размовы.

Прысутны інструктар выразна адкашляўся:

– Калі будзе дазволена... Фронт – гэта трошкі больш, чым тэхніка пілатавання!

– Менавіта, – схіліў галаву Паўлаў. – І з гэтай нагоды – уважце, Ліда. У вас ёсць адтэрміноўка, пакуль тая вучоба. А далейшых шляхоў нямала – нават для дзяўчыны, – і, можа быць, пад канец трэніровак...

“Давай, скажы гэта! Без туману скажы!”

– ...вы прымеце рашэнне, у якім больш рацыі і менш рызык. Ці абяцаеце падумаць?

– Ёсць падумаць! – адрапартавала Ліда і з той жа інтанацыяй выпаліла супрацьлеглае: – Але ў жаночы полк я не вярнуся!

Прамая фраза ўпала між імі, і ўпала ў цішыні: якраз мянялі пласцінку. Хто ведае, што было б далей, калі б Ліду не адцясніла крутым сцягном “памідорка” Люба.

– З Новым годам вас, таварышы камандзіры, з новым шчасцейкам! – прашчабятала яна трапяткім перарывістым голасам, які бывае, калі непакоішся, або палаеш нянавісцю, або ніяк не сунінеш дрыжыкі ад холаду. Разам з ёю прыляцеў водар “Чырвонай Масквы”. – Якаў Фаміч, вы танцуеце? – з ненатуральным ажыўленнем пацікавілася яна, хаця бачыла, што танцуе. Позірк яе матыльнуўся між плячом Паўлава, ордэнскім камплектам Хвалені і чамусьці Лідзіным тварам.

Хвалена не выявіў ніякай ахвоты, але нацягнута ўсміхнуўся і дазволіў Любе ўхапіць сябе за локаць. У іншых абставінах нахабная аэрадромная абслуга атрымала б ад Ліды па мазгах, цяпер жа заставалася хмыкнуць: “Ды на здароўе. Патрэбны ён мне як ластаўцы плаўнік!”

І вось яе збавіцелька буксіруе кавалера прэч і прыязна сакоча, папраўляючы каўнерык, абвязаны карункамі. Усе да адной сталоўскія сурвэткі абвязала яна – з пчаліным энтузіязмам, глуха незразумелым для Ліды.

– Доўга загойвалася?

Ліда не адразу разабрала, што пытаюцца ў яе. Паўлаў злавіў яе няўцямны позірк і паказаў вачыма на руку.

– Ну... – яна няпэўна ўзняла плечы, спрабуючы выказаць рухамі тое, што не выказалася словамі. Здалася: – Ну, доўга.

– Складанае раненне?

– Я не задумвалася. Ды не, здаецца... Асколачнае. Рука не хацела назад у полк, і ўсё!

– Няўжо... дагэтуль? А згодна з вашай асабовай справай...

– Не, прайшло! Даўно прайшло. А гэта – так, кшталту нерваў. Тузаюся без дай прычыны... Лухта, таварыш падпалкоўнік!

– А што ж полк? Жаночы. Знішчальны. Чаму рука туды не хацела?

– Таму што полк не мой. Не пад мяне, – Ліда з выклікам задрала падбародак да Паўлава. – Калі б не падварнулася раненне, я б адтуль збегла.

– Смелая заява пры начальніку штаба! – зазначыў ён, пасмейваючыся. – І што вы плануеце знайсці ў мужчынскім палку, чаго не было ў жаночым?

– Я... Сябе. Які яшчэ адказ? – прабурчэла яна. – Вы зірніце вакол, Пётр Георгіч! Ну дзе тут я? Дзе мне месца сярод краляў? Ды я ў жыцці з дзяўчатамі не сябрала!

– Краляў? А мне, прызнацца, уяўляўся гэткі полк валькірый. Вашага гатунку. Згадаем беспасадачны пералёт першых нашых Герань на Далёкі Усход... Слаўную пілатажную пяцёрку на парадах у Тушыне... – важка пералічваў Паўлаў, не хаваючы ўсмішкі. Пры яго асаблівым тэмбры гучала гэта як бяспрэчнае прызнанне ўсёй жаночай авіяцыі.

Калі ён збіраўся пацешыць Лідзіна самалюбства, то выйшла наадварот.

– Ды ёсць там лётчыцы з пяцёркі! І заснаваць прыдумала Гераня... Але што з таго, калі яны жанчыны ўсё роўна? – Ліда не стрымалася і адпіхнула кірзачом зэдлік. Той небяспечна гайдануўся на дзвюх ножках і грукнуўся назад на чатыры. – Бо чалавек жа... ён хоць у форме, хоць без – аднолькавы. Калі надзець на мяне шаўковую сукенку ў падлогу, ува мне не прагнуцца манеры князёўны. А ў знішчальным палку да халеры жаночкасі – хаця фарміравалі, здавалася б, з паплечніц!

– Але ж вы туды пайшлі? Пайшлі самі?

– Таварыш падпалкоўнік, давайце шчыра: каму я патрэбна ў звычайных часцях? Мяне там ні ў якую не чакаюць... зрэштты, і пасля перавучвання чакать не будуць. А жаночы полк... Гэта была адзіная шчылінка! І ўсведамляеце вы, які адбор трэ было прайсці?

– Выглядае, што невыпадковы, – мякка вымавіў Паўлаў.

У Ліды сярдзіта ўздрыгнулі ноздры, скура на пераноссі зморшчылася, як у кошкі, гатовай зашыпець.

– Я ведаю, аб чым вы думаеце! Прадказальнасць, цягавітасць, ніякай лішняй адказнасці – колькі выгодаў, калі на службе адны хлопцы! – яна

ўсклікнула гэта занадта гучна, і сям-там у іх бок павярнуліся пазабаўленыя галовы. – Бачце – глядзяць! Я і іх думкі ведаю: заманулася дзеўцы пагуляць у Чкалава – уперад і з песняй, а мы пасочым. Але я не гуляю, ясна? Мне ў гэтым жыць. Я прабілася ўсяго туды, куды здолела, і толькі ў шпіталі зразумела, чаму мне было так... невыносна!

Паўлаў у роздуме пазіраў на яе зверху ўніз, быццам чакаў працягу. А яна, узрушаная, заблукала ў эмоцыях і згубіла сэнс размовы.

– Дапусцім... Але вы і цяпер у мужчынскім палку, Ліда. Ці не так?

Яна моўчкі збянтэжана торгнула бровамі.

– Вы ўжо трапілі ў полк з мужчынскім лётным саставам. За дробнымі выключэннямі сярод інструктараў. Ці падабаецца вам... тое, што вы адчуваеце?

“Адчуваю што?” – хацелася крыкнуць ёй, аднак вельмі ж ціснулі ў грудзях абурэнне, крыўда, скрэблася знявага ад колішняй нежаданай рукі вакол стану...

Ды ўсё слушна сказаў Хваленя! У іх безліч будняў, афарбаваных у хакі, – аднымі святамі і расквеціш. Праблема ў Лідзе. І яна не знайшла б ні слоў, ні падстаў, каб яму растлумачыць, якой чужой, *іншай* адчувае сябе ў гэтай супольнасці. А іншасць скажае любое свята і гоніць туды, дзе станеш сваёй.

Але аб гэтым Паўлаў ведаць не будзе.

– Нават малодшы лейтэнант можа вырашыць сам, – суха адсекла Ліда, перамахнуўшы цераз некалькі гіпатэтычных пустых рэплік. – А вы, Пётр Георгіч, на сваёй пасадзе цалкам можаце пайсці супраць. Калі атрымаецца!

– Воля ваша, – Паўлаў нязмушана заклаў рукі за спіну і расправіў плечы, дадаўшы дзядзі-Сцепаваму росту сантыметр-другі. Што адчувае ён, расшыфраваць было немагчыма, і ад таго арэол літаратурнага героя безнадзейна блякнуў. – Усё, усё, досыць баталій! Не будзем псаваць ноч. На вальс не запрашаю, бо збяжыце... ды і ад папярэдняга партнёра вас толькі вызвалілі. А трымацца абранага курсу ён... умее.

Паўлаў кіўнуў на развітанне і нетаропка рушыў узбоч танцавальнай пляцоўкі, прамы і прыкметны ў натоўпе, як вартавы.

Апошняю фразу Ліда палічыла нагодай знікнуць з вачэй. Да таго ж у зале было душна, а ёй пасля цьмяных утомных размоў хацелася на паветра.

Прабраўшыся да дзвярэй, Ліда штурхнула створку рэбрам далоні, дзе ранак не было... і аслупянела: убачыла сябе. Малую, ладна складзеную, пахлапечы пастрыжаную на патыліцы і баявіта-чубатую.

Секунда спатрэбілася ёй, каб усвядоміць атрамантавы, неасветлены інтэрнацкі калідор, а насупраць – шыбу з адлюстраваннем сталовай, заклееную палосамі паперы крыж-накрыж. Сцены залы, госці, яліна – усё злівалася ў гнілавата-жоўты фон, а на першым плане шарэла постаць Ліды.

І тут яна ўлавіла з раптоўнай мастацкай яснасцю, не характэрнай для яе, але часам уласцівай чалавеку зморанаму (калі няма энергіі хлусіць сабе): на вечары агіднай была колеравая гама.

“Лепш не барвовы швэдар. Пунсовы. Яркі макава-пунсовы!” – безапеляцыйна вырашыла Ліда.

Са знешнасцю ёй пашчасціла. І з манерамі. Была б яна краляй – ні ў якой там мужчынскай супольнасці не відаць ёй ні свецкіх дыспутаў, ні “вы”. Яна пераступіла парог і выпяткам зачыніла жоўць у сталовай.

У тую хвіліну калідорная цемра здалася суцэльнай, насамрэч жа праз

вялікія вокны сеялася дастаткова зімовай белаты (паверх быў першы). Але і да таго, як прывыклі вочы, нос падказаў, што паветра свежае толькі фармальна: тут дымілі. Ля аднаго з падаконняў прыладзілася тройца смяшлівых, прыемных нечым хлопчаў; Ліда на слых прымерыла ім лейтэнанцкія званні. Адзін шырока, зухавата жэстыкуляваў, імітуючы атакі самалётаў пад неймавернымі вугламі, другія паміралі ад рогату – чорныя сілуэты на фоне акна. Зоркамі ўспыхвалі і гаслі агеньчыкі папярос.

– ...Джгаю ад яго ва ўсе лапаткі, матор “ястрабка” надрываецца – карціна! “Худы” як дасць чаргу... Гэтак вось прайшла, цюцелька ў цюцельку!

– Ну?!

– Так! Я аж змакрэў. Калі б не ўціснуў педаль...

– Дык а маёр што?

– Маёр глотку рве: “Куды цябе чэрці нясуць?! Пад нашы кулямёты яго падводзь!” – “Не магу, – апраўдваюся, – муха ў кабiне. Мітусіцца, як шалёная, – свету белага не бачу!” Ён – у лаянку...

– Скажаў мо ліхтар адкрыць?

– Не, ты слухай! “Адставіць неўроз, – крычыць, – унутраныя ворагі – не мая епархія! Пры мне каб знешніх лупцаваў!”

– Ха-ха-ха!..

Ліда, незаўважаная, слухала і адольвала імпульс напрасіцца чацвёртай. А будучыя штурмавікі штурмуюць, насупілася яна – сталовая прыглушана гаманіла з-за дзвярэй. Ну, так, што яшчэ ім рабіць, калі звыклі да начной працы?

Хваляй накаціла знясіленасць, распасцерла па сцяне. Зашмат Ліда сёння злавалася. Цягам апошняга месяца энергія ў яе заканчвалася хутка, і яна не хавала, што на навагодні вечар прыйшла паесці. З кармленнем у тылавым палку было адчайна туга: нават святочны пачастунак складаўся з паўпустога супу, нязменнай прасяной кашы і гарэлкі. Абед падалі замест вячэры, хаця пераменаю месцаў складаемых арганізм не падманеш (усяго радасці, што плюс кісель). Забеспячэнцы разводзілі рукамі: хочаце франтавую норму – кіруйце на фронт! Нядзіўна, што пры такім харчаванні ў Ліды трэскаліся пальцы.

Па шчасці, прадпрыёмальныя штурмавікі дасталі колькі бляшанак тушонкі, каб дапоўніць “паляну” і заадно адзначыць ад’езд. Яўна не абышлося без віншавальнай пасылкі, якую ім уручылі разам з ордэнамі. Яны цямнілі і аджартоўваліся – можа, каб не дзяліцца з усімі, – хаця разжыліся тытунём і дакладна займелі па насоўцы.

Не тое, каб Лідзе было зайздросна... Але мама пад свята магла б даслаць хоць што-небудзь. Замест катэгарычнага ліста з натацыямі наконт ранення!

Ліда хмурна падняла да вачэй наручны гадзіннік – нелагічна ў змроку. На цыферблаце фосфарна свяціліся стрэлкі. Ліха ведае што: ці то завальвайся ў ложка, выкрадваючы рэшту начных гадзін, ці то з тлумнай галавой чакай світання.

– А што, калі паспеем усё ж? Перафарміруемся...

– Найноўшыя машыны атрымаем...

– Не-е, брагачкі, у Сталінград не паспець! Хлопцы гансаў раскатаюць. А калі не, тыя самі памерзнуць. Шчыра – не шкада. Сам бы ўсыпаў па акопах за ўсё добрае...

– І я. Нам ізноў дабіраць дзве эскадрыллі.

– Уліплі ж мы ў гэтае перавучванне...

– Без панікі, мон амі! Бадай, не апошняя заварушка. Чуе маё сэрца: нешта ды будзе, можа нават вясной-летам. І я збіраюся быць у абойме!

Кулак з рашчучым стукам упёрся ў раму, і ў цішыні стала чуваць з-за павароту на лесвіцу здушанае хіхіканне і гукі пацалункаў.

Ліда, якая затаіла была дыханне, з прыкрасцю засапла. Вяртацца ў сталовую расхацелася.

“А можа, на бакавую?” – спытала яна сябе. І пазяхнула.

Хрумстаў пад ботамі рассохлы паркет, аб сукно кішэні лёгка шамацеў фанцік. Плямы аконнага святла чаргаваліся з палосамі змроку. Інтэрнат лётнага саставу займаў будынак школы, і цяпер Ліда плялася, мінаючы дзверы класаў, у бок сіметрычнай, “свайей” лесвіцы, па якой трэ было дапаўзці да чацвёртага паверха. З тыдзень таму яе перасмыкнула б ад думкі, што яна можа ісці так марудна і няцвёрда, але на звычайную хаду, па-страявому бравую, якой Ліда так ганарылася, больш не ставала сіл. Дагэтуль арганізм трываў па звычцы, ашчадна падбіраючы крыхі моцы, як хлебам падбіраюць з талеркі ежу – рэдкую радасць. Аднак на сёння з Ліды было досыць, ногі згаджаліся данесці яе не далей чым да халоднай каморкі з наветранага боку інтэрната. А там яна, не распранаючыся, калодай паваліцца на ложка, неслухмянымі рукамі закруціцца ў коўдру з шынялём паўзверх... і мёртва адключыцца да світання.

“Мала табе, ненажэра? А як жа тушонка? – напусцілася на сябе Ліда. – А ў кабіне ты мне што ўтвoryш?”

Зрэшты... Пакуль ніхто не бачыць, ёй можна не быць моцнай.

Яна млява дазволіла сабе брысці як брыдзеца, расслабіла спіну і зыбка схавалася да носа ў каўнер, а рукавы нацягнула да палушчаных костчак. У калідорах было ніколечкі не цяплей, чым у каморцы, але шведар выручаў, хоць за гады аблез і стаў у плячах цеснаваты. Ён памятаў шмат. Як Ліда, пасварыўшыся з мамай, адмовілася святкаваць з ёй Новы год і ганяла з хлопцамі на лыжах пад Мінскам. Як у чыталцы МАІ ўмінала над канспектамі пернікі бабы Насты (маміна мама мудра нагатоўвала іх гораі, усцешаная, што наравістая ўнучка не супраць яе кампаніі). Як год таму на занятках па аэрадынаміцы суседнія парты ўсчалі азартнае абмеркаванне схем і формул: прычоскі пад хлопчыка, у нагрудных кішэнях аднолькавыя чырвонаармейскія кніжкі з запісам “пілот”, але ўсе да адной – дзяўчаты, дзяўчаты... Форма мусіла ўраўнаваць іх з Лідай, ды толькі падкрэсліла розніцу.

Ясна адно: назад у дзявочае атачэнне яна не сунецца і за пернікі. А тыя сышлі разам з летам сорак першага і бабай Настай, сэрца якой не дачакалася Ліду з падмаскоўных акапаў.

Асцярога, заклапочанасць... Годзе! Колькі гадоў трэба мужыкам, каб зразумець: правільней змагацца сумесна, без падзелу на моцных і слабых!

Цьфу, “Стомленае сонца” заела. Ну магла ж сысці на “Рыа-Рыце”! Спрабуючы перабіць, Ліда настойліва замурлыкала матыў “Зямлянкі” – хаця, па ўласнай заяве, у плане музыкі не мела ні голасу, ні слыху, ні нюху. Хіба не была супраць падцягваць без слоў. Ну а матыў ёй гэтым вечарам нагадалі!

З “Зямлянкай” нагул выйшаў казус: пакуль расаджваліся гледачы, неспадзявана выявілі адсутнасць выканаўцы. Ранкам ён тэрмінова адбыў на месца службы з палком “пешак”, а спевака на замену не знайшлося, як і пласцінкі (яе ліквідавалі яшчэ летам, бо ў тэксце былі падлічаны прасла-

вутья крокі да смерці). Застаўся, уласна, уладальнік гармоніка – здаравенны дзяцюк-механік, якога Ліда памятала па голасе... а дакладней, па крэпкіх слоўцах, што разносіліся над стаянкамі часцей за цэнзурныя. Яго і выпхнулі з інструментам у цэнтральны праход – хаця б сыграць, ратуючы нумар. Ператварэнне з акампаніятара ў саліста ўвагнала яго ў такую збянтэжанасць, што ён фальшывіў, не трапляючы па кнопках, а схілены да гармоні твар наліваўся бурачнай чырванню. І ўсё ж атрымалася пачуццёва: на першым жа бясслонным куплеце смяшкі ўлегліся, стук прыбораў сціх, а неўзабаве столік дзяўчат супольна зашмыгаў носам і пусціў слязу (Ліда, якая ў свяшчэнным бязмоўі дажоўвала тушонку, раздражнёна клацнула зубамі).

Тым часам адшукалася багата тых, хто ведаў тэкст. У розных кутках залы пакрысе нарадзілася сама песня – уразлад, зусім нягучна, але чым далей, тым больш важка і шчымліва. Моц яе была ў іншым. У розніцы між імі ўсімі. У тым, як шмат розных стварае адно, плюнуўшы на забабоны партработнікаў. У тым, што без аніякай змовы галасы былі мужчынскія – а мужчынскай была і песня. Здалося істотным і правільным, што спевака няма (мо і не па збегу абставін?), а яны з'яднаны ёю, пакуль не надышоў новы дзень і не паразносіў іх сняжынкамі ва ўсе бакі. Ліда і замерла ў тонкім усведамленні гэтай істотнасці, каб не спудзіць яе, не вярнуць будзённае-пошлае, у чым не знаходзіла сябе.

А ў яднанні – знаходзіла. Яно не выключала яе з усіх. Яно дазваляла ўспомніць, як гэта – калі ў гурце хлопцаў ты *свая*.

Калідор адчуваўся ў цемры бясконцым, ды ўрэшце выступіла лесвіца, скаса лёг на сцяну частакол-цень парэнчаў. Наваліўшыся на іх з палёгкай (“толькі ноччу, толькі дзеля бяспекі!”), Ліда пачала пакутны шлях наверх. Шчыра кажучы, менавіта ад унутранай пустэчы ёй прыходзілася цяжэй за ўсё. Размеркаваўшы асабовы склад у залежнасці ад полу, кіраўніцтва лёгкім рухам зрабіла яе белаі варонай сярод чырвоных сокалаў. І халера ведае, як змяніць пер'е.

Аднак з песняй, што так накладвалася на яе пачуцці, было звязана і тое галоўнае, глыбіннае, у чым Ліда не прызналася нават сабе. Калі б умела яна складваць словы ў вершы, то адзін-адзінюткі мужчынскі радок перапісала б. І ператварыла песню ў жаночую.

Калі ж змоўклі апошнія гукі гармоніка, яднанне сталавай пратрымалася ўсяго некалькі секунд цішыні – да першых воплескаў...

– Чакайце, таварыш Лідзія!

Яна ачомалася ад разваг на другім паверсе, калі намацала нагой прыступку чарговага лесвічнага марша.

– Ды ладна! – яна хмурна вызірнула ў пралёт.

Так, яе даганяў чорны, але пазнавальны сілуэт капітана Хвалені, які на хаду насоўваў фуражку. І якога ёй менш за ўсё хацелася бачыць ізноў.

– Чым абавязана? Туфлік я не губляла, і поўнач даўно мінула... – Ліда занадта стамілася, каб гуляць у прыязнасць.

Шаснуць бы ў цёмны кут, але на гэта яна не назапасіла высілкаў. Прыйдзецца вастрыць язык. Ну чаму нават чортаў асколак, злоўлены рукою, не навучыў яе захоўваць баяздольнасць і на падлёце да бяспекі?

– Даруйце, не стану затрымліваць! – сціпла запэўніў Хваленя, узбягаючы на пляцоўку, спрытны і падцягнуты, як заўжды. Амаль не запыхаўся, паскуднік. – Размова наша перарвалася... Хацеў давесці да лагічнага закан-

чэння. Ёсць у мяне пара грунтоўных думак, якія няблага развіць сённа ж, па гарачых слядах. Ці згадзіцеся выслухаць?

І так неяк падступна будаваў ён фразы, што асаблівай назойлівасці ў іх не было, але адмову яны не прадугледжвалі. Хіба метадамі сілавымі ці адкрыта нахабнымі.

– Валяйце, – кісла дазволіла Ліда, са шкадаваннем прыбіраючы нагу з прыступкі.

І памылілася ў другі раз за ноч.

Супярэчачы свайму ж абяцанню не затрымліваць, Хваленя закурыў. Агеньчык ускінуўся, асвятліў яго твар, злавесна паглыбляючы цені, і перасеў на кончык папяросы.

– Не курьце, так? Я запомніў.

– Як можна! За мной яшчэ... як там? Пачэснае аднаўленне колькасці савецкіх грамадзян?

Яна абьякава пацягнула носам дым. Курыва яе сапраўды так і не завабіла, нягледзячы на хлапечыя замашкі. Ну й да лепшага: давялося б выкалупліваць з карабка запалку, з пачка – папяросу... Бр-р-р! Хворыя кончыкі пальцаў загадзя запульсавалі болем.

Хваленя хмыкнуў.

– За што цаню нашы з вамі размовы, дык гэта за непрадказальнасць. З двух варыянтаў адказу вы абіраеце трэці. Таму я рады прапанаваць трэці варыянт вашай будучыні ў прыдачу да супярэчлівых наяўных. А ён існуе!

– Анягож. Але вось што: у інстытуце я аднаўлюся не раней, чым апошнія фрыццаўскія часці выпруцца за нашы межы. А да таго часу...

– Эге! Добра ж вы пра мяне думаеце! Каб інструктар – і справядзіў амаль перавучанага лётчыка як далей ад самалётаў. Наадварот, уяўляецца мэтазгодным...

“Маміна слова”, – машынальна адзначыла Ліда.

– ...каб ведамі карысталіся з найбольшым эфектам. – Ён карцінна развёў рукамі: – То бок перадавалі іншым.

Ліда зразумела – і чмыхнула, забаўленая абсурднай версіяй сябе. Яна імпульсіўна завярнула ў калідор другога паверха і падступіла да акна, за якім разлеглася ўтрамбаванае заснежанае лётнае поле. Капітан, прыставучы, як дзядоўнік, упершыню за ноч шчыра яе развесяліў.

– Не, вы ўдумайцеся! – ён, натхнёны рэакцыяй, дзелавіта прытупаў следам. – Забудзем нават пра такі плюс, як бяспечнасць. Інструктарская праца – з’ява для дзяўчат натуральная, а значыць, і зразумелая як род заняткаў. У выніку маем той жа мужчынскі полк, тыя самыя знішчальнікі... Але – увага! – нікому з мужчын і ў галаву не прыходзіць, што малодшы лейтэнант жаночага полу... а з часам лейтэнант, несумненна... можа быць тут не да месца.

Ліда, пырснуўшы, круціла галавой:

– Не, ну я... Ха, я, канечне, гадоў пастроіла аэраклубаўскіх зялёных пацаноў, як сама спасцігла сёе-тое... Інакш па гадзінах налёту мне б не пакратаць знішчальнік і за плоскасць. А ўсё-ткі – інструктарка з мяне!..

– Згаджа-а-айцеся, па ўсім жа відаць, што вас цягне быць вядучай. У шырокім сэнсе. Не-не, я цалкам сур’ёзна! Адкуль тады ўвесь ваш выключны, не пабаюся гэтага слова, індывідуалізм? – агеньчык папяросы, што мігцеў у заклеенай шыбе, знічкай пераляцеў з вышэйшага сектара ў ніжэйшы, калі

Хваленя, зацягнуўшыся, апусціў руку. – І потым, ці здолееце вы месяцамі хадзіць хвастом за якім-небудзь напышлівым асам і страляць хіба што вачыма? А меней чым да аса не прыставяць: ніякіх гарантый выжывання. Атрымліваем поўную адсутнасць прасторы для ініцыятывы і змарнаваны час. Калі ж застацца гаспадыняй самой сабе, раздзяліць веды з маладым пакаленнем...

А фізічную абалонку – з чыёй персонай?

– Дык я больш не маладое пакаленне? Пясок сыплецца? – без інтарэсу пацікавілася Ліда, каб пацягнуць хвілінку і замацаваць вобраз непрадказальнай суразмоўцы.

– Ні ў якім разе! Гэта ж у вас нядаўна быў дзень народзінаў? Дваццатага?

– Ат, усё вы ведаеце...

– Дваццатага снежня дваццатага года. Проста! – ён нязмушана абаяўся на сцяну ля акна. На яго абмундзіраванні, што злівалася са змрока, у рассеяным вонкавым святле адбліскала эмаль пятліц і ордэнаў, латунь гузікаў і раменнай спражкі. Паўсонную Ліду гульня блікаў патроху закалыхвала. – Што ж, я ў вашым веку разрываўся між працай і аэраклубам. Дадому хіба начаваць прыходзіў. А ў вас – бачце: і навык ужо, і званне, і некаторы вопыт баявы, хай у супрацьпаветранай абароне. Чым не інструктар?

Ліда безуважным позіркам натрапіла на шальмавата-пільны, дапытлівы позірк Хвалені з-пад казырка фуражкі. І сумелася ад нечага ў ім. І, нездаволеная сабою, парывіста ўскудлаціла чуб.

– Ды ну, лухта! Не бачу я сябе пры кагале разнашэрсных франтавікоў. Хто вышывопытны, хто ўганараваны, хто знаёмствы водзіць... Той жа каленкор, толькі наадварот. Нікому, верабейка, слова не скажы: заловяць – вылеціш!

Яна адштурхнула ад падаконня, і Хваленя зрабіў крок следам, пасміхаючыся:

– Няўжо ж нікому? Са мной вы не выбіраеце выразы.

Ліда зморшчылася.

– Каб кожны дзень па добрай ахвоце пікіравацца, патрэбны *асаблівы* сэнс, – прабурчала яна.

І вось неяк само атрымалася: яны паволі ідуць па калідоры разам, толькі цяпер Ліда не мае ўяўлення куды. Прынамсі, падалей ад лесвіцы, што выводзіць акурат да дзвярэй яе пакоя, – вавёрка гэтаксама адводзіць куніцу ад гнязда з ваверчанятамі. Лесвіцу Ліда выбрала знарок, адужала такі доўгі абнадзейлівы шлях... а цяпер была змушана аддаляцца з унутраным стогнам. Адвязацца ад Хвалені было не прасцей, чым ад няпрошанай мелодыі.

Што за дурасць яна ўтварыла! Насуперак усім прынцыпам тактыкі прыняла бой, навязаны мацнейшым праціўнікам!

Ну, хаця б на хаду можна глядзець пад ногі, а не ў вочы.

Хваленя ўлавіў, што яе настрой ампліудна скокнуў уніз, і выраўняў тон.

– Зразумела, не будзе лёгка ні там, ні тут... Я ўсяго перабіраю варыянты. Трэнеравачны полк аптымальны, калі браць крытэрыі рэалізаванасці. Тут вам свеціць больш, чым на любых франтах, вось і ўсё. Яшчэ і развівацца ёсць у чым – хоць любы бамбардзіроўшчык асядлаць, хоць штурмавік... Нават штурмавік! Што ўнікальна само па сабе. Хіба не ўласцівая вам цяга да пераадолення?

– Гэтак і служба ў папярэднім маім палку падасца няпыльнай... Ай, зар-р-раза! – Ліда спатыкнулася на ўчастку, дзе паркеціна была выбітая, і ледзь

не ўляцела ў падваконне. Ногі яна перастаўляла больш па інерцыі. – А што, многія мараць: і ціха, і на забеспячэнні, і ў газетах напішуць – бо часць, бачце, нетыповая! Толькі якая ў гэтым сапраўднасць – калі ты абраны матылёк, агорнуты клопатам? І калі не можаш выдаць свой максімум, бо яго не было ў задуме, – яна пагардліва тузанула плячом. – А я ненавіджу ўсё дзяжурна-прытворнае, ненавіджу, калі мяркуюць, што гэтага досыць для жыцця. Ды нават бульба ў мундзіры! У палявым, не ў парадным. А я не заслугоўваю?

– Гэта як – заслужыць месца на перадавой? – Хваленя ўхмыльнуўся, і Лідзе дзіка захацелася стукнуць яго між лапатак, каб аж фуражка зляцела. – Прасцей туды трапіць, чым прарвацца назад. І добра, калі трапіш навучаны!

Ізноў падлога азывалася сухім гучным трэскам на кожны крок, ізноў клаліся на сцяну насупраць вокнаў святлейшыя праствакутнікі. Засталіся заду дзверы з аблупленай таблічкай “7 Б”, за якімі нехта прыглушана хроп. У пустынной чарнаце дзіўна было ўяўляць, што якія-небудзь два гады таму – Ліда думала аб гэтым неўразумела-адчужана – шыбы гэтага калідора падрыгвалі ад гаманы і віскату. І што належаў калідор камусьці, хто цікавіўся тысячамі нюансаў: узростам, з якога дазваляюць скакаць з парашутам, сямейным палажэннем маладога настаўніка, колькасцю плітачак у шакаладцы штурмана Марыны Расковай, з якой яна ішла праз глухі лес, дыпламатычнымі прыёмам і суседніх краін, пародай агромністага сабакі, якога выгульвала кнопка-дачка школьнай прыбіральшчыцы, працэнтнымі суадносінамі выдатнікаў, харашыстаў і адстаючых у паралельным класе, авантурай змайстрачыць на ёлку карнавальны касцюм мушкецёра, а не сняжынкі... І ўсё гэта замест пытання, як трапіць на фронт.

– А самаўпэўненасць пры нашай прафесіі... Гэта, калі дазволіце, неразумна! – пераконваў Хваленя не без паблажлівасці, не забываючы жэстыкуляваць. – Я сам баявы лётчык, Лідзія, і вось што скажу: аднаго ведання матчасткі – мала. Недастаткова перавучыцца з “яка” на “лавачкін”, каб увайсці ў строй. Так, гэта база, але і толькі! Трэба яшчэ адпрацаваць узаемадзеянне ў складзе звяна і эскадрыллі, навучыцца прымяняць зброю, манеўраваць пад стрэламі, весці тактычна граматы бой... Гэта далёка не патруляванне ў пустым небе ля горада! А значыць... значыць, у палку заняткі працягнуцца.

Ліда падазрона звузіла вочы: словы Хвалені выглядалі падобнымі да праўды. Урэшце, яна не магла адмаўляць ні яго досвед знішчальніка, ні лётнае майстэрства, як бы ні пагарджала асобай. За год, праведзены тут, ён педантычна асвоіў усе тыпы самалётаў у распараджэнні трэніровачнага палка і, па водгуках падапечных, выпускаў з прыстойнымі ўменнямі. А Лідзе, вычaplенай колькі разоў на аэрадроме і ў сталовай, прыйшлося выслухаць не адзін яго аповед з практыкі, і з большым задавальненнем, чым адцягнення філасофскія развагі. Як лётчыка яна сяк-так пераварвала яго. У тым ліку цяпер, калі падчас годнай франтавой размовы цемра вывела на першы план не выраз твару і рухі, а голас.

“Ёсць кантакт!” – мог бы падумаць Хваленя.

Аднак ад стомы Лідзе пачало падціскаць патыліцу, і на сур’ёзных рэчах яна вырашыла не заклінавацца.

Ведаць бы, як ён успрымае іх начныя праменады. Як спатканне?

Яна злавiла сябе на гэтай бязглуздай думцы і прыслухалася да адчуванняў. Не, нідзе нішто не варушылася: у гэтую хвіліну яна жадала толькі спаць. Наогул калі ў страўніку штодзень боўтаюцца адно суп ды каша, утрэскаецца толькі невылечны рамантык... або назола зацыклены.

Усім ты ўдаўся, Яша: і паставай, і мазгамі. А да героя ейнай песні табе ўсё роўна лёту як да Месяца на У-2. Хаця глядзячы якой песні...

Не, Хваленя не хваляваў – ні калі выхваляўся, ні калі нахвальваў.

Пасмакаваўшы нечаканую сентэнцыю, Ліда насмешліва спытала:

– Вердыкт баявога лётчыка – не варта і брацца?

– Спроба не хвароба, як кажуць. Ды слушна тут навыварат: хвароба – ад спробы, – павучальна вывеў ён. – Вы ж акурат мелі раненне?

– Мела...

– І я меў. МіГ-3 – знішчальнік вышынны. Ніжэй за пяць тысяч метраў прас прасам, ды яшчэ матор глухне з зайздросным пастаянствам. Мой і заглух раз за лініяй фронту, калі штурмавікоў суправаджалі. Пры пусцяковым пападанні, ды і не дужа тыя зеніткі палілі! Або ў лес падай разам з ім, або выкідвайся. Абраў разумнейшае, як водзіцца... Ды дзе ты што ўгадаеш! На парашуце знесла да чорта на рогі, нагу зламаў... Словам, пераплёт! І канец лістапада на дварэ! – Хваленя прыкра выдыхнуў дым, яўна больш нервова, чым чакаў. Сказы ў яго цяпер абсякаліся, інтанацыя саслізнула ў штосьці нетрывала-саркастычнае. – А ўчастак той, прашу заўважыць, пераходзіў з рук у рукі – галаву не высунуць. Зрэшты, снегу па калена было... А высоўвацца ўсё адно няма як. Адлежвайся, саколік, пакуль тэрыторыю не адаб'юць свае!

Ён нядбайным рухам затушыў папяросу ў выпадковай бляшанцы на акне і схаваў рукі ў кішэні.

Ну-с, ідучы плячом да пляча, у чым толькі не прызнаешся. Ёсць такое насланне. І ўсё-ткі...

– А фарбы не згушчаеце? – бухнула Ліда, не падумаўшы. – Ну, ведаеце, жыццё збольшага – адна нудота, а так гісторыі займальней выходзяць.

– Рызыкуеце! А я папярэдзіць спрабую! – Хваленя зірнуў на яе хутка і ўчэпіста, і на гэты раз яна пашкадавала, што рысаў не разгледзець. – Абірайце развязку на свой густ: абмарозіцца, скалечыцца... трапіць па той бок калючага дроту... калі з кірункам ветру пашчасіць яшчэ меней за маё. А дзёрзкасць не сыдзе там за зброю! Дый у кіраўніцтва любога палка ў пашане воінская дысцыпліна, а не вальнадумства. Кропка!

– Пытальнік! Чаму развязкі адны паршывыя? – аспрэчыла Ліда. Патрэба ў сне заціскала ёй галаву ўсё пакутлівей, і ў яе зрывала разьбу, глушачы адчуванне межаў. – Я, здаецца, сказала, што намеры ў мяне самыя сур'ёзныя. Гэта значыць: лётаць, а не разбівацца! Дайце дарогу – і мне не трэба будзе парушаць правілы... Шчыра, я стамілася ўсім тлумачыць! Ці не ўсё роўна, што са мной стане?

Яна адсачыла ў сябе пару з рота і ў немалым здзіўленні ўсвядоміла, што падымаецца па прыступках выстуджанай скразняком лесвіцы, ізноў налягаючы на парэнчы. Лесвіцы, якая была бліжэйшай да сталовай. Калі яны павярнулі? Ці прыкмеціў ён бессэнсоўнасць шляху з аднаго канца калідора ў другі? Прытармазіць бы, а то...

– Кіраўнікі для таго, каб кіраваць. А не выпытваць у падначаленых, што ім да спадобы! – рэзкавата заявіў Хваленя, ігнаруючы першую палову яе тырады. – Яны ўпаўнаважаныя вырашыць ваш лёс без вас. І так, як прасцей ім. Таму ўдала будзе закінуць прапанову, пакуль яны не нарадзілі сваю... Карацей! Я гатовы пасадзейнічаць, каб вас пакінулі тут, – рашуча адсек ён, падводзячы рысу.

Ліда, якая ступіла за ім на пляцоўку трэцяга паверха, пры гэтых сло-

вах спынілася. Парэнчы не выпусціла: далей ні кроку. У думках маячылі нарыхтоўкі пытанняў, адкуль шчодрасць і што каму выгадна, але яна іх не задала. Увагу забіраў гулкі стук сэрца – няўцяжны, трывожны. Інстынкт самазахавання шаптаў: ненатуральна, што за ўвесь час бадзяння па інтэрнаце, поўным людзей, яна не пачула амаль ніякіх чалавечых гукаў. Быццам жыццё было паланёнае сталовай далёка ўнізе.

Акрамя таго, пакінуўшы гімнасцёрку і рэмень у сваёй каморцы, Ліда засталася без кабуры з ТТ.

Іх раздзялялі два крокі. Хваленя чакаў. І яна, пазіраючы ва ўпор на асветленую частку яго твару, зрабіла ход.

– А Пётр Георгіч мяне возьме сам. Без пратэкцыі. Ледзь толькі папрашу. На што я здатная, ён ведае... Адною маёй згоды чакае ды ўсё наразае колы. Але згоды не будзе! І гэта ён прыме таксама. Адсюль дадатковыя гадзіны, адсюль бензін... Мой бензін. Хай не камандзір палка, але начштаба за мяне. Таму што бачыць ува мне знішчальніка – не дзяўчыну!

Так, яна інтуітыўна блефавала, скарыстаўшыся фактам размовы з Паўлавым, якой Хваленя не мусіў чуць. І не чуў – калі меркаваць па яго дзіўнай нерухомасці пры халаднаватым бляску вачэй. Ён так і не выняў рукі з кішэняў, закрыўся, і гэта не вязалася з вобразам. Нібы падсвятлілася нешта незнаёмае, сапраўднае, што жыло ў ценях – і ў ценях жа атрымлівала волю.

Ён і загаварыў інакш. Скоргаворкай. Напаўголасу. Ці то з выклікам, ці то з прыхаванай звераватасцю.

– Ты разумееш, што цябе саб'юць? Не ў першым вылеце, дык у пятым, сёмым. Знішчальнік! Немцы табе хлопчыкі, ці што? Малалетнія абармоты з суседняга двара? Асаў, асаў ловяць на дробязях, а тут!.. дзіцячы сад на прагулянцы! З ідэяй, што бессмяротны. Прыхамаць, рысоўка!

Цяпер тон быў непадроблены. Была б у ім хоць кропля занепакоенасці, рэпліка гучала б станоўча, але выветрылася нават колішняя паблажлівая спагада. Затое мацнела прасталінейная жорсткая нотка.

– Бачу, да смерці не гатовая. А да жыцця? Жыццё толькі часткова там, – Хваленя парывіста хітнуў галавой угару. Верагодна, да неба, а фактычна да столі, дзе на пабелцы чарнелі вычварныя плямы ад запалак эксперыментараў-школьнікаў. – Ведаеш, якая штука: астатні час прынята хадзіць па зямлі і ўжывацца з тымі, хто вакол. Або не ўжывацца – і зарабляць праблемы. А яшчэ – парадокс – гэтае вось жыццё больш важнае за першае! Таму яно і не заканчваецца разам з мірным часам. Вайна, не вайна... Зносіны ёсць! Ці скажаш: адключыла дзеля службы?

“Ну ёсць і ёсць! Не прычына ўвязвацца ў непатрэбныя!” – хацела агрызнуцца Ліда. Скрозь галаўны боль яна з прамаруджаннем супастаўляла, што пра выбар сяброў-хлопчыкаў гаварыла не з ім... І не ўлавіла, што новы голас нясе небяспеку.

Гэта стала трэцяй і апошняй памылкай, выпраўляць якую было позна.

Штосьці быццам шарганула на ніжніх паверхах, і Ліда міжволі кінула напружаны позірк за парэнчы. Для лётчыка страчаная секунда – замнога: яе груба прыцягнулі да сябе і ўпіліся ў вусны прагным доўгім пацалункам. Яна задыхнулася, мыкнула ўражана і гнеўна, не адразу здолела ўспомніць, што акрамя вуснаў у яе ёсць рукі, – а тады моцна штурхнула ў грудзі, раздзіраючы абдымкі.

– М-мярзотнік! Прэч!..

Вольная, яна хіснулася назад, але не паспела ні рукі адсунуць, ні глынуць паветра: яе перахапілі за правае запясце і ўмомант уціснулі ў шурпатую сцяну патыліцай, лапаткамі, а ў рабрыну ўціснулася спражка рэменя. Блізка, распусна блізка!

– Я ж цябе зламлю, ваярка, – выдых над вухам. – Ціха, не тузайся дарма...

Яна рванулася, памкнулася адштурхнуць яго свабоднай рукой – упіраючыся наўздагад, ранячы хворыя пальцы аб металічныя гузікі, спрабуючы ўхіліцца ад уладарных настырных вуснаў. Не, не ліслівец, якому можна адвешваць знявагі, – чужародная безназоўная пачвара, па-мужчынску мацнейшая. А ў целе няма сіл адапхнуць...

Клятае паўгалоднае існаванне! Як яна пасмела саслабець!..

Сэрца калацілася ў горле, падступала паніка, ад бессістэмнага змагання хутка сыходзілі рэшткі сілаў. Яе рука – вядучая рука! – торгалася як у цісках, не вызваліш. Другая ж не магла напоўніцу ні біць, ні штурхаць, пацяпеўшы ад асколка, і раз за разам прайгравала бесцырымоннай варожай руцэ. “Вораг? Свой? Вораг, што свой, ды чужы...” – усплыла блытаная думка і размазала ў вобразах: драцяны самалёцік з яліны – у нізкім хмарным небе, і яму ў бок усаджвае пушачную чаргу сусед па страі.

Ёй не ставала дыхання, прасторы, свядомасці, пачало размывацца асэнсаванне, што ўсё па праўдзе. Яна яшчэ намагалася матляць галавой, і губы траплялі ў падбародак, скулу, шыю...

І што ж – так?

Цвярозае пытанне змусіла яе апрытомнець, і праз швэдар яна адчула руку на грудзях.

Хрэсь!

Ліда так і не разабрала, што асаблівае зрабіла: ярка плёснула злосць, і далей дзейнічаў інстынкт, а не розум. Хруснуў нос, па якім яна шалёна гвазданула лбом, невытлумачальна адваяваўшы месца на размах. Цяпер у вока – з правай! Рэзка і трашна, як у дзяцінстве, калі луціла па выстаўленых татавых далонях. Дзякуй тату, дзякуй інстынкту, дзякуй прэсу, трэніраванаму авіяперагрузкамі...

І гэта было галоўнае, што Ліда зрабіла несумненна правільна.

– Пайшоў прэч ад мяне! – прахрыпела яна з адлегласці, ледзь аддыхваючыся ад дзікай лютасці і прыніжэння; у халодным паветры клубілася пара з рота. – Давай, чашы рысцю да Любані, там хоць патрымацца ёсць за што!

– Нарвешся, Жучка! – гыркнуў Хваленя. Ад апошняга ўдару ён сышоў адной нагой на дзве прыступкі і, прыгорблены, таксама пераводзіў дых. Без галаўнога ўбору, з рукой ля твару і куды меней фасоністы – нават з улікам цемры.

– Развітайся, мора, з сонейкам, надта яно высокая! – выгукнула Ліда. – І на “мігу” не дастанеш!

Ён з пагрозай выпрастаўся, ды яна сама небяспечна падалася насустрач, зашыпеўшы:

– Яшчэ толькі рух... адзін рух! Апошняя карэспандэнцкая навалач будзе ведаць!..

На лесвіцы ніжэй за Хваленю хтосьці раптам выразна прачысціў горла.

– Яша, – з намёкам паклікаў ён.

Хваленя імкліва азірнуўся туды і адразу назад, падціраючы, відавочна, цурок з носа. Рукі яго ад шалу сціснуліся ў кулакі. А на фоне акна прастакутнікам вымалёўваўся сілуэт Паўлава.

– Яш, ты нічога не запамятаваў? – начальнік штаба, спакойны і вытрыманы, узняўся на некалькі прыступак і спыніўся поруч са збітай фуражкай.

Спадзылба гледзячы ў сцяну, Хваленя працэдзіў:

– Я думаў, у начальства дастаткова абавязкаў, каб яшчэ лезці ў асабістае!

– Усяго іду да сябе. Дазволіш? – суха запытаўся Паўлаў. Яго значны голас гулка абляцеў усю прастору, і тэмпература паветра, здаецца, апусцілася яшчэ на колькі градусаў.

Хваленя нехаця падабраў фуражку, сям-так абтрос. Надзеўшы, казырнуў, здэкліва пазіраючы ў бок Ліды, і падбегам скіраваўся па прыступках уніз.

Не саромячыся Паўлава, Ліда падскочыла да парэнчаў, перавесілася:

– Цябе збілі, а мяне не саб'юць! Усёк?!

Сярдзіты крык рэхам раскаціўся па лесвіцы. Сціхалі спрытныя крокі.

– Вы... хм... як? – Паўлаў узышоў яшчэ вышэй, і яго твар апынуўся прыблізна на ўзроўні Лідзінага. Дзівацкае адчуванне.

– Швэдар падраў... крэцін... – яна цяжка дыхала ад нянавісці. Петлі пачалі распускацца дарожкай уніз ад ключыцы, месцамі неахайна тырчалі ніткі – мусіць, у барацьбе зачэпіліся за ордэны... Яна дрыготкімі, нявернымі пальцамі паспрабавала замацаваць верхнюю пяцельку, але тая саскочыла і вызваліла яшчэ некалькі.

– Разумею вашы пачуцці. Што ж, ён... мужык неблагі. І для інструктарскай працы кадр удалы. Але тут бывае цеснавата, калі хто з баёў...

Ліда не шкадавала, што Паўлаў бачыў, нават наадварот, але двухсэнсоўнасць яго маўлення раздражняла як ніколі. Вы за ахвяру ці за крыўдзіцеля? А, падпалкоўнік?!

– А яшчэ – боязна яму, няшчаснаму! Збівалі яго! – з агідай выкрыкнула яна. – Аж клопат праявіў, сабака, – паклікаў у калегі. Ды ён бесіцца, што я не баюся фронту, і ўсё!

Яе штарміла, не было куды падзець лютасць, і тая дзявятым валам пераплюхвала цераз край, незнарок перападаючы Паўлаву. А той, мабыць, бачыў, што ў такім расхрыстаным стане праблемны малодшы лейтэнант можа нагаварыць і страшнейшыя рэчы. Таму тактоўна заплюшчваў вочы на гарачнасць.

– Але ж у тым ёсць слушнае зерне, – заўважыў ён. – Застацца ў нашым палку, вучыць... Гэта стабільней, чым што заўгодна.

– Застацца? Як гэты?.. Ну як жа ніводны з вас не разумее! – усклікнула Ліда з адчайнай жарсцю. – Я хачу рабіць шмат, хачу быць патрэбнай і важнай! Хачу, каб ад мяне штосьці залежала, а не я залежала ад усіх!

Перш чым адказаць, Паўлаў паволі ўзняўся на пляцоўку, ад чаго столь падалася ніжэйшай, і без асаблівай мэты абвёў позіркам месца змагання. Урэшце нягучна і проста прагаварыў:

– Дык вы мяркуеце, што на пярэднім краі... полу не існуе?

Ліда бездапаможна адчула, што губляе апору пад нагамі, і выпаліла, учапіўшыся за сваю перакананасць:

– Там няма калі! Там справа! Ніхто не ўтвoryць несусветнае глупства, калі сам не ведае, хто дажыве да заўтра!

Ён глядзеў ды маўчаў, як сумны ветлівы прафесар, што слухае памылковы адказ студэнткі і не наважваецца перарваць. Ліда нават запозненым непрыкметным рухам праверыла, ці ўсюды адзенне сядзіць прыстойна.

– Я ж бачу, усё бачу! – парывіста гнула яна. – Колькі пашкуматаных

палкоў прылятае сюды па людзей! І хто цьфу – пустышка, а каму пакінь лусту хлеба – ні крошачкі не адшчыпне галодны. Апошніх процьма! І нічога вы мне не дакажаце!

– У баявых часцях шмат залежыць ад камандзіраў, – сказаў Паўлаў рассяна – быццам і ёй, і не ёй. – Шмат. А можа быць, усё...

Пасля гэтых слоў ён, здаецца, асэнсаваў, што сам на каманднай пасадзе. Ніякавата тузануў каўнер, адварнуўся ў цень.

– Ну ды не сённяя гэта размова... Адпачывайце. У парадку выключэння ўсім спаць да абеду, а пасля пачынаем. Што да вашага няпростага пытання, то на самы крайні выпадак... так, можна *напрабаваць* падбраць полк. Але пакуль што загад – вучыцца. Астатняе абмазгуюем ізноў, гэта магу абяцаць... Ну, дабрана, Ліда. З Новым годам!

Паўлаў прыўзняў руку, нібы каб крануць яе, натапыраную, за плячо, але згадаў той раз і не стаў. А пасля знік у дзвярным праёме трэцяга паверха, дзе камандаванне сапраўды займала пакоі. Знік так ціха, што было чутно: у яго кішэні, як і ў Лідзінай, легкадумна шамаціць фанцік.

Ліда не ўзрадавалася ні фанціку, ні таму, што ўгадала пазіцыю Паўлава наконт сябе, – так яе трэсла і такой ліхаманкавай гарачынёй палалі шчокі. Яна знялася з месца і на адрэналіне ўзбегла цераз прыступку на адзін лесвічны марш – на пляцоўку між трэцім і чацвёртым паверхамі. Вось адкуль дзьмула: дваіныя рамы прыадчыненага акна злёгка гайдаліся ад руху паветра. Ліда рванула іх на сябе, заграбла з бляшанага адліву снег і, не адчуваючы холаду, расцерла па твары. Сутаргава заглынула – ільзінкі хрупнулі на зубах. Сківіцы часта пастуквалі, падушачкі пальцаў гідка пульсавалі, а па ўсіх костачках правай кісці разліваўся новы цягучы боль. Так і ёсць: палушчаная скура трэснула на згінах – мусіць, яшчэ калі яна сіцнула кулак – і ўсюды блішчалі пацеркі крывы, чорныя ў месячным святле і сямтам размытыя талым снегам.

Ліда тупа пазірала на кроў, і ў грудзях калаціўся бяссільны гнеў, а вочы па-здрадніцку вільгатнелі. Гэты боль, параўнальна пусцяковы, але такі несправядлівы, дабіў яе. Што за сэнс прыкідвацца моцнай, калі падводзяць рукі, нават рукі?! А кісць яшчэ дзіўна знямела, і яўна не з-за снегу – Ліда, шморгаючы носам, таропка сагнула і разгнула пальцы, пачала расціраць. Не хапала, каб дачапіліся ваенныя медыкі... А ўсё ад шквалаў жаху, злосці, зачынёных у целе!

Яна ў імгненне раз'ятрылася, як тыгрыца, і лупанула кулаком па падаконні – р-раз! другі! трэці!..

Брыдота! Падлюка! Навагоднюю ноч спаскудзіў, сволач тылавая!..

І ў жудаснай знямозе ўперлася аберуч, дробна скаланаючыся ад плачу. З твару крапала, рэдкія сняжынкі мітусіліся вакол, асядалі на валасах і ацалелых вязаных узорах.

Чаму прытупілася пільнасць? Ну як можна было не зрэагаваць на яўныя званочкі? А яна ж знарок амаль не піла! Яна ведала, што немагчыма адшукваць стратэгію абароны ад кожнага паасобку, даводзіцца агулам... Напагатоўе кулак, замест спадніц-сукенак – галіфэ, а ў каморцы – кручок і пяцля, надзейна ўбітыя ў дзверы.

Смяротная крыўда, нязмыўная ганьба – усё жыццё быць пацанкай, а зрабіцца мішэнню. Варта было зняць адзін слой адзежы, як з яе сабраліся здзерці астатнія!

Безумоўны рашучы падыход... Яна так і не ўспомніла, дзе і ад каго гэта пачула. Ну й да халеры... А Хваленю – да д’ябла, у дупу яго парады профі. Знайшла каго слухаць! Ліда, натура цэльная, больш не жадала раздзяляць бакі асобы. Яе хіба грэла мсцівая думка, што пад вокам гэтага вылюдка сёння ж з’явіцца фірменны ліхтар – усім на пацеху.

Трэ было ляснуць у сталовай, пры ўсіх. Не чапаў бы!

Важна, важна ад’есціся, калі сабралася яшчэ і ваяваць. Здавалася б, зусім нядаўна яна адным локцем засвяціла каму належыць у сонечнае спляценне і зменшыла пыл. А цяпер...

Ліда прыслухалася і нервова засмялася: аднекуль даносіўся бадзёры, ледзь не жыццесцвярджальны матыў “Зямлянкі”. Мусіць, у сталовай таксама прыадчынілі акно. І адлавілі-такі гарманіста, павесялелага пад уплывам “гаручкі”...

Можа, са швэдрам не так усё кепска? А раптам выйдзе вярнуць на месца петлі? Што горш, трэба кланяцца Любе з яе ведамі ў вязанні...

Невядома, што было вырашальным: швэдар, слёзы, музыка? – аднак Ліда ўрэшце адчула, як скуру пячэ мароз, а плечы зводзіць ад дрыжыкаў. Паяснелымі вачыма глядзела яна скрозь такое ж яснае паветра нованароджанага студзеня. На белы-белы аэрадром, на шэрагі зачахлёных самалётаў, якія драмалі, адкідваючы сінія цені, і на тоненькі ветах, што ў разрыве аблокаў мнагазначна выстаўляў вострыя рожкі.

Месяц старэе, хутка з’явіцца новы і патанчэе таксама – трываць нядоўга! Новы месяц, новая тэхніка, новы полк. І год будзе не такі, які мінуў.

“Між іншым, я пачала год з таго, што перамагла, – скеміла Ліда і выцерла шчокі рукавом. – Гэй, чуеш, год? Ты мусіш стаць для мяне страшна важным!”

Ганна Шакель

...паэзія – котка:
ліжа ранкі
шурпата...

мой твар будзе пахнуць зямлёй

* * *

у хвойным лесе стаіць дом
там яшчэ нікога няма
там ёсць шчасце
шчасце жыве
пакуль яго не напаткаюць

там ёсць гліняны посуд
ходнічкі сатканыя з парэзаных
кашуль нашых дзядоў
і сырыя дровы
але печы няма
шчасцю цёпла

там ёсць старая шафа
з лістамі і фотаздымкамі

у размаляваных шуфлядах
якую выратуюць з-пад праваленага даху
калі там ужо нікога не будзе

у хвойным лесе стаіць дом
твае вочы ўсміхаюцца
яловымі лапкамі

* * *

твой твар у маёй памяці засветлены,
як на нашых агульных фотаздымках.

што душу табе грэла?
нашу старэйшы за сябе швэдар.
земляны пах і Лансфме:
памяць – рахманы парфумер.

твой твар засветлены,
нібы на ім бог паказвае,
якое белае шчасце ў царстве яго.

калі бог праявіць сваё царства
на маіх фотаздымках,
мой твар будзе пахнуць зямлёй.

дух мой,
хадзем куццю есці.

* * *

увяжу табе ў шапку
свае валасы,
і яны пасівеюць
на тваёй галаве

* * *

пакутнікі
вы покутнікі
вы чырванакутнікі
ў нашай белай хаце

* * *

лётаем па коле
чапляемся плячыма
за сценкі дзяжы
месім нагамі снег
каб з гэтага цеста
атрымаўся хлеб
накарміць эга

* * *

у нашых вачах адбылося пабоішча
пачырванелі замёрзлыя рэкі

вострыя словы
прабілі барвовыя крыніцы
зrabіўшы балюча
толькі ў месцы вытокаў
у краі ж, куды яны прыйшлі,
заканчвалася адліга
жыхары назвалі воды тых крыніц
святымі
і ахрысціліся ў іх
на новае жыццё

выпаў апошні снег

думкі азіраліся на скрып сваіх жа крокаў

* * *

я нацягваю чаравікі
мой цень – хадулі

цень зрывае з дрэваў грушы
гладзіць падарожных па прыгожых патыліцах
паверхамі слізгае
на секунду скрадае святло з чыхсьці спальняў
наш хуліганскі хаўрус хаваючы

круціцца стрэлкай цень
стрымліваючы сузалежнасць
бегу майго і часу

дома
мы з ценем ходзім босыя
трымаючыся
за ногі

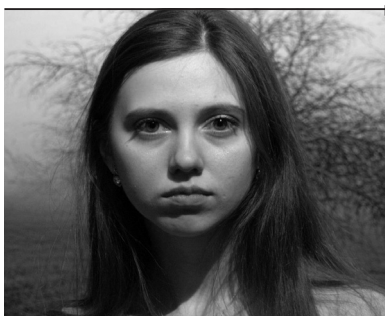
* * *

паэзія – котка:
ліжа ранкі
шурпата

* * *

горад уздымаецца ў авацыі
пляскае ў ладкі галубінымі крыламі
кланяюся
каб апладысменты не сталі аплявухамі

Дар'я Мацеша

...пазбаў мяне ад
Смерці...

ааа

СВІТАНКАВЫМ ДАЖДЖОМ

Дажджом світанкавым бязладны сон
Прапаласканы і дарэшты змыты
У апраметную, у твань нябыту,
Нібы□ напіўся слёз асмяглы стогн.

Без следу сонмішчы трывог маіх,
Якія ўночы сэрца праціналі,
Пад жыватворчаю вадой расталі
І крык злавеснага крука аціх.

Цяжар няўцешных словаў і разваг
На друз патрушчыла струменяў срэбра,
А скрозь грымоты ўчуты голас неба
Паклікаў звонка выпраўляцца ў шлях.

пераклады

пераклады

Марыя Ластаўскене (Ластоўская)

...вачах...

Чараўніца

Апавяданні

ССС

*Публікацыя
падрыхтавана
ў рамках праек-
та БРФФД
№ Г-22-054
«Алегарызацыя
гістарычнай
рэчаіснасці ў ма-
стацкіх творах
класікаў беларус-
кай літаратуры
(Ф. Багушэвіча,
Якуба Коласа,
Янкі Купалы і
інш.)».*

¹ Па-расейску ў гэксце. Так называлі прастыгутақ, якія не стаялі на ўліку, працавалі самастойна – *вольнавызначанья*.

Адам Глобус

...Шчамялёсец...

Сурскі

Словы пра дызайнера Міцю Сурскага

Джынсы

Сярод культавых рэчаў, што я бачыў на сваіх сцежках і дарогах, сустракаліся самыя розныя каштоўнасці: і парасоны, і ровары, і гадзіннікі, і матацыклы, і пярсцёнкі, і акуляры, і плашчы... Лічы не пералічыш, бо цэлая індустрыя моды працуе на тое, каб культавыя рэчы змяняліся штосезонна. На маім вяку сярод культавых рэчаў даўжэй за ўсе астатнія цацкі з бацацыркамі пратрымаліся джынсы. Іх куплялі за вялікія грошы, даставалі, шылі ў падпольных цэхах, выменьвалі, пакідалі ў спадчыну... нават узнагароджвалі імі юнакоў за паступленне ў інстытут. Я ведаў хлопца, які змог захаваць дзяўчыну толькі таму, што на яе дупе сядзелі фірмовыя джынсы. Сустрэкаў я і дзяўчыну, якая пайшла любошчыца з хлопцам таму, што на ім спраўна сядзеў джынсавы касцюм. Джынсы і хаер – сімвалы маладосці майго пакалення. Таму і машыну, якую стварыў Міця Сурскі, мы ўсе палюбілі з першага погляду. Міця зрабіў джынсавую машыну. Ён апрануў яе ў джынсавы касцюм. Джынсавая машына Сурскага – шэдэўр, створаны дызайнерам з

нашага тэатральна-мастацкага інстытута. Ёсць чым ганарыцца, бо гэта сапраўдны мастакоўскі ўнёсак у сусветную джынсавую культуру.

Ключык

Пабла Пікаса адно са сваіх найвялікшых адкрыццяў зрабіў не ў сваёй майстэрні, а ў майстэрні папленніка і сябрука – Жоржа Брака. Пікаса і Брак дамовіліся, што будуць маляваць люльку і ліст тытуню. Захопленыя кубістычнымі нацюрмортамі, яны і выяўлялі лісты тытуню

Міця СУРСКІ з Генадзем ХАЦКЕВІЧАМ каля “Джынсавай машыны”.

і люлькі. Калі Пабла завітаў да Жоржа, ён убачыў на мальберце сябрука палатно з вавёркай, а не палатно з люлькай. “Ты намаляваў вавёрку?” – спытаў Пікаса. “Не! Я ўсё рабіў, як і дамаўляліся... Вось тут – люлька, а тут – ліст тытунёвы...” – адказаў Брак. Пікаса ўбачыў, што адно палатно можа ўвядначас паказваць дзве выявы, можна пабачыць на ім ліст тытуню, а можна і хвост вавёркі. Пазней Пабла Пікаса пачне свядома выкарыстоўваць гэты прыём, і з сядла ды руля ровара ён зробіць рагатую галаву быка. Я заўсёды згадваю пра гэтае адкрыццё, калі завітваю ў мастакоўскія майстэрні. У майстэрні Міці Сурскага я быў толькі аднойчы, але яна мне запомнілася, бо я ў ёй зрабіў маленькае адкрыццё. Сваю майстэрню Сурскі абсталяваў у прыватным аднапавярховым дамку, які стаяў непадалёк ад кінатэатра “Вымпел”. Цяпер гэтае месца ведаюць, як раён універсама “Рыга”. Тады мы прайшлі ў майстэрню Сурскага з бутэлькай віна. Мы выпівалі, і Міця паказваў свае скарбы. Я ніколі ў жыцці не бачыў столькі розных рэчаў у адной майстэрні. Бог мой, чаго там толькі не было: старыя прасы, швейныя машыны, ключы і замкі самых розных памераў і форм, плакаты і паштоўкі, інструменты і фарбы, бутэлькі і крэслы. Магу сказаць, што Міця Сурскі сапраўдны матэрыяліст, прыродны і натуральны. Ягонае захапленне металічнымі ключамі, мяне – праўнука каваля – парадавала так, што, вярнуўшыся ў сваю майстэрню, я напісаў партрэт хлопчыка з ключыкам на шыі. Я напісаў хлопчыка, у якім можна было ўбачыць Пінокія з залатым ключыкам на вяроўцы, а можна ўбачыць і апостала Пятра з ключом ад райскай брамы... Хлопчык з ключыкам спадабаўся майму настаўніку Гаўрылу Вашчанку. Ён нават хацеў, каб гэты вобраз я паўтарыў у дыпломным праекце, і я спрабаваў, ды не атрымалася. Мая карціна з хлопчыкам і ключыкам даўно прапала. У карцін ёсць і такая якасць – прападаць. Таму я некалькі разоў збіраўся яе аднавіць... Мусіць, дзеля гэта варта схадзіць яшчэ адзін раз у майстэрню да Міці Сурскага.

Плакаты

У кожнага паспяховага мастака ёсць дзень, калі ён прачынаецца знакамітым. Мастак жыве і працуе, ён назапашвае творчы капітал, ён робіць тое, што становіцца запатрабаваным, і нарэшце ён атрымлівае свой кавалак доўгачаканай вядомасці... Міця Сурскі заслужыў і вядомасць, і славу, бо своечасова ўвайшоў у шэрагі тых, хто зрабіў плакат адным з самых актуальных відаў мастацтва. Напрыканцы 80-х, у эпоху так званай перабудовы, менавіта плакатысты стварылі шмат знакавых і запа-

мінальных твораў. Менавіта ў перабудовачны час плакат Міці Сурскага і патрапіў на вокладку прагрэсіўнага, усімі любімага, і самага чытанага ў СССР, а можа і ў свеце, часопіса “Огонёк”. Пасля такога поспеху можна было адпачываць на лаўрах, бо тваё прозвішча мастацтвазнаўцы ўпісалі ў гісторыю. Але Міця не збіраўся спыняцца і адпачываць, бо цудоўна разумеў, што ён не самотны, што ён адзін з многіх, каго варта залічыць да паспяховай школы беларускага плаката. Згадайма найлепшых: Войчанка, Анемпадыстаў, Кальмаева, Крукоўскі, Цэслер, Саркісаў, Тарэў... Сурскі працягнуў работу, бо час надыхтоўваў усё новыя і новыя тэмы, якія патрабавалі новых рашэнняў менавіта ў форме плаката.

Саюз

Тэатральна-мастацкі інстытут дзяліўся на тры часткі: мастацкі факультэт, мастацка-прамысловы факультэт і тэатральны факультэт. Тэатральны і мастацкі мелі яшчэ і свае творчыя саюзы: саюз мастакоў і саюз тэатральных дзеячаў. Дызайнеры, прамграфікі, інтэр’ершчыкі свайго саюза не мелі, а таму не залічваліся ў эліту інстытута, што было несправядліва, але ж было. Дарэчы, несправядлівым было і тое, што краіна Беларусь не мела акадэміі мастацтваў. Таму ўсім нам давалося выпраўляць недахопы. Тэатральна-мастацкі інстытут ператварыўся ў акадэмію, а дызайнеры заснавалі творчы саюз. Зразумела, што зрабіць акадэмію было значна лягчэй, чым утварыць цалкам новы саюз. Інстытут проста пераназвалі, установе надалі новае ганаровае званне. А каб арганізаваць саюз, мелася быць асоба, вакол якой можна было згуртаваць вельмі стракаты натоўп рознамаштаных творцаў. Такой асобай стаў Міця Сурскі. Яго цанілі, як мастака-плакатыста і як дызайнера, яго паважалі, як адказнага работніка, яму давяралі, яго і абралі на пасаду старшыні. Дарэчы, саюзу дызайнераў моцна пашанцавала (ці, як казалі ў часы маладосці Міці Сурскага, падфарціла) яшчэ і з тым, што прафесія дызайнера зрабілася адной з самых модных і самых запатрабаваных у час паўсюднай кампутарызацыі. Таму можна сказаць, што Міця Сурскі з паплечнікамі стварыў самы модны творчы саюз у Беларусі. Пасля чаго ў нашай акадэміі мастацтваў усе факультэты аднолькава прэстыжныя і элітарныя.

Выставы

Прыдумаць выставу складана. Не буду тут згадваць выставы, зладжаныя дзеля засвойвання бюджэтных ды грантаўскіх сродкаў. Не стану казаць і пра выставы, што пешаць самалобства таго, хто паказвае ўласны нарбак. Згадаю тры выставы, якія натхнялі мастакоў, і ў тым ліку мяне, на працу. Мне падабалася ідэя Сашы Грышкевіча – зрабіць выставу, прысвечаную хлебу. Смачная ідэя, жыццесцвярджальная, але вынік мела пасрэдны, бо мала хто з запрошаных мастакоў на яе адгукнуўся. Шмат мастакоў адгукнулася на ідэю Сяргея Крыштаповіча намаляваць ката. І ката, і хлеб сам я маляваў з захапленнем, як маляваў і крэсла на выставу, прыдуманую Міцём Сурскім. Ідэя пасаборнічаць з неперажымым крэслам Ван Гога мяне заўжды вабіла. Хто з нас, малявальшчыкаў, у дзяцінстве не думаў, што абавязкова раскажа пра сваё крэсла, як пра сваё раскажаў сонечны Ван Гог. Пачуўшы пра выставу дызайнераў, прысвечаную крэслам, я кінуўся маляваць. Найболей удала выйшла чырвонае крэсла з ружовай драпіроўкаю, карціна называлася “Дзень, калі мая натуршчыца Тамара зламала нагу”. Я нават акантоўку для карціны зрабіў, ды на выставу не панёс: засаромеўся, падумаў, што трэба яшчэ папрацаваць, павялічыць фармат, узмацніць колеры. Так атрымалася, што мае каты, мой хлеб і маё крэсла не патрапілі на выставы, але я ўдзячны тым, хто прыдумляе выставы, якія натхняюць на бескарысліваю і самаахвярную творчасць.

Нажніцы

Міця Сурскі – чалавек, якому хочацца падараваць нажніцы. Ён іх любіць, ён іх збірае, ён іх праектаваў. У праектах з нажніцамі Сурскі дасягнуў вялікіх поспехаў. Каб я здымаў фільм “Рукі-нажніцы”, дык абавязкова запрасіў бы Міцю на здымкі, калі не на галоўную ролю, дык на ролю галоўнага кансультанта ці галоўнага спецыяліста. Міця ведае пра нажніцы ўсё чыста. Ён ведае, якія нажніцы патрэбны ў цырульні, а якія спатрэбяцца рэстараннаму кухару, якія бярэ кравец, а якія – шавец, якія патрэбны для манікюру, а якія для стрыжкі барана. Мой дзед Ладзімір трымаў бараноў з авечкамі, я дапамагаў яму іх стрыгчы. Без спрыту, вопыту і вялікіх нажніц барана не абстрыжэш. Шкада, што не захаваў я дзедавы нажніцы, якімі стрыглі бараноў, бо зараз аддаў бы іх у калекцыю Міці Сурскага, які марыць зрабіць у Мінску цэлы музей нажніц. Яму на падарунак ёсць у мяне просценькія нажніцы японскай фірмы MUJI. Іх і падарую Сурскаму, прынагодна; такія нажніцы ў майстэрні дызайнера лішнімі не будуць.

Рэчы

У часы нашай з Сурскім маладосці добрую рэч называлі фірмовай. Слоўца “фірма” (з націскам на “а”) пазначала высокую якасць рэчы. “Знак якасці”, які ставілі на айчынную прадукцыю, мусіў супрацьстаяць “фірме”, ды моцна прайграваў у гэтым двубоі. Народу хацелася чапляць на нос “фірмовыя” акуляры, зробленыя ў Італіі ці Нямеччыне, а на плечы накідваць фінскі пінжак. Здавалася, што наш “самапал” ніколі не зможа канкураваць з “фірмой”. Але знаходзіліся энтузіясты, якія самі шылі джынсы з фарбаванага ў сіні брызенту, самі кляпалі модныя тады жоўтыя сабо, самі вязалі арыгінальныя сукенкі і швэдры. У шэрагах гэтых энтузіястаў хадзіў і Міця Сурскі. Дзякучы такім, як ён, майстрам на ўсе рукі, замест словазлучэння “фірмовая рэч” тутэйшыя людзі пачалі казаць “дызайнерская рэч”, а прафесія дызайнера зрабілася запатрабаванай і моднай. Хваля захаплення дызайнам вынесла Міцю Сурскага на вяршыню папулярнасці. Для мастака, зрэшты, як і для кожнага з нас, важна адчуваць сябе патрэбным. Добра, калі твае схільнасці і твой талент карыстаюцца попытам, а попыт гэты яшчэ і вялікі. Таму Міцю можна назваць шчаслівым дызайнерам, які нарадзіўся і жыў менавіта ў сваім, а не чужым, творчым часе між дызайнерскіх рэчаў.

“Про-дизайн”

Пішу парадны партрэт станоўчага героя і забываю пра кантраст. Усё робіцца ў светлых танах. Кожны наступны фрагмент святлейшы за папярэдні, так можна дайсці да таго, што ўся выява зробіцца анемічнай. Каб гэтак не здарылася, каб вярнуць партрэту паўнакроўнасць, апішу няўдалы праект Міці Сурскага. Сам ён гэтым праектам ганарыцца і запісвае ў набыткі. Яно і зразумела, бо на стварэнне альманаха “Про-дизайн” пайшло шмат сілаў, шмат часу і шмат сродкаў. Міця нават кажа, што ніводны творчы саюз не зрабіў такога якаснага перыядычнага выдання, як малады саюз дызайнераў. Вядома, гэта памылка, бо некаторым нашым перыядычным літаратурна-мастацкім выданням ужо больш за сто гадоў, а гэта, як ні глянь, вялікае дасягненне. Таму з усхваленнем “Про-дизайн”-а я магу пагадзіцца толькі часткова, бо ілюстратыўны матэрыял і сапраўды збіраўся якасны, а вось тэксты ў альманаху ў лепшым варыянце выконвалі ролю подпісаў да малюнкаў і фотаздымкаў. Замест альманаха Міця выдаваў ілюстраваны каталог рэчаў, зробленых тутэйшымі майстрамі. Памылка была ў тым, што Міця Сурскі даверыў працу над тэкстамі халтуршчыкам, якія не мелі звышідэі, якія не ведалі гісторыі дызайну і

не бачылі перспектывы ягонага развіцця. Справа ў тым, што часопісы, альманахі і кнігі – гэта не зусім рэчы, як і абразы не зусім карціны. Калі альманах робіцца як утылітарная рэч, дзеля продажу і справаздачы, яму наканавана кароткае, хай сабе і яркае, жыццё. Адным словам, “Pro-дизайн” меў кароткі век і сышоў у нябыт, саступіўшы сваё месца сайту дызайнераў, што лагічна. Тут варта дадаць, што Міця яшчэ спадзяецца ўваскрасіць свой “Pro-дизайн”, што добра, і я спадзяюся – усе папярэднія памылкі супрацы з халтуршчыкамі павыпраўляюцца.

Госці

Згадваючы дзяцінства, Міця Сурскі кажа: “У нас заўсёды было многа гасцей. Бацькі сябравалі з Навумам Кіслікам, Валянцінам Тарасам, Алесем Адамовічам, Мікалаем Крукоўскім, Аляксандрам Дракахрустам, Барысам Заборавым, Маём Данцыгам... І заўсёды было што паесці і пра што пагутарыць. Досьць галодныя гады, і шашлык, вядома, здараліся не часта, але ж у пограбе заўжды была бульба, кіслая капуста, салёныя памідоры. Дастаткова было насмажыць шкварак да бульбы, нарэзаць селядца, дастаць усёй гэтай смакаты з пограба – і паляна накрытая. Гаварылі пра мастацтва, літаратуру, тэатр і, вядома ж, пра палітыку. Гэта была тыповая кампанія дысідэнтаў-шасцідзясятнікаў. І да нас у дом прыязджаў нават апальны Галіч і на імправізаваным канцэрце-кватэрніку спяваў з пранікнёнасцю і грасіраваннем свае тэксты...” Галіч у кватэру маіх бацькоў не завітваў. Праўда, мая маці хадзіла на паўсакрэтны канцэрт Акуджавы, і таму Булат Акуджава меў у нашай сям’і большую папулярнасць за Галіча ў тых, як кажа Міця, досьць галодныя гады. Але і мая маці любіла запрашаць гасцей, і да нас завітваў паэт Навум Кіслік, які перакладаў татаву прозу для маскоўскага часопіса “Новый мир”, якім кіраваў смелы і мужны Аляксандр Твардоўскі. Гэта быў залаты час “Новага мира”. Заходзіў да нас на вячэру і графік Барыс Забораў. Гэта ён пераканаў тату, каб той дазволіў мне паступіць у мастацкую вучэльню. Пісьменнік Валянцін Тарас перакладаў татавы творы для часопісаў “Нёман” і “Всемирная литература”, і тыя пераклады абмяркоўваліся за сталом, што стаяў у садзе на нашым лецішчы. Так выйшла, што я і Міця Сурскі раслі і сталелі ў адным асяродку вольналюбівых шасцідзясятнікаў, і ў нашы дамы прыходзілі адны і тыя ж вясёлыя, таленавітыя і незабыўныя госці.

Бадзёрасць

У характары дызайнера Міці Сурскага ёсць адна выразная рыса – аптымiстычная бадзёрасць. Звычайна ў чалавека гэтыя дзве дэталі існуюць у паводзінах асобна: ёсць аптымiсты, а ёсць бадзёрыя людзі. У Міці гэтыя дэталі замацаваны ў адзін працоўны вузел. І не важна, што Сурскі робіць: ці ён плавае ў красавіцкай вадзе Мінскага мора, ці малое эскіз актуальнага плаката, ці сплаўляецца на байдзе па хуткаплыннай рацэ, ці ляціць на ровары праз начны Мінск, ці праводзіць з’езд сяброў у саюзе дызайнераў, – Міця Сурскі заўжды аптымiстычна бадзёры. Таму з ім лёгка працуецца, лёгка жартуецца, лёгка вырашаюцца самыя складаныя задачы. Міця шмат жартуе і шмат усміхаецца, бо так пазітыўна і павiнен выглядаць твар паспяховага, бадзёрага і аптымiстычнага дызайнера.

Людміла Хейдарава

...прырода непераможная:
пахне чабор!..

Залаты карань

Жыццёвыя згадкі

– Сур’эзнае стаўленне да чаго б там ні было на гэтым свеце з’яўляецца фатальнай памылкай.

– А жыццё – гэта сур’эзна?

– О так, жыццё – гэта сур’эзна! Але не вельмі...

Льюіс Кэрал. “Аліса ў краіне цудаў”

ШТЫКЕТНІКІ ДЗЯЦІНСТВА

У дзяцінстве я лічылася непрыгожай дзяўчынкай і мая мама нават перажывала праз гэта. Усе яе родзічы былі прыгожыя, а тут – на табе! А мне праз гэта былі адны выгоды. Непрыгожая, дык непрыгожая, затое, заміж таго, каб чапурыцца неяк, ды клапаціцца пра коскі-банцікі-спаднічкі, можна было траціць час на сапраўдныя рэчы.

Вы чулі, каб прыгожая дзяўчынка, якая павісла на цвіку ад гнілой штывкеціны, гарлала на ўсю вуліцу? Так, яна б ціхусенька там усхліпвала, пакуль хто пачуе ды зніме яе з таго цвіка. А непрыгожым няма калі вісець на цвіках – вунь колькі справаў яшчэ да канца дня чакае!

Ды што там штыкетнікі, калі за калючым дротам перад дамбай, якая вядзе на мост праз Бярэзіну, расцвілі жоўтыя касачы! Ну і што, што ахоўная тэрыторыя. Ну і што, што ў мінулым годзе з такой жа нагоды стралялі! У неба стралялі, хто ж па людзях страляць будзе! Ды і аўчаркі іхнія, што ажно заходзяцца на дамбе ад злоснага брэху, на ланцюгах удзень. Ну, раздэрла тады мая сястрычка сукенку праз усю спіну аб той дрот. Давялося прыкрываць сабой яе тылы, пакуль ішлі дахаты.

А што з таго, што мы прыцемкам яе, загорнутую ў белую прасціну, паставілі на рагу завулку на слуп? Пакуль нашая вулічная каманда бавіла час на суседняй вуліцы, мы і забыліся думаць пра яе. Схамянуліся, калі нехта апантана закрычаў у завулку. Падумалася, што, мабыць, сабака на каго напаў. Беглі ратаваць, а, як убачылі белую постаць над сваімі галовамі, ад страху самі закрычалі так, што мужчына, які лемантаваў там да нас, кінуўся з мацокамі наўцёкі, а мы ўспомнілі пра маю дарагую сястру. Яе ўжо нават калаціла ад начнога холаду. А, можа, і ад страху. Канечне, я б столькі часу не ўстояла на тым слупку. Але што там страшнага! Не страшней, як у дактароў гулялі. Зразумела, што сястра была за хворую. Але пра гэта лепш не трэба. Добра, што мама хутка вярнулася.

У мамы назаўтра быў дзень нараджэння. 16 красавіка. Вядома, што мы з сястрой вырашылі адзначыць гэта адкрыццём купальнага сезону. Дыхалаўку ад ледзяной плыні Бярэзіны перахапіла так, што не ведалі, ці адпусціць. Адпусціла імгненна, як толькі пачуўся знаёмы гук татавага матаролера. Мы не думалі, пра тое, як ён даведаўся, што мы на рэчцы. Мы думалі, што нам будзе за нашае самавольства.

Тата, які прайшоў вайну, ведаў цану часу, таму апусціў першую частку вымовы за нашае няўдалае купанне, але ўсё-ткі лаканічна выказаў, што пра нас можна думаць, калі дома раптам пачалі раіцца пчолы. І хоць мы былі ўпэўненыя, што не бунтавалі пчол, хуценька пабеглі ўслед за матаролерам.

Дзень быў сонечны. Але ад пчолаў, што са звонкім раздражняльным гудам кружыліся ў паветры, на падворку панавалі прыцемкі. Мама бегала з венікам і вядром вады, страсаючы ваду з веніка на пчол. Мы імгненна далучыліся да яе. Мы так стараліся, што давялі бацькоў да смеху сваёй мітуснёй, але з таго дня мама, выпускаючы нас пагуляць, прымушала адзначацца ў яе кожныя пятнаццаць хвілінаў, інакш другім разам будзем сядзець дома.

Адзначаліся. Або па чарзе, або... бедная мая сястра! Але ж да нашага вакзала і прысадаў, куды патрэбна было колькі разоў на дзень збегаць, каб пакарміць шчанюкоў, закапаных кімсыці ў лесе і выкапаных намі пад час паходу ў грыбы, было не так і далёка. Тут ужо сястра карміла, а я бегла дакладаць, што мы гуляем на суседняй вуліцы ў выбіўнога.

Ды і да бліндажоў з дакамі, што захаваліся з часоў вайны, пра якую нагадвала брацкая магіла каля вакзала, было не так далёка. Залітыя вадой, закіданыя ламаччам, агнявыя кропкі мінулага вабілі нас. Вядома, што не расчысціць іх, было б не па нашаму. На гэта мы патрацілі амаль цэлае лета і, дзякуючы ім, нават выйгралі “вайнушку” ў хлапчуковай каманды, за што гэтыя злыдні зноў закідалі ламаччам нашыя “агнявыя” кропкі.

Мы перайшлі на шалашы. Але гэта ўжо было не цікава. Тым болей, што паспелі вішні і можна было, тоячыся ў галлі, падпільнаваць тых хлапчукоў, каб пульнуць у каго з іх слізкай костачкай. Ды і на дубах, маіх аднагодках на падыходзе да Бярэзіны, ужо добра азначыліся зялёныя жалуды. І рагаткі ўжо таксама добра прыстраляныя. Ну распарола я нагу калі падала з дрэва. Сукенку сястры давялося выкінуць, а нага – нічога, зашылі. Мама бегала пад акном аперацыйнай, галосыя ў фортку, што купіць мне плісіраваную спадніцу, на што хірург, якая яшчэ ў вайну зашывала параненых, кожны раз адпрэчвала ў тую ж фортку, што мне плісіраванага пасака патрэбна, а не спадніцу.

Як вы зразумелі, непрыгожай дзяўчынцы, за дзень можна шмат працы знайсці

сабе і іншым, каб увечары залезці на гарышча, пераробленае нам з сястрой пад летні прытулак, у які патрапіць можна было толькі знадворку па драбінах, з якіх мы даўно ўжо страцілі жаданне скакаць з парасонамі. Гарышча было княскім падарункам нам з сястрой! Цяпер я разумею глыбокі сэнс гэтага падарунка. Мама мела неасцярожнасць падараваць мне гітару.

Калі вы думаеце, што мы рабілі зімой, дык адразу кажу – і не думайце. Пра нашыя зімовыя прыгоды распавядаць не буду, ва ўсіх нас без таго хапае хваляванняў. Добра, што жывымі засталіся.

А калі раптам вы забыліся, дык я нагадаю, што мне падабалася быць непрыгожай і нават болей – непрыкметнай. У непрыкметнасці я натрэніравалася так, што ў клубе пыталіся ў сястры, якая падавала кантралёрцы два квітку ў кіно, на каго ў яе другі квіток. А я моўчкі стаяла побач, пазіраючы ці то ўбок, ці то ў столь...

Карацей, усё было б добра. Але раптоўная мода на паштоўкі з фоткамі акцёраў ушчэнт разбурыла маё задавальненне ад жыцця. Неяк, разглядаючы адну з паштовак, сястра перавяла свой позірк на мяне. Нешта ў гэтым позірку было не так. Думаю, што мае зялёныя вочы адразу ўспыхнулі шалёнай нягодай. Але сястра не магла ўжо спыніцца і таропка сказанула сакрамэнтальнае:

– А ты прыгожая...

У тую ноч я не заснула.

Ранкам трэба было ісці ў школу. У першы клас.

У той жа дзень я распачна пагадзілася на першае спатканне, якое прызначыў моё сусед па парце. А што яшчэ рабіць, калі ты раптам прыгожая?

З таго часу і пакутую.

ДОБРА, ШТО НЕ ПЕРАДУМАЛА

Мая старэйшая сястра Жэня ад другога бацькі, але тым не меней сталася мне ўвасобленым зямным Анёлам, які не аднойчы ратаваў маё жыццё. Аднойчы сястра разам з аднакласніцай вучылі да ночы ўрокі і, калі сяброўка, ідучы да дзвярэй, самлела, здолела пабудзіць тату, перш чым сама страціла прытомнасць. Мама, Жэня з сяброўкай, малодшая сястра Тамара і я апрытомнелі на снезе, куды нас павыцягваў тата. Потым тата патлумачыў нам, што мы папроста ўчадзелі.

Было яшчэ – пусцілі бацькі падарожных людзей пераначаваць. Ноччу, калі незнаёмцы рыхтаваліся напасці на бацькоў, Жэня прачнулася, пачула тое і заплакала, паклікала тату...

Калі тата памёр – Царства яму Нябеснае! – глыбокай ноччу усе мы і тыя, хто сядзеў каля труны раптоўна заснулі, свечка ў руках таты ўпала і загарэліся гардзіны. Жэня не спала і паспела патушыць агонь.

Былі і яшчэ дзівосныя выпадкі звязаныя з жыццём і смерцю, калі заступніца Жэні ратавала мяне. Нават у сталым узросце я часта пачувала сябе дзіцём побач з ёй і ў глыбіні душы лічыла яе другой маці. Анёл – што тут казаць!

Але самае дзівоснае выратаванне адбылося, калі я была яшчэ крыклівым немаўляткам, а Жэні толькі споўнілася пяць гадоў. У той дзень мама спяшалася ў амбулаторыю і рана заклала ў печ дровы, каб падсохлі. Калі дровы загарэліся і хата пачала напаяцца дымам Жэня загарнула ў коўдру самае дарагое на ейную думку і вынесла з хаты. Гэтым самым дарагім тады яны палічыла мяне. Добра, калі і цяпер так лічыць!

ПАНІР

Неяк наш былы сусед па дачы пазычыў у мужа грошы. Аддаць пазыку яму ўсё не выпадала. Па часе сусед прыдумаў сплациць тое малаком. Напэўна, мой

гаспадар палічыў, што лепш гэта, чым ніяк, і адной раніцай урачыста ўручыў мне цёплы двухлітровы слоік з сырадом.

Ну, я магу шклянку выпіць, калі на тое пайшло. Сабака адмовіўся. Наадрэз. Муж і не паспытаў нават. А малако ішло ды ішло ў дом. Кожную раніцу. Два літры. Сяброўка пашкадавала, малочны грыб дала, каб хоць нехта малако тое спажываў. Грыб, як убачыў колькасць малака, пачаў бязлітасна размнажацца. Хутка знаёмыя, да якіх я старалася ўладкаваць дзяцей майго грыба, калі не выпадала схавацца, дык проста ўцякаць ад мяне. Шкадуючы жывое, я спрабавала ўладкаваць грыбных дзетак нават незнаёмым. Але, здавалася ўся нашая сталіца была заселеная малочным грыбам. Валасы на галаве, якую я мыла прадуктам жыццядзейнасці таго грыба таксама раслі нястрымна. Даводзілася стрыгчыся кожныя два тыдні.

На той час ішоў сёмы год, як я вегетарыяніла па ведычнай кухні. Мне прыгадаўся панір – сыр, выраблены па ведычным рэцэпце. Прадукт шаноўны – і сам па сабе, і ў салату якую, і ў супы, і тушыць з гароднінай, і ў пірагі, а ўжо вымачаны ў ружовым варэнні... смакацішча! Спрабавала ў адным індыйскім ашраме!

З суседам я старалася не кантактаваць, бо да любога нармальнага слова ў яго неяк натуральна клеіліся два-тры з ненарматыўнай лексікі. Пасля адной гаворкі з ім, выявілася, што яны здольныя клеіцца і да думак у маёй галаве. Нават ноччу. Магло пацярпець прыгожае пісьменства. Як мінімум, маё. Таму зносіны з суседам падтрымліваў муж.

Аднойчы яны размінуліся з маім чалавекам і сусед завітаў проста на маю кухню. Вядома, я пачаставала яго панірам. Звычайныя людзі часам мацокаюцца ад узрушэння. Сусед на гэты раз маўчаў і хутка выправіўся дахаты, дзе пачаў штодня дапякаць сваю грамадзянскую жонку, маўляў, з двух літраў можа быць і смятана, і сыр, і шампунь грыбны, а ў яе два ядры – і анічога. І жонка не вытрымала: “Ах так! Ну дык я і паеду адсюль!” Сусед сказаў: “Едзь!” – і выкінуў ейную падушку ў акно. Падушка напаролася на нешта. Даляры, якія жонка хавала ў ёй, тут жа выкарысталі нечаканую магчымасць падвучыцца лётаць.

Ноч жанчына шукала тых летуноў, але яе гнеў быў мацнейшым за даляры. Не чакаючы святання, сядзібу пакінула чырвонае аўто, у якім, дзякуючы забытаму святлу ў салоне, можна было ўбачыць не меней чырвоны, утрапёны жаночы твар. Праз колькі дзён падворак суседа пакінула і прададзеная ім карова...

Вось вам і панір.

ТРЫМАЦЬ ТРЫ КУТЫ

На зборы хмелю, куды па савецкім часе былі накіраваныя мы, супрацоўнікі аднаго з навукова-даследчых інстытутаў, я пазнаёмілася з сям’ёй сыравара. Сыры свае ён варыў яшчэ на тую пару, калі гэтая частка Беларусі была за Польшчай. Сыры ягоныя экспартаваліся ажно ў Францыю.

У чорным пінжаку паверх шэрай кашулі, высокіх, адпаліраваных да бляску хромавых ботах, у якія былі ахайна запраўленыя шэрыя штаны, абапіраючыся плячом на дзвярны вушак, мужчына трымаў руку ў кішэні, выставіўшы адну нагу перад другой. Высокі, падцягнуты, з правільнымі строгімі рысамі твару, на якім акрамя вялікіх блакітных вачэй вылучаўся чуйны з ледзь прыкметнай гарбінкай нос, ён выглядаў імпазантна, нібыта сшышоў з польскай паштоўкі пачатку мінулага веку.

Ягоная жонка знешне была поўнай процілегласцю свайму чалавеку. Гэта была жанчына маленькага росту, амаль што круглая, з добрым, хлапечым, расплывістым тварам і разумнымі, забіяцкімі, нейкімі рудаватымі вачамі, якія бесперастанку смяяліся.

За размовай мужчына расказаў мне, што яна не хацела ісці за яго – як жа! У яе зямля свая. А зямлі той было ў яе – толькі што ейнай спадніцай і накрыць. Ён за свае сыры такія грошы зарабляў, што мог бы такой зямлі накупляць сабе ого-го-го! Вядома, калі б хацеў селянінніцаць. Карацей, ледзьве ўгаварыў яе.

Праз некалькі гадоў пасля нашай першай сустрэчы яны святкавалі залатое вяселле. Я прыехала з тэлевізійнай брыгадай рабіць тэленарыс пра іх каханне, вернасць, дом, вялікую дружную сям'ю. Тады і пачула ад сыравара: “У дома чатыры куты, адзін з іх трымае мужчына, а тры – жанчына, тады дом стаіць моцна”. На пытанне пра вернасць сваёй жонцы мужчына так сказаў: “Вернасць ёй захоўваў усё жыццё, – паглядзеў на лагодную жанчыну і дадаў, – не таму, што яна такая распрывукарасная, а каб перад сабой быць чыстым”.

У ягонай маленькай жонкі, калі яна слухала гэта, па-ранейшаму смяліся вочы, яна ганарліва перабірала круглымі плячыма пад квяцістай хустай.

Было чым ганарыцца. Трымаць тры куты – не жартачкі.

КАПЕЦ

У аднаго нашага вядомага чыноўніка падчас візіту ў Францыю запыталіся пра беларускія рэкі. Чалавек згадаў Нёман, Дзвіну, Дняпро, Бярэзину... На апошнім слове ў французаву надарыўся ступар.

Чыноўнік не мог нічога зразумець, пакуль перакладчык не давёў яму, што французы не ведаюць ракі Бярэзіны. Слова “бярэзіна” для іх па-простаму азначае “зусім блага, капец”.

ПРЫРОДА НЕПЕРАМОЖНАЯ!

Праз тэрміновую працу тыдзень не магла наведаць свой сад. На другім тыдні думаю сабе – што не пасохла, дык звялося. Спусцілася з ганку, падняла вочы... А ў садзе – што цвіце, што расце, што спеліца, што гадуецца... Прырода – непераможная!

Міжволі прыгалада як аднойчы перад Вялікаднем ледзь не кульнула я ў маім садзе на камені. Трымалася, пакуль не выгляздзела, куды лаўчэй прызямліца, каб не галавой. Паднялася, а пятка не паднімаецца.

Павёз мяне муж у бальніцу. Там аўтарытэтная паведамлі, што я парвала сабе сухажылле.

– Спартсменка? – пытаюцца.

– З большага, – кажу.

– Ну вось... нармальныя людзі сабе сухажылле не рвуць.

– Як гэта?

– А так. Спартсмен трымаецца з усяе моцы, каб не грывнуцца, сухажылле і не вытрымлівае такога характару.

– А нармальныя?

– Нармальныя адразу падаюць.

– Дык што? Трэба было на камень падаць?

– Нармальныя так і падаюць... – смяецца траўматолаг. – Трэба сшываць сухажылле. Калі зараз, дык давядзецца ўсю нагу знізу даверху раскроіць. Калі пачакаеце да панядзелка, выйдзе на працу хірург, які праз дзіркі падцягне і сшые без разрэзу.

Вядома, што я вырашыла чакаць. У Вялікодны вечар я заўважыла, што нага пачала падхопліваць пятку. Не зусім яшчэ, але...

– Прырода – непераможная! Паперадзе дактароў рупіцца, – зазначыў хірург. – Але лепш усё-ткі сшыць. Бо пятка можа так і застацца – падлываць...

Нармальна так сшыў. Цяпер амаль што і не знайсці... сярод іншых шнараў.

...Так і я... вырашыла ўсё ж такі дагледзець сад...

Забылася сказаць. Зрэзала я садовы чабор, каб зімой гарбаты папіць з ім. Думала, што позна ўжо, мабыць, што пах свой страціў. Нюхнула. Не, людзі! Прырода непераможная: пахне чабор!

ВЯСЁЛЫЯ АКУЛЯРЫ

Заходжу ў краму – народу не ўбіцца. Крама невялічкая. Касы дзве. Зразумела, што працуе адна.

Па-нармальнаму, яшчэ на парозе тае крамы варта было тармазнуць. Але ж мае лясныя каты – Ёжка і ейны сын Людвік – хлеба не ядуць. Не расце, не плавае, не лётае – хіба ж гэта спажывае? Ды і ёрк Сёма яшчэ той сабака! Што ні дасі – чакае, пакуль мы паядзім, каты паядуць, калі ніхто не пападаў дагары нагамі-лапамі, тады і ён спажывае. З асцярогай. Усё-ткі азіраючыся на катоў і на мяне з мужам. Карацей, ніхто з маёй хатняй жыўнасці не ацаніў бы маіх тармазоў у краме.

Прабілася неяк да сухога корму. Кацінага. Нічога, каты пераб'юцца. Яны падазраюць мяне ў большых сімпатыях да Сёмы, таму выбіраюць ягоную міску з сабачым кормам. Сёма, зразумела, больш давярае таму, што я насыпаю ў каціныя місачкі. Азірнулася на чаргу, а яна ўжо, як удаў, кольцамі звярнулася, не выпрастацца ёй у краме. Касірка сядзець не можа. Стаіць напад'сагнутая, нешта там штукарць з касай.

Думаю. Інтэлігентнай жанчыне прасіцца без чаргі няёмка. Усе стомленыя пасля працоўнага дня. Ды і куды спяшацца? Што тычыцца сабакі, дык Сёма заўсёды будзе рады, хоць пад раніцу прыйду. А вось каты... каты паважаць перастануць. Яны недзе там з астралу сочаць за мной. Я не паспела дадумаць, бо здаравенны мужчына ў чарзе вырашыў развярнуцца. Мае акуллары імгненна зачэпіліся за нешта і зляцелі. Зразумела, што некуды пад ногі. Не разабраць чые. Усіхныя! Крычу: “Людзі, ні з месца! Акуллары пад нагамі!” Знайшлі. Каля саменькай касы. Там і паклалі. Цётка з поўным возікам прадуктаў падштурхнула мяне ў напрамку касы: “Ідзі ўжо, як выпаў шанец такі!”

Касірка стомленымі зрэнкамі падазрона скасюрылася на мяне і выхапіла з маіх рук пакунак з кормам. Хутка шчаслівая, што так спрытна ўсё атрымалася, я з чэкам і пакункам апынулася каля машыны. І тут... Акуллары! Ёжкін кот! Гэта ж трэба!

Праз хвіліну я зноў стаяла каля касы. Акуллары не было. “Акуллары! – выдыхнула я. – Сінія такія! З вялікімі шкельцамі! Казалі, што вам перадалі...” Здзіўленню касірка не было мяжы. Напэўна, ад стомы ці гэтага недарэчнага здзіўлення, у яе перахапіла дыхаўку, яна яшчэ апошнім намаганнем паказала на мяне пальцам і ўпала грудзьмі на лаву, б'ючы адной нагой у сценку за ейнай спінай. Я не ведала, як дапамагаць чалавеку ў такіх абставінах і азірнулася на перапоўненую гандлёвую залу...

Хто ўсміхаўся, хто хаваў усмешку, хто наадварот з цікавасцю глядзеў у мой бок. Так. Усё было зразумела. Праваруч ад мяне, стараючыся стрымаць нейкі ўдушлівы прыступ, стаяў малады чалавек, нема хапаючы сябе за нос. Я такое бачыла ўпершыню! Глядзець на гэта было страшнавата і чамусьці смешна. Майму здзіўленню, як і касірчынаму, не было мяжы. Мне таксама хацелася ўпасці грудзьмі на прылавак і біць нагой у сценку. Але я дама выхаваная, ды і прыступ у маладога чалавека памякчэў, ён нават змог, няхай і з цяжкасцю, прамовіць адно слова, сакраментальнае: “Акуллары...” Касірка, якая таксама апрытомнела за гэты час, няўцямна пазіраючы на мяне, дадала: “На вашым носе,” – і пальцам тыкнула ў сваю пераносіцу. Я машынальна паўтарыла гэты рух на сабе і... намацала акуллары, якія ўтульна месціліся на маім носе.

Збянтэжаная, я асцярожна агледзелася і тут жа рассмяялася, сустракаючыся позіркамі з людзьмі.

Мяне праводзілі хіба што не апладысмантамі. Але столькі вясёлых позіркаў, далікатных смяшкоў, спагады, разумення і нечага падобнага да ўдзячнасці я не атрымлівала яшчэ ў гандлёвых залах. Ды хіба гэта я?

І ТОЛЬКІ ХРЫСТОС МАЎЧАЎ...

Напэўна, хмары, што паўзлі ў цясніне Бой-Тор, падраліся аб нашыя галовы, і тады на горы Цянь-Шаню абрынуўся несканчоны ледзяны дождж.

У гарах, што надвор'е, што цалкам пара года, змяняецца імкліва. Уся апрадка на нас, як і тая, што ляжала ў палатках знятая, была наскрозь мокрая.

Мы нешта ўмудраліся гагаваць на спіртоўцы, але разумелі, што доўга не пратрымаемся. Спускацца з гор у такое надвор'е, калі зямля разам з каменнем едзе не толькі з-пад ног, але і разам з нагамі... ніхто не будзе, пакуль не скончыцца дождж, харчы або розум.

Харчы гатовыя былі здацца першымі.

Розум быў таксама не супраць. Але пасля дажджу.

Насуперак усім нашым прагнозам першай здалася мая застуджаная нырка.

Следам за ёй нечакана ўзняўся наш камандны экстрасэнс, які да гэтага стараўся не вылучацца сярод сяброў, хоць і навучаўся на экстрасэнса недзе ў Амерыцы. Ён прывязаў да маёй спіны залаты карань, здабыты на бліжэйшым паўднёвым схіле, і запрасіў чальцоў нашай экспедыцыі стаць вакол мяне і ўзяцца за рукі. Усім належала пажадаць здароўя маёй нырцы.

Не ведаю, што тады падзейнічала, сяброўскае кола ці карань, але з ночы, калі я з крыкам ад няцярплага болю выбегла з палаткі пад дождж, сябры ўпершыню ўбачылі маю ўсмішку, няхай і не дужа смелую. Эколагаў адразу супакою. Залаты карань не толькі не пацярпеў ад маёй спіны, але, мабыць, яшчэ і набраўся моцы, бо, закінуты на буфет маёй гарадской кватэры раптоўна пусціў парасткі. Я пасадзіла цянь-шаньскага горца на балконе, дзе ў належны час ён пачэсна закончыў свой неверагодны век жыцця.

А тады, у гарах, наш экстрасэнс, натхнёны поспехам караня, між іншым зазначыў, што калі кола людское, няхай нават у тры чалавекі, возьмецца за рукі і пажадае, каб хмары над галавой рызышліся, дык здзейсніцца і тое.

Зразумела, што я імгненна далучылася да кола. Мы заплюшчылі вочы і загадалі хмарам у імя...

Калі над нашымі галовамі разарвалася хмарная аблога і нават выбліснуў нейкі нясмелы, нахштальт маёй усмішкі, прамень, радасці не было, зрабілася не тое, каб страшна, але ж ніякавата ад таго, што мы натварылі ў прыродзе.

Некалькі мужчынаў апамяталіся першымі і, не дужа давяраючы спакою маёй агаломшанай падзеямі нырцы, хуценька сабраліся спусціцца да бліжэйшай юрты, каб дамовіцца там наконт каня для мяне – адзінага сродку перамяшчэння ў аслізлых гарах. Праз некалькі гадзін, пакуль мы пакавалі рэчы, складвалі палаткі, яны, радасныя, прывялі на стаянку ладнага каня ад сям'і кіргізаў, якія на пад'ёме ў горы частавалі нас кумысам.

Пазіраючы на стомленых мокрых сяброў, я рашуча адмовілася ад каня на карысьць рукзакоў, палатак і іншай паклажы. Нырка прамаўчала.

Пад канец нашага спуску дождж наўраўне апамятаўся і не толькі здагнаў нас, але прыхапіў з сабой шалёны вецер са снегам.

На бездаражы ногі ў цяжкіх, поўных вады чаравіках саслізгвалі з камення па калена ў грязь. Заўзятыя сталічныя жыхары некалькіх краін, не зважаючы на

падобныя акалічнасці, куляй ляцелі ўніз. З рознымі прыгодамі мокрыя, змерзлыя, змарнелыя мы на змярканні дабраліся да берага Ісык-Куля.

На той час з намі застаўся толькі памянёны вецер, які не даваў ставіць палаткі, вырываючы іх з нашых рук, наровячы зваліць з ног. Не маючы моцы падняць нас у паветра, ён падымаў пясок, заляпляючы ім нашыя вочы. За доктара ў камандзе была я, але ў мяне не было пігулак ні ад шалёнага ветру, ні ад магутнай стомы. Чапляючыся за кручаныя, што вярхоўка, ствалы берагавых дрэваў, мужчыны сабраліся ў гурт, каб перамоўіцца. Вынікам таму быў іхні загад дзяўчатам падрыхтаваць патрэбнае для начоўкі, пакуль яны вернуцца.

Хутка сцімнела. За полагам палатак выў, свістаў, гудзеў вецер, часам прабіраючыся ў палаткі, каб патушыць запаленыя для абагрэву свечкі. Ішлі гадзіны.

Не перадаць стану трывогі дзяўчат, пакінутых на пустэльным беразе, як і той шчырай хвалы Госпаду, калі мы пачулі знаёмыя галасы.

Мы не разумелі нічога, калі мужчыны адкаркавалі нейкія цёмныя бутэлькі і прымусілі нас глытаць незразумелае салодкае пойла са смакам не тое засохлай, не тое крыху сапсаванай садавіны. Пойла нагадвала жахлівае віно. Трэба сказаць, што гэтага не магло быць, бо першым законам экспедыцыі быў сухі закон. У Кіргізіі таксама быў на тую пару абвешчаны сухі закон. І ўсё-ткі гэта было віно.

Выявілася, што мужчыны хадзілі за некалькі кіламетраў па спіртное, бо зразумелі, што празмерная стома, мокрая адзенне і холад могуць блага скончыцца для ўсіх нас, асабліва для дзяўчат. Яны паставілі насельніцтва на ногі, але не тое што цывілізаванага напоя з градусам, але і звычайнай самагонкі ў пасёлку не было. Калі б нашыя мужчыны паверылі ў гэта, дык у любым выпадку гэта былі б не нашыя мужчыны...

Не буду выдаваць таямніцу краіны, жыхары якой некалькі разоў ратавалі нас. Мы так і заснулі, трымаючы рыльцы бутэлек у роце. Мне снілася, што я малая, пад цёплым бокам маёй матулі...

Ранкам вецер крыху суняўся і нам нават уяўляць не хацелася пра тое, што было б, калі б мы засталіся наверху.

Экстрасэнс, несумненна, меў поўнае права аднесці наш шчаслівы спуск на свой рахунак, бо гэта з ягонай падачы мы на пэўны час спынілі дождж.

Праўда, мая нырка некалькі разоў парывалася сказаць, што калі б не яна...

Адзін з сяброў прызнаўся, што адолеў той шлях, дзякуючы мне, бо ведаў, што, калі я іду з такой ныркай, дык ён проста павінен ісці.

Каму не прыемна ўсведамляць свой добры ўплыў?

Неўзабаве ўсе мы, перакрываючы пошум хваляў Ісык-Куля, радасна гаманілі, шчавілі, што выйшлі, няхай і не сухімі, з вады, але ўсё ж такі ўшчэнт жывымі.

...І толькі Хрыстос маўчаў. Ён сказаў усё значна раней...

...Дзе двое ці трое сабраліся ў імя Маё, там Я ёсць сярод іх...

Генрых Далідовіч

...бруіяжыцца...

Вылучаны і адлучаны...

Штрыхі да грамадзянскай біяграфіі творцы і дзяржаўнага дзеяча ў эпоху савецкай улады і пачатковага постсавецызму

Турботна было “КГБ” з тэлекінасправай. У яго веданні знаходзіўся “Тэлефільм” як галоўная рэдакцыя (з 1964-га). Быў і “Тэлефільм” як вытворча-творчае аб’яднанне тэлефільмаў кінастудыі “Беларусьфільм” (яна да пераезду ў 1960-м у Мінск тулілася пры розных кінастудыях СССР; “Тэлефільм” пры ёй задзейнічаў з 1968-га). Клопаты сыходзілі яшчэ і ад таго, што ў нас не было ВНУ для падрыхтоўкі кінасцэнарыстаў, рэжысёраў, апэратараў, мастакоў і артыстаў. Кадры пастаўляў Усесаюзны інстытут кінаматаграфіі, дзе, зразумела, навучаліся будучыя прафесіяналы з усяго СССР. Многія рускамоўныя з нацыянальных рэспублік, як яшчэ зазначаў Ленін, мякка кажучы, не хіліліся прымаць карэнную мову і культуру, то, адпаведна, і да нашага, таксама славянскага, не рабілі выключэнне. Больш – паціскалі плячыма: хлопцы, што за ўпартасць? Вам жа так лёгка перайсці ў рускамоўны свет! Тыя, хто не патрапіў на прэстыжную кінастудыю Масквы і Ленінграда, а размеркаваў-

*Заканчэнне.
Пачатак
у №2 (123).*

ся сюды, прыбылі не многа і не мала, а з амбітным “своім выдзеннем”, з марай здабыць лаўры калі не Феліні, то выбітных маскоўска-ленінградскіх кінадзеячаў. У розны час прыезджыя ўзялі ў свае рукі зацверджаны ў 1962-м на першым з’ездзе Саюз кінамаграфістаў, дзе за рэдкім выключэннем (Тураў, 1976 – 1981) мелі старшыніўства і вызначалі кіношную палітыку.

Беларусьфільмаўскі “Тэлефільм” працаваў па заказе (значыць, са згоды) Цэнтральнага тэлебачання. Адпаведна, каб таму спадабацца, пісаліся сцэнарыі па вядомых там творах (“Корцік”, “Прыгоды Бураціна”, “Пра чырвоную Шапачку”, тургенеўскія “Бацькі і дзеці”, пра непарушнасць савецкіх межаў шматсерыйны “Дзяржаўная граніца”) з удзелам маскоўскіх вядомых акцёраў. І ў чаканых фільмах на беларускім матэрыяле (“Руіны страляюць...” і інш.) артыстам нашых тэатраў дасталіся толькі эпизадныя ролі. У карціне “Нас выбраў час”, як хваліўся адзін са сцэнарыстаў (дарэчы, зямляк), былі запрошаныя артысты ажно з... 20 тэатраў СССР! З такім падыходам экранізаваліся і нашыя нацыянальныя шэдэўры: “Паўлінка” Я. Купалы, “Палеская хроніка” І. Мележа, “Тартак” І. Пташнікава, “Чужая бацькаўшчына” В. Адамчыка. Слоў няма, гэтыя, як раней і іншыя кінапрацы (па творах В. Быкава, І. Шамякіна, А. Кудраўца, В. Казько) цікавыя, але сродкамі кіно не былі духоўлена іхнія мастацкія вартасці, рознахарактарныя вобразы розных герояў (сялян, кулакоў, партызан і паліцаў, настаўнікаў). Скажам, глядзіш: прсты чалавек, нібыта наш селянін (найчасцей няголены і нехайны), загаворыць – не, нейкі волжскі ці нават сібірскі акцэнт. Акцёры, асабліва ўраджэнцы розных сельскіх куткоў СССР, не маглі не перадаваць свой сялянскі светапогляд, свае моўныя інтанацыі, лічачы, што гэта падыходзіць і нашаму селяніну. А гэта як і ў яркіх спевакоў: толькі падаў голас – адразу ўчуеш: сапраўднае, салаўінае ці не. Да ўсяго прыгнятала, што празмерна сцэн знята ў цемнаце, з паказам запусцення дамоў і гаспадарак, дзікаватых і недагледжаных сялян (ёсць розніца: беднасць і нядбайнасць), са звычаямі ды забабонамі сярэднявечча, з завуўнымі музыкай і песнямі.

У 2021 годзе на мінскім канале “Культура” адзін з кіназнаўцаў А., які вядзе шэраг перадач пра дзеячаў кіно і з пахваю кожны раз расказвае пра сябе (нават пра тое, як з кіпай выдзеленых грошай завітваў у Маскву, падпойваў у рэстаранах не толькі вядомых, але, галоўнае, паспяховых, з высокімі сувязямі артыстаў, каб яны “соизволили за хорошие деньги” прыехаць у Мінск на здымкі). Яшчэ стары грэшнік паблажліва апраўдвае тагачасныя рэжысёрскія выбрыкі і многія шэрыя экранізацыі беларускіх твораў: маўляў, “местная власть принуждала” іх экранізаваць нашу... “анучную літаратуру”. Вось таму яны і “не усердствовалі”. На табе! Выходзіць, вась найперш за што прысудзілі Мележу і Быкаву Ленінскую прэмію, памылкова палічыўшы іхнія глыбока сялянскія ці, лепш сказаць, народныя творы лепшымі ў СССР на пэўным этапе. Няўжо гэтак жа падманваўся і Нобелеўскі камітэт, калі адзначаў сваёй прэміяй “анучнае” ў рамана “Сяляне” польскага пісьменніка Рэйманта, у вяскова-казацкай эпопеі Шолахава “Ціхі Дон”? Там таксама не ўсе героі хадзілі ў бальных касцюмах, наэдакалоненыя і вялі вялікасвецкія размовы. Але хто цяпеў, а хто змагаўся за боскае права, як геніяльна вызначыў для беларусаў яго мысляр Янка Купала – найперш жыць і людзьмі звацца!

Цяжка ўявіць, калі б былі пазбаўленыя сваіх яркіх выканаўцаў роляў грузінскія фільмы “Бацька салдата”, “Дата Туташкія”, “Дарога да храма”. Або карціна В. Жалакявічуса “Ніхто не хацеў паміраць”, то ці дасягнулі б яны такой глыбіні і вышыні без беражлівага адлюстравання народнай самабытнасці, без паказу не заідэалагізаваных, а жыццёвых драматычных лёсаў людзей, калі кожны чалавек па-свойму асоба, пакутуе ад несправядлівасці і насілля, хоча выжыць і захаваць дзедаўскае, сваё і падбаць пра вольных, шчаслівых дзяцей і унукаў? Я, як і іншыя, глядзеў пералічаныя фільмы ў перакладзе на рускую мову, але быў перакананы:

гэта – грузіны, літоўцы. Са сваімі турботамі, што маюць агульначалавечае значэнне. То тут да месца будзе напамінь з “Універсальнага энцыклопедычнага слоўра” (М., 2003), названья там, здаецца, такія звычайныя складнікі незвычайнай сусветнай папулярнасці рэжысёра Феліні: яна, зазначана, на аснове роздому пра гістарычны лёс Італіі, яе нацыянальны менталітэт, за стварэнне ўласнага кінема-таграфічнага стылю...

Значна больш “КГБ” змог паўплываць на “Тэлефільм” непасрэдна пры тэлебачанні. Але не ў прыклад усесаюзнаму “Тэлефільму” (11 серый на год; 1985) на рэспубліканскі не шчадрыліся: на год толькі... 9 гадзін! Менш гадзіны на месяц! На мастацкія і дакументальныя (зразумела, кароткія) фільмы, на тэлеспектаклі ды, калі не памыляюся, і на тэлеканцэрты. Улічваючы, што проза і драматургія нашых старэйшых пісьменнікаў між здымкамі твораў аўтараў з іншых краёў час ад часу таксама экранізавалася, Бураўкін распарадзіўся, каб рэспубліканскі “Тэлефільм” свае кароткаметражкі здымаў па творах літаратараў сярэдняга і малодшага пакаленняў, што абуджала цікавасць глядачоў да новых майстроў мастацкага слова.

Нельга не далучыцца да іншых і не ўздыхнуць у сувязі з умоўным ладам у гісторыі: “калі б...”. На жаль, Бураўкін звездаў апякунства Машэрава ў зацвярдзелы час брэжнеўскага ладу зусім мала. Дык вось, калі б яны абодва былі побач у пачатую “рэвалюцыю зверху”, у перабудову, то, бясспрэчна, змены і перамены ў нас пайшлі б іначай, як і іншым чынам склаўся б наш нацыянальна-дзяржаўны лёс: наяўныя, але прыхаваныя ў тых умовах машэраўскія якасці цяпер маглі б развіцца шырэй і паўней. Адпаведна, і наяўныя чалавечыя, дзяржаўныя задаткі Бураўкіна маглі б быць падтрыманыя і скарыстаныя на больш высокім службовым узроўні, а яго асоба магла б сцвердзіцца яшчэ большай значнасцю. Кіраўніком новага тыпу.

Такое бачанне тагачаснай сітуацыі пацвярджае і былы сакратар Мінскага гаркама, а пазней міністр замежных спраў (значыць, у адзін час і начальнік Бураўкіна-дыпламата) П. Краўчанка ў кнізе “Беларусь на ростанях” (Мн., 2007), дзе прызнанне ў тым, што кіраўнікі ЦК КПБ не разгледзелі або не жадалі разгледзець, падтрымаць тое здаровае, што ў нас у час перабудовы пачало развівацца ў нацыянальным працэсе і чаго яны збаяліся як агню. “Можна было, – піша аўтар, – напрыклад, вылучыць сакратаром ЦК па ідэалогіі паэта і журналіста Генадзя Бураўкіна, а першаму сакратару ЦК Яфрэму Сакалову даручыць займацца сельскай гаспадаркай, у якой той сапраўды разбіраўся, а не партыйнай стратэгіяй, ад якой ён быў такі далёкі...”. У той сістэме і адна здольная, наватарская асоба, калі быў давер Першага і паслухмянага яму найбліжэйшага акружэння, калі дзейнічала партыйная дысцыпліна, магла павярнуць і намаганні іншых на абноўлены шлях. Бураўкін змог абнавіць дзейнасць дзяржтэлерадыё, яму было па сіле і скарэктаваць ідэалагічны накірунак. Зразумела, не без яшчэ большых высілкаў нават у асяроддзі падначаленых ідэолагаў розных рангаў: сярод іх было нямала як рэтраградаў, прыстасаванцаў-папугаяў, так і “асочнікаў”, якія маглі самі або па іхнім падбукторванні іншыя “засігналіць” у ЦК КПСС. А там дзяды не любілі разумных і яршыстых.

Бураўкіну магла быць дзейная падпора з ліку маладзейшых і, галоўнае, з ахвотай, уменнем мысліць і дзейнічаць не па старых догмах і схемах, а значыць, не быць далёка адарванымі ад новых рэальнасцей і пры абноўленай партыйнай лініі дзейнічаць у яе тактыцы і стратэгіі. Гэты рэзерв не быў скарыстаны. Як паўтаралася многімі і пра многае, азначэнне “калі б” у жыцці, гісторыі застаецца толькі няспраўджаным меркаваннем. Бураўкін меў толькі невялікі адрэзак часу таксама плённа падзейнічаць пры нядоўгім першыстве разумнага, гаспадарлівага, але абачлівага Кісялёва, які доўжыў тое, да чаго і ён пры Машэрава, амаль 20

гадоў узначальваючы Саўмін і маючы досвед стаўлення да рэспублікі цэнтра, прыкладаў розум і руку.

Кароткі час у спробе Андропова надаць новы імпульс сістэме насільнымі спосабамі і ў аслабелай дрымоце Чарненкі толькі падоўжыў стагнацыю яе. Адпаведна, крамлёўскія верхаводы пасля адыходу па-сапраўднаму яркіх і самых аўтарытэтных у рэспубліцы Машэрава і Кісялёва падбіралі кіраўнікамі ў нас на свой погляд надзейных, а значыць найперш паслухмяных. Спачатку ў машэраўска-кісялёўскае крэсла сеў тэхнакрат Сл., які раней вызначыўся як здольны кіраўнік трактарнага завода і які мог суўладаць з патрабаваннямі да міністра машынабудавання, але лёс якога павярнуўся іншым чынам: пасля нечаканага пераводу на пасаду першага сакратара Мінскага гаркома партыі быў пакліканы ў Маскву ў Дзяржплан, дзе, як казалі, абкатваўся ў патрэбным цэнтру духу на месца старшыні Дзяржплана ў нас. Ды абставіны ўзвысілі яго на ролю рэспубліканскага Першага. А такое лідарства патрабавала не толькі высокай прафесійнасці ў пэўнай галіне, але і іншых якасцей, без якіх не бывае яркай асобы, значнага палітыка.

Беларусь лічылася адной з перадавых рэспублік СССР, але і ў ёй, пры грувасткай сістэме, было заўважна, назбіралася нямаля завалаў, што, як тады было прынята, асабліва не афішаваліся. У прамысловасці – шмат старых тэхналогій, абсталявання ды завялікая доля ручной працы, незацікаўленасць рабочых у колькасці і якасці сваёй прадукцыі (ведаю з вопыту работы брата-слесара найвышэйшага разраду: зробіш больш і лепш – павысяць план і болей усё роўна не атрымаеш ды яшчэ выклічаш незадавальненне калег па заводскім цэху). Круты паварот у рэспубліцы да хімізацыі і яе гігантаў, як і ад нездароўчых адыходаў буйных жывёлагадоўчых комплексаў, пабольшыў забруджанне прыроды, а значыць і пагаршэнне людскога здароўя ўжо не толькі ў насычана прамысловым Мінску, але і ў дагэтуль менш прамыслова развітых пацярпелых ад прагрэсу Наваполацку, Магілёве, Гомелі, Гродна, Салігорску. Сельская гаспадарка з-за звыклага даўняга і слабога ўкаранення навуковых ведаў, з-за невялікага напаўнення найноўшай тэхнікай развівалася марудна, не ўсё як след збіралася, захоўвалася ці перапрацоўвалася. Ураджайнасць павышалася за кошт пабольшвання ўжытку мінеральных угнаенняў, а таксама шкодных пестыцыдаў. Давалі пра сябе ведаць выдаткі паспешнай і не ўсюды неабходнай меліярацыі, а таксама АПК (аграрна-прамысловага комплексу). Па ўсесаюзных планах ён нешта вытвараў больш, чым тут патрабавалася, а штосьці вельмі патрэбнае не развівалася, завозілася, што неўзабаве пры абрыве сувязей у нядаўнім СССР прынесла вялікія турботы. Да гэтага, яшчэ і іншага дадалася загвоздка, як тады гаварылі, неперспектыўных вёсак (малалікасць і старэнне людю, закрыццё фермаў, школ, клубаў, крам, перабой з транспартам). Машэраўскі план ссялення скрыўджаных лёсам паселішчаў у буйныя аграгарадкі з вялікімі шанцамі і выгодамі забуксаваў (а год за годам лік непрыкаяных розных Яновак і Янковічаў толькі павялічваўся). Ды ўвогуле ўзровень жыцця нашага вясковага людю значна адставаў ад гарадскога і ў СССР быў не самы высокі, а пра параўнанне з развітымі капіталістычнымі краінамі не было і гаворкі. Ды ўжо толькі ў постсавецкі час, у прыватнасці, у 1995-ым у “Нарысе гісторыі Беларусі” пра тыя, апошнія савецкія дзесяцігоддзі стануць публічныя вось такія яскравыя загаловкі раздзелаў: “Палітычная адліга і адыход ад яе”, “Зрухі і распаўсюджанне застоўных з’яў у гаспадарцы”, “Сацыяльнае становішча народа: планы і рэчаіснасць”, “Здабыткі і негатыўныя з’явы ў развіцці адукацыі, навукі і культуры”. Праўда, свядома падхвалены, а на самай справе прыніжаны беларускі менталітэт (фактычна пакорліваць лёсу, спосаб выжыць у любых умовах) змушаў цяпець: “Дармо. Абы не было вайны”.

Карацей, немалыя турботы чакалі новага Першага. Як па матэрыяльным, так і

па духоўным развіцці ўсёй рэспублікі. Было ўдасцаль таго, куды, дзе і дзеля чаго прыкласці свае веды, здольнасці. Наколькі помніцца, ён асабліва не афішаваў сваіх поглядаў і планаў, толькі падкрэсліваў вострую патрэбу тэхнакратызацыі. Адчувалася: функцыянеры яго заасцерагаліся. Даходзіла: ён моцны у тэхнічнай справе, але абмежаваны як палітык, не разборлівы ў духоўна-культурнай сферы, якую лічыў “остаточной”, г. зн. другараднай. Высокія дырэктарская пасада трактарнага завода, першага сакратара Мінскага гаркома (магчымая стартвая пляцоўка ў верхнія эшалоны улады), Дзяржпрэмія СССР, званне Героя сацпрацы, казалі, ускружылі яму галаву і з падначаленымі ён паводзіўся не проста жорстка, а фанабэрліва, вельмі помсна. Яшчэ гаварылі, пасля машэраўскае кіраўніцтва рэспублікі менавіта з-за гэтых ягоных якасцей не жадала бачыць яго на пасадзе старшыні Дзяржплана. То цяпер, калі ён па волі абставін тут Першы, калі пры большай уладзе павялічваюцца і адмоўныя рысы ды яшчэ пры патуранні цэнтра... Ад аднаго вядомага пісьменніка, які ведаў многія вышэйшыя сакрэты, я пачуў: той будзе “ператрасаць замацярэлыя машэраўскія кадры”. П. Краўчанка пацвярджае тое: ператрус пачаўся з тых, хто нядаўна падаў голас супраць яго. Старшыню Прэзідыума Вярхоўнага Савета адправілі на пенсію, па Канстытуцыі важную, у рэчаіснасці неўплывовую пасаду заняў знаёмы Першаму па былой партыйнай рабоце, а ў той час першы сакратар Мінскага гаркома, кандыдат тэхнічных навук Т., старшыню Саўміна (казалі, аднаго з машэраўскіх любімцаў) з узгадненнем з МЗС СССР перавялі паслом СССР у Польшу, другі сакратар ЦК КПБ, які, паводле П. Краўчанкі, мог стаць перспектыўным для рэспублікі Першым, апынуўся савецкім паслом ажно ў Паўночнай Карэі... Такім застрашвальным метадам даволі хутка былі ацішаныя ўсякае незадавальненне і закулісныя непрыязныя размовы і дасягнута поўнае адзінаўладства. Як некалі дасягалі такога многія рускія князі: праходзілі вывучку ў мангольскай стаўцы, здавалі іспыты на вернасць вышэйшаму хану, вярталіся і, спраўна плацячы яму ясак, верхаводзілі, не церпячы ніякага суперніцтва. Гэты князёк дзейнічаў як ханскі намеснік на даручаных землях і таму намагаўся найперш услугаваць свайму апекуну. Пры высокім аўтарытэце Машэраў мог штосьці адстояць для рэспублікі, гэты – не. На жаль, у той час Бураўкіну на тэлерадыё прыйшлося прысуцішыць свой разбег, успомніць машэраўскае: “Действуй. Но осмотрительно”. Таму і паболела яе, асцярожнасці. У перадачах пра сучасную эканоміку адчувалася пэўная дазіраванасць, каб не дапусціць непажаданай уладатрымаўцу негатыўнасці, у духоўна-культурных праграмах паболела забаўляльнасці. Вышэйшая ўстаноўка здаўна вядомая: “Жыць стала лепш і веселей”.

З узвышэннем тэхнакратаў усё ж былі не абыдзены ўвагай і мы, лірыкі. Нас, узгодненую з ЦК групу літаратараў розных пакаленняў і літаратурных пасадак, паклікалі ў ЦК на бюро (я патрапіў як намеснік сакратара партыйнай арганізацыі Саюза пісьменнікаў). Азначэнне “вопроса” бюро не магло не здзівіць: як партарганізацыя СП накіроўвае грамадзянскую і творчую дзейнасць арганізацыі. Што значыць такое накіроўванне ў творчай суполцы? Патрабаваць ад беспартыйных Быкава і Брыля або партыйнага, члена ЦК Шамякіна, скажам, пісаць больш і лепш пра рабочы клас, без якога нельга было абысціся, але які ўжо даўно быў уганараваны толькі на паперы і ў прамовах?

Уражанне ад таго пасяджэння самае кепскае. У новага кіраўніка, ужо не франтавіка ці партызана, здавалася, сфармаванага светапоглядам у духу XX з’езда КПСС, выявіўся павярхоўны, заскарузлы погляд на пісьменніцкую творчасць. Пачулася нуднае, чутае-перачутае патрабаванне: паколькі пісьменнікі пішуць па ўказцы сэрца, а яно належыць партыі, то неабходна больш шырока і ярка адлюстроўваць сучаснасць, накіравальную ролю партыі, працу перадавікоў прамысловай і сельскай гаспадаркі. Значыць, мы фактычна павінны былі выконваць ухвальныя журналісцкія функцыі, толькі больш яркімі фарбамі. Адпаведна,

зноў абыходзіць асвятленне нашай сфальсіфікаванай гісторыі, спрэчнасці, беды рэчаіснасці. Як вядома, упадабаны Сталіным афарыстычны лозунг для вызначэння метаду сацрэалізму ў літаратуры падказаў Шолахаў. Але хітры казак свой выдатны “Ціхі Дон” пісаў найперш ад сэрца, што належала народу, роднаму казацтву, што не ва ўсім было адзінае з партыяй Леніна-Сталіна, з яе рэвалюцыйным ператрусам і тэрорам. І з-за гэтага, увасобленага вялікім талентам, ён займеў сусветнае прызнанне.

Ад імя пісьменнікаў слова было дадзена старшыні СП Максіму Танку. Ён, як заўсёды, бадзёра адрапартаваў пра нашы “намаганні і вынікі”. Хтосьці з цэоўскіх прапанаваў: каб натхніць пісьменнікаў пісаць не толькі пра франтавыя і партызанскія падзеі апошняй вайны, але і пра стваральны сённяшні дзень, трэба вылучыць спецыяльныя прэміі за лепшы твор пра рабочы клас і сялянства. Запомніліся рэакцыя, генеральскі “досціп” на гэты конт камандуючага БВА, члена бюро: “Что – давать одному писателю трактор, а другому корову?”. Многім гэта спадабалася – выбухнуў адпаведнага ўзроўню рогат. Прапанова не прайшла. Нечакана ажно ўзвіўся яшчэ машэраўскі сакратар па ідэалогіі, былы ваенны авіятар, і ні з таго, ні з сяго затрос перад сабой часопісам “Маладосць”: “Национализм не пройдет!”. На гэта было глухое маўчанне. Але, як аказалася, і гэтая звышідэйная застрахоўка на нечыіх “касцях” не ўтрымала заслужанага франтавіка і спрытнае партыйнае хітравана. Яго, па ўзросце пенсіянера, таксама замянілі. Галоўным ідэолагам у нас пачаў лічыцца, калі не памыляюся, радыёфізік. Як хутка ўбачыцца, зусім недасведчаны як у ранейшай, так і цяперашняй творчасці пісьменнікаў, мастакоў, архітэктараў, дзеячаў кіно, тэатраў і музеяў ды заадно павярхоўны як партыйны функцыянер. Пазней я аднойчы на прагулянцы ў парку запытаў у машэраўскага ідэолага: што ён тады меў на ўвазе менавіта пра наша маладзёжнае выданне. “Не помню. Сколько приходилось и молчать, и говорить то, с чем не разделял мнения”. А тады Першы (чалавек важкі, хмурны, без вясёлай іскрыні ўваччу), звыклы да тэхнічных і эканамічных тэрмінаў, у заключэнне натужліва, нібы варочаючы каменне, бубніў вельмі трафарэтнае, нібы зачытваў сухую газетную перадавіцу пра ролі і задачы пісьменніцкага саюза, які павінен быць на нейкім “вастрыі” задач сучаснасці, таксама ўдзельнічаць у “бітве за ўраджай” – ідэйна-мастацкі. Было вырашана: яшчэ сабрацца групе супрацоўнікаў ЦК і кіраўніцтва СП, каб выпрацаваць вызначальную пастанову. Збіраліся, выпрацоўвалі (пра змяненне становішча беларускай мовы ў лепшы бок не патрапіла і слова) і неўзабаве, калі ўзвысіўся Гарбачоў, пра ўсё тое дружна забылі. Як у той казцы, пры апусканні гарачага жалеза ў ваду, выйшаў толькі пшык.

ЦК вёў сваё, мы чакалі перамен. Тэхнакратства таго Першага нічога не палепшыла ці не паспела на ўзроўні рэспублікі нават абазначыцца. Хоць не, ён усё ж вызначыўся. У звычайнай партыйнай пазіцыі як набраў у рот вады пра чарнобыльскую трагедыю. Мо і з-за ўдзячнасці быў пераведзены ў Маскву на высокую ды не зусім вырашальную, толькі ўкормную пасаду. Як член Палітбюро ЦК КПСС па-свойму патрапіў у маскоўскі перабудовачны анекдот: дыктар вядзе перадачу для глуханямых і пальцамі паказвае, хто з высокага кіраўніцтва прысутнічаў на пэўным пасяджэнні. Калі трэба назваць Гарбачова, пстрыкаў сабе па шыі і паказваў хвігу (значыць, паводле “сухога закону” дудкі вып’еш), пры ўпамінанні Варатнікова браў сябе за каўнер, а з прозвішчам нашага земляка, моршчачыся, сплёўваў праз плячо... Жарсткавата. Але ў анекдот героі проста так не трапляюць...

Пасля тэхнакрата Першым у нас стаў абкамавец. Як гаварылі дасведчаныя, яго, хто ў свой час пасакратарнічаў і ў розных партыйных камітэтах за межамі рэспублікі, а ў нас буйнага спецыяліста па свінагадоўчых комплексах, агледзеў і падтрымаў другі сакратар ЦК КПСС Лігачоў. На ідэалагічным бязрыбі (адказны

сакратар ЦК КПБ не мог пераадолець некаваліфікаванасці ў даручанай яму справе) ракам стаў, г. зн., ініцыятыву ідэолага перахапіў загадчык аддзела агітацыі і прапаганды, празваны ў журналісцкім абыходзе Саўкам. Казалі, ён стаў галоўным ідэалагічным дарадцам Першага, які аніяк не быў гатовы стаць ідэалагічным валадаром рэспублікі ўзроўню Машэрава. Тым больш у завіхураных Гарбачовым ідэйна-палітычных, сацыяльна-эканамічных працэсах.

Цяпер ажно не верыцца: першыя гарбачоўскія спробы надаць “сацыялізму чалавечае аблічча” агучыліся... амаль 40 гадоў таму. Пра тое больш-менш выразна помніць пакаленне, каму сёння пад 55. Маладзейшыя толькі чулі тое-сёе пра тагачасныя гарачыя спрэчкі, што ўспыхвалі нават у сям’і. Яшчэ для болей маладых імёны, палітычныя справы Леніна, Троцкага, Сталіна, Бухарына, чэкісцкія ад Дзяржынскага да Берыі, дзеі Хрушчова і Брэжнева, ужо нават пагібельная для “развітога” ці “з чалавечым тварам сацыялізму” тая “перабудова” – мінулася і не зусім яснасць. Як і не вельмі яснае ўсведамленне, што сталася пасля саветызму-сацыялізму і ў што яно пералілося. А тады, як выразна бачылася намі, сталымі ўжо, не толькі радавымі камуністамі, але і кіраўнікамі розных партыйных рангаў па завядзёнцы сцэнарый гучна заяўленай перабудовы ў новым мысленні бачыўся прыкладна так: збярэцца чарговы “гістарычны” з’езд і пры цяперашнім прыхільным да новаўвядзенняў і галоснасці Генсеку пагамоніць, ухваліць вызначаныя зверху напрамкі і... спакваля ўсё ацішэе, пойдзе далей сваім ладам і навацыі пакрыху прызабудуцца, як многае раней новае прапанаванае (НТР, пабудова камунізму, Харчовая праграма або тэза “Эканоміка павінна быць эканомнай”) цішэла і чэзла ў штодзённай руціне. Ды Генсек звярнуўся не толькі да радавых, не зусім абцяжараных стэрэатыпамі калег па партыі, але і да ўсёй грамадскасці, у тым ліку і дагэтуль бурклівай ці аспярожнай, безыніцыятыўнай. Спачатку рэвалюцыя зверху і зашумела ў асноўным у вярхоўі, у Маскве і Ленінградзе. Але гарбачоўскія без паперкі палымяныя інтэлектуальныя прамовы і непасрэдны выхад у народ, які ўпершыню блізка сузіраў кіраўніка дзяржавы і яго эlegantную жонку (“по стране гуляет тройка: Миша, Рая и перестройка”), адпраўка ў адстаўку састарэлай сталінска-брэжнеўскай наменклатуры і ўскладанне на яе віны за савецкі таталітарызм, дзёрзкае выкрывальніцтва яго ў некаторых выданнях заўзятарамі перабудовы ці прыстасаванымі да яе – гэта і іншае пачало спрыяць, каб усё ж шырэў “пайшоў працэс”. У Маскве яшчэ пры стрыманасці да асобы Леніна і ў асноўным утворанага Сталіным сацыялізму спакваля нарастае непрыхільнасць ужо да партыі і сацыялізму (адны бачаць яго рыначным, іншыя падкрэсліваюць ягоную хібнасць). Асабліва дзёрзкія выпадкі з’яўляюцца ў часопісах “Огонёк” і “Юность”, у такім жа духу падае голас новае і, галоўнае, вольнае выданне “Московские новости”, у Ленінградзе – нечуваная па хлёткасці тэлеперадача “600 секунд”, у якой забуяніў Няўзораў, павёўшы бесцырымонны, жорсткі штурмавы агонь па абкаму ды выканкаму з іхнімі групаўшчынай і карупцыяй, па рыначнай мафіі ды іншай крымінальнасці і пры гэтым вылучыўшы тэзіс вяртання “величия” Расіі, аднаўлення моцы праваслаўя і, “если хотите”, манархіі (з яго інтэрв’ю “Юности” у № 4 за 1990 год). Заяхіднічалі некаторыя эстраднікі-гумарысты (хто халодным душам над сістэмай, хто пошласцю), заагрэсіўнічалі супраць усяго і ўсіх асобныя спевакі (Цой, Талькоў). За Масквой і Ленінградам у Расіі, а ў нас асабліва нават ніякіх дыскусій, а то скрытнае непрыняцце “гарбачоўшчыны”, спадзяванне на астуджанасць грамадства да яе. Напрыклад, у некаторых артыкулах Мінск быў параўнаны з Вандэяй (французскі горад, дзе сабралася рэакцыя супраць мяцежнага Парыжа ў час французскай рэвалюцыі канца XVIII ст.). Рэспубліканскія партыйныя камітэты занялі кругавую абарону, абрывалі ўсякія “иные мнения”, прадаўжалі выпрабаваную лінію: пры кожным і негатыўным выпадку тут жа вылучалі на першы план перамогу партыі і народа ў вайне з фашызмам, аднаўленне

разбуранай гаспадаркі, прапаганду новых грандыёзных агра-прамысловых планаў і замоўчвалі застойнасць ды нават наступствы чарнобыльскай трагедыі, штодзённа языкачасілі пра прамысловыя і сельскагаспадарчыя поспехі, пра дружбу народаў, інтэрнацыяналізм. Спробы асобных грамадзян, найперш моладзі, стварыць свае клубы, гурткі для адраджэнскай культурна-асветнай дзейнасці, скажам, па ўшанаванні даўніх народных свят і абрадаў, па ўпарадкаванні многіх запушчелых гістарычных помнікаў, а значыць па захаванні нацыянальнай самабытнасці (мінская, гомельская і магілёўская “Талака”, гродзенская “Паходня”, віцебскае “Узгор’е”, брэсцкі “Край”, маладзечанская “Беларуская хатка” і інш.), – дык вось і такія, здавалася, культурніцкія, бяспечныя для ўлады захавы зусім не віталіся. Больш...

Ды паслухаем доктара гістарычных навук, аўтара даследавання “На ростанях айчынай гісторыі” (Мн., 1999, с. 246): “Мы не маем права забываць (...) і злачынствы тых камуністычных паслугачоў, з лёгкай рукі якіх у другой палове 80-х гадоў вогнішчы на народнае свята Купалле заліваліся з пажарных аўтамабіляў МУС, а маладзёжнае свята Гуканне Вясны героі Афганістана разганялі веласіпеднымі ланцюгамі ў Траецкім прадмесці Мінска. Мы павінны памятаць таксама аб міліцэйскім гвалце і дубінках на свята Дзяды ў 1988 г. супраць тых, хто прыйшоў аддаць даніну памяці продкам і Курапацкім ахвярам – “ці не апошняй звяр’ынай канвульсіі ўласнага здыхаючага фашызму, замаху супраць маладой дэмакратыі, якая толькі ўдыхнула першы глыток свабоды і гэты глыток быў атручаны газам пад ідылёваю назвай “Чаромха” (В. Быкаў)”.

Мы ў “Маладосці” хацелі змясціць абуральны матэрыял (з яскравымі фотадымкамі нашага карэспандэнта В. Ждановіча) пра збіццё юнацтва пры Свіслачы, якое названыя паслугачы аб’явілі... “акцыяй нацыстаў, якія хацелі ўшанаваць памяць Гітлера”. Ды той фотанарыс ад нас “ізыялі” яшчэ да пасылкі ў друкарню. Пра дзеянні міліцыі на тых Дзяды я адмоўна адгукнуўся ў штотыднёвіку “ЛіМ”, што з лёгкай рукі А. Вярцінскага становіўся самым праўдзівым і смелым нашым выданнем. Мяне нечакана запрасілі на “творчую” сустрэчу ў МУСаўскую газету “На страже Октября”. Ды ніякай творчай размовы там не планавалася: перазапрасілі ў кабінет тагачаснага міністра МУС П. Той чакаў мяне з “ЛіМам” на стале, дзе маё слова было спрэс падкрэсленае, з заўвагамі на палях. П. з мяккім дакорам (напярэдадні свята Дзядоў выступаў па тэлебачанні як дэмакрат, прыхільнік літаратуры, у прыватнасці пісьменніка В. Распуціна) пап’януў: што ты, былы ваеннаслужачы ўнутраных войскаў МУС СССР, вытвараеш? Наша народная міліцыя супраць усякай несанкцыянараванасці, цвёрда стаіць на ахове сацыялістычнай законнасці, а ты... Я: трэба, каб палітыка-культурны дыялог з захавальнікамі народнай памяці вёў ідэолаг, а не міліцэйскі капітан з дубінкай. А капітан павінен найперш абараняць канстытуцыйную законнасць. Мне: але ж сацыялізм, супраць якога ваш Пазняк, не адмяняюць. Яму ў адказ: ды сацыялізм, сказана самім Генсекам, цяпер павінен быць з чалавечым тварам і з такім не папяровым, а сапраўдным паняццем, як дэмакратыя. Да ўсяго я змог напамніць некаторыя палажэнні з закрытых Статута ды інструкцый МУС СССР, паколькі быў азнаёмы з імі на вайскавай службе як камсамольскі сакратар батальёна. Адным словам, дыскусія генерала і ст. лейтэнанта запасу закончылася без надрыву голасу і запалохвання гаспадары кабінета, з чаем і аўсяным пячэннем, мне нават паказалі закрыты ведамасны музей, дзе я суправаджаючага падпалкоўніка папрасіў напамніць міністру некалькі экспанатаў. З 1920-х гадоў. Дзе прадпісанне, што савецкі міліцыянер павінен быць культурным чалавекам, ведаць на пэўным узроўні беларускую геаграфію, гісторыю і мову ды дзе экзэмпляр ведамаснага выдання з назвай “На варце Кастрычніка...”. Было дасягнута вуснае пагадненне, што пра тую “личную беседу” я не напішу: маўляў, некаторыя нефармалы няправільна разумеюць запросіны мяне ў МУС. Пра тое раскажаў Бураўкіну ўжо тады, калі

той міністр перабраўся ў дэпутацкае крэсла і не пакінуў абараняць найперш сацыялістычную ідэалогію і законнасць...

Калі не хібіць памяць, афіцыйная цэнзура ў СССР адмянялася ў 1986-м, але ў нас яна працягвала мець кантроль. Нават у 1988-м сакратар ЦК КПБ па ідэалогіі, як я пісаў ужо, патрабаваў ад А. Грачанікава і мяне не друкаваць у “Маладосці”, “как меня предупредили, националистическое” даследаванне “Старажытная Беларусь” М. Ермаловіча і пагражаў строгім партыйным пакараннем – “увольнением с должности с волчьим билетом”. Мы не казырнулі яму, хоць хваляваліся з-за рашэння ўсё яшчэ дзейснага цэнзурнага камітэта (галоўліта), які па-ранейшаму знаёміўся з карэктурай, мог даваць заўвагі, а то і забракаваць матэрыял. А туды мог быць званок з ЦК, каб названае “не пушчаць”. Спажываючы асабістае знаёмства з гісторыкам, супрацоўнікам Інстытута партыі пры ЦК КПБ М. Сташкевічам, я папрасіў у яго падпоры. “Наперад не выбегу, – адказаў той. – Але калі звернуцца з галоўліта па кансультацыю да нас, то пастараюся памагчы шматпакутнаму Міколу. Яго заносіць, але ён сумленны і нам вельмі патрэбны”. Як пасля даведаўся, такая кансультацыя названых двух арганізацый была. “Трэба забараняць такое, але мы візем для публікацыі”, – не без прыемнага здзіўлення пачулі мы ў галоўліце. Той новы ідэолаг яшчэ па старой завядзёнцы аднойчы настойваў, што “надо унять воодушевителя нефармалов” В. Быкава, “вынести его вопрос на партбюро, а потом, возможно, и на партийное собрание”. Зразумела, сакратар і я, намеснік, адразу ж адфутболілі такі мяч: “Неразумна. Па-першае, Быкаў беспартыйны. Па-другое, хто-хто, а ён сваімі франтавымі пакутамі ў час вайны, а пасля як мужны, не раз жорстка цкаваны праўдзівец слова пра яе, як шырока прызнаны сучаснік заслужыў грамадзянскае права на свае погляды і на рэчаіснасць”. І перасцераглі ініцыятара грэбсці жар чужымі рукамі: калі ЦК і далей будзе так упарта не прымаць адраджэнскія ініцыятывы свядомых і сумленных людзей, то гэта больш рашуча пачне вылівацца ў палітычную канфрантацыю іх з агрэсіўна настроенымі партыйна-камсамольскімі камітэтамі ды з самім, як многія лічаць, аўтарытэтным ЦК. То і самі па-дзелавому дбайце пра справу, павагу да вас. На такую прапазіцыю было не разуменне, а халоднае непрыняцце. Наколькі ведаю, была размова таго ідэолага з Танкам і Шамякіным, але тыя таксама не маглі сабе дазволіць нешта адмоўнае да найвыдатнага, найбольш вядомага ў свеце беларускага пісьменніка.

Адзін з нашых пісьменніцкіх сходаў пастанаўляе: трэба суняць гардыню і папрасіцца на прыём да новага Першага, каб сур’ёзна пагаварыць не пра штосьці асабістае, а пра істотныя для ўсёй нацыі рэчы (значыць, ад імя свядомых беларусаў пайсці з “чалабітнай-слязніцаю” да свайго, але вылучанага цэнтрам пана). Вунь вакол у рэспубліках з усёй вастрынёй вылучаюць захавальнае нацыянальнае пытанне. Не з зацеменнай свядомасцю, а з ясным розумам людзі больш не жадаюць хімерных эксперыментаў над сабою, хочучь быць натуральным народам, а не нейкімі агульнымі гома савецікусамі ды менавіта ў нацыянальным, у захаванні роднай мовы бачаць свой паратунак. І ўжо нават пры жорсткасці цэнтра на тое-сёе вярнулі сваё законнае права. Няўжо нас так і не зразумеюць: у Беларусі ўсё нацыянальнае асабліва загнанае і адсунутае для забыцця. Мы нават сабе баімся сказаць праўду, пра што адкрыта гавораць за мяжой: поўным ходам ідзе дэнацыялізацыя нашага народа як адной старажытнай славянскай супольнасці. Мы становімся безымяннай рачулкаю ў плыні ў рускамоўнага мора. Няўжо і цяпер не будзе ніякага зруху, каб паклапаціцца і пра хлеб, і пра душу, духоўнае здароўе, нашу будучыню сярод блізкіх суседзяў і далёкіх сузямельцаў?!

Першы не адмовіў, прыняў. Разам з вялікім зборам партработнікаў, супрацоўнікаў розных міністэрстваў, АН. Ва ўступным слове павёў сябе абачліва, але па інтанацыі можна было адчуць: дасведчаны пра наш сход і па ходзе прамовы

ўжо многае, не памінаючы пра нашы тэзісы на сходзе, загадзя абвяргае. А пасля стала бачна: і ў яго, і ў многіх прысутных зусім не выклікалі энтузіязму даволі стрыманыя, але ўсё ж настойлівыя выступленні пісьменнікаў, якія падалі голас пра большыя клопаты на конт чарнобыльскай трагедыі, пра больш разумнае і гаспадарлівае землекарыстанне, пра большую ўвагу да сялян маленькіх вёсак, пазбаўленых цывілізацыі, пра спыненне фальсіфікацыі нашай гісторыі, асабліва эпохі ВКЛ, а таксама перыяду БНР, пра палітычную рэабілітацыю асуджаных ў 1930-ыя як “нацдэмаў” (да слова, першага старшыню урада савецкай Беларусі Цішку Гартнага (Зм. Жылуновіча) яшчэ ў 1950-ыя апраўдалі як пісьменніка, а як бальшавіка і дзяржаўнага дзеяча не рэабілітоўвалі). І, зразумела, з вялікім болей адстойвалі права на жыццё яе, нашай мовы-матухны. Пра выхад з СССР, сваю незалежнасць не абазваліся: тады яшчэ гэта была надзвычайная крамола. Антысаветчына і адшчапенства. Хоць, паўтаруся, падавалі голас за перагляд гістарычных ацэнак ВКЛ, БНР і асобных яе кіраўнікоў, што было пэўным намёкам. Але яго ў ЦК добра разумелі і ў гэтым ні на крок не саступалі.

Асабіста я сядзеў, слухаў, за ўсім назіраў і не мог адцурацца ад апанавалай цяжкой думкі: вось тут мы, амаль усе землякі, большасць з “дзярэўні”, з сем’яў “калхознікаў” – як кажуць, з простага народа. Але мы, наменклатурнікі і творцы (быццам разам народная эліта), розныя. Нават чужыя па жыццёвым выбары заклапочанасці. Светапогляд наменклатурнікаў сфармаваны праз партшколы з асаблівым шкаленнем, праз тайныя суб’яседаванні ў высокіх кабінетах, яны сталі апорай і дзеячы партыі ды сістэмы. Не проста “таўкачы” або “тожабеларусы”, а рэспубліканская партыйна-дзяржаўная каста. Як спявалася ў вядомай тады песні, яны “вышлі из народа”, адцяснілі ад сябе нацыянальную свядомасць, а сваю развагу падпарадкавалі ўсталяваным канонам, нават закону тыпу “есть мнение”, “положено” і “не положено”. У сваёй дзейнасці яны сыходзілі найперш з агульнасаюзных задач; чым большае спаўненне іх – тым вышэйшае ўзыходжанне па пасадзе. А з узвышэннем і болей значныя прывілеі, узнагароды. Мы ж, як пісаў у адным з вершаў Пімен Панчанка, з народа не выходзілі і без прынукі, кар’ернага подкупу, а свядома прысвяцілі дзейнасць народнай духоўнасці. То ў нас адрозныя арыенціры, нават агульная для ўсёй партыі лінія на перабудову нас не збліжае. І не зблізіла. Не выходзіла і не выйшла ў многіх наменклатурнікаў новага, асабліва нацыянальнага мыслення. Гэта ў іх было быццам адсечана. П. Краўчанка (с. 111 яго кнігі), зведаўшы застоеную партыйную завадзь ды здолеўшы яшчэ ў часы КПСС выплыць з яе на свежую плынь, з павагай называе некаторых дасведчаных і спрыяльных нацыянальнай справе партыйных службоўцаў, але падкрэслівае, што “большасць партчыноўнікаў нашай рэспублікі заўжды <...> дэманстратыўна пагарджала беларускай мовай і не любіла нацыянальную інтэлігенцыю, якая не хацела забываць свае карані і становіцца ў стойла, зрыхтаванае імперскімі ідэолагамі для “новай гістарычнай супольнасці – савецкага народа”. Там жа аўтар згадвае канкрэтны прыклад, як паслякісялёўскі Першы дэманстратыўна і груба абражаў нашу нацыянальную эліту, па некультурнасці не разумеючы, што найперш ён сам варты таго свайго хамавітага выслоўя...

Дык вось яшчэ з надзеяй хоць на невялікія перамены і тая сустрэча ў справе нічога не змяніла. Хоць не зусім. Па пошпце дайшлі чуткі з ЦК: Першы грэбліва заявіў, што *пісьменнікі* нічога новага яму не адкрылі. Значыць, быў дасведчаны ў нашых клопатах, размовах, выступленнях на сходах, сустрэчах з чытачамі і пагарджаў гэтым. І не без гэтага пачала парушацца машэраўская пачцівасць да творцаў: ужо нават за выказаныя некаторымі свае погляды на рэчаіснасць пачалі з’яўляцца ў друку не толькі водпаведзі, але і абразы ды знявагі. Як казалі, грахі і выкрыванне іх вызначаліся ў кабінете ўпамненага Саўкі. Там падбіраліся і падпісанты гнеўных выпадкаў, “людзі з народа” (аднаго такога рабочага я ведаў;

яму за падпісанне падрыхтаванага абуральнага на пісьменнікаў ліста ў “Вечерний Минск” паабяцалі абысці многіх у чарзе і хутка атрымаць новую кватэру. То без ваганняў паставіў подпіс: “а мне напляваць на другіх, на вашы заботы, я пражыву и бяз их. А вот в аднушке мне и маим тром дзецям цяжало”). Такая атмасфера не магла не падштурхнуць і некаторых пісьменнікаў не толькі выяўляцца за пісьмовым сталом, а таксама актыўней падключыцца да грамадскай дзейнасці, увайсці ў розныя непрызнаныя ўладай суполкі.

На сакавіцкім (1987) пленуме ЦК КПБ Першы ўжо не мог не закрануць стан беларускай мовы, мімаходзь слухна прызнаў, што ўжытак яе вузкі. Але апраўдаў сітуацыю як натуральнае народнае волевыяўленне. А тым, “хто памыляецца ў гэтых пытаннях, трэба памагчы разабрацца”. Значыць, даць ім прачуханцаў і нічога не мяняць “у далейшым працягу русіфікацыі” (абодва задвухкосеныя выразы з упомненых ужо “Нарысаў гісторыі Беларусі”, с. 466 – 467).

Так, “волевыяўленне” было. І ў многім вылося яно ад улады. Нашай, родненькай, калі мясцовы Першы, Мазураў, у больш-менш па-савецку дэмакратычную паслясталінскую эпоху кінуўся спаўняць хрушчоўскія выбрыкі наконт “зліцця моў”. Нашы кіраўнікі пасля “зімянінскага эксперыменту” самі выракліся беларускай мовы, а заадно незадакументаваным камандным спосабам падоўжылі выпясненне беларускасці ва ўстановах і ў партыйна-дзяржаўных дакументах, з ВНУ і школ, з дзіцячых садкоў, падштурхоўвалі да пераводу многіх СМІ, надпісаў на шыльдах, афішах, назвах вуліц (апроч Мінска), розных этыкетках на рускую мову. Гэта і іншае не магло не выклікаць “волевыяўленне” наконт выбару мовы. Пасля карэннай таксама паўсакрэтнымі інструкцыямі падрэзалі карань: натхнілі ўцалелыя беларускамоўныя гарадскія школы не толькі пераводзіць на рускамоўе расійскіх падручнікаў, але і заадно дазвалялі беларускую мову апусціць да... адзінага неабавязковага прадмета ў школьнай праграме (урэшце ў сталіцы яе вывучала не больш 10 %). Найвышэйшая савецка-партыйная мудрасць, найвялікшае дасягненне Кампартыі і ўрада БССР! Як студэнт-практыкант мінскай школы, а пасля сельскі настаўнік 1960-х і пачатку 70-х, ведаю: вылучы неабавязковымі прадметы матэматыкі, фізікі або хіміі – таксама знойдуцца навучэнцы, якія палічаць, што ім штосьці з гэтага непатрэбнае, і будуць ахвотныя прагуляць адпаведны урок. А тут – імкнёны ў зрусікаваны стагоддзямі горад “дзеравенскі язык”. І падлетак, юнак умеюць разважаць рацыянальна: калі штосьці не ўжываецца як непрыдатнае, то нашто яно? Ды калі пры гэтым не асвятляецца па-сапраўднаму даўняя наша гісторыя, не развіваецца нацыянальная свядомасць, падмяняюцца паняцці патрыятызму, любові да роднага. Вунь, як часта чуеш, колькі сваіх і прыезджых любяць Беларусь (за прыроду, за людскую цяпласць і сваё кормнае ўладкаванне), але не церпяць у ёй рэшткаў беларускасці...

Такія прымітыўныя, але ўказальныя выкрунтасы Першага змусілі мяне папрасіць “ЛіМ” змясціць мой пункт гледжання на ягоную, як казаў знаёмы дасціпнік у пераліцаванні значэнняў, “прапаганьбу”. Пасля публікацыі пры спатканні паціснуў руку і Бураўкін, сказаў даверана: “Не думайце, што я свядома хітрую, не дазваляю на ўвесь голас гаварыць пра гэта па тэлебачанні. Не раз з Першым размаўляў сам-насам. У яго намоўленая цэнтрам логіка: у суседняй Польшчы падкупленая Захадам “Салідарнасць” пайшла ў атаку на камуністаў, супраць сацыялізму і сацыялістычнага лагера, Варшаўскага дагавору. У суседняй Прыбалтыцы пачалася тэндэнцыя перагляду абставін яе далучэння да СССР. На яго думку, Гарбачоў недаацэньвае гэтыя небяспечныя з’явы, больш любіць сваёй дэмакратычнасцю пакарасавацца перад Захадам. Другі сакратар ЦК КПСС больш рэальна ацэньвае сітуацыю і не мае намеру паступацца прынцыпамі. Ён паўтарае і паўтарае нам: вы – падбрушша Масквы, заслона ад заўсёды ненадзейнай Польшы. Дык вось мы павінны ўтрымацца ў сілавым полі ідэалаў

КПСС, сацыялізму, а значыць і СССР. Калі і наша рэспубліка захістаецца, то адразу ж зашуміць Украіна. А без славянскага адзінства СССР – ужо не маналіт... Так што, дружа, пахітаў галавою Бураўкін, зусім невыпадкова да нас другім сакратаром ЦК прыслалі назірача з Масквы. Нечага светлага нам цяжка чакаць. Мы зноў, як пры падпісанні Рыжскага міру 1921 года, як пры Хрушчове “дзеля вялікіх мэт” павінны паступіцца сваім боскім дарам, розумам і душой... І тут наш Яфрэм-старарэжымнік салідарны з прынцыпамі старарэжымнага Ягора. А каб не дапусціць тут арганізаваную палітычную апазіцыю, пачынаюць ужо ствараць насуперак ёй паслухмяныя грамадскія арганізацыі. І найбольшая падтрымка будзе ветэранскай, дзе касцяк – сталінскія гвардзейцы, якія “черпают суждзенья с очаковских времён и покоренья Крыма”, свайго куміра лічаць савецкім Богам, а яго казармава-прыгонны лад найперадавым дасягненнем...”.

Пачуае падрэзвала надзею на перамены. Генадзь Мікалаевіч падбэдзёрыў: “Толькі не апускаць нос, дружа. Калі падтрымалі перабудову, то не трэба адступацца ад яе. Хоць крок ды з ёй у хаду. Да новага і лепшага... Нашы папярэднікі з гэтым пражылі і нам з такім настроем жыць... Пад ляжачы камень вада не цячэ...”.

У асцярожнай для вышэйшай школы “Гісторыі Беларусі. Частка 2. Раздел X” (Мн., 2000) па-свойму пералічана і прааналізавана з паўдзясятка сітуацый, чаму ахаваная (асядланая) цэнтрам, а таксама ўвераваная ў вернападданасці насельнікаў савецкай уладзе кіраўнікі КПБ у перабудову былі непаддатныя, усяк адхіналі тое, што вяло да нацыянальна-дзяржаўнага суверэнітэту і што таксама стала прычынай не вельмі бурнага, але ўсё ж значнага супрацьстаяння ў грамадстве, з’яўлення ўжо не кухоннай, а публічнай антыкамуністычнай апазіцыі. Не без сваёй цвёрдакаменнай пазіцыі КПБ пачала страчваць аўтарытэт і ў розных рабочых калектывах, якія, бадай, не столькі з-за нейкіх яўных палітычных поглядаў, колькі з-за эканамічных прабуксовак, апусцелых крамных прылаўкаў і ўзростага “блату”, малой або доўга адсутнай зарплаты, цяжкіх жыллёвых умоў па прыкладзе не зусім зразумелых ім нефармалаў таксама зашумелі на сходках, мітынггах, а пазней выбухнулі вялікімі забастоўкамі (у красавіку 1991-га ў Мінску на плошчу Леніна, былі звесткі, выйшла да 100 тысяч). Галоўны партыйны штаб і яго важак нават былі не ў стане спакойна і сур’ёзна пагаварыць з людзьмі, многія з якіх ужо аддавалі перавагу не спакусам камуністычных ідэалаў, а вартаму жыццю, хлебу і жыллю, не жадалі больш выяўляць сваю талерантнасць у цяжкіх, маўчанні ды яшчэ і яшчэ чарговай абяцанню будучага райскага прыволля.

І ў прыхільнікаў Гарбачова пачала страчвацца вера ў яго шчырасць і дабрадзеінасць. Не толькі з-за ягоных эканамічных рэформ, што не прыносілі хуткага поспеху і выклікалі без слаўтай у царскай Расіі, у СССР “моцнай рукі” бязладдзе. Напрыклад, у 1986-м нашы слаўтасці (В. Быкаў, Я. Брыль, П. Панчанка, С. Станюта, Л. Шчамялёў і іншыя), хто не хадзіў, як мы, з чалавічнай-связніцай да нашага Першага, амаль з такой просьбай па спрыянні ў нацыянальным адраджэнні нашага народа звярнуліся да самога галоўнага перабудоўшчыка. Ды той не даў адказу. Пасля другога ліста (1987), падпісанага ўжо не толькі слаўтумі творцамі, вучонымі, але і прадстаўнікамі шырокай грамадскасці, у тым ліку рабочымі ды сялянамі, у Мінск была адпраўлена камісія ЦК КПСС. Яна пачала выклікаць падпісантаў. Каб... не вывучаць “вопрос”, разумна падтрымаць, а пры дапамозе няўпыйнага Саўкі ўтаварыць, урэшце застрашыць і змусіць “в силу определённых причин и для примера националистическим кругам в других республиках” адмовіцца ад свайго подпісу, што дазволіла б цыхавата пахаваць узбуджанае пытанне, далажыць у галоўным партыйным штабе пра сваю паспяхова праведзеную работу (тады, здаецца, і на радывы пленум Саюза пісьменнікаў БССР прыязджаў ажно прадстаўнік ЦК КПСС. Не без здзіву слухаў нашы выступленні, штосьці запісваў, слова не браў, чым далей, то тым больш не мог схаваць кіслага

выгляду на адмыслова функцыянерскім твары). Ды ніхто з пакліканых абаронцаў беларускасці не запляміў сябе адступніцтвам. Як казалі некаторыя з ЦК КПБ, вывады той камісіі разглядаліся на Сакратарыяце ЦК КПСС на чале з Лігачовым, дзе, як можна меркаваць, дзейнасць ЦК КПБ у нацыянальным пытанні была ўхвалена і пастаўлена ў прыклад Кампартыям іншых рэспублік. Са шматлікіх пунктаў просьбаў другога ліста было споўнена самае невялічкае. Напрыклад, дазвалялася пры часопісе “Малодосць” выдаваць літдадатак – на год па пяць кніжачак прозы і паэзіі, па адной крытыкі і публіцыстыкі маладых пісьменнікаў. Але штатная адзінка ў рэдакцыі не прадугледжвалася (у часопісе “Молодая гвардия” дзеля гэтага быў асобны адзел), як і не падпісваўся асобны ганарар. Пачаткоўцам – радасць, а вось супрацоўнікам – дадатковая бясплатная праца, кіраўніцтву – яшчэ клопат, а дзе браць аплату аўтарам за іхнюю працу? У ЦК КПБ вырашылі знайсці выйсце “ва ўнутраных рэзервах”. У сувязі з гэтым нельга не падкрэсліць дзве простыя, але цяжкія рэчы. Тая пастанова пра “Бібліятэку часопіса “Малодосць”” была сакрэтная, як і ўсё маскоўска-мінскае цэкоўскае. Грачанікаву і мне далі азнаёміцца з ёй ды тут жа паклалі яе ў сейф. Па-другое, брала крыўда: чаму нельга даць дазвол на рэспубліканскае такое зусім не буйнае і не звышзатратнае выданне ў Мінску, а выпрошваць яго ў Маскве? Трэцяя горыч прыйдзе на пачатку 2000-тысячных: я курыраваў “бібліятэчку” амаль 15 гадоў, выйшла больш за паўтары сотні зборнічкаў, шмат іхніх аўтараў, якія папоўнілі наш творчы саюз (у апошні час аўтары дапамагалі арганізоўваць падпіску, знаходзілі сродкі на выданне, то яно было для дзяржавы амаль бясплатнае), але ў нібыта ўжо ў авольненым нашым урадзе не прапалі такія “прыхільнікі” нашай літаратуры, якія нібыта дзеля эканоміі сродкаў скарачалі найперш беларускамоўныя выданні, то ў ліку ліквідаваных апынуўся і невялічкі саступак ці падарунак ЦК КПСС – падможны для маладых творцаў літдадатак...

Як цяпер помню яшчэ адну сустрэчу (так званую ідэалагічную нараду) у кабінёце Першага пры нарастанні супрацьстаяння з ЦК КПБ па ўжо названых дачыненнях. Гаспадар усё яшчэ галоўнага рэспубліканскага кабінета, несамавіты мужычок, цяпер нібы падымаўся на дыбкі і падвышаўся ў росце, з напалеонаўскім выразам тэпаў туды-сюды ўздоўж сталоў, дзе сядзелі мы, працаўнікі п'яра, газет і часопісаў, а таксама запрошаныя кіраўнікі некаторых міністэрстваў, і нудліва мямліў пра нагнятанне ў нас нацыяналістычнымі, падбухторанымі Захадам элементамі, асабліва пазнякоўцамі ды іншымі нефармаламі, варожасці да партыі, сацыялістычных каштоўнасцяў, а значыць, пра ўжо яўныя пагрозу і тут нацыяналізму, падрыву дзяржаўнага ладу, спакою (дрымоты?) у грамадстве. Задакараў, што многія з нас, камуністы і абавязаныя падтрымліваць партыйную лінію, калі не ў шэрагах непрызнанага БНФ, то спагадаюць яму (яго, што здолеў утварыцца ў спачувальным Вільнюсе і сваёй навізнай зацікавіць творчы і навуковы свет, многіх асобных грамадзян, з першых крокаў пачалі яра абвінавачваць ва ўсіх грахах, аж у прыхільнасці да... фашызму. Хоць той да свайго II з'езду (сакавік 1991-га) падтрымліваў ідэі перабудовы з іх абнаўленнем сацыялізму). Зноў і зноў ды яшчэ напорысцей варожа, з перакрутам белага на чорнае, слухаць казань было няцярпна. А прамоўца пасля праз зубы занегадаваў асабіста на Бураўкіна: менавіта даступнае амаль у кожны дом тэлебачанне павінна пра ўсё сказанае “правільна” тлумачыць усім гледачам, а значыць народу, а яно не дае “належную” ацэнку. Нават у асобных перадачах загульвае з асобным “яўна антысавецкім кантыгентам”, БНФ, які, на жаль, падтрымлівае лаўрэат Ленінскай прэміі Васіль Быкаў. І яшчэ абурыўся: нядаўнюю вельмі патрэбную паездку яго, першага сакратара ЦК, у праблемны сельскагаспадарчы раён тэлебачанне падало амаль як звычайнае турыстычнае падарожжа (такія асабістыя незадавальненні кіруючай асобы заўсёды шматзначныя). Затым вярнуўся да свайго стала, узяў нейкую цыдулку і затрос

ёю, зазьяў вачыма: вось указанне з ЦК КПСС. Нарэшце хопіць “разлагольствій”! Час наводзіць парадак, жорстка “пресекаць дэструктывныя проявленія! Если надо, то и силой”! Падняў указальны палец уверх: без цырымоній! Сілаю!

Да слова, я пазней даведаўся, што тья пагрозы пра ўжытак сілы не былі толькі для застраху. П. Краўчанка згадвае вядомы яму факт: у час красавіцкіх 1991 года бурлівых рабочых забастовак, мітынгаў і дэманстрацый, выкліканых рэзкім павышэннем усесаюзных цэн на самае неабходнае, у Мінск прыбыла брыгада спецназу з Нагорнага Карабаху, якая ўжо мела досвед падаўлення не толькі людскіх хваляванняў, але і ўзброеных выступленняў. Так што і ў нас у выпадку вострага канфлікту з уладай, як у Тбілісі і Вільнюсе, было каму загадаць пусціць у ход сапёрныя рыдлёўкі. Хто з нашых кіраўнікоў мог пайсці на праліццё крыві, аўтар успамінаў не называе. Толькі ўпэўнівае: тагачасны кіраўнік Савета міністраў В. Кебіч быў супраць гэтага. А тады, у час запалохвання ўжываннем сілы Першым, прысутныя чыноўнікі па-ранейшаму “внимали” і, угнуўшы галовы, нешта крэмзалі-крэмзалі ў сваіх блакнотах, усе рэдактары газет, які ўжо час церпячы цяжкі ідэалагічны прэс Саўкі, што ажно вылузваўся са скуры ў “пресечении антипартийной линии”, панура маўчалі. Папрасіў слова Бураўкін.

Як цяпер, чуюцца: ён загаварыў спакойна, з выразнай інтанацыяй голасу і важнага чыноўніка, і высокакультурнай асобы. Не столькі для (ў пераносным сэнсе) глухаватага вуха Першага, колькі для нас. Каб мы пачулі яго аргументы і каб звыш меры не асцерагаліся, адстойвалі тое, за што трэба трымацца прыстойнаму грамадзяніну і ў прыватнасці пісьменніку, журналісту. Мы пачулі прыкладна такое: я вам (імя і імя па бацьку гаспадара, які сеў за стол і ўвесь зашпількаваў, як вожык перад нападнікам на яго) ужо не раз гаварыў і яшчэ раз паўтаруся: ЦК КПБ па ўсіх накірунках фактычна не падтрымлівае курс партыі на перабудову. І асабліва пастаянна непрыязна ўспрымае праявы сапраўднага патрыятызму і клопату па адраджэнні нашай гістарычнай памяці, карэннай мовы і культуры, пастаянна падае іх як штосьці варожае – нацыяналістычнае ў сталінскай фармулёўцы і, адпаведна, дэструктыўнае. У гэтай справе трэба не перастарацца ў закручванні гаек (можна сарваць разьбу), а больш абдуманна асэнсаваць нацыянальныя турботы і разумна пайсці на рацыянальныя перамены. Далей Бураўкін скарыстоўваў і старыя партыйныя метады: нацыяналізм вялікай дзяржавы, пра які гаварыў Ленін, – адно, пануючая ідэалогія, вядзе да імперскасці, а то і фашызму, а нацыяналізм малалікага прыгнечанага народа без сусветных памкненняў – зусім іншае, ратаванне самабытнасці яго. Бураўкіна вырашыў падтрымаць і я. Перасцярог у такой тонкай справе захапляцца грубым насіллем: яно ўжо нарабіла ў нас шмат вялікай бяды. Нават прынесла нацыянальную трагедыю. Загаварыў і пра народнае волевыяўленне. Падкрэсліў: так званыя нефармалы, людзі БНФ і яму спачуваючыя – не іншапланецяне, а частка нашага народа. Пры тым высокаадукаваная і нацыянальна-свядомая, мае права таксама на волевыяўленне. Яно не ад подкupu Захада, ад імя народа, што асімілеўваецца стагоддзямі, але які заўсёды ўскладаў выратавальныя надзеі на лепшых сваіх сыноў (Усяслаў Чарадзей і Еўфрасіння Полацкая, Скарына, Каліноўскі, Багушэвіч з яго перасцярогай “каб не ўмёрлі”, Янка Купала і Якуб Колас...). Менавіта з такіх пазіцый цяпер патрабавальна, але мірна загучаў голас пра народнае адраджэнне, то і зараз затыкаць рот, уживаць насілле, абсякаць гістарычны шанец – паказальна ўжо само па сабе, далёка ад народа і пра народ...

Ні вывераную прамову Бураўкіна, ні маю эмацыянальную не абсеклі. Але як такой у поўным сэнсе гэтага паняцця нарады (рада, раіцца) не выйшла. А калегі-журналісты адсядзеліся моўчкі. Адзін здольны і ў прынцыпе прыстойны журналіст, які пасля працы ў адзеле Саўкі стаў галоўным рэдактарам рэспубліканскай газеты, апраўдваўся: “Вам, пісьменнікам, лягчэй. За вамі літаратурная праца, кнігі,

ганарары. А што будзе са мной пасля звальнення?”. Увечары пазваніў Бураўкін: “Дзякуй, дружа, за падтрымку. Астатняе пры сустрэчы”. Пры спатканні прызнаўся: дні працы ягонаў на радыё і тэлебачанні злічаныя. Ён ужо не патрэбен ЦК як яго член, як дэпутат цяперашняму Вярхоўнаму Савету, дзе ніякага зруху, на сесіях якога дэпутаты толькі ўхваляюць адобранае на бюро ЦК. Яшчэ ён не мог не засмучацца і ад нападкаў некаторых шчырых, высокаадукаваных і сумленных, але часам гарачлівых у запале сяброў БНФ за тое, што, маўляў, тэлебачанне мала супрацьстаіць непрафесійным, найперш фальсіфікаваным і абвінавачвальным нападкам ідэолагаў розных узроўняў, асобных гісторыкаў на нашу даўніну, на ВКЛ, на нацыянальныя сімвалы, якія прыроўніваюць да фашысцкіх атрыбутаў, хоць герб “Пагоня” зацвердзіўся ў сталіцы ВКЛ Навагародку (Навагрудку) яшчэ ў канцы XIII ст., а колеры сцягу ВКЛ распрацоўваліся ў XVI-ым, захаваліся ў памяці даследчыкаў і знайшлі сваё вырашэнне пры стварэнні БНР. Толькі ўзнікала загвоздка: на гэтыя сімвалы прэтэндавалі і літоўскія нацыянальныя дзеячы, бо яны, сімвалы, у час іх незалежнасці былі дзяржаўнай атрыбутыкай па праве таго, што ўласна Літва таксама ўваходзіла ў склад ВКЛ і на названым адрэзку сваёй гісторыі лічыла сябе пераемніцай былой аб’яднанай дзяржавы. Бураўкін засмучаўся, што яго крытыкі не ўлічваюць моцнай цензуры над тэлебачаннем. Цяпер яна асабліва строгая ад ЦК і асабліва па нацыянальным напрамку. Паглыбляцца ў гісторыю, асвецаць існы нацыянальны рух проста немагчыма. “Не надо”, “не положено”. Маўляў, больш увагі жыццю, простым людзям, працоўным поспехам, навуковым і культурным дасягненням, новым задачам, кіруючай ролі партыі. Сапраўды, службовыя магчымасці Бураўкіна працягвалі строга абмяжоўваць. Нават больш, чым у часопісе “Маладосць” пры публікацыі “Старажытнай Беларусі” М. Ермаловіча: у тэлебачання была шматмільённая аўдыторыя. То і прадугледжвалі, каб мільёны людю не прачнуліся, не задумаліся, прасвятліліся ў нашай гісторыі, нацыянальнай бядзе і духоўнай патрэбе паратунку ад яе.

Бураўкін умеў валодаць сваім настроем і нават пры цяжкім не паддацца яму: “Ды ёсць і змены, дружа. І прагрэс. Вось я, член ЦК, ты, член партбюро СП, пакрытыкавалі нават Першага. І пераначавалі дома, а не ў вязніцы... Хоць супярэчнасці нарастаюць. І не зусім ясна, што далей будзе. Упала “жалезная заслона”, СССР для Захаду – ужо не “імперыя зла”. Савецкі люд хлынуў за мяжу. Але не столькі для таго, каб пабачыць свет і розныя ўкрасы, колькі па прыгожыя і танныя тавары. Без ідэалагічнага кантролю ў Маскве і Ленінградзе навал розных выданняў раней забароненага. І не толькі створанае па-высокамастацку пра штосьці праўдзівае і павучальнае. Але і па рознай містыцы, па так званым народным лекарстве (хтосьці Кашпіроўскі – панацэя ад усіх бедаў!), пра секс ды іншыя інтымныя паслугі. А колькі паваліла на прылаўкі прымітыўных, з вышніманнем жудасцей, забойстваў дэтэктываў. Ад моладзі адскоквае і новая, слабая камуністычная прапаганда, затое яе апалоньвае папса, дзе не толькі фанаты замежнай музыкі, але і ўвішныя дзялкі з вялікімі грашыма. Вераб’я падаюць за салаўя! І г.д., і г.д. І яшчэ больш небяспечнае: эканамічныя, сацыяльныя рэформы буксуюць. І большасць людю абяднела. Савецкі кацёл моцна закіпеў... Цікавая, але і не без блытаніны эпоха... У гэтай сітуацыі вялікае спадзяванне на хуткія выбары народных дэпутатаў. Хоць па новым выбарчым праве (усесаюзнае зацверджана ўвосень 1988-га, у нас на год пазней. – Г.Д.) трэць месцаў гарантавана грамадскім арганізацыям, найперш КПСС, ды іншыя таксама могуць быць вылучаныя або нават самі вылучыцца на сходзе. Гэта за сталінска-брэжнеўскі час будучы першыя такія свабодныя выбары, дзе большыня дэпутатаў будзе абірацца не па папярэдне складзеных спісах. І будзе не чарговая дэкларацыйная сесія ВС СССР, а З’езд народных дэпутатаў. Думаю, ягоры-яфрэмы пастараюцца даць бой...”.

Больш-менш свабодныя выбары праходзілі бурна: у некаторых акругах было

па дзясятку і больш кандыдатаў у дэпутаты, яны вялі гарачыя дыскусіі. Было, кансерватыўныя камісіі адсейвалі найбольш заўзятых перабудоўшчыкаў ды сярод 60 нашых землякоў, абраных народнымі дэпутатамі СССР, па старой завядзёнцы быў і Першы, але патрапілі і не назначаныя, без адміністрацыйнай падпоры: В. Быкаў, прафесар С. Шушкевіч, іншыя навукоўцы і творцы, вылучэнцы ад грамадскіх суполак. Упершыню ў беларускай дэлегацыі не ўсе падпарадкоўваліся ўказальнаму пальцу Першага, маглі выказацца, галасаваць паводле свайго пункту гледжання. І рабілі так, папраўлялі Першага, калі той на нейкія рэчы падаваў сваю думку ад імя ўсіх дэпутатаў з Беларусі.

Паколькі той З'езд народных дэпутатаў шырока асвятляўся па тэлебачанні, то ён, зноў жа сапраўды, стаў незвычайным, дагэтуль нябачаным відовішчам: некаторым (усё ж не без папярэдняй дамоўленасці) давалі слова, а некаторыя купамі каля трыбуны змагаліся за права на яго (вернуты са ссылкі акадэмік Сахараў і іншыя), выступалі ўжо і ад фракцый (“дэрымократы”), запатрабавалі змены VI пункта Канстытуцыі СССР пра манаполію КПСС на ўладу. Прыбалтыйскія дэпутаты спачатку дружна вылучылі патрабаванне даць новую прававую ацэнку савецка-германскім дагаворам аб ненападзенні, дружбе і мяжы паміж СССР і Германіяй (жнівень 1939-га), а пасля завялі дыскусію пра незаконнасць далучэння іх рэспублік да СССР у 1940-ым, што давала ім права свабоднага выхаду з яго.

На многіх з нас зрабіў глыбокае і разам з тым і гнятлівае ўражанне вынесены на з'езд даклад камісіі на чале з членам Палітбюро А. Якаўлевым пра той савецка-германскі дагавор: нарэшце было прызнана, што там не ўсё было чыста, гуманна з савецкага боку. У сапраўднасці была хіжая змова і да яе сапраўды, як гаварылася на Захадзе, прыклалі звышсакрэтнае пагадненне, па якім Гітлер і Сталін на чале урадаў дзялілі Рэч Паспалітую і Прыбалтыку на “зону сваіх інтарэсаў” і такім чынам абодва аднолькава завінаваціліся ў падрыхтоўцы да развязвання Другой сусветнай вайны... Яна, канечне, усёроўна не абмінула б СССР (Гітлер, пра што Сталін добра ведаў, адной са сваіх галоўных мэт бачыў ліквідацыю “фарпосту міжнароднага камунізму”, з пачатку палітычнай кар’еры пасягаў на “жыццёвую прастору” для германскай нацыі, а Захад патураў яму ў гэтым і паступіўся, напрыклад, Чэхаславакіяй, Аўстрыяй). Цяпер мірным дагаворам СССР патураў Гітлеру напасці на Францыю, Англію і іншыя еўрапейскія краіны. Кіраўнікі буйнейшых еўрапейскіх дзяржаў вялі сваю гульню, не лічачыся з інтарэсамі слабейшых. Як адкрылася, у даваенных кіраўнікоў СССР таксама рыльца ў пушку. Ды яшчэ ў адносінах да Фінляндыі...

Ва ўжо ўжытай для цытат звышкампраміснай “Гісторыі Беларусі. Частка 2. Мн., 2000) быў паўтораны былы тэзіс, што дагавор (на 10 гадоў) Сталіна з Гітлерам быў вымушаны крок, ён спрыяў СССР лепш падрыхтавацца да вайны. Але аўтарам артыкула пра тую падзею было прызнана: той савецка-фашысцкі кампраміс “нанёс урон міжнароднаму прэстыжу СССР, які ўспрымаўся раней як флагман барацьбы з фашызмам”, “дэзарыентаваў савецкі народ” і “факт размежавання інтарэсаў сацыялістычнай і фашысцкай дзяржаў сакрэтным пратаколам, прынятым у абход законаў СССР і ў парушэнне дагаворных абавязацельстваў перад трэцімі краінамі, адлюстроўваў грэбаванне нормамаі права і маралі”. Тым больш, што, як вядома, адзін з кіраўнікоў СССР, В. Молатаў, на папярэдніх перамовах з кіраўнікамі дэлегацый прыбалтыйскіх краін паводзіў сябе фанабэрліва, абражаў іх за мізэрнасць памераў іхніх краін, а пры ратыфікацыі савецка-германскага дагавора ў ВС СССР звышгруба зняважыў непаўнацэннасцю старажытны польскі народ і даўнюю, нароўні з кіеўскай, польскую дзяржаўнасць, якую абзываў, мякка кажучы, штучнай і непрыгоднай для жыццядзейнасці (і не без такіх выпадаў у многіх палякаў, прыбалтаў была варожасць да СССР, які не лічылі ўвасабленнем справядлівасці і добра: тым больш, што шмат прыбалтаў пабывала і загінула ў

сталінскіх лагерах, а да вайны было знішчана нямала з эліты польскага афіцэрства ў прысмаленскай Катыні ды іншых мясцінах (як і ў Курапатах, там таксама ад чэкісцкіх куль гінулі і нашы землякі).

Як вядома, вайна з фашызмам заканчвалася, лёс Германіі, усёй Еўропы вырашаўся на тайных перамовах Вялікай Тройкі – СССР, ЗША, Вялікабрытаніі. У выніку Перамогі СССР значна пашырыў “зону сваіх інтарэсаў” і ўрэшце выйшаў на шлях супрацьстаяння ЗША за сусветнае панаванне. Сталін асабліва не фетышаваў Перамогу, нават астуджаў запал эйфарыі ад маршалаў да радавых яе, жадаючы трымаць савецкую імперыю з васаламі не на іх гераізме, а з іхнімі пакорлівасцю ды паслухмянасцю. Яго наступнікі ўздымалі, а то і нагняталі дух Перамогі, каб затушоўваць ёю пралікі, недахопы, народнае жаданне больш свабоднага, прыстойнага жыцця. Дзеля гэтага многае, у тым ліку і тайная даваенная савецка-германска-сталінска-гітлераўская змова замоўчвалася. Было нявыгодна яе паказваць і свайму народу, і ўсяму свету. Хрушчоў толькі рашыўся асудзіць дыктатарства Сталіна, не зважаючы, што дагэтуль той успрымаўся тварцом Перамогі. У гэтым быў свой сэнс: і вялікія сацыяльна-эканамічныя, ваенныя дасягненні тырана не могуць апраўдаць ягоныя злачынствы над сваім народам (дзікае сваволле, беспадстаўныя абвінавачванні, зняволенне і расстрэлы мільёнаў невінаватых, нагнятанне страху, давядзення асобы да халопскага бяспраўнага стану і інш.). Адпаведна, нават самыя цвёрдакаменныя сталіністы ўжо аніяк не маглі прадухліць цунамі выкрыцця свайго куміра “тк” – “тырана камунізму” – ды подступу ўжо да крытыкі папярдняга “тк” – “тварца камунізму” Леніна, а значыць і святыні – сацыялізму-камунізму...

Прадстаўнікі тых “трэціх краін”, у прыватнасці прыбалтыйскія дэпутаты, на гучна аб’яўленым свабодным З’ездзе народных дэпутатаў, выкарыстоўваючы міжнароднае права і праяўляючы настойлівае імкненне да аднаўлення незалежнасці сваіх краін, здолелі дабіцца свайго заповітнага, пра што марылі ўвесь савецкі час ды за што іх, як і заходніх украінцаў, нашы “савецкія беларусы” таксама абзывалі “нацыяналістамі” у самым негатыўным сэнсе. Мо і напраўду найперш дзеля міжнароднага прызнання савецкага палітыка новай фармацыі Гарбачоў пайшоў на тое, каб падпісаць указ пра выхад Літвы, Латвіі, Эстоніі з СССР, не зважаючы на папрокі некаторых юрыстаў, праімперска настроеных сіл у парушэнні Канстытуцыі СССР і Закона СССР “Аб парадку вырашэння пытанняў, звязаных з выходам саюзнай рэспублікі з СССР”. Гэты працэс крыху пазней абумовіў права заявіць пра дзяржаўны суверэнітэт РСФСР, УССР, іншым рэспублікам. 27 ліпеня 1990 года ўжо і нашы народныя дэпутаты прынялі на сесіі ВС БССР Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай ССР. За яе, безумоўна, многія дэпутаты не прагаласавалі б без расійскага кроку, таму яна займела найперш лозунгава-прапагандысцкі характар: кіраўніцтва ВС БССР прымала актыўны ўдзел у перамовах пра сутнасць федэрацыі абноўленага СССР (“новаагароўскі працэс” Гарбачова).

У красавіку 1991-га адбыўся пленум ЦК КПСС. Нюансы яго былі, ёсць вядомыя толькі вузкаму колу тагачаснага вышэйшага партыйнага сінкліту. Што датычыць выступлення новага і апошняга нашага Першага М. – няўцямнага і, як многія прызнаюць, самага слабога і непрыдатнага для вышэйшай вертыкалі функцыянера, – то тады была пагалоска: ён у ліку іншых таксама выказаўся за ўвядзенне надзвычайнага становішча ў СССР і спынення ўсякіх перабудоў – г. зн. звароту ў сталінска-брэжнеўскі лагер. Маўляў, страцілі сацыялістычны з васалаў, то хоць захаваем свой, савецкі (названы факт упамінаецца ў мемуарах экс-прэзідэнта Украіны Л. Краўчука). Тым не менш у чэрвені 1991-га дэпутаты ад БНФ дабіліся вынесці на сесію ВС БССР пытанне пра спыненне маналізацыі КПБ, пра роспуск парткомаў ва ўстановах і на прадпрыемствах, але старая гвардыя

камуністаў і іхніх прыхільнікаў прагаласавала супраць гэтай акцыі. М. прадаўжаў спробу застацца лідарам рэспублікі (як казалі, жорстка насядаў на старшыню ВС, на помач падцягнуў у бюро ЦК па-ранейшаму вернага партыі Шамякіна). Адпаведна, супрацьстаянне процілеглых бакоў прадаўжалася.

...У нас пры двух апошніх Першых не адбылося такіх буйных антысавецкіх дзей, як у Тбілісі ды Вільнюсе, таму і не было зачэпкі для буйных распраў над натоўпам, раз'юшаных хапуноў асобных грамадзян, бязмежнага гвалту над схопленымі. Хоць уладны маральны ціск узмацніўся. А з гэтым і прававы (неправавы), судовы: выйшлі за подпісам старшыні Прэзідыума ВС БССР Т. указы заканадаўчага характару, што мелі на мэце антынацыянальныя зачысткі, розныя пакаранні за “дэструктыўныя”, названыя “антыдзяржаўнымі”, правіннасці. Але ў кватэры дзеля вышуку кампрамату сілавікі, наколькі помніцца, гвалтам не ўрываўся, а калі і траплялі, то не ўчынялі там пагром. Як і не распраналі чалавека, і не асочвалі колер ягоных шкарпэтак, маек і, выбачайце, нацельных трусаў, толькі за публічнае нашэнне значкоў, стужак з нацыянальнымі сімваламі, распаўсюджванне адпаведнай літаратуры досыць стрымана, з нячастым ужыткам такога важнага ў міліцэйскае справе аргумента, як дубінка, затрымлівалі, прыводзілі ва ўчастак і без абраз ды збіцця складалі пратакол, перадавалі ў суд, дзе таксама стрымана не дапускалі расправы, кары на доўгае турэмнае зняволенне. А таксама жорсткага, здзеклівага абыходжання з асуджанымі. Не прыпамінаюцца выпадкі, калі пры затрыманні, судзе “вінаватых” распаўсюджвалі гвалт над іхнімі недатычнымі блізкімі і далёкімі родзічамі. Ды тады і тая досыць стрыманая антынацыянальная зачыстка выклікала ў многіх з нас абурэнне (напрыклад, у Дом літаратара сілавікі праніклі ноччу і зрабілі вобыск ў некаторых кабінетах. Па нашым пратэсце апраўдваліся тым, што па папэраджальным званку шукалі закладзеную бомбу. Яе не знайшлі, толькі ў адным пакоі адсачылі бэнэафаўскую літаратуру і вынеслі яе як таксама выбуховую).

Пазней, калі той былы старшыня былога Прэзідыума ВС БССР быў адлучаны ад усіх пасадаў і яшчэ маладжавым ды непрыкаяным пенсіянерам сноўдаў па блізкіх дварах, падоўгу далей ад свайго адрачона сядзеў на лаўцы ў нашым, – дык вось я аднойчы падсеў да яго. Спачатку ён паставіўся да мяне падазрона, але калі пабачыў, што мы разам патрапілі ў 5-ы том энцыклапедыі (1981) пад рэдактарствам Шамякіна, супакоіўся. Паколькі суседнічалі, то бачыліся частавата, нават часам для болей даверлівай гутаркі я не адмаўляўся зайсці з ім у простую забягалаўку. То не мог не напаміць тыя, падпісаным ім фактычна антынацыянальныя ўказы.

“У школьны час толькі краем вуха чуў ад старых мядзельскіх інтэлігентаў пра ВКЛ, БНР, – прызнаўся ён. – У Львове навучаўся геадэзіі, там даведаўся толькі пра некаторыя украінскія нацыянальныя справы, што ідэолагамі і некаторымі гісторыкамі ацэньваліся як варожыя савецкай уладзе. Пасля заканчэння вучобы пачаў працаваць у Мінску інжынерам, абараніў кандыдацкую, думаў пра доктарскую: меўся быць выкладчыкам і далей ад усякай палітыкі, ідэалогіі. Ды лёс мой павярнуўся іначай. Калі ўступіў у партыю (у 30), мне нечакана параілі падацца ў Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС. Ад такога даверу не мог адмовіцца: паходзіў жа з Заходняй Беларусі. Такіх не ўсюды дапускалі. Напрыклад, на высокую партыйную пасаду. Іх займалі найперш усходнемінскія, гомельска-магілёўскія, а пры Машэраве віцебскія ўраджэнцы. А пасля маскоўскага навучання пайшоў якраз па партыйнай сцяжыне. Быў не горшы і не лепшы за калег, асабліва не вытыркаўся, але пайшлося. У мінскім райкаме, другім сакратаром у гаркаме. Пасля – старшыня гарсавета, неўзабаве – першы сакратар гаркама. Галоўным лічылася выкананне пастаноў з’ездаў, пленумаў ЦК КПСС, перавыкананне вытворчых планаў (“пяцігодку – за чатыры гады”). Патрыятычныя, у тым ліку і нацыянальныя праявы строга ў савецкім духу. Пры мне – што і як скажа Машэраў. Пазней ранейшы дабрадзеі, Слонькоў, параіў мяне на пасаду старшыні Прэзідыума

ВС БССР”. – “Досьць імклівая кар’ера ў верхні эшалон улады”, – заўважыў я. “Верхні то верхні, але тая пасада была найперш намінальная. Пры Сталіне ўжо Саветы перасталі быць на чале дзяржавы. “Усесаюзны стараста”, Калінін, быў толькі для шырмы. Ён нічога не вырашаў. Нават жонку не мог выратаваць ад арышту. Я, як і старшыня Савета міністраў, цалкам залежыў ад галоўнага нашага “Хазяіна” – першага сакратара ЦК КПБ і паслухмянага яму бюро, а той цалкам падпарадкоўваўся “хазяіну” СССР. Тады наша палітычная кухня была такая: Слонькоў намерыўся паставіць стаўку на тэхнакратаў новага пакалення, г. зн., 1930 гадоў нараджэння”. – “А равесніка, нашага Бураўкіна, вы, член бюро ЦК, не бачылі, скажам, галоўным ідэолагам?” – “Я – так. Але “хазяін” асцерагаўся яго інтэлекту, новаўвядзенняў. Асабліва ў нацыянальнай сферы. То трымаў воддаль. Ягоны маскоўскі апякун, Рыжкоў (ст. Савета Міністраў СССР. – Аўтар) у раздрай спрэчак пра Чарнобыль перавёў яго ў Маскву. Ён нічога талковага тут не зрабіў ці не паспеў зрабіць. У ліку тых, хто мог стаць першым сакратаром ЦК, назваў і мяне. Ды Лігачоў на Палітбюро ЦК КПСС настойваў паставіць у нас на “хазяйстве” ды на мяжы з ненадзейнай Польшаю (у той час там было ўжо адменена ваеннае становішча, але ішла да ўлады “Салідарнасць”, што вяло да абвалу сацыялізму ў краіне. – Аўтар) не заходнебеларуса і не з нашага пакалення (“камсамольца”, як той іранізаваў), а правэранага на вернасць “старога бальшавіка” – першага сакратара Брэсцкага абкама. Той, закасцянеўшы ў партыйных схемах і паслушнік апекуну з цэнтра, яшчэ болей баяўся ўсялякіх новаўвядзенняў, не мог дапусціць узвышэння і малодшых, і з новымі поглядамі. З яго падачы маладзейшага і, лічу, здольнага старшыню Савета міністраў БССР Бровікава перавялі паслом у Польшчу, а на яго месца ўзялі старэйшага і кансерватыўнага. Вось і запанавала ў нас шэрасць, забалочванне. Не без гэтага і ў нас пачаліся напады на партыю. Асабліва рэзкія ад БНФ. Калі ён на ўсіх перакрываючых загарыў пра даўняе гістарычнае, пра нацыянальнае, пра ВКЛ, БНР, то я ўжо свядома зацікавіўся гэтым. Пачаў кумекаць: гэта тлела ў народнай памяці, а цяпер ажыло. Нацыянальнае адраджэнне – зусім не панацэя ад усіх бед ды патрэбная, каб наш люд застаўся народам. З вялікай увагай азнаёміўся з Ермаловічовай “Старажытнай Беларуссю”, што вы надрукавалі ў “Малодосці”. І з іншымі публікацыямі. Ды па партыйнай дысцыпліне насуперак самому сабе мусіў слухацца Першага. То і падпісаў тыя нарыхтаваныя ў ЦК, як вы кажаце, антынацыянальныя ўказы”. – “А пра выхад калі не з партыі, то з ЦК не падумвалі?”. – “Не. Як і іншыя, быў упэўнены: перабудова перабудоваю, а КПСС не страціць сваё кіраўніцтва. То трэба быць у яго шэрагах. Я толькі, што не хоча заўважаць той жа БНФ, змог насуперак нашаму бюро ЦК падтрымаць ідэю пачаць падрыхтоўку да Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” і не замінаць, каб некаторыя члены камісіі, як вашы калегі па літаратуры Гілевіч і Сачанка, вялі работу па наданні беларускай мове статуса дзяржаўнай. Спадзяваўся: калі не сесія нашага старога ВС, то сесія народных дэпутатаў зможа зацвердзіць такі Закон і пойдзе ў гэтым накірунку далей. Не без помсты за маё непаслушэнства “хазяін” пастараўся не дапусціць мяне да выбараў у народныя дэпутаты і выпіхнуць з рэспублікі (як і вашага Бураўкіна). Мы абодва, ён з болей нацыянальным складам, я меней, былі тут стрэмкаю...”

У працяг свайго маналогу Т. дадаў яшчэ тое-сёе пра тагачаснае партыйнае закуліссе: “хазяін”, сказаў, каб разарваць звязкі нас, маладзейшых, хацеў пазбавіцца і ад прызнанага ўжо здольным гаспадарнікам Кебіча. Бачыў у тым пагрознага суперніка. Невыпадкова цэнтр пачаў спакушаць яго пасадай міністра станкабудавання СССР. Але хітры Чэсь ухіліўся: міналіся часы, калі многія прагнулі ў Маскву, каб адтуль вярнуцца сюды на высокую пасаду. Цяпер лепш сініца ў руцэ, чым журавель у небе. Заціх, пачаў чакаць свайго часу. А я не здолеў адмовіць Гарбачову (“прашу: памажы сваёй беларускай ментальнасцю”),

згадзіўся ўзначаліць камісію ВС СССР. Мне, як яго ўпаўнаважанаму, выпадала весці няпростыя перамовы з кіраўнікамі некаторых рэспублік, тушыць там нацыянальны пажар. Але ў Тбілісі не складвалася мая місія...”

Не ведаю, наколькі шчыры быў Т. У прыватнасці, у тым, што тады грузінскае кіраўніцтва само прасіла дапамогі расійскага генерала Радзівонава і той быццам не па сваёй волі загадаў для разгону бурных дэманстрацый пусціць у ход сапёрныя рыдлёўкі. Толькі больш паверылася ў іншае яго прызнанне: “Там я пераканаўся: грузіны – не мы, а даўні народ, што меў сваю дзяржаву, сваіх цароў. І без іх яны захавалі вышэйшае эканамічна-фінансвае, нацыянальнае і культурнае асяроддзе. Напрыклад, і ў СССР іхняя мова мела статус дзяржаўнай. У іх моцны, паспраўднаму патрыятычны дух. Яны спаяныя нават сваімі самабытнымі песнямі і танцамі, застоллямі. Іх і сілай не пераломіш. І нават не сагнеш. Адпаведна, са сваёй місіяй уціхамірвання я не справіўся. Як і сам Гарбачоў у Літве, дзе яго чакаў халодны душ ад тамашняй Кампартыі: абудзіў тое, чаго мо і не трэба было чапаць... Не ведаю, як бы склаўся мой лёс, каб не паслухаўся Гарбачова і застаўся тут... Пасля няўдалага жнівеньскага пучку 1991-га я апынуўся ў адстаўцы. Кебіч, ужо старшыня Савета міністраў, параіў мяне намеснікам міністра замежных спраў, але папрацаваў там мала: супраць упёрся новы міністр, былы сакратар гаркама, які пераарынтаваўся ў дэмакрата... І я, як раней старшыні Савета міністраў Аксёнаў і Бровікаў пры новых “хазяінах”, паехаў паслом у Польшу. Яны – пасланцамі СССР, а я – незалежнай Рэспублікі Беларусь... Ды ненадоўга. А пасля... І лідар нацыянальных дэмакратаў Пазняк, і вылучэнец савецкай эліты Кебіч – абодва апантана дабіваліся ўвядзення прэзідэнства, абодва верылі ў сваю перамогу. Але было ясна: Пазняку не будзе для гэтага патрэбнай падтрымкі. Нават у вёсцы. Як і адхіленаму ад улады Шушкевічу. Большыя шанцы ў Чэся. Ды, як даходзіла да мяне, заявіліся і для яго, нібыта сябра Чарнамырдзіна, а з тым быццам і прыхільнага Ельцына, трывожныя званкі. Па-першае, ён неабачліва наблізіў да сябе нямала малавядомых, цёмных цывільных і ў пагонах дзялкоў – яны не дапускалі да яго нацыянальную інтэлігенцыю, сварылі са старымі і новымі камфункцыянерамі, аграрыямі, са старшынёўска-дырэктарскім корпусам. У выніку ад гэтых плыняў былі вылучаныя свае кандыдаты на прэзідэнцтва. Па-другое, Чэсь так ці гэтак браў на сябе адказнасць за наша партыйна-дзяржаўнае мінулае. І гэта быў не малы цяжар, што не спрыяў лёгка ўсплыць. Па-трэцяе, у выбарную кампанію ягоная каманда тапорыла старымі метадамі, многае правароніла, а мо і некаторыя з яе свядома падстаўлялі яго. Нават у побытавых дробязях. Да слова, не без іхняга ўдзелу з’явіліся ў незалежным друку кампраматныя здымкі з іх нібыта тайных пасядзелаў, дзе Кебіч выстаўляўся ў непрывабным, нават агіднаватым выглядзе. Па-чацвёртае, ён, не ахці які аратар і няўмелы дэмагог-камбінатар, прайграў тэлевізійныя дэбаты. Па-пятае, ён, як гаварылі, маючы вялікую ўладную сілу, не пайшоў ні на ніякія прававыя парушэнні, падробкі, запатрабаваў сумленных выбараў. Гэта робіць яму гонар, але... Так не было і не будзе...

Новы “хазяін” не хоча мяне ні чуць, ні бачыць... І са сваімі ведамі, вопытам я для яго – адпрацаваны матэрыял... Пры новых выбарах не толькі дзяржаўныя СМІ правялі адпаведную работу, каб абралі “чэсных” дэпутатаў... Здавалася, прыязная акруга не прагаласавала за мяне... А пра нацыянальна настроеных няма чаго і гаварыць... Яны ж – “нячэсныя” нават са сваёй, як са здзекам падаецца, “свядомасцю”, “пятая калона...”. Як і ў савецкі час: нацыянальнае і носьбіты яго не ў павазе і не ў цане... Як там у Пушкіна? “Ты просвещением свой разум осветил, Ты правды чистый свет увидел, И нежно чуждые народы возлюбил, И мудро свой возненавидел!”

Чуючы такое прызнанне, скаргу, мне тады падумалася і пра такое: “Вось такая яна, яе міласць кар’ера. Па нечай ласцы можа павярнуцца тварам, а па сваім

праліку ці па нейчай злой волі можа, як і ў выпадку з Т., адварнуцца. Не пайшла хада: ішлося ды збочылася, а то і спынілася...”

Успамінаючы, як рэалізоўваўся ўспомнены Закон “Аб мовах”, я добра помню той час і твая намаганні для яго прыняцця. У прыватнасці, Сачанка, даручаў мне, былому настаўніку, выпрабоўваць некаторыя напрацоўкі праекта на настаўніках, вучнях, іх бацьках, на студэнтах і выкладчыках ВНУ, а таксама публікацыямі ў друку. Былі супраць грубыя выпадкі, нават і сярод мясцовых ураджэнцаў-“тожабеларусаў”, але бачылася і моцная зацікаўленасць, падтрымка. Скажам, нават у такіх няпростых школах, як у прыстаўцоўскім пасёлку Коласава, дзе размяшчалася армейская часць і дзе навучаліся дзеці вайсковых і служачых пры іх, ці ў 10-й г. Мінска, дзе быў матэматычны ўхіл. Толькі выказвалася пажаданне, каб беларуская мова ажыла ў дзіцячых садах, у ВНУ, на прадпрыемствах, у партыйна-дзяржаўных структурах, каб не пачувацца там белай варонаю і не цяпець непрыняцця. І не без гэтага ўсведамлення той Закон не рашыўся забракаваць нават апошні савецкі Вяроўны Савет. Дэпутаты прынялі яго, але ў большасці самі не карысталіся ім, як “таварамі для народа”...

...Запомнілася, як дажывала КПБ. У асноўным верхні эшалон зацята абараняў сваю цытадэль (ужо ў чэрвені 1991-га яе дэпутаты ў ВС на IV сесіі не дапусцілі пазнякоўскага падрыву сваёй манаполіі, дэпартызацыі ва ўстановах і прадпрыемствах), але мусіў улічваць новыя генеральныя павевы, што ці сыходзілі ад няўрымслівага Генсека, ці наляталі віхурай на З’ездзе народных дэпутатаў і ўвасабляліся ў Законы СССР або ва Указы Прэзідэнта СССР. Па-ранейшаму падпарадкоўваючыся цэнтру, прыходзілася рэзка не пярэчыць у адыходзе ад некаторых “сацыялістычных заваёваў”: скажам, прызнаць рыначныя адносіны, згадзіцца на права фермерства і іншага асобнага занятку людзей, кааператываў, арэнды і г.д., што пакрысе ў некаторым сэнсе вяртала нэп з яго паўкапіталістычным характарам. Азначыўся пэўны зрух і ў грамадскай, духоўнай сферы. Былі выкананыя патрабаванні многіх грамадзян па стварэнні камісій па расследаванні злачынстваў у Курапатах і па рэабілітацыі ахвяраў рэпрэсій 1920 – 50 гадоў. Пасля з’яўлення Савецкага фонда культуры ў Маскве была дадзена згода на ўтварэнне Беларускага фонда культуры, які мог займацца не толькі зборам і захаваннем сацыялістычных каштоўнасцяў. Дазвалялася ўтварыць Таварыства беларускай мовы, якое задумвалася не толькі як клуб аматараў роднай славеснасці. Пасля прыняцця Закона СССР “Аб грамадскіх арганізацыях” (студзень 1991-га) яго па традыцыі прадублявалі і ў нас, што дазволіла грамадзянам ужо афіцыйна ўтвараць партыі і розныя суполкі (толькі міністэрству юстыцыі дазвалялася пільна прасейваць іхнія праграмы і ўрэзваць правы). Як некаторыя пацяшаліся, новыя партыі былі болей папяровыя, не мелі значнага ўплыву на грамадства ды, як твая дажджавыя кроплі, усё ж тачылі цвёрды партыйны камень, што пры нагрэве, патрэскаўся.

Пры гэтых і іншых новаўвядзеннях, адпаведна, ужо не мог не змяніцца Асноўны Закон рэспублікі. Ды паколькі там, у верхнім эшалоне, знаходзіліся і кемныя партапаратчыкі, то яны ўсвядомілі: новая Канстытуцыя вызначыцца не толькі пэўнымі папраўкамі, але і пазбавіць партыю, а значыць і іх неабмежаванай моцы і прывілей. У выніку была ўтворана такая камісія для выпрацоўкі новай Канстытуцыі, што і сацыялістычнымі прынцыпамі не паступалася б, і зацягнула свой творча-прававы працэс. У савецкую эпоху наш новы Асноўны Закон так і не быў прыняты. Зрэшты, і народныя дэпутаты ВС зацягнулі прыняцце новай Канстытуцыі не на адзін год...

...Тыя, хто змог азнаёміцца з дакументальным даследаваннем “Чэрнобыль: как это было” (Львоў, “Гердан”, 1999) вучонага, былога намесніка Старшыні Дзяржапрапрама БССР І. Нікітчанкі, той спазнаў мноства сабраных дакументаў

пра намаганні аўтара, многіх вучоных, пісьменнікаў і занепакоеных асоб дастукацца да нашых высокіх партыйных і дзяржаўных кабінетаў з клопатам пра зняцце замоўчальнай заслоны пра чарнобыльскую бяду і магчымыя захады па яе змяншэнні. Многія СМІ пад ідэалагічным націскам нясмела спрыялі ў гэтым. Аказваецца, толькі ў 1988-м у Мінску адбылася паўзакрытая сходка асобных грамадзян і журналістаў, дзе невысокага рангу службоўцы грамадзянскай абароны, міністэрства аховы здароўя, іншых арганізацый крыху адхінулі занавеску, але запэўнілі: партыя і дзяржава робяць усё для паратунку ад чарнобыльскай бяды. Адпаведна, трэба пазбягаць усякага ажыятажу, супакойваць усхваляваных людзей вялікім клопатам улады пра іх (с. 88 названага выдання).

Бураўкін не мог не трымаць руку на пульсе, і яго, гэтага агульнанароднага няшчасця, выдатна ведаў, што і як тут робіцца на самай справе. 16 студзеня 1990 года па яго непасрэдным дазволе па тэлебачанні прайшла чарговая, але на гэты раз вострая, нават рэзкая перадача з цыкла “Ліра”, дзе журналісты і вучоныя без аглядкі, смела загаварылі пра недастатковасць мер па ліквідацыі наступстваў чарнобыльскай аварыі, пра небяспеку пражывання люду на забруджанай тэрыторыі, пра пільную патрэбу дасканалых прыбораў, метадкі абследавання глебы, траў на фураж, зерня, садавіны і агародніны, малака і мяса: там у асобных мясцінах набіраецца перабор цяжкіх металаў, небяспечных для жыцця многіх людзей. Пачутае асабліва кранула гомельскіх насельнікаў і ў многіх калектывах адбыліся стыхійныя мітынгі з патрабаваннем большай увагі і помачы. Людское ўзбуджэнне затрывожыла першага сакратара Гомельскага абкама. Прачуваючы, што быць можа і большае, ён шле занепакоены ліст Першаму ў Мінск (тэкст на с. 88-89): варта разабрацца. Калі сапраўды ёсць вялікая пагроза людскому здароўю (і ён, першы ў абкаме, пра гэта не ведаў?), то варта больш заклапаціцца пра сітуацыю. Калі вучоныя свядома нагнаюць сітуацыю, то вінаватыя павінны быць пакараныя. І строга: аж да таго, што іх пазбавіць навуковых званняў. Першы ў рэзалюцыі на гэты ліст пазначыў другому сакратару ЦК КПБ, прэзідэнту АН БССР, старшыні Камісіі па ліквідацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС разабрацца і зрабіць вывады. Да названых ім імён быў падключаны і Г. Бураўкін паводле яго пасады і адказнасці за выпушчаную ў свет перадачу.

Праз адведзеныя пяць дзён камісія дала адказ, дзе было пазначана: “ліраўскі” матэрыял актуальны, але перакошаны: навукоўцы “ізложили” факты “без уліку рашенняў”, адпаведных захадаў ЦК КПБ і Савета міністраў “по данному вопросу”. А наконт тэлежурналістаў было ўказана на “необходимость правдивых, взвешенных оценок при освещении проблем”. Ад імя старшыні Камітэта па радыёвяшчання і тэлебачанні адказ падпісаў ужо іншы кіраўнік. Як пазней убачыцца, цалкам “наш”, г. зн. “управляемый”.

Несумненна, меў рацыю Т., калі зазначаў: не без уліку, што ў сакавіку таго, 1990-га, павінны былі адбыцца выбары народных дэпутатаў і такая асоба, як Бураўкін, можа быць абраная і мець высокія шанцы ў новым ВС, яго адправілі ў пачэсную высылку. Пастаянным пасланцом рэспублікі пры ААН, дзе яго чакала праца пад кіраўніцтвам чыноўніка старой школы, хто толькі па дакументах лічыўся міністрам замежных спраў БССР. Ён не меў свайго голасу: па партыйна-дзяржаўнай дысцыпліне спаўняў указанні апарата усесаюзнага міністэрства. І пры гэтым мо і невыпадкова запусцілі брудную погаласку: Бураўкін не жадае ўдзельнічаць у нашым няпростым грамадскім жыцці, падаўся за акіян па камфорт і долары. Такім чынам, са свайго пакалення самы яркі па службе чыноўнік, прызнаны ўжо дзярждзеяч пачаў шукаць сваю новую ролю і не мог сустракацца з працоўнымі калектывамі, набываць новыя акцыі, патрапіць у дэпутаты, а з гэтым статусам – і на адну з пасады у ВС, што ў новых умовах ужо мог годна і важна засупернічаць за ўладу з КПБ.

Тады складвалася так, што ў многіх рэспубліках першы партыйны сакратар імкнуўся патрапіць у народныя дэпутаты, а пасля выбараў узначаліць ВС, а вось наш Першы па нейкім сваім меркаванні адмовіўся ад палітычнай барацьбы за далейшае ўладаранне, толькі, як пераказвалі, параіў сваім давераным: хочаце і далей руляваць – любой цаною выйгравайце выбары і гуртуйцеся ў спаяную фракцыю. Здольныя і аўтарытэтныя, а з імі і ўвішныя здолелі ўстаяць у перадвыбарных бурных перапалках, явіць сябе перад не ўсімі разборлівымі слухачамі адзінымі сапраўднымі народнымі заступнікамі або спрытна скарыстаць мясцовую адміністрацыйную падпору (не грэбавалі праз паслухмяных мясцовых падначаленых, друк ашальмаваць суперніка, маглі ў рай або абласным цэнтры паказушна заасфальтаваць якую лужную вуліцу, завесці ў крамы доўгачаканыя тавары, падабраць такую выбарную камісію, якая “правільна” падлічыць галасы, каб суперніку не хапіла літаральна аднаго і г.д.). Некаторыя і не такія ўжо малыя чыны, як, да слова, першы сакратар Мінскага гаркома, са сваёй без’языкасцю і з зацяганай дэмагогіяй, пры большай дасведчанасці, свядомасці і актыўнасці выбарнікаў, пры строгім кантролі пры падліку галасоў не займелі такіх шанцаў. Тут перамагалі бойкія, з прывабнымі аратарскімі здольнасцямі кандыдаты, якія вылучалі свежыя погляды і прапановы. Прайшлі і некаторыя тыя, хто раней на гэта не мог разлічваць: вылучэнцы ад розных арганізацый і калектываў, заявіцелі тыпу “сам ад сябе і за народ”, ад БНФ, хоць яго прадаўжалі ў многіх дзяржаўных СМІ, на выбарчых сходах заўзята ганьбіць, шальмаваць, прыніжаць самым непрыстойным чынам. На асобных участках галасы падзяліліся так, што ніхто не быў абраны народным дэпутатам. Тым не менш і гэта азначала: і ў нас нарэшце зрушыўся гарбачоўскі працэс.

У некаторых рэспубліках кіруючы партпарат не панёс вялікіх страт: па выніках выбараў у ВС сталася большасць яго вылучэнцаў. Адпаведна, яны вызначалі характар і новага прэтэндэнта на ўладу (напрыклад, ва Украіне на чале новага парламента абралі другога сакратара ЦК Л. Краўчука). Падобнае адбылося і ў нас: гуртаванцы КПБ пры абранні старшыні ВС арыфметычнай перавагаю не дапусцілі “чужынца”, паспрыялі зацвердзіць сакратара ЦК КПБ па сельскай гаспадарцы. “Неблагі хлопец”, – прынамсі, казаў пра яго нам Шамякін, які цесна знаўся з верхнім уладным эшалонам. Той, пажылаваты ўжо дзядзька, які стараннай выканаўчасцю ўсяго даручанага цягавіта выслужыў не малую пасаду, чулася і ад іншых, быў сапраўды незласлівы і нефанабэрысты чалавек. Ды адразу ўбачылася: у парламенце не зусім на сваім месцы. Для кіраўніка такога чыну было малавата нават ягонага слоўнікавага запасу, асабліва з прававой тэрміналогіі. Калі адрываўся ад цыдулкі і гаварыў ад сябе, то часта запінаўся або дапускаў такія перлы, што становіліся падставай для пацешных пародый. Да ўсяго заставаўся членам бюро ЦК і, як пачала папікаць апазіцыя, дзеіў па яго інструкцыях. Як мог, тушыў і дыскусійныя жарсці, што падкідвалі асобныя правазнаўцы, і антыкамуністычныя выпады, што сыходзілі ад бескампраміснага Пазняка і яго аднадумцаў. Як раней на З’ездзе народных дэпутатаў у Маскве, так цяпер і ў Мінску найбольш актыўныя не чакалі, пакуль ім дадуць права на слова, самі пры спрыяльным моманце тоўпіліся каля трыбуны і жадалі стаць за ёй, то старшыня мусіў даваць заўвагу ў сваім стылі: “Вы там, у заднім праходзе, не замінайця выступаюшчаму”. Той-сёй з “агрэсіўнай большасці” таксама выходзіў на бой і калі нападаў на “негатывыя” прапановы бубненнем пра “сацыялістычныя святыні”, то яго перапынялі абурэннем. Не могуць супернічаць са спраўнымі гаварунамі, паступова з таго асяроддзя заціхалі, дачэкваліся выступу пагрознага для іх Пазняка, а пасля, стаміўшыся ад інтэлектуальных паядынкаў, той-сёй з пажылых ветэранаў сіюцюрваўся і мірна даваў храпака. Толькі, падштурхнуты суседавым локцем для галасавання, рабіў гэта спрасонку ды ўсё ж так, як было сказана ім на асобнай нарадзе партыйнай

фракцыі, што ў саюзе з іншымі (некаторымі аграрнікамі, з дырэктарскага корпусу) магла колькаснай большасцю падтрымаць або адкласці на далейшы разгляд, а то адхіліць любую пастанову некамуністычнага характару. Многае дзелавое, патрэбнае ў той важданіне літаральна выпарвалася ў паветра. Без працэдзвання асобнае састарэлае не магло не апускацца ў звычайны, непрыгодны асадак.

Каб супыніць болевую сутаргу сацыялізму, а з ёй і пахістак свайго становішча, партыйная эліта паратунак і вяртанне ранейшай сваёй моцы бачыла не столькі ў пэўным аздараўленні, колькі ў фізічна-хірургічнай аперацыі – маскоўскім антыгаварачоўскім перавароце. І ўсё смялей прыспешвала такую сілавую дзею. Да гэтага настрою грамадства падштурхоўваў эканамічна-сацыяльны стан у СССР – найперш ўсё большае апусценне прылаўкаў і ўсё большая людская трывога за выжыванне ў заўтрашнім дні. А паколькі не толькі простаму чалавеку цяжка было разабрацца, чыя віна ў гэтым, камуністаў або дэмакратаў, то ўсё болей павышаўся грамадскі градус незадаволенасці і апаноўвала настальгія па ранейшым – без нармальнай свабоды, з рознымі, як тады гаварылі, “дэфіцытамі”, але затое з пастаяннай, хоць і невялікаю зарплатай, з недарагой варанай каўбасой. Вось і наступіла 19 жніўня 1991 года, калі ўсе мы пачалі працоўны дзень усхвалявана: з Масквы паведамлілі пра сфармаваны там ГКЧП, што нібыта ў час хваробы Генсека і прэзідэнта СССР бярэ поўную ўладу ў свае рукі, будзе сілай “наводзіць парадак” без дэмакратычных цырымоній. Аднак, тут жа разнесліся застрашальныя пошпарты: паўтарыцца польскі варыянт уводу надзвычайнага становішча, г. зн. многія вінаватыя ў разладжванні савецкай сістэмы па ўжо складзеных “чорных спісах” будуць зняволеныя. Нібыта галоўны ініцыятар перабудовы ўжо арыштаваны. І яшчэ знаўцы навін дадавалі страху: паблізу Мінска, іншых гарадоў падрыхтаваныя ўжо “цялятнікі” для вывазу чорнаспісных. Калі не такога, то пад гарачую руку звальнення з працы можна было чакаць многім: скажам, мы, члены КПСС у “Маладосці”, не заяўлялі пра свае антыкамуністычныя погляды, але ўсё ж былі “отшельники”: з лістапада мінулага года перасталі браць удзел у партыйных справах і плаціць партыйныя ўнёскі. Як піша ва ўспамінах Краўчанка, некаторыя з дэпутатаў, хто не па глыбокіх перакананнях “прымкнуў” да Пазняка, зведалі перапуд і запабягалі перад старой гвардыяй, што распраміла плечы, выпнула грудзіну з медалямі і ардэнамі ды ўскінула голаў...

Як можна было зразумець з тону нашага тэлебачання, вярхоўе КПБ (сярод членаў бюро ЦК і Шамякін) падтрымала акт, што неўзабаве назовуць “путчам” (ням. Putsch – авантурыстычная спроба групы змоўшчыкаў зрабіць дзяржаўны пераварот). Наш ВС афіцыйна не выказваўся, у ім толькі адразу ж заарэставалі дэпутаты ад БНФ і асудзілі “хунту”. Яны ведалі: які і ў чым не толькі іх, мякка кажучы, “возмутителей”, але і ўсю маладую дэмакратыю чакае перамога артадаксальных камуністаў на чале сілавых структур. ГКЧП гучна і грозна аб’явіўся, але бясслаўна праваліўся. Разлік змяніць становішча злучанымі сіламі КДБ, арміі ды міліцыі не ўдаўся. І радавыя масквічы з дэмакратычнымі поглядамі на чале з папулярным і рашучым прэзідэнтам Расійскай Федэрацыі Ельцыным не далі вялаватым ды не зусім ўпэўненым у сваім поспеху змоўшчыкам разгарнення, каб зноў жорстка абрэжыміць СССР.

Пасля падзення ГКЧП у ВС БССР была ўтворана камісія па расследаванні ступені пасобніцтва таму. Старшыня, “добры хлопец”, засцерагаючыся абурэння і шквалу крытыкі, абачліва падаў у адстаўку, замест яго выбралі прафесара-дэмакрата С. Шушкевіча. 25 жніўня Бураўкін з-за акіяна па сваіх каналах, а мы, не верачы сваім вачам і вушам, назіралі па мінскім тэлебачанні, як зляканая “агрэсіўная большасць” дэпутатаў літаральна за паўгадзіны салідарна прагаласавала за тое, супраць чаго дружна выступала пастаянна. У прыватнасці, пайшлі на “святатацтва”: хоць і з агаворкай часовасці, але прыпынілі... дзейнасць КПСС –

КПБ, яе маёмасць перадалі дзяржаве (будынак ЦК пераходзіў ВС), прынялі Закон “Аб наданні статуса канстытуцыйнага закона Дэкларацыі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР аб Дзяржаўным суверэнітэце Беларускай ССР”, што хутка, у верасні, аформіцца ў яснае паняцце – Рэспубліка Беларусь. А яна, цяпер суверэнная дзяржава, паўстане пад “бэнэфаўскімі” сімваламі. Белавежскія пагадненні таго пераломнага года запынілі існаванне СССР. Ды... Прыняцце новай Канстытуцыі, што заканадаўча замацоўвала б азначаныя мірныя заваёвы і забяспечвала б жыццядзейнасць Рэспублікі Беларусь, не было ажыццёўлена ні ў гэты, ні ў наступны год..

Паўплывала і тое, што новы старшыня ВС па сваім меркаванні не падтрымаў БНФ у тым, каб распусціць пераважна артадаксальны ВС і абраць новы, больш прафесійны і з дэмакратычным мысленнем. Ён пайшоў па шляху так званага ўмеранага радыкалізму – і вашым, і нашым. Кампартыя ажыла і падсобіла пераадолець злік у прыхільнай бальшыні дэпутатаў; зноў разгарэліся спрэчкі пра дзяржаўны, эканамічны ўклад, пра знешнюю палітыку ды іншае, у тым ліку і пра тое, якой быць рэспубліцы: парламенцкай або па прыкладу Расіі і Украіны прэзідэнцкай. Як кідалася ў вочы, асцярожнасць, кампрамісы не ўмацоўвалі становішча новага старшыні ВС (ягоны прыём пісьменнікаў пакінуў расчараванне: нам было найперш даволі напышліва паказана, што ён – не проста сын рэпрэсаваенага ў свой час бацькі-паэта, навуковец, а кіраўнік дзяржавы, які дбае пра ўвесь народ. Так што нам цяпер не трэба, як у савецкую эпоху, ускладаць вялікія надзеі на выданне нашых кніг за дзяржаўны кошт і на ганарары, што нам ва ўмовах рынку варта дбаць пра гэта самім і г.д. Сцешвалася толькі адно: быў першы з высокіх кіранікоў, хто з намі гаварыў па-беларуску і быў за функцыяванне роднай мовы на дзяржаўным узроўні).

Нечакана сярод тых, хто заклікаў не спяшацца з увядзеннем прэзідэнцтва, быў і такі аўтарытэт, як вядомы паэт, старшыня Пастаяннай камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны Ніл Гілевіч.

“А хіба няма ў гэтым вялікай небяспекі і пагрозы? – прыкладна так пры нашай асабістай сустрэчы пачаў ён абгрутоўваць сваё меркаванне. – Адзін чалавек можа годна ўзначаліць краіну не толькі тады, калі ён яркая асоба. Але і тады, калі ў ёй у моцы Канстытуцыя, дэмакратыя і апазіцыя. У нас аснова гэтага закладвалася ў часы ВКЛ, а пасля з цяжкасцю ўтрымлівалася ў эпоху федэратыўнай Рэчы Паспалітай да яе падзелаў. У царскай Расіі Канстытуцыі, дэмакратыі, тым больш апазіцыі не было, там самаўладна правіў памазанік Божы. Не адно наша пакаленне з’явілася, жыло і памерла ва ўмовах прыгнёту і бяспраўя як насельнікі Паўночна-Заходняга краю імперыі. У СССР існаваў вышэйшы Закон, па ім мы лічыліся рэспублікай, але і па ім дэмакратыя як такая зводзілася да нуля за “буржуазны перажытак”, апазіцыя была разгромленая і забароненая, вышэйшаю асобай стаў генсек. Камуністычны зямны Бог. “Бацька ўсіх народаў”. Цяпер прасавецкая большасць нашых дэпутатаў свядома зацягвае ўзгадненне асобных канстытуцыйных асноў, чым змушае год за годам заканадаўча таптацца на адным месцы. Што да прэзідэнства, то большасць схіляецца: яму быць. Толькі адны за вялікія паўнамоцтвы яму, іншыя – за абмежаваныя. Мяне турбуе, што мы атрымаем, калі прэзідэнт будзе з вялікімі правамі. Як ён выкарыстае іх? Не павабіць яго стаць адзіным, усеўладным? Вырашаючы многія праблемы, ці не паступова сам пераўтварыцца ў невырашальную праблему? Зразумела, у нас не такія ўмовы, каб ён стаў варыянтам камбаджыйскага Пол Пота (кажуць, паходжаннем з беднай сялянскай сям’і), але няма гарантыі, што не паўторыць асобныя метады таго. Не адзін вылучэнец за абсалютную ўладу прадасць і чорту душу. Будзе гундзець пра народ, але вытрасе з яго ці падамне самых разумных і сумленных, непрыхільных да яго. Мы па славянскім суседстве здаўна блізкія

мовай і культурай з Расіяй, а па энергарэсурсах на цеснай эканамічнай прывязі да яе. То рэальнасць: у нас затрымаецца на прэзідэнцтве той, каго ўпадабаюць Лубянка і Крэмель. Значыць, вялікія шанцы ў Кебіча: ён цяпер у сіле і літаральна глядзіць у рот Чарнамырдзіну, а той – Ельцыну. Тыя пакуль што занятыя сваімі турботамі, найперш рыначнымі рэформамі, забастоўкамі, зарплатамі, “ножкамі Буша”, а Ельцын яшчэ вядзе нялёгкае змаганне з парламентам за дзяржаўнае стырно. Лічу, перасіліць ён. Але, як бачна, ягоны дэмакратызм абмежаваны: у яго ўсё больш прарываюцца самаўладныя замашкі. Ад свайго высокага партыйнага нядаўняга, ад таго, што яго пачынаюць называць царом Барысам. Апошняе яму вельмі падабаецца. Помніце, ён перад Віскулямі і ў іх падтрымаў Краўчука па роскідзе СССР? Чаму? Не найперш дзеля таго, каб і самому выйсці з-пад улады Гарбачова і ўзвысіцца? Але хіба не бачыць СНД па ўзоры СССР, а сябе яго лідарам? Ці не менавіта такое выявіў тут, калі перад Віскулямі зазірнуў у наш ВС? Яго сустрэлі як героя ў адыходзе ад партыйнай артадоксіі і ў змаганні з ёй, у зрыве перавароту ГКЧП. А ён? У поглядзе на сучасную Беларусь дастаў з пыльнага куфра адмысловую грамацкую цара Аляксея Міхайлавіча і расхваліў яе як даўні братні клопат пра наш народ... І многія нашы, у тым ліку і некаторыя пасягальнікі на прэзідэнцтва, гарача пляскалі ў ладкі... Уявіце такога невука або, наадварот, хітруна з паўнатай улады... Не пойдзе не толькі на многія саступкі, але і на здрадніцтва дзеля свайго ўладарання? І, падстрахаванага правамі, вельмі не паправіш, лёгка не скінеш нават згодна з Канстытуцыяй... Нам пакуль што разумней мець дзяржаўную сістэму на чале з парламентам і рыхтавацца да пераходу да прэзідэнцкай...”.

Той ельцынскі візіт і асабліва ягоны “гістарычны падарунак” быў вельмі паказальны: высокі расійскі госць падаў архіўны дакумент. “Ахоўную грамацкую Оршы ад 1664 года”. Недасведчаным гэта было да душы: пераклік стагоддзяў, братэрства, клопат пра нас. Знаўцы ж адразу спазналі сэнс гэтага перакліку: гістарычная даведка паходзіла з часоў вайны Расіі з Рэччу Паспалітай у 1654 – 1667 гады. Той перыяд у савецкай гістарычнай навуцы падаваўся як вызваленчы для беларускага і ўкраінскага народаў. Толькі ў 1994-м (“Нарысы гісторыі Беларусі”, т. 1) і ў 1995-ым (“Беларусь. Энцыклапедычны даведнік”) быў асвечаны як захопніцкі, што, дарэчы, вынікала яшчэ з падрабязнага апісання той вайны ў “Истории России с древнейших времен” (1851 – 1879) нават гісторыка імперскага погляду С. Салаўёва. Гэта там было вельмі відавочна, але ў савецкі час дзеля сучаснай палітыкі ў нацыянальных справах замоўчвалася. Як і сама тая багатая на сапраўдныя гістарычныя факты “История”.

Салаўёў зазначыў: цару Аляксею Міхайлавічу, як і яго папярэднікам, таксама зажадалася далучыць да свайго царства ВКЛ, усю Украіну, а то і здаўна варожае Польшкае каралеўства. Момант быў выбраны зручны: перад маем 1654-га не без яго падтрымкі казакі Б. Хмяльніцкага ўзмацнілі вайну з Польшчай, спустошылі многія землі ВКЛ, заключылі пагадненне на ўваходжанне ў рускую дзяржаву на правах аўтаноміі. Да ўсяго Польшчы пагражала турэцкая і шведская інтэрвенцыя. Перад пачаткам баявой аперацыі Аляксей Міхайлавіч правёў шырокую агітацыйна-прапагандысцкую: разаслаў у шматлікія гарады ВКЛ граматы, дзе спачуваў праваслаўным вернікам, браўся вызваліць іх ад каталіцкага засілля, прасіў помачы, гарантаваў недатыкальнасць жыцця і маёмасці тым, “которые противны не будут”, прысягнуць яму і згодзяцца адмовіцца ад сваіх парадкаў (магдэбургскае права і інш.), нават памяняць свае формы адзення, прычоску на маскоўскія ўзоры, каб асобнымі славянамі не выдзяляцца. Спачатку і сваім ваенначальнікам быў наказ: “чтоб белорусцев хрестьянские веры” (г. зн., “сапраўднай”: праваслаўнай. – Аўтар) не крыўдзілі, “что им быть под нашею государскою высокою рукою навеки неотступно и нам служить”. Спачатку многія скрыўджаныя і з-за веры

праваслаўныя людзі даверыліся ўварваным з розных бакоў заступнікам (разам з казакамі Хмяльніцкага больш за 100 тысяч), здавалі ім некаторыя гарады, сумесна змагаліся супраць вайсковых злучэнняў ВКЛ (у іх было каля 20 тысяч сваіх і наёмных вояў). Але месяц за месяцам такіх даверлівых менела, а то нямала хто збягаў з царскай арміі ды паварочваў зброю супраць яе. Салаўёў ухваляў царскую палітыку ды як даследчык на аснове глыбока спазнанага дакументальнага матэрыялу не мог не прызнаць: тон царскіх грамат, наказаў, “сказок”, а з імі і ход вайны неўзабаве пачаў мяняцца. У новых граматах, падкрэслівае ён (кніга V), ужо загадвалася непакорлівых забіваць “безо всякой пощады”, “везде хлеб и животину брать”. Таму, дадае гісторык, “ратные люди свирепствовали в покорившихся уездах”, “насиловали женщин, убивали мужчин”. Значыць, братнія спачуванні і клопаты Аляксея Міхайлавіча былі толькі прыкрыццём, на самай справе мелі захопніцкія мэты.

Аршанцы таксама патрапілі ў калаўрот. “Присяжные мужьки” (тыя сяляне, хто прысягнуў цару. – Аўтар.) у жніўні 1654-га памаглі наўгародскім стральцам разбіць атрад ВКЛ, а мяшчане Оршы па прыкладзе іншых адчынілі вароты горада перад царскім войскам. Ды ўжо неўзабаве і некаторыя аршанскія прысяжнікі далучыліся да тых, хто пачаў засыпаць Аляксея Міхайлавіча скаргамі. Яны (у прыватнасці, жыхары вёсак Любавіцкага стана Аршанскага павета) называлі сябе сіротамі (страцілі заступніцтва улад ВКЛ і ад царскіх начальнікаў яго не набылі), наракалі: “мы... тебе, государю, с хлебом и с солью били челом. А ныне...”. І тлумачэнне: царскія ратныя людзі пазабіралі ў іх здаровых жанчын, дзяцей і некуды павезлі, “скотину и хлеб поимали, и домишки пожгли, скитаемся по лесам наги и босы, сидим на пепелище, и с холоду и голоду в конец погибли и разорены до основания... Милостивый государь... пожалуй нас сирот...”. Чытаючы такое, нельга не зразумець, ад каго трэба было ратаваць аршанцаў па ахоўнай грамаце, хто спрычыніўся ў шматгадовай вайне да таго, што і праваслаўныя, і католікі ВКЛ панеслі велізарныя страты, а лік іх скараціўся больш чым удвая... Вось і сталася гнеўнае абурэнне Ельцыну за яго такі і з такой хітрай падкладкай “клопат” пра нашых цяперашніх “сірот...”, многія з якіх ужо не жадалі быць абяздоленымі, хацелі мець сваю сям’ю, гаспадарку...

П. Краўчанка спрабуе апраўдаць ход Ельцына тым, што “хтосьці ў Маскве яго свядома тады падставіў” (с. 164). Але як міністр замежных спраў Рэспублікі Беларусь назіраючы за Ельцыным у Віскулях і пазней, пры фармаванні СНД, калі той абяцаў кіраўнікам былых рэспублік разуменне і помач у правядзенні постсавецкіх рыначных рэформ, заўважае пра “дэмакратызм” таго: “Ельцын хутка забыўся на ўсе свае абяцанні. У Мінску <...> на пытанне іншых удзельнікаў саміту – а як жа быць з віскулёўскімі дамоўленасцямі аб узгодненасці рэформаў – Ельцын безапеляцыйна адказаў: – Вы мусіце ісці за Расіяй!” (с. 205). Былі і адмысловыя “жарты” ўжо “рускага цара-бацюшкі”, калі ён на банкете на дзвесце асобаў па шырыні сваёй душы захапіўся пазабаўляцца іграй на лыжках, стукаючы імі па сваіх каленях і па... лобе некаторых кіраўнікоў рэспублік, ведаючы, што тыя, шмат у чым залежныя, абурацца, але змаўчаць, нават будуць пачціва ўсміхацца (с. 335)... Такі кіроўца рэспублікі не праміне мо і больш сурова пастукаць па лобе сваіх падначаленых...

Доўгачаканая Канстытуцыя Рэспублікі была прынятая толькі ўвесну 1994-га. На думку многіх, у ёй знайшлі месца правы кожнага грамадзяніна і асновы народаўладдзя, акрэслена ўстанаўліваліся статус прэзідэнта, значныя паўнамоцтвы ВС і яго Прэзідыума, Кабінета міністраў, прынцыпы правасуддзя і судовай сістэмы, мясцовага самакіравання, фінансавай сістэмы, нацыянальная сімволіка, беларуская мова зацвярджалася дзяржаўнай, руская – мовай міжнацыянальных зносін і інш. Толькі не ва ўсіх гэта выклікала энтузіязм, аптымізм, імкненне ў

новую эпоху нашай гісторыі...

Адбыліся прэзідэнцкія выбары. Фактычна самы ўладны ў рэспубліцы Кебіч і папулярны сярод шматлікай інтэлігенцыі Пазняк іх не выйгралі. І, як у Расіі ў 1991-м, у нас таксама адразу ж пачалі мерацца сілай ВС і прэзідэнт. Як і было заведзена стагоддзямі: у каго моц, у таго і права...

Бураўкін, у гэты напружаны час вярнуўшыся на радзіму, атрымаў, на першы погляд, немалую, а на самай справе не вельмі ўплывовую пасаду намесніка міністра культуры і друку і не мог як след праявіць свой дар, пабольшаны вопыт дзяржаўнага мысліцеля ды арганізатара. А іменна такім мы пачулі яго на нашай першай сустрэчы з прэзідэнтам, які намерыўся, як падымала трывогу незалежная прэса, звесці болей для акрасы, нацыянальныя сімвалы і дзяржаўнасць беларускай мовы вылучыць на перагляд. Страта ёй статуса адзінадзяржаўнай пазбаўляла яе спрыяльных гарантый Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” і Дзяржаўнай праграмы Савета Міністраў БССР ад 20 верасня 1990 г. па развіцці беларускай і іншых моў, зноў асуджала беларускую мову на савецкую міласць “волевыўлення”. Дый тэзіс пра інтэграцыю з Расіяй быў не без перагляду нашага суверэнітэту: натуральна мець палітычныя, дзяржаўна-эканамічныя, навукова-культурныя сувязі з усімі краінамі на самым розным узроўні (заводы і фабрыкі, фірмы, міністэрствы, урад), але чаму менавіта такая асобная звязка пад такой фармулёўкаю? Па-лацінску паняцце “інтэграцыя” азначае “ўзнаўленне”, але пад ім здаўна бачылі “аб’яднанне” частак ці цэлага па аднатыповай мадэлі. То што нясе нам аднатыповасць і на палітычна-эканамічнай, навукова-тэхнічнай, і на грамадска-культурнай, моўнай аснове – суверэнітэцкіх складніках? Прапагандай “яднання народаў” ці не спроба ўзнаўлення СССР, а то Расійскай імперыі з яе цэнтральным тэзісам “единственности и неделимости”? Што – Беларусі зноў доля быць першай, як пры пабудове камунізму, у своеасаблівай аб’яднаўчай справе, дзе яе роля будзе ўмоўная? Тым больш, што Ельцын і ягоныя прапагандысты чэпка ўхапіліся за гэтую перспектыву...

Лічу, на той сустрэчы выдатна выклаў свой погляд на рэчаіснасць, на многія аспекты нашага духоўнага жыцця У. Някляеў, не схібіў і я, але найперш Бураўкін і ў кароткай прамове сцісла і ярка сфармаваў дзяржаўную платформу для нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва нашай краіны, перасцярог ад празмернага пакланення савецкай спадчыне (камуністычная сімволіка ў розных назвах, найменаванні вуліц, паркаў і сквераў імёнамі скампраметаваных дзеячаў, старыя догмы ў падручніках, усё яшчэ віслыя палотнішчы з лозунгамі тыпу “народ и партия едины” і інш.), прыцягнення тых, хто “ни в чём белорусском не замечен”, “камандзіраваных” і, у прыватнасці, вайскоўцаў, якія у многім кантралююць не толькі вайсковую, але і ідэалагічную справу. У прыватнасці, ён назваў прысутнага палкоўніка З., які яшчэ нядаўна агрэсіўнічаў у Кебічавай камандзе і вызначыўся беспрынцыпнымі палітрукоўскімі ганеннямі на носьбітаў беларускасці, бачачы ў ёй толькі нацыяналізм і экстрэмізм.

Тая сустрэча была задумана так, што пасля прэзідэнцкага ўступу прамаўлялі са сваімі думкамі, прапановамі мы, а пасля зноў браў слова гаспадар уладнага кабінета, выказваўся наконт пачутага і па-сутнасці часткамі выкладаў сваю праграму эканамічнага, сацыяльнага, навукова-культурнага развіцця рэспублікі. Каб мы маглі пачуць яе загадзя, то, зразумела, былі б і карэктывы ў нашых выступленнях. Што да бураўкінскага, то прэзідэнт прызнаў: вялікія магчымасці Генадзя Мікалаевіча незапатрабаваныя. Справаздача пра сустрэчу і размову павінна была быць апублікаваная. Рыхтаваць тэкст было даручана старшыні Саюза пісьменнікаў У. Някляеву і палкоўніку З. Апошні, як і прадбачвалася, намагаўся выхаласціць з яе ўсё “негативное” – не толькі крытычнае, але і жыватрапяткое, надзённае, нацыянальна занепакоенае. Пазней ён выхалошчваў гэта будучы на

чале розных ідэалагічных ведамстваў; ягоная нянавісьць была такая, што нават на побытавым узроўні, як пісалася ў незалежнай прэсе, груба абражаў магазінных касіраў, калі тыя загаворвалі з ім па-беларуску... І такіх яго паслядоўнікаў было, ёсць нямала, яны любяць Беларусь (прыроду, гасціннасьць, смачныя дранікі. Лёгкае працаўладкаванне на любую пасаду) і любілі б яшчэ больш, каб не гэтая, чорт яе пабяры, таптаная-ператапаная, але трывушчая “мова”... Як сіпеў ад злосці, здаецца, падвышаны да генерала З., “ваш долбанный язык”...

Бураўкін затрымаўся ў вышэйназваным міністэрстве мала, пасля для кавалка хлеба знайшоў таксама на кароткі час працу ў часопісе “Вожык”...

Вось такі лёс таго, хто савецкай эпохай быў вылучаны, а новай адлучаны... Але гэта – не бязрадасная планіда называнага тут былога старшыні Прэзідыума ВС Т. Генадзь Мікалаевіч так не кане ў Лету: ён для многіх застаўся ў памяці як наватар тэлебачання, сканцэнтраваны як паэт і яшчэ ярчэй засвяціўся сваёй зоркай на небасхіле нашай літаратуры. Новыя яго кнігі – узор высокай грамадзянскасці і майстэрскай мастацкасці. <...>

...Былы прэзідэнт Украіны Л. Краўчук напісаў вельмі змястоўныя і цікавыя ўспаміны са знамянальнай назвай “Маемо те, що маемо”. Так і мы...

...Яшчэ ў 1994-м, перажываючы за пэўнае вырашэнне нашага лёсу, Генадзь Бураўкін напісаў сваю “Малітву”:

*Мы здалёку ўбачылі свабоду
І яшчэ не вырваліся з тут.
Божа, не дабай нашаму народу
Пошасці, няпраўды і пакут.*

*У чужым нялюдскім землятрусце
Хіба ў нечым мелі мы віну?
Божа, адвядзі ад Беларусі
Зраду, вераломнасць і вайну!*

*Смутнаю парою нелюдзімай,
Калі ўсё найкол ідзе на злом,
Божа, захіні маю Радзіму
Мудрасцю, спакоем і цяплом!*

...Бураўкін быў з тых, хто мог многім нас захінуць...

Анатоль Трафімчык

...Шчамялёсец...

“Служыць будучым пакаленням...”

**Паэма Якуба Коласа “Новая зямля” як “энцыклапедыя”
ў святле фармальнай логікі і дыялектыкі:
крамольныя думкі на маргінэзе твора**

*Публікацыя
падрыхтавана
ў рамках праек-
та БРФФД
№ Г-22-054
«Алегарызацыя
гістарычнай
рэчаіснасці ў ма-
стацкіх творах
класікаў беларус-
кай літаратуры
(Ф. Багушэвіча,
Якуба Коласа,
Янкі Купалы і
інш.)».*

Азначэнне “энцыклапедыя” стасоўна “Новай зямлі”: генезіс

Нярэдка можна сустрэць меркаванні, што паэма Якуба Коласа “Новая зямля” стваралася быццам бы ў якасці і ў першую чаргу, як пасля трапна падсумуюць, мастацкай энцыклапедыі жыцця беларускага сялянства канца XIX ст. Насамрэч гэткай стала яна толькі ў працэсе творчай працы аўтара. Першаснасць яго мэты пры напісанні твора патрабуе асобнага даследавання. У прапанаванай рабоце ўвага сфакусаваная якраз на энцыклапедычным баку “Новай зямлі” з правядзеннем літаратуразнаўчай, і не толькі, рэвізіі такога, найбольш распаўсюджанага, прачытання.

Дадзеную дэфініцыю прынята прыпісваць Алесю Адамовічу¹, несумненна, найаўтарытэтнейшаму навукоўцу. (У папулярных крыніцах часам аўтарства аддавалі нават Петрусю Броўку.)

Сапраўды, названы даследчык з першых сваіх крокаў у навуцы і літаратуразнаўчай крытыцы казаў пра энцыклапедычнасць Коласавага шэдэўра²:

“Этнаграфічнае аблічча беларуса ў зборніках і працах гэтых вучоных ужо вызначылася даволі акрэслена. Беларуская ж літаратура паступова знаёміла чытача з жывым беларускім селянінам, з яго паўсядзённым побытам. Асабліва поўна гэтая задача вырашалася ў «Новай зямлі» Якуба Коласа. Іменна ў гэтым творы сацыяльнае, гістарычнае, бытавое, маральнае, а таксама этнаграфічнае і моўнае аблічча беларускага народа выяўлена з асаблівай паўнатай.

«Новая зямля» ў гэтым сэнсе – сапраўдная энцыклапедыя дакастрычніцкага жыцця беларускага народа»³.

Вядомая работа згаданага беларускага даследчыка пра “паэму-раман” “Новая зямля” “Паэтычнае вярхоўе беларускай прозы”, у якой аўтар такою рысаю характарызуе твор, датуецца 1957 г. Адзначым,

што А. Адамовіч нарадзіўся ў 1927 г. і на пачатку 1950-х гг. яшчэ не меў публікацый па творчасці Якуба Коласа.

Між тым дзеля справядлівасці варта заўважыць, што падобныя вызначэнні ўзніклі раней. Так, Антон Адамовіч ва ўступе да мюнхенскага выдання паэмы Якуба Коласа “Новая зямля” 1952 г. фразу “энцыклёпедыя беларускага сялянскага жыцця” прыпісаў Міколу Байкову⁴ (першакрыніца не ўказана і намі не адшукана, але заўважым, што апошняму з 1930 г. пасля арышту ў навуковую сферу вярнуцца не дазволілі, значыць, прыпіска датычыцца 1920-х гг.). Яўген Мазалькоў, паэт, перакладчык, літаратуразнавец, у кнізе пра Якуба Коласа не пазней 1953 г. пісаў, што “паэму “Новая зямля” крытыкі не раз называлі (курсіў, пакліканы звярнуць увагу на прошлы час дзеяслова, наш. – А.Т.) энцыклапедыяй беларускага сялянскага жыцця дарэволюцыйных гадоў”⁵. Практычна тую ж фармулёўку і ў той жа час паралельна знаходзім ў сумнаславутага Алеся Кучара: “Гэта паэма можа быць па праву названа энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства канца XIX стагоддзя”⁶. Устанавіць, хто ўвёў у навуковы спажытак тое азначэнне, сёння хіба не ўяўляецца магчымым.

Асобна адзначым, што такое вызначэнне не з’яўляецца аўтэнтчным вынаходніцтвам беларускіх літаратуразнаўцаў. У свой час слыннымі расійскі крытык Вісарыён Бялінскі ў артыкуле «Евгений Онегин» на аснове аналізу вершаванага рамана Аляксандра Пушкіна падсумаваў: «“Онегина” можно назвать энциклопедией русской жизни и в высшей степени народным произведением»⁷.

Нашы ўдакладненні, аднак, не адмяняюць азначэння. Нягледзячы на аўтабіяграфізм паэмы, аўтар у яе рэалістычна-эпічным пласце не робіць цэнтрам сусвету сваю сям’ю ці – тым болей – сябе (прататыпа хлопчыка Костуся). Галоўнае ў паэме – жыццё селяніна наогул. Беларускага. Характэрнае, часам да банальнасці (кантэксту свайго часу) жыццё з адпаведнымі клопатамі. Прывядзём, напрыклад, словы Антона Луцкевіча: “...Дадзены Коласам абраз ёсць тыповы для ўсяго беларускага немажоняга сялянства”⁸. Такая тэза ўзнікла яшчэ пры жыцці паэта. Думка тыражуецца па сённяшні час у найбольш распаўсюджанай

Вокладка першага выдання паэмы
«Новая зямля». 1923 год.

літаратуры – вучэбнай: “Сям’я самога паэта была тыпова сялянская і жыла як тысячы, сотні тысяч сялянскіх сямей. <...> Сям’я, апісаная ў творы, – Міхал, яго брат Антось, жонка Міхала Ганна, дзеці – самая звычайная сялянская”⁹. Радзіна Міцкевічаў аказалася канкрэтным і прыватным выпадкам для адлюстравання той тыповасці, можна нават сказаць, сродкам. Чаму – зразумела: у сілу найлепшага ведання аўтарам гэтага выпадку. Прычым – як знутры (у часы дзяцінства), так і звонку (у часы юнацтва і маладосці).

Традыцыйна склалася разглядаць візітоўку беларускай літаратуры ў рэалістычным святле. Таму яна паўстае, прывядзём дзеля паказальнасці словы выдатнага даследчыка Алега Лойкі, як “перш за ўсё твор сацыяльна-бытавы, а затым ужо псіхалагічны; апісальна-бытавы, а затым ужо псіхааналітычны”¹⁰. У такім ключы звычайна бачаць і энцыклапедычнасць Коласава твора. Значыць, маецца на ўвазе рэалістычнасць і нават літаральнасць у падачы матэрыялу жывога жыцця. Як заключыў Іван Замоцін, “...увесь гэты сінтэз назіранняў і матэрыялаў паэмы зроблены... спакойным і выразным пяром мастака-этнографа, запісваючага тое, што дакументальна сабрана і праверана асабовым доследам”¹¹.

У той жа час некаторыя кажуць на паэму “Новая зямля” “энцыклапедыя” і пры гэтым падкрэсліваюць метафарычнасць такой дэфініцыі¹² (яе звычайна называюць без двухкоссяў, якія намі часцей усё ж прымяняюцца з прычыны нелітаральнага сэнсу паняцця і да таго ж у якасці яе цытавання). Але ці знаходзяцца такія даследчыкі, якія тлумачаць, у чым заключаецца тая вобразнасць і сімвалічнасць? Нам прыкладаў не трапілася (калі мець на ўвазе сістэмную аналітыку). Дык вось паспрабуем высветліць гэты, як аказваецца, зусім не відавочны момант. Дзеля гэта варта, аднак, пачаць з устанаўлення сутнасці літаральнага азначэння “Новая зямлі” як энцыклапедыі.

Якой павінна быць энцыклапедыя і ці ёсць такой “Новая зямля”?

Каб адказаць на гэтае пытанне, прыменім заснаваны Віктарам Шклоўскім літаратурны прыём, які называецца «остранение»¹³ і пакліканы вывесці чытача са стану аўтаматычнага ўспрымання мастацкага твора шляхам разбурэння пэўнага стэрэатыпа пра яго.

У сувязі з пастаўленай задачай варта задумацца, што такое энцыклапедыя? Даверымся вызначэнням. Напрыклад, як напісана ў прадмове да адной з першых у гісторыі чалавецтва энцыклапедый французскіх мысляроў Дэні Дзідро і Жана Лерона Д’Аламбера, мэтай энцыклапедыі з’яўляецца збор ведаў, рассяяных па свеце, прывядзенне іх у сістэму, зразумелую для людзей, якія цяпер жывуць, і перадача тым, хто прыйдзе пасля нас, з тым, каб праца папярэдніх стагоддзяў не стала бескарыснай для стагоддзяў наступных, і каб нашы нашчадкі, узбагачаныя ведамі, сталі дабрэйшымі і шчаслівейшымі, і каб мы не адышлі ў вечнасць, не здолеўшы паслужыць будучым пакаленням¹⁴. У аўтарытэтнага дасюль мовазнаўца-лексіколага Дзмітрыя Ушакова сустракаем бачанне энцыклапедыі як прыведзенага ў сістэму сціслага агляду ўсіх галін чалавечых ведаў ці кола дысцыплін, у сукупнасці складаючых асобную галіну ведаў¹⁵. Нарэшце, паводле айчыннага тлумачальнага слоўніка, энцыклапедыяй называецца і “навуковае або навукова-папулярнае даведчае выданне па ўсіх або асобных галінах ведаў, звычайна ў выглядзе слоўніка”, і “прыведзены ў сістэму агляд розных раздзелаў, галін якой-небудзь навукі, уводзіны ў курс якой-небудзь навукі”¹⁶.

Фактычна такой бачаць і “Новую зямлю”. Напрыклад, Галіна Адамовіч у прыватнасці ў сувязі з гэтым выказала тоеснае меркаванне: «Комплекснасць праведзенага беларускім навукоўцам (Іванам Навуменкам. – А.Т.) аналізу паэмы Коласа заключаецца найперш у “комплекснасці”, шматзначнасці, энцыклапедычна-

сці зместу самога твора, у звароце пісьменніка да самых розных аспектаў жыцця беларускага сялянства. <...> “Энцыклапедычны” змест “Новай зямлі” набывае ў яго (І. Навуменкі. – А.Т.) працы сістэмны характар: літаратурная класіка раскрываецца перад чытачом-рэцыпіентам рознымі сваімі бакамі: і як высокамастацкі твор, і як праца пазнавальнага плана, і як твор, што мае вялікі выхаваўчы патэнцыял»¹⁷.

Аднак стэрэатып адносна і энцыклапедычнасці, і тыповасці паэмы “Новая зямля” нельга не ўспрымаць крытычна і не падвяргаць верыфікацыі і пераасэнсаванню. Само слова “энцыклапедыя” – катэгорыя, якая належыць да сферы рацыянальнай, строга дэтэрмінаванай логікай.

У савецкім час нас пераканалі ў наступным (каб не быць галаслоўным, прыкладзем літаральна адно з меркаванняў, прычым аўтарства выдатнейшага вучонага і педагога Алега Лойкі): “Малюнак за малюнкам вырысоўвае Якуб Колас у паэме, узнаўляючы шматлікія падзеі з жыцця сям’і Міхала, паказваючы асноўных герояў паэмы ў іх разнастайных сувязях з грамадствам і прыродай, апісваючы ўсе чатыры пары года, усе асноўныя сельскагаспадарчыя работы, гадавыя традыцыйныя святы і інш. Паэма, такім чынам, вырастае ў энцыклапедыю жыцця беларускага дарэвалюцыйнага сялянства...”¹⁸

Тым не менш давайце прыгледзімся ўважлівей, ці так гэта. Тады убачым: сапраўды, у паэме “Новая зямля” чытачу дэманструюцца найбольш характэрныя і характарныя эпізоды. Але – далёка не ўсе з магчымых і да таго ж на суб’ектыўны выбар аўтара! Ён, як мімаходзь заўважыў, але не развіў сваю думку, І. Замоцін, “умела сінтэзавалі найбольш яркія і жывыя матэрыялы сваіх назіранняў над бытам і культурай Беларусі”¹⁹. Дзякуючы сугестыўнасці паэзіі, магутнай па геніяльнасці, і ствараецца ўражанне шырыні і глыбіні, адэкватных для вырашэння эпічных задач. Тым не менш у літаральным плане няма падставы на аснове наяўнага кола карцін паэмы гаварыць пра капітальную, усёабдымную фундаментальнасць Коласавай “энцыклапедыі”. Сялянскае жыццё нашмат больш разнастайнае. Дый катэгорыя “сялянства” вельмі шырокая. У савецкія часы яна часцей ужывалася ў якасці сацыяльнага класа. Яго панараму наўрад ці магчыма праілюстраваць на прыкладзе адной сям’і. Няхай сабе і самай удалай ілюстрацыяй, на якой выяўлены і палітычны аспект (міжкласавае супрацьстаянне), і эканамічны бок (у паэме Якуба Коласа гэты бок займае ці не галоўнае месца), і культурны (у разгляданым творы ён рэпрэзентаваны таксама даволі прыстойна, кангенільна, нярэдка ў сімбіёзе з гаспадарчым бэкграўндам). У той жа час гісторыкам, напрыклад, для аналізу жыцця беларускага сялянства прадстаўленага ў паэме часу спатрэбіўся цэлы том²⁰. Ці можна лічыць паэтычным эквівалентам гэтай навукова-гістарычнай работы паэму “Новая зямля”? З пункту гледжання фармальнай логікі адказ на такое пытанне напрашваецца адмоўны.

Акрамя таго, хіба мала аргумента, што галава сям’і Міхал не быў па родзе дзейнасці селянінам? Толькі па паходжанні. Яго сітуацыя, скажам прама, не самая тыповая.

Таму ў выпадку з беларускай паэтычна-паэмнай “энцыклапедыяй” дастаткова задумацца пра яе старонкі, якія магчымыя ў тканіне твора, арганічна дапоўнілі б яго менавіта інфарматыўны бок.

Што не перашкодзіла б энцыклапедычнасці сялянскага жыцця?

У дыскусійных дыскурсах нярэдка ўсплывае прынцып – “крытыкуючы прапануй”. Яго можна прымяніць і адносна праблемы паўнаты прадстаўленай у паэме Якуба Коласа “Новая зямля” панарамы беларускага сялянскага жыцця. Калі казаць пра выбарнасць яго старонак з боку аўтара, дык варта задумацца, чаго ж не хапае мастацкаму твору дзеля яго комплекснасці. Шчыра кажучы, у прапанаванай “энцыклапедыі”, хоць і літаратурна-мастацкай, бракуе паэтызацыі

некоторых прынцыповых для тагачаснага сялянскага жыцця-быцця старонак. Пройдемся спачатку па важных працоўных буднях.

Аўтару гэтых радкоў, сялянскаму нашчадку, са сваімі ўлюбёнасцямі ў пэўныя работы колішняга вясковага дзяцінства, вельмі цікава было б у Коласавым стылі чытаць прыклад **свежавання** (апявання чаго беларуская літаратура так і не дачакалася да настальгічнага верша Максіма Танка “Смаленне кабана” (1961) і блізкага па назве апавядання Міхася Стральцова (1973), ды і то ў выглядзе “эпітафіі”, – але! У абодвух творах няма разгорнутай карціны свежыны). На гэту тэму ў паэме Якуба Коласа знаходзім адно ўрываек з перавагай іранічных канатацый пра свежыну як з’яву ў сялянскім жыцці і зусім без заглыблення ў саму падзею (тым больш у яе некаторую сакральнасць, якая ў рэчаіснасці мела месца):

Адзнакі блізкіх зімніх святак –
 Гарыць салома каля хатак.
 Пажар вясёлы ў час світання!
 – А што там свеціцца, нябожа?
 Няўжо гарыць хто, не дай Божа?
 – Не, не пажар: то – сцяг калядны,
 Япрук там смаліцца дзесь ладны,
 Свой крок апошні замыкае:
 Япручка доля ўжо такая.

І кожны дворык, кожна хата,
 Хоць і жыве не так багата,
 Але Калядаў у адзнаку
 Заколе хоць бы падсвінаку
 І дворык свой ці прыгумень
 Асвеціць раніцай ці ўдзень,
 Бо хто ж, скажыце, хто не ласы
 На тое салыца і кілбасы?
 Другі Каляд не дачакае,
 Цішком свяжынкі паспытае,
 А ўжо на свята – што казаці? –
 Паходзіць так каля свінчаці,
 Што ўжо на ночку разоў дзесяць
 Табе жылот закуралесіць.
 І гэта, братцы, не загана!
 Даўно, не знаю кім, казана:
 «Калі заколеш япрука ты,
 Ды не пабегаеш за хаты,
 То гэта – гонар невялікі,
 Гэта вяселле без музыкі,
 Як кажа мудрасць чалавеча» [т. 8, с. 177-178]²¹.

Між тым свежына (гэтым словам называць могуць увесь дзень у сям’і, дзе адбывалася падзея) уяўляла цэлы рытуал. Для яго па магчымасці выбіраўся не любы, але адмысловы дзень (згодна з народнымі традыцыямі і рэлігійным календаром). Калі надыходзіў ён, з самага ранку ўсталёўвалася асаблівая атмасфера. Неверагодна, але яна перадавалася нават скаціне, птушкам. Асабліва востра яе адчувала будучая ахвяра. Як пісаў пра свойго “героя” М. Стральцоў, “ён яшчэ і не здагадаецца ні пра што, адно трывожыць яго, чаму гаспадыня, выходзячы з сенцаў на двор, не хоча падаць на ягонае рохканне голас, чаму з дурным кэрханнем, з бязладным лопатам крылаў пазляталі з седала і раней часу кінуліся да ганка куры”²². Рацыянальна рэакцыю можна было патлумачыць тым, што скаціне не далі згодна з рэжымам падсілкавацца (каб вантробы былі максімальна апарожненыя). Але часта ў гаспадароў не было сумненняў, што свіння чуе свой кон. Этнаграфічную цікавасць уяўляе ці кожны далейшы крок: як свінню

выманьваюць са свінуха, якім чынам да яе падступаюцца, як ажыццяўляюць сам акт калоння. Смаленне, мыццё, урэшце сам разбор маюць не толькі практычныя рысы, – як, напрыклад, лёгкія парэзы крыжам на чэраве памытай тушы (маўляў, з Богам! – квазіхрысціянскі элемент), адразанне смочак, кончыкаў хваста і лыча ды выкідванне іх у свінух (дзеля таго, каб не пераводзілася жыўнасць – хіба чыстае язычніцтва). Не раўнуючы свята! Лірыка! І прыхарошваць не трэба.

Адсутнічае ў паэме таксама патэнцыйна вельмі маляўнічае апісанне **нарыхтоўкі дроў**. Гэта ж цэлы працэс – ад выбару дрэва да складвання пакалатых пален у кастры (апошнія слова не блытаць з вогнішчам) і ў канчатковым выніку гарэння ў печы. Апішам яго характарыстычнымі дзеясловамі – тэзісным абазначэннем этапаў вытворчасці і спажывання дроў: спілаваць, раскрыжаваць, звезці, парэзаць, пакалоць, скласці, прынесці, спаліць. Прычым сам Якуб Колас, ужо жывучы ў Менску²³, вельмі любіў рэзаць і секчы дровы (дый парсючка, дарэчы, трымаў). Для сям’і палясоўшчыка, канечне, пытанне ацяплення не ўяўляла праблемы. У лесе дровы знаходзіліся пад рукою, і назапашванне іх не мела стратэгічнага значэння (там і на свежыну магчыма было разжыцца). Паводле паэмы ж паліва нарыхтоўвалася адно на некалькі дзён уперад, што можна зразумець па наступным пасажы: “І дроў на свята накалолі...” [т. 8, с. 180]. У той жа час звычайнаму селяніну, які па вялікім рахунку на працягу ўсяго свайго існавання вырашаў толькі дзве праблемы – холаду ды голаду, нарыхтоўка дроў была жыццёва, стратэгічна неабходнай. Гэта справа не саступала тым жа шыкоўна апетым у “Новай зямлі” сенакосы ці жніву (раздзел “Летнім часам”; не дзіўна, што ён самы вялікі ў творы – любімая ж пара года аўтара!).

Гэтаксама не менш важнае месца для вяскоўца займала **гадоўля жывёлы**, паводле сельскагаспадарчай тэрміналогіі, мясамалочнага напрамку. Дзічыну ў панскім лесе здабыць селяніну не выпадала. У адрозненне ад палясоўшчыка Міхала, у якога на стале свежае мяса магло паяўляцца часцей – праз паляванне. Але пра дзічыну, дарэчы, нідзе не згадваецца, хоць тэма палявання закранаецца некалькі разоў – на глушцоў (раздзелы XXII “На глушцовых токах” і XXIII “Панская пацеха”), воўка (XVII “Воўк”), зайцоў і тхара (XVIII “Зіма ў Парэччы”). Ды глушцы былі мішэнню для паноў, воўк і тхор прыцягвалі ўвагу дзеля сваіх шкур, і толькі зайцы з пералічанага шэрагу, як можна меркаваць, былі прызначаны для кулінарнага спажывання Міхалавай сям’і. Тым не менш у кантэксте святочных застолляў сярод страў фігуруе шмат рыбы (“Тут быў таран, мянёк пузаты, / Шчупак, лінок, ақунь, карась, / Кялбок і ялец, плотка, язь...” [т. 8, с. 183]), але не мяса лясных звяроў. Прычым рыбалоўства выступае хутчэй у якасці хобі, занятку пабочнага, які можна дазволіць у вольную часіну. Той жа “дзядзька быў рыбак выдатны, / Хоць больш урыўкавы, прыватны” [т. 8, с. 92]. Канечне, побач з такой шыкоўнай рэчкай, як Нёман, паэт не мог не звярнуцца да тэмы рыбалоўства, робячы гэта на працягу твора шмат разоў. Тым не менш яно ў адрозненне ад гадоўлі жывёл не было тыповым (нават на ўзроўні хобі) для многіх і многіх беларускіх паселішчаў, для якіх паняцце вадаёмаў ці рэчак было даволі аддаленым.

Малако ў любой беларускай сялянскай сям’і з малымі дзецьмі займала месца экзістэнцыйнага складніка. Таму гэтак высока цанілася карова. У паэме Якуба Коласа разоў колькі адзначаецца важнасць малака і прадуктаў з яго (тварогу і смятаны, сыру і масла), напрыклад:

...Яшчэ больш смачнае, ядкае,
І тарабаніла сюды
Для заканчэння ўжо яды
Тварог, запраўлены смятанай
(Нясла з вялікаю пашанай) [т. 8, с. 24].

А масла.: Не! Маўчу, баюся
У час пайковай суеты
Дражніць пустыя жываты [т. 8, с. 118]. (Выразаныя цэнзураю радкі.)

Але ў цэлым нельга сказаць, што аўтар удзяляе тым прадуктам колькасна шмат увагі. Гэтаксама толькі аднойчы падаецца апісанне буйной рагатай жывёлы ў гаспадарцы:

З-за рэчкі ціснуцца каровы.
Ідзе паперадзе Красуля,
За ёю Лысяя, Рагуля,
Ды дзве пярэзімкі-цялушкі
Ідуць у згодзе, як дзве дружкі;
А збоку чмыша бык Мікіта,
Хвастом матаючы сярдзіта [т. 8, с. 16].

Далей расказчык некалькімі мазкамі стварае даволі каларытную карціну сужыцця гавяды. Ды больш да тэмы не вяртаецца. Між тым свойскія жывёлы, асабліва каровы і коні, важнымі былі ў гаспадарцы яшчэ ў сувязі з выпрацоўкай гною, без якога панаваў бы недарод і, як вынік, няшчымніца.

Не большага гонару атрымала і свінагадоўля, а таксама птушыная частка гаспадаркі:

Ў пастаўніку, пры самым полі,
Свіння, як хворая, стагнала,
Хоць гэтай хворасці не знала,
Яе такая ўжо натура:
Стагнаць і лыч трымаць панура,
Як бы ёй цяжка жыць на свеце.
А парасяткі, яе дзеці,
Ўсяму дзівілісь несканчона,
Бо надта рохкалі здзіўлена.
Друці гурток другой жывёлы,
Дзесятак кур, пярэнь вясёлы
Каля платоў чарвей шукалі;
Квактуха голасна квактала,
А кураняткі чарадою
Паслушна ўсюды йшлі за ёю.
Тут кожна рэч аб тым казалася,
Што маладая гаспадарка
Ішла ўпярод паспешна, шпарка
І большы круг яна займала [т. 8, с. 36].

Разам з тым працытаваныя фрагменты ствараюць дастатковае паняцце пра жыўнасць на сядзібе беларускага селяніна. Што, аднак, дзіўна: каню пры ўсёй цэнтральнай ролі для гаспадаркі аўтарам не надаецца і такога піітэту. Хаця, між іншым, па цячэнні твора коні, не толькі Міхалавы, згадваюцца рэгулярна (часцей у якасці сродку для перамяшчэння [т. 8, с. 27, 46, 114, 122, 124, 196, 200-201, 214-215, 238], радзей – апрацоўкі зямлі [т. 8, с. 73-74]). Як можна палічыць, іх у гаспадарцы пратаганістаў было два – Ножык і Сівак [т. 8, с. 74, 200, 238].

Святочных старонак у Коласавым творы таксама магло быць больш – не толькі Каляды і Вялікдзень, што атрымалі па раздзеле (да іх ускосна можна далучыць не ўказаны наўпрост Мядовы Спас, які таксама апеты асобным раздзелам – “Падгляд пчол”). Так, першы шэраг тагачаснага сялянскага жыцця складалі такія святы, як **Дажынкi і Радаўніца** (у праваслаўных) ці **Дзяды** (хіба больш пачэснае месца займаюць у католікаў, якімі зусім у нядаўнім мінулым – да 1866 г. – былі Міцкевічы²⁴, які і ўся Мікалаеўшчына²⁵). Хаця Якуба Коласа падчас напі-

сання “Новая зямлі” востра турбавала праблема памяці. Аднак у сваім творы ён вырашаў яе ў адваротным згаданым памінальным святых ключы – так, як і было ў народнай культуры:

І бацьку скоро сын забудзе –
Каротка памятка аб людзе,
Аб простым людзе. І такая
Ўсім бедным доля выпадае:
Прайсці свой круг, прамарнавацца
І невядомымі астацца
Ды быць забытымі тут ўсімі –
І сваякамі і чужымі.
І мне заўсёды горка стане,
Калі я ўбачу на кургане
Пад шэрым прыкладам драўляным
Прыпынак вечны селяніна.
Стаіць там крыжык-сіраціна,
Сівенькім мохам ўвесь убраны,
З павязкай белай, даматканай.
Пытаю: хто тут пачывае?
Дзяўчына, можа, маладая
У поўным цвеце красы-сілы
Сышла без часу да магілы?
Ці здатны хлопец-малайчына?
Маўчыць магіла селяніна.
А хто пахован, я не знаю
І смутак моцны ў сэрцы маю.
А тут закопаны навекі
Надзеі, радасць чалавека
І гора схована ліхое –
Жыццё бядачае людское [т. 8, с. 47-48].

Што ж, аўтар гэтых радкоў быў аб’ектыўны ў адлюстраванні рэчаіснасці. Прыкладна тое самае, толькі дакументальнай прозай, трохі раней заўважыў “вясковы лірнік” Уладзіслаў Сыракомля (1823–1862) у “Вандроўках па маіх былых ваколліцах”, зусім недалёкіх ад Коласавых мясцін: “...Селянін у хаце на печы альбо пад чымсьці плотам заканчвае сваё ціхае жыццё. Сям’я паплача па ім, замкне яго ў чатыры сасновыя дошкі, пахавае на могілках, а праз год пасля смерці паставіць над ім драўляны крыж, справіць памінкі, нап’ецца там, потым яшчэ паўздыхае, памоліцца і... забывае нябожчыка”²⁶. (У шляхецкай культуры рэцэпцыя чалавечай смерці ўсталявалася іншай: паколькі індывід шанаваўся, яго сыход меў вартасць. Такі падыход сведчыць пра панаванне лінейнасці ў экзістанцыяльнай прасторы вышэйшага класа.)

Разам з тым, што датычыцца працоўна-святых этапаў, у паэме ўвага звернута на меней значную (у параўнанні, напрыклад, са жнівом), прычым зусім без ценю святыхнасці (калі не лічыць нотак лірычнай вобразнасці), працу па малацьбе снапоў:

– Ну, хлопцы: зараз дамо жару!
Саб’ём пасадаў яшчэ з пару.–
Снапы ў радочкі палажылі,
Так і дзяды яшчэ вучылі,
Каб каласы ды з каласамі,
А да пярэлаў гузырамі.
– Ну, грывнем, хлопцы, каб звінела! –
І пяць цапоў ідуць у дзела!
Не малацьба, а бубнаў хоры!
Здаецца б, цэпам вадзіў хворы!
Бічы кладуцца так рытмічна,

Само гудзенне іх музычна;
 Снапы не ўлежаць, скачуць самі
 І сыплюць жыта пад бічамі,
 А дзядзька рэй вядзе, гукае
 І адным крыкам памагае:
 – Дай, дай яму, брат! Дай з-за вуха!
 Гэ-гэх, скачы, баба-псяюха! –
 Гудуць цапы ўтары праворна,
 Ідзе работа дружна, спорна,
 Аж падшыбае ўсіх ахвота,
 Бо мае свой захоп работа [т. 8, с. 146-147].

Таксама асаблівае месца – на цэлы раздзел пад назвай “Падгляд пчол” – заняла вытворчасць мёду (прычым тэма пчол была выразна абазначана ў зачыне – першым раздзеле). Якуб Колас апісвае (у адной з самых большых структурных адзінак твора!) працэс ад часу заводу пчол у гаспадарцы да дня збору іх салодкага прадукта, дня, які рабіўся рыхтык святочным і збіраў цэлую радзіну, апісвае са смакам, гумарам і настальгічным сумаам, апісвае з веданнем тонкага знаўца справы. Аднак вытворчасць гэтага (хоць і безумоўна важнага) ласунка хіба не з’яўляецца ў асяроддзі беларускага сялянства настолькі распаўсюджанай, каб дасягнуць узроўню тыповасці, – далёка не кожны селянін меў борці або вуллі.

У той жа час **бульба** (аднойчы названая “картофелем”) згадваецца толькі тройчы, дый то аказіянальна [т. 8, с. 60, 72, 93]. Між тым гэта, як прынята казаць, другі хлеб і прадукт, які з уваходжаннем беларускай этнічнай тэрыторыі ў склад Расійскай імперыі стаў трыгерам для іранічнай мянушкі беларусаў з боку суседзяў. Гэта значыць, на момант дзеяння ў паэме і тым больш на час яе напісання і бульба, і ад яе ўтвораны этнафалізм (называнне народа ці этнасу з адмоўнай канатацыяй) былі шырока распаўсюджаны і дастаткова вядомы. Аднак гэты факт не з’яўляецца падставой для фігуравання ў “энцыклапедыі” “Новая зямля”.

Далей. Не хапае для энцыклапедыі любімага ў народзе свята **Купалля**. Па карнавальнасці яно ў народнай культуры як мінімум не саступала ні Калядам, ні Вялікадню, з якімі склаўся б даволі арганічны шэраг дзён сонцастаяння і раўнадзенства. Ролу аналагічнага восеньскага свята, звязанага са зборам ураджаю ў “Новай зямлі”, хоць гэта і не называецца, грае Мядовы Спас у раздзеле “Падгляд пчол”, што разам складае тры святочныя застоллі ў творы. (Хоць калі ўлічваць чатыры ключавыя пункты сонцазвароту, тут больш пасуе Багач, які адзначаецца 21 верасня па новым стылі і падводзіць рысу якраз пад сельскагаспадарчым сезонам ці, паводле прыказкі, “прыйшоў Багач – кідай рагач, бяры сьвяненьку – сей памаленьку”). Да таго ж Купалле параўнальна ў меншай ступені “ўцаркоўлена”. Таму яго глыбокая народнасць неаспрэчная. Адсутнасць гэтага свята ў “Новай зямлі” (ні слоўца!) варта патлумачыць, што для яго належнага правядзення патрабавалася масавасць, чаго не было пры жыцці ў лесе. Разам з тым і Каляды, і Вялікдзень, прысутныя ў паэме, можна было адзначыць вузкім сямейным колам.

І гэта не ўсё. Самае вялікае значэнне ў чалавечым жыцці на беларускай зямлі спрадвеку надавалася тром яго момантам: **нараджэнню, вяселлю і смерці**. Міхаіл Пятуховіч сцвярджаў, што ў “Новай зямлі” “абхоплена ўсё жыццё беларуса ад калыскі да магілы”²⁷. Аднак насамрэч у творы прадстаўлены толькі сыход. Праўда, з’ява смерці асэнсавана ажно ў пяці выпадках: глушца [т. 8, с. 208], тхара [т. 8, с. 165], ваўка (раздзел “Воўк”), пана ляснічага (раздзел “Смерць ляснічага”), урэшце цэнтральнага персанажа – гаспадара (раздзел “Смерць Міхала”). І гэта калі не лічыць спамянутых падчас Міхалава абходу тапельцаў Дароты і Яўхіма [т. 8, с. 156]. Часцей чамусці сустракаем канцэптуалізацыю толькі трох трагедый – пана, ваўка і галоўнага героя²⁸, быццам бы тыя ж глушэц і тхор, са шкадаваннем апетгя ахвяры чалавечых паляванняў, не маюць мастацкай вартасці і важкасці (дзея справядлівасці варта

адзначыць развагі Жанны Шаладонай пра долю глушца і паралелі з “жыццёвай устаноўкай Міхала”²⁹). Іншая справа, што іх улік разбурае сакральную лічбу “тры” і пабудаваныя на ёй філасофска-літаратуразнаўчыя тэорыі. Хаця, канечне, трэба прызнаць, што сам Якуб Колас для гэтых трох трагедый стварыў па асобным раздзеле. Па сутнасці, смерць прагаганіста ўвогуле становіцца кантрапунктам твора. Тым не менш да апісання рытуалу пахавання аўтар таксама не падступіўся.

Пра шлюб (Міхалаў) у паэме страчаецца адно кароценькая згадка [т. 8, с. 33]. Тэма з’яўлення на свет (чалавека наогул) нават не закранаецца (калі не браць пад увагу метафарычнага параўнання стварэння паэмы з цяжарнасцю [т. 8, с. 281]). Ізноў-такі пра рытуалы тых падзей – ні слоўца. Праўда, тэма дзяцінства (што важна, рознаўзроставага) прысутнічае шырока – з гульнямі-забавамі, вучобай, працай (гл. раздзелы II, III, VI, VII, XI, XIII-XVI, XVIII, XIX, XXI, XXIV). Ды пара юнацтва практычна не раскрыта. Толькі пра маладое пачуццё дзядзькі Антося сказана мімаходзь у некалькіх радках. І то не дзеля рэпрэзентацыі кахання – “каб дапісаць партрэт Антося...” [т. 8, с. 145].

Усе названыя справы і святы, агульныя ці прыватна жыццёвыя, з’яўляюцца знакавымі для штодзённага жыцця беларускага этнасу, для цыклічнага кругабегу. Да другасных іх аніяк не аднесці. Яны суправаджаюцца строгай і нярэдка насычанай рытуальнасцю, не абдзеленай флёрам таямнічасці і іманентнай душэўнасці ды лірычнасці. Хаця іх дэманстраванае выяўленне, падкрэсленне, тым больш на ўзроўні кічу, не тыповыя для беларускай культуры ў цэлым і асобнага яе носбіта ў прыватнасці. Якраз наадварот – сакральнасць падобных старонак жыцця моўчкі, апрыйеры лічылі нясціплым выстаўляць і латэнтызавалі, часам нават стылістычна іх выкананне зніжаючы, каб лішнім пафасам не наклікаць сурокаў. (Такія тонкасці! Ці ж не выдатнейшы матэрыял для мастацтва?) У беларускім прыгожым пісьменстве многія з указаных з’яў айчыннай культуры да сённяшняга часу не прадстаўлены ці выяўлены недастаткова па-мастацку і наўрад ці ўжо калі-небудзь увасобяцца ў творы з той простаай прычыны, што ў аўтэнтчным выглядзе час тых з’яў даўно мінуў. Балазе радуюць вока багатыя навуковыя этнаграфічныя матэрыялы, якія сталі неад’емнай канцэптуальнай і каларытнай часткай беларускай Атлантыды.

Чаму адсутнічаюць або слаба раскрыты ў разгляданым творы вышэйпералічаныя старонкі? Яны менш важныя для энцыклапедыі? Ці сапсавалі б яе, нанеслі б шкоду мастацкаму твору, які прэтэндуе на сацыяльную панараму ці эпапею (гл. далей)? На гэты конт расійскі тэарэтык Георгій Гачаў схіляўся да як мага шырэйшага бытавізму ў мастацкай літаратуры і яго аксіялагізацыі, што ў эпапеех звычайна ўзмацняецца праз кантрасты з трагічным бэкграўндам³⁰ (паводле названага мысляра, меліся на ўвазе якія-небудзь ваенныя падзеі; іх няма ў “Новай зямлі” зусім, але яны кампенсуюцца шматразовымі зваротамі да тэмы смерці – гл. вышэй). Дый сам Якуб Колас імкнуўся “апісаць усё падрод” [т. 8, с. 231]. Але ж не апісаў! Бо наперад вылучыўся прынцып “каб песня ўся была дапета / на мой манер і на мой лад” [т. 8, с. 231] – непрыхавана суб’ектыўны падыход. Ці мы сумняваемся ў здольнасцях паэта раскрыць тую ці іншую (адсутнюю ў “энцыклапедыі”) старонку сялянскага жыцця?

Тыя пытанні ў аснове сваёй рытарычныя, і за імі адкрываецца магчымасць, нават неабходнасць і абавязковасць прысутнасці дадатковых матэрыялаў у “мастацкай энцыклапедыі”. Разам з тым яны маюць рацыянальны характар, без прэтэнзіі да твора як феномена вобразнага. (Пры гэтым якраз тыя пытанні прымушаюць рэвізаваць энцыклапедычную дагматычнасць Коласава твора, але не самі запастуляваныя часам і чытачамі самага рознага ўзроўню мастацкія вартасці шэдэўра.) Тым не менш у нашым выпадку просьба не губляць менавіта гэту, рацыянальную нітку прапанаваных разважанняў.

Праблема аб'ёму “Новай зямлі” ў святле параўнанняў

Эвентуальная апеяльцыя да перапоўненасці “энцыклапедыі” як у першую чаргу мастацкага твора, “завялікасці” аб'ёму пры дапаўненні дадатковымі раздзеламі, як пастараемся давесці далей, не з'яўляецца здавальняючай³¹. У гісторыі сусветнай літаратуры бывалі творы нашмат больш “габарытныя”, чым “Новая зямля” з яе трыццацю раздзеламі і з колькасцю радкоў пад 11 тысяч (калі быць дакладным, 10 933 – паводле самага свежага Збору твораў). Параўнаем (на аснове звычайных вучэбных матэрыялаў) з канкрэтнымі прыкладамі. Але найперш (дзея карэктнасці ў пошуку тых прыкладаў для супастаўлення) акрэслім значэнне і статус Коласавага твора.

Пагодзімся, паэма Якуба Коласа “Новая зямля” не без прэтэнзій на тое, каб называцца эпасам/эпапеяй. Ужо ў 1923 г. Язэп Лёсік параўновае твор з паэмай А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” і пры гэтым заяўляе сцверджанне, што заданні Якуба Коласа “далёка шырэішыя” і сягаюць маштабу “Іліяды”³². Аператыўнасць Я. Лёсіка (“Новая зямля” была закончана толькі 5 студзеня 1923 г.) можа вытлумачвацца сваяцкімі сувязямі (ён прыходзіўся дзядзькам паэту) і сяброўствам. Таму ў першым жа нумары перыёдыка, які паводле планаў меўся выходзіць штоквартальна (аднак адразу быў забаронены), убачыла свет першая аналітыка не ўрыўкаў, але ўсяго твора. Летам таго ж года героі твора яшчэ ў адной рабоце былі пастаўлены побач з Ахілам і Адысеем. Гэта зрабіў не прафесійны літаратар – звычайны школьны настаўнік Антось Харэвіч³³. Такім чынам запачаткавалася вымярэнне паэмы беларускага класіка катэгорыямі эпасу Гамера.

Таксама яшчэ ў тым жа годзе (1923) з падачы аўтара першай рэцэнзіі Міколы Байкова твор Якуба Коласа быў размешчаны ў адным шэрагу з “романам в стихах” А. Пушкіна “Евгений Онегин” (1823–1830) і эпічнай паэмай Адама Міцкевіча «Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem»³⁴ (1832–1834) – творы першай паловы XIX ст. і пра той жа час. “Новая зямля” створана на добрае стагоддзе пазней, і яе рэалістычны пласт датычыцца канца XIX ст. Трыма гадамі пазней (пасля выхаду цэлай “Новай зямлі”) праз М. Пятуховіча яна названа Адысеей беларускай літаратуры³⁵, гэта значыць, ізноў параўнана з эпічнымі творамі Гамера. Канечне, супастаўленне “Новай зямлі” больш карэктнае з названымі творамі А. Пушкіна і А. Міцкевіча, бо імі адкрывалася мадэрная эпоха для народаў кожнага аўтара (для апошняга, варта усё ж удакладніць, хутчэй закрывалася папярэдняя – ліпвінская – эпоха). Параўнанне з творамі Гамера слушнае пры ўмове вялікай ступені сімвалічнасці такога кроку (хаця і тут прысутнічае логіка, бо ў часы легендарнага грэка сацыяльная эвалюцыя знаходзілася на парозе ўзнікнення еўрапейскай цывілізацыі, якая спарадзіла протанацыянальныя народнасці і кантынуальна доўжыцца да сённяшняга дня).

У той жа час Уладзіслаў Дзяржынскі (сапраўднае прозвішча Чаржынскі) хіба ўпершыню назваў “Новую зямлю” эпапеяй³⁶. Тут жа прафесар Павел Растаргуеў яе намінуе нацыянальным беларускім эпасам³⁷. Калі ва ўсю моц у Савецкай Беларусі шалела сацыялагітарства і паэма класіка была не ў пашане, “заходнік” Антон Луцкевіч акрэсліў твор як “эпопею беларускага сялянства, у пэўнай меры нават – беларускага народу”³⁸. Пасля вайны Антон Адамовіч прывядзе даволі шырокі шэраг супастаўленняў “Новай зямлі” з манументальнымі творамі сусветнай літаратуры і ў сваю чаргу знойдзе кропкі судакранання з імі³⁹. Такім чынам, ад самага пачатку існавання “Новай зямлі” яна бачылася гістарычна – эпохальна! – знакавай і этапнай.

Канечне, варта зважаць, што паэма Якуба Коласа ўяўляе феномен усё-такі мадэрнай эпохі, інакш кажучы – позняга Новага часу (паводле беларускай этніч-

на-нацыянальнай эвалюцыі) і часткова нават Найноўшага часу (паводле агульна-прынятай у еўрапейскай культуры перыядызацыі – з 1918 г.). У сувязі з гэтым на дапамогу нашай аргументацыі слухна далучыць разважанні папярэднікаў. Як заўважылі Юльян Пшыркоў і Міхаіл Лазарук (менавіта ў сувязі з “Новай зямлёй”), яшчэ Вісарыён Бялінскі зазначаў, што час эпічных паэм даўно мінуў, і Карл Маркс казаў пра немагчымасць узнікнення эпопеі ў эпоху друкарскага станка. Аднак яны мелі на ўвазе досвед сваіх літаратурна-мастацкіх кантэкстаў, з якімі прынцыпова разыходзіліся сцэжкі-дарожкі беларускай культуры, дакладней, паводле названых навукоўцаў, беларускі народ як такі толькі абуджаўся ад доўгага летаргічнага сну⁴⁰. Працягваюць развіваць такія думкі нашы сучаснікі. Так, болей смелыя фармулёўкі прапануе Сяргей Дубавец: “Найчасцей эпосам называлі “Новую зямлю” Якуба Коласа. Але Коласу не пашанцавала з эпохай – ён выступіў тады, калі аўтарства ўжо стала фіксаванай інтэлектуальнай каштоўнасцю і не дазваляла напісанаму табой абрынуцца ў акіян народнае творчасці. Фармальныя літаратурныя прыёмы пры ўсім нежаданні аўтара пераважылі тое, што называюць “кардыяграмай нацыі”. Але і апроч Коласа былі ахвочыя выканструяваць, выстылізаваць тое, што магло б называцца беларускім эпосам”⁴¹.

Як бачым, паводле пэўнай логікі ідэйна-мастацкая шырыня “Новай зямлі” з улікам беларускага гістарычнага кантэксту дазваляе бачыць у творы Якуба Коласа крытэрыі эпосу/эпопеі. Такі феномен атрымлівае ўвагу і як мастацкі твор, і як дакумент эпохі, становячыся сінкрэтычным артэфактам. Падобная жанравая маркіроўка ўжо сваёй этымалогіяй гаворыць пра карэляванасць мастацкага твора са зменаю эпох ці, як мінімум, эпохальнымі зменамі (што не адно і тое ж). І для таго ж Гамера, і для Якуба Коласа дагістарычнасць адыходзіла ў гісторыю – і выпельвала перадумовы, з аднаго боку, каб застацца ў памяці (у выглядзе таго самага энцыклапедычнага падсумавання) шляхам захавання вобраза, з другога боку, быццам бы патрабавала гэтым самым падсумаваннем дакументальнага (у дадзеным выпадку – дакументальна-мастацкага) пачэснага закрыцця. Таксама паказальна, што старажытнагрэцкі эпас не адразу быў занатаваны ў пісьмовым выглядзе: ён колькі стагоддзяў існаваў праз вусную рэтрансляцыю рапсодаў і ўпершыню зафіксаваны на папірусе нашмат пазней за сваё ўзнікненне. Расцягнутасць у часе адлюстроўвае маруднасць эпохальных перамен, у той жа час – і незваротнае іх насоўванне. Тым не менш галоўнае – па-першае, дэтэрмінаваны прадчуваннем і наступам цывілізацыйных зрухаў эпас, фундаментальнейшы па сваёй маштабнасці, узнік, па-другое, быў запісаны не адразу, але ізноў-такі – калі з’явілася неабходнасць. Яе не існавала да таго часу, пакуль захоўвалася такая самая культура, што апісвалася Гамерам і яго сучаснікамі. Аднак як толькі даўнія “фарбы быту і быцця” (фармулёўка Жанны Шаладонавай стасоўна “Новай зямлі”) пачалі адыходзіць у *нябыт*, спатрэбілася Гамеравы радкі аддаць больш трываламу захавальніку, чым чалавечая памяць, – папірусу, пергаменту, паперы і г. д. У выпадку з Якубам Коласам адбывалася ўсё нашмат хутчэй і недзе прасцей, але прынцып заставаўся той самы – адпаведны эпосу.

Між тым такая маркіроўка сінанімічная мастацкай энцыклапедычнасці. Па-явіліся абодва штампы (адносна “Новай зямлі”) – эпосу/эпопеі і энцыклапедыі – даўно, суіснавалі паралельна, карэлявана і па-ранейшаму практыкуюцца ў падыходах айчынай літаратуразнаўчай навукі⁴². Напрыклад, сучасная даследчыца Таццяна Студзенка абодва вызначэнні ўвогуле красамоўна ставіць побач у якасці ўзаемадапаўняльных, кажучы пра візітоўку беларускай літаратуры літаральна: «эпас-“энцыклапедыя” “Новая зямля” Я. Коласа»⁴³.

Па нашых назіраннях, з названымі вышэй трыма творами сусветнай літаратуры (А. Міцкевіча, А. Пушкіна, Гамера) “Новая зямля” Якуба Коласа так ці іначай супастаўлялася найчасцей. Таму і супастаўленне праводзіць слухней менавіта з імі.

Раман А. Пушкіна “Яўген Анегін” не дацягвае 6 000 радкоў. Па гэтым паказчыку “Новая зямля” пераўзыходзіць на 97,3% (па колькасці слоў розніца атрымаецца яшчэ большай і пераўзыходзіць 100%, бо даўжыня слова ў беларускай мове крыху меншая за рускамоўную лексему). Між іншым, гэта твор, у якога было запазычана вызначэнне “Новай зямлі” (далей коску можна было б не ставіць), як энцыклапедыі. Але – аб’ектыўна – ахопам тыповых карцін твор класіка рускай літаратуры не дацягвае да паўнаважнасці панарамы жыцця, аб якой заявіў, як ужо згадвалася (аўтар дэфініцыі В. Бялінскі. Дый галоўны герой там – не тыповы прадстаўнік свайго асяродку, хутчэй наадварот – вялікі арыгінал і, як пазней назаве яго крытыка з лёгкай рукі аўтара выразу Івана Тургенева, лішні чалавек. Да таго ж «Яўген Анегін» (пры ўсіх яго неаспрэчных вартасцях) зроблены па лекалах, у многім перанятых з французскіх аналагаў, што заўважана даследчыкамі⁴⁴, хаця і не агучана ў прасталінейных фармулёўках, каб не прыбядняцца (прынамсі арыентацыя на французскую літаратуру атрымала большую перавагу, чым узгадаванне на гумусе папярэдняга развіцця рускай славеснасці, як бы таго ні адпрэчваў той жа В. Бялінскі). Тым больш, устанаўліваючы мастацкі метады, паводле якога створаны вобраз пратаганіста Пушкінавай “энцыклапедыі”, укажам на рамантызм. У яго парадэгме герой выключны. Якім і ёсць Яўген Анегін. Яму з такой прычыны варта адмовіць у неабходнай для вызначэння “энцыклапедычнасці” тыповасці. Аддамо належнае, паэма беларускага класіка не толькі без малага ў два разы большая, чым раман А. Пушкіна, але і валодае нашмат большай ступенню тыповасці карцін тагачаснага народнага жыцця, і характарызуецца колькасна большай напоўненасцю тых самых карцін.

Яшчэ адзін арыенцір – тая самая, мякка кажучы, не чужая беларускай культуры паэма Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш” (часцей прымяняецца скарачана назва твора) – складаецца з супастаўляльнай (стасоўна “Новай зямлі”) колькасці радкоў (9 721). Такім чынам, творы двух Міцкевічаў нібыта блізкія, суадносныя па аб’ёме. Паказальна, што ў беларускім літаратуразнаўчым дыскурсе “Пан Тадэвуш” нярэдка таксама фігуруе як “энцыклапедыя”. Вось, напрыклад, што сказана ў адной з анатацый яе выданняў: «“Пан Тадэвуш” – энцыклапедыя шляхецкага ладу жыцця, што грунтаваўся на традыцыях колішняй еўрапейскай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага»⁴⁵. Або – як варыянт – хіба самае распаўсюджанае дзякуючы папулярным крыніцам вызначэнне: “гэта мастацкая энцыклапедыя жыцця Беларусі канца XVII–пачатку XIX ст.”. Аднак, відавочна, “энцыклапедызацыя” Міцкевічава “Пана Тадэвуша” адбылася праз беларускіх літаратараў (у сваю чаргу пазычыўшы выраз у В. Бялінскага і ператварыўшы тую метафару ў штамп, клішэ) і застаецца ў рамках толькі айчыннай культуры. У гісторыі польскай літаратуры звычайна прымяняецца іншае азначэнне, а менавіта – “ерорежа ludowa” (нацыянальная эпопея) або – радзей – “ерорежа ludowa” (народная эпопея)⁴⁶.

Пры супастаўленні формы “Пана Тадэвуша” з “Новай зямлёй”, тым не менш, варта ўказаць на пэўную асаблівасць польскамоўнага твора. Ён складаецца не проста з дзясятка тысяч вершаваных радкоў, але напісаны сілабічным 13-складнікам – польскім александрыйскім вершам. У беларускай “энцыклапедыі” прымяняецца, за рэдкім выключэннем, 4-стопны ямб, што дае толькі восем (калі мужчынская рыфма, што прымяняецца зрэдку) або дзевяць (пры жаночай клаўзуле) складоў на радок. Таму, дарэчы, і па колькасці слоў у “Пане Тадэвушы” лічба на добрую трэць пераўзыходзіць аналагічны паказчык у “Новай зямлі”. Падрахуем яшчэ адну розніцу: у творы А. Міцкевіча складоў на радок без малага ў паўтара разы больш. Дзеля мадэлявання павялічым колькасць радкоў Міцкевічавай паэмы на парадкоўную прапорцыю ў параўнанні з Коласавым творам – атрымаем яшчэ пад 5 000 умоўных радкоў. У суме з наяўнымі атрымліваецца ўсіх блізу 15 000

умоўных радкоў эпопеі А. Міцкевіча (у святле мерак беларускага класіка, вядома ж). Што даў бы “Новай зямлі” выхад на больш-менш такі аб’ём? Павелічэнне, груба кажучы, на 10-13-15 раздзелаў. Ці пацярпеў бы Коласаў твор пры яго дапаўненні яшчэ тузінам структурных адзінак з мэтай фундаменталізацыі энцыклапедычнасці? Больш, як адлюстроўвае вышэй пералічаны тэматычны шэраг адсутных, але магчымых і для некага, можа, таксама пажаданых старонак, і не трэба было б. Урэшце эпічнасць па змесце патрабуе менавіта самавітага аб’ёму па форме. Якраз для таго, каб і змясціць так званую энцыклапедычнасць – шырока, грунтоўна, падрабязна і сістэматызавана раскрыць тэму.

Не меней слухна будзе звярнуцца з мэтай параўнання яшчэ да цэлага шэрагу мастацкіх твораў шырокай панарамнасці сусветнага значэння. Давайце таксама паглядзім на іншыя эпосы, у тым ліку дагістарычныя, класічныя (як называлі такія творы дапісьмовай эпохі). Што скажучь яны на гэты конт?

Старажытнаіндыйскі эпас «Махабхарата» (III тысячагоддзе да н. э.) увабраў, паводле максімальных падлікаў, каля 100 000 двухрадковікаў-шлок (гэта такі старажытнаіндыйскі санскрыцкі эпічны вершаваны памер, які складаецца з трыццаці двух складоў – па 16 у кожным радку) – значыць, 200 000 радкоў – без малога ў разоў 20 больш, чым “Новая зямля”. Яшчэ адзін старажытнаіндыйскі эпас «Рама-яна» (недзе з VII па IV стагоддзе да нашай эры) складаецца з 24 000 шлок – 48 тысяч вершаваных радкоў. Калі ж мераць даўжыню радкоў па колькасці складоў, аб’ём Коласава твора саступіць яшчэ больш. Па колькасці слоў захоўваюцца тыя самыя тэндэнцыі ў розніцы.

Канечне, варта ўлічваць, што там былі эпосы народныя (хаця ў той жа час яны прыпісваюцца адзіным аўтарам – імі былі адпаведна В’яс і Валмікі). У той жа час адметна, што існаванне эпасаў доўгі час было вусным і толькі праз многія-многія стагоддзі, пад сярэдзіну I тысячагоддзя н. э. – у так званы залаты век, якім “закрываўся” дагістарычны этап развіцця Індыі – творы былі пісьмова занатаваны.

Тое самае можна сказаць пра эпас ужо згаданага Гамера (чыім імем, да слова, па сённяшні дзень часам ганарова называюць Якуба Коласа аўтарытэтных вучоных⁴⁷). “Іліяда” і “Адысея” ўзніклі ў перыяд IX–VIII ст. да н. э. Першая складаецца прыкладна з 15 693 радкоў, другая – з 12 110. Пры гэтым творы напісаны гекзаметрам. Яго аўтэнтычная структура адрозніваецца ад усходнеславянскай у сілу моўнай спецыфікі, што адбілася на вершаскладанні. Гэты памер ва ўсходнеславянскай перакладной традыцыі набыў выгляд шасцістопнага дактыля, гэта значыць, часцей за ўсё 17-складовага радка (паколькі ў старажытнагрэчаскай паняцці вершаванага памера крыху адрозныя, таму будзем кіравацца эквівалентам, выпрацаваным у бліжкім да нашага дыскурсе і запазычаным беларускім прыгожым пісьменствам). Гамераў радок даўжэйшы і амаль у два разы большы за памер “Новай зямлі” – чатырохстопны ямб з дзевяццю, часам з васьмю складамі. Як бачым, эпас беларускага класіка па аб’ёме, груба кажучы, у разы два – два з паловаю меншы за кожны твор старажытнага грэка. Гэта толькі па радках. Што датычыцца паказчыка колькасці слоў і складоў, разыходжанні будуць яшчэ большыя.

Дарэчна таксама тут успомніць сабраны і абагульнены ў першай палове XIX ст. вучоным-гуманітарыем Эліясам Лёнратам эпас фінскага народа пад назвай “Калевала”, што ў перакладзе азначае месца, дзе жыў Калеў – заснавальнік краіны, які характарызуецца магутным целаскладам і волатаўскай сілай. Твор быў ацэнены вельмі высока Якубам Коласам і ўзяты за прыклад⁴⁸. “Калевала” складаецца з 50 песень-рун на 22 795 радкоў, напісаных карэла-фінскім чатырохдольнікам, які ў перакладзе на рускую мову атрымаў выгляд 4-стопнага харэя, што пры механічным перамяжэнні дае 182 360 склады. Абодва паказчыкі (колькасці радкоў ды іх даўжыні) перавышаюць “Новую зямлю” больш чым у два разы.

Фінскі эпас паўстаў у выніку даследчыцкага збірання і мастацкай селекцыі. Але

яго ўзнікненне адносіцца да часу дагістарычнага і дахрысціянскага (да XII ст.). Таму карэктней ставіць “Калевалу” побач з класічнымі эпосамі. Хаця паказальна: сам факт яго запісвання і абагульнення феноменізуецца ва ўмовах фарміравання мадэрнай фінскай нацыі.

Рухаючыся далей па храналагічнай паслядоўнасці, нельга не зазірнуць ізноў на Усход. Хаця б таму, што там узнік самы аб’ёмны з вядомых эпосаў – “Манас”. Нарадзіла яго протакіргізская культура. Называецца твор у гонар галоўнага асілка. Існуюць розныя варыянты эпосу. Найбольшы з іх крыху (па сваіх мерках) не дасягае мільёна (!) вершаў-радкоў. Калі пераводзіць у колькасць складоў, дык лічба можа скласці каля 7 млн. Гэтыя паказчыкі ў разы пераўзыходзяць таксама немаленькі старыжытнаіндыіскі эпос. Тыпова, што стымулявала ўзнікненне “Манаса” ізноў-такі зараджэнне кіргізкага народа (канечне, у этнічным разуменні катэгорыі) і яго дзяржаўнасці каля тысячагоддзя таму. Але запісаны твор быў толькі ў першай палове XX ст. – калі кіргізы выходзілі на нацыянальны шлях развіцця.

Як бачым, у кіргізаў ажыццявілася схема, ідэнтычная ўзнікненню фінскага эпосу. Між тым прынцыпы спрацавалі тыя самыя, якія датычацца і ранейшых, разгледаных намі тут дагістарычных эпосаў: галоўным трыгерам узнікнення эпосаў з’яўляўся пераход ад першабытнага ладу да фармату цывілізацыі з яе адпаведнай атрыбутыкай – найперш утварэннем народнасці і дзяржаўнасцю. Адрозненнем фінскага і кіргізкага твораў ад эпідзі старажытных Індыі і Грэцыі стала пазнейшае занатоўванне – яно адбылося падчас выпявання мадэрнай нацыі. Таму “Калевала” і “Манас”, можна сказаць, сталі свайго роду мосцікамі паміж дагістарычнай эпохай і сучаснасцю, у выніку чаго атрымалася частковае падабенства з узнікненнем мадэрных эпосаў у другіх нацыях пры іх фарміраванні ў позні Новы час, у тым ліку беларускага народа.

Падобны шлях, дарэчы, прайшло і шырокавядомае ва ўсходнеславянскім навуковым і мастацкім дыскурсе “Слова пра паход Ігараў”: яго ўзнікненне адносіцца да заключнай чвэрці XII ст. (пра падзеі гэтага часу ў ім і распавядаецца), калі на Русі востра стаяла праблема з этнічнай інтэграцыяй перад абліччам знешняй пагрозы; выяўленне і ўвод у грамадскі зварот адбылося ў канцы XVIII ст., калі ў Еўропе пачаліся нацыятворчыя працэсы.

Часам яны правакавалі на фабрыкаванне знакавых артэфактаў. Значым, што і адносна “Слова пра паход Ігараў” жыццяўстойлівай ад самага часу яго знаходжання з’яўляецца тэорыя, дастаткова моцна аргументаваная, пра фальсіфікацыю твора. Аднак пераважаюць меркаванні пра яго аўтэнтычнасць. Цікавы выпадак уяўляе фальсіфікаваны чэшскі эпос – “Краледворскі рукапіс” і “Зялёнагорскі рукапіс”, “адкрытыя” адпаведна ў 1817 і 1818 гг. У іх распавядаецца пра падзеі вельмі даўнія – калі чэхі ўступалі ў сваю гістарычную эпоху і адстойвалі сваё месца пад сонцам як народная супольнасць у суседстве перадусім з экспансіўнымі немцамі і перад абліччам татарскага нашэсця (VIII і IX стст. – другі дакумент і XIII ст. – першы). Заканамерна, што спатрэбіўся эпос таксама ў важнейшы для чэхаў час – калі яны паўставалі як мадэрная нацыя (да таго ж пагроза ў выглядзе нямецкага паглынання захоўвалася і нават абвастрылася). Адметна, што такая фальсіфікацыя сыграла канструктыўную ролю ў станаўленні чэшскай нацыі.

Дзеля пошуку тыповасці таксама звернем нашы погляды ў бліжэйшыя часы і пашукаем у іх твораў, названых так ці інакш эпосамі. Такія знойдуцца ў многіх народаў. Але спынімся толькі на тых, якія найбольш вядомы і маюць пэўны водгук ці пункты для паралелей з беларускай культурай і Коласавай паэмай “Новая зямля”.

З пераходнасцю эпохальных часоў звязана і “Боская камедыя” Дантэ Аліг’еры. Пачынаючы з гэтага твора можна нават весці адлік першых ластавак Рэнэсанса ці Новага часу (хоць і не проста ранняга, але вельмі ранняга, нават яго пярэдад-

ня) або закрываць эпоху Сярэднявечча. У сувязі з гэтым важнейшым штрыхом з’яўляецца тое, што “Боская камедыя” напісана на жывой італьянскай мове. Хаця тады традыцыйна пісалі на латыні. Таму, безумоўна, твор спрычыніўся да зараджэння італьянскай нацыі. “Тэхнічнымі” велічынямі, калі верыць знойдзенай статыстыцы⁴⁹, паэма Дантэ пераўзыходзіць “энцыклапедыю” Якуба Коласа: 14 233 радкі (кожны з якіх мае даўжэйшы памер, чым практыкуецца ў “Новай зямлі”) і не менш чым 156 000 складоў. Уражвае таксама колькасць лексічных адзінак, дзе прысутнічае двухразовая розніца (за кошт у тым ліку большай колькасці складоў і слоў у радку)⁵⁰.

Больш блізкая да Коласава твора па зместавай сутнасці (перадусім за кошт каляндарнасці) з’яўляецца паэма Джэймса Томсана “Поры года”, напісаная ў эпоху Асветніцтва. Гэты твор у два разы меншы за беларускі аб’ект нашай увагі. Хаця падобны з ім вершаваным памерам – толькі на адну ямбічную стапу большы.

Паэма літоўца Крысціёніса Данелайціса “Чатыры пары года” (так гучыць назва ў перакладзе твора на беларускую мову) нам важная геаграфічнай і культурнай блізкасцю: з народамі, які ў мадэрным часе стаў называцца літоўскім, беларусаў звязвае мінулае ВКЛ. Між тым гэтая дзяржава ў час напісання эпаса нашых паўночных суседзяў (1765–1775) існавала. Але сам аўтар жыў на заходнім узмежку будучай Літвы, які знаходзіўся ў складзе Прусіі. Дарэчы, само нацыянальнае запачаткаванне літоўскага народа канцэптуальна звязана з той тэрыторыяй, што знаходзілася менавіта пад нямецкай уладай. Таму няма дзіва ў з’яўленні на белы свет і літоўскага эпаса менавіта ў тым куточку краіны (якая і назвы “Літва” яшчэ не мела ў сучасным разуменні). Гэта яшчэ адзін з намі ўзятых для разгляду (разам з вышэйразгледжаным расійскім “Яўгенам Анегіным”) твор, які меншы па аб’ёме за “Новую зямлю” Якуба Коласа. Аднак прынцыповае значэнне заключаецца ў ізноў-такі ў напісанні твора падчас этнічна-нацыянальных трансфармацый. Прычым апублікавана паэма К. Данейлаціса была толькі ў 1818 г. (пасля смерці аўтара). Гэта можа сведчыць пра зацягнутасць працэсаў і пра існаванне пэўных перашкод. Той жа літоўскай мове (як і беларускай у той час) было цяжка прабіцца ў друкаваны дыскурс. Але высокаадукаваны К. Данейлаціс, як і Дантэ, упэўнена звярнуўся да роднай моўнай стыхіі.

Пярліна сусветнага прыгожага пісьменства, драматычная паэма Гётэ “Фаўст” таксама нарадзілася на хвалі фарміравання нацыянальнай свядомасці нямецкага народа, стала квінтэсенцыяй менталітэту і культуры будучай нацыі, якая ў гады жыцця паэта знаходзілася яшчэ на стадыі хутчэй феадальнай арганізацыі. Твор налічвае 12 111 радкоў (пры іх вершаваным памеры ў сярэднім крыху большым за даўжыню радка Коласавай “Новай зямлі”). Як бачым, шэдэўры нямецкага і беларускага класікаў цалкам супастаўляльныя.

Гэты шэраг, калі настойліва пашукаць, можна папоўніць іншымі аналагамі эпасаў – праяічнымі. Яны яшчэ большыя. Напрыклад, раман Мігеля дэ Сервантэса «Хітры гідальга Дон Кіхот Ламанчскі» названы энцыклапедыяй іспанскага жыцця свайго часу (імя аўтара вызначэння прывесці не можам, але – ізноў-такі – яно адносіцца да рамак усходнеславянскага, моцна залежнага ад расійскага, дыскурсу). Той жа чатырохтомны раман-эпапея Льва Талстога “Война і мир” значна пераўзыходзіць па аб’ёме “Новую зямлю” (няхай чытач даруе за адсутнасць скрупулёзнасці).

Пэралічаныя творы тут нездарма. Многім з іх, як заўважыла таксама Галіна Адамовіч, не без падстаў прыпісваюць энцыклапедычнасць⁵¹ (зразумела, кожнага ў сваёй галіне). Зрэшты, для параўнання з нашым выпадкам палічым рэестр дастатковым.

Прыведзены шэраг эпічных твораў розных народаў, відавочна, падзяляецца на дзве часткі. Першая (старажытнаіндыйскі эпас, дылогія Гамера, “Калевала”,

“Манас”) – дамадэрная, данацыянальная, але і яна адносіцца да эпохі ўзнікнення народаў, толькі не ў нацыянальным сэнсе. Другая – якраз датычыцца часу фарміравання нацый у еўрапейскім разуменні. Аднак роля ўсіх эпасаў калі не аднолькавая, дык блізкая: яны клаліся ў падмурак існавання народаў – ці то тых, даўніх, ці то гэтых, сучасных (прычым нацыянальнай эвалюцыі спрыялі не толькі мадэрныя эпасы, але і іх старажытныя аналагі). “...Эпическое творение есть сказание, то есть Книга, или Библия, народа, и у каждой великой и значительной нации есть такие абсолютно первые Книги, где высказано то, что составляет изначальный дух народа. В таком смысле эти памятники представляют собой не что иное, как подлинные основы сознания народа...”⁵²

Канечне, маюцца і пэўныя адрозненні. Напрыклад, Мікола Арочка слухна лічыць, што калі “Новая зямля” ў сэнсе маштабнай абагульненасці і набліжаецца да ўзораў класічнага эпасу, то хутчэй за ўсё не да “Іліяды”, а да эпасу народнага, да “Калевалы”⁵³.

Важна іншае. У святле сказанага праблема аб’ёму мастацкіх твораў падобнага жанравага фармату вырашаецца літаратуразнаўцамі на карысць адсутнасці абмежаванняў. “Ей (эпапеі. – А.Т.) нет границ, все может захватывать и включать в себя»⁵⁴.

Паэма Якуба Коласа “Новая зямля” ў параўнанні з аналагамі іншых літаратур і народаў не самая малая, хаця і саступае многім. Галоўнае – яна супастаўляльная з мадэрнымі (і большымі, і меншымі) творамі. У цэлым узбуджэнне Коласавай паэмы (перадусім як энцыклапедыі, з пункту гледжання эпаснасці) ёй не зашкодзіла б і прынесла б толькі карысць. Але ж трэба мець на ўвазе, што гэтаму мастацкаму твору ўласцівы таксама іншыя герменеўтычныя прачытванні. У іх святле павелічэнне аб’ёму магло б не выглядаць гарманічна. Тым не менш гісторыя не мае ўмоўнага ладу, затое гісторыя беларускай літаратуры мае шэдэўр.

Мастацтва: фармальная логіка vs дыялектыка

Калі арыентавацца на рэпрэзентаваную аналітыку, больш адэкватна было б скараціраваць маркіраванне паэмы Якуба Коласа “Новая зямля” энцыклапедыяй з папраўкай – як мастацкай ілюстрацыі найбольш яркіх для памяці канкрэтнага чалавека (выхадца з народных мас) з’яў жыцця беларускага сялянства ў іх канцэптуальным выглядзе. Пры наяўнасці пэўнай сістэматызацыі (хаця і тут ёсць пытанні) нельга назваць такую энцыклапедыю дастаткова поўнай. Аднак усё-такі ў гісторыі літаратуры замацавалася і распаўсюдзілася вышэйназваная дэфініцыя. З ёю змагацца – не толькі шкодна (як для твора і беларускай культуры, так і для самога “змагара”), але і бессэнсоўна. Да таго ж тое азначэнне мае менавіта сімвалічны характар.

Канечне, на сэнсавую недасканаласць выразу, які стаў галоўным эпітэтам ста-соўна “Новай зямлі”, нельга не звяртаць увагі. Разам з тым не варта паддавацца спакусам вышэйзгаданай фармальнай логікі. Як слухна разважаў выбітны мысляр Аляксей Лосеў, “диалектика не есть ни формальная логика, ни феноменология, ни метафизика, ни эмпирическая наука. Но она лежит в основе всякого и всяческого разумного отношения к жизни. Вся жизнь насквозь есть диалектика, и в то же время она – именно жизнь, а не диалектика, она – неисчерпаемая, темная глубина непроявленных оформлений, а не строжайше выведенная абстрактно-логическая формула”⁵⁵. Так, свет мастацтва (ён жа з’яўляецца часткай наяўнага свету і быцця) таксама функцыянуе па законах, дзе сумяшчаецца несумяшчалнае, суіснуюць у адзінстве і барацьбе супярэчнасці і супрацьлегласці. Ці ж не дыялектычна выглядае кімсьці вынайздзенае наступнае азначэнне паняцця паэзіі? Паэзія дапамагае словамі выказаць тое, чаго выказаць словамі немагчыма. Нават у тым выпадку можа быць

Поэзия, когда под краном
Пустой, как цинк ведра, трюизм,
То и тогда струя сохранна,
Тетрадь подставлена, – струись!⁵⁶

Заснавальнік дыялектыкі як універсальнага вучэння Гегель, несумненна, скептычна паставіўся б да нашых факталагічных і арыфметычных калькуляцый. Як заўважыў расійскі філосаф і літаратуразнавец Генрых Волкаў, “в гегелевской философии более чем в какой-либо иной важен не результат, а сам процесс его получения, не достигнутые вершины, а путь к ним, не система, а метод, с помощью которого она была возведена”⁵⁷ – такі тэзіс цалкам прымянімы да феноменізацыі “Новай зямлі”, у тым ліку як мастацкай энцыклапедыі. Да таго ж паводле нямецкага філосафа, «правильность и симметрия в качестве абстрактного единства и определенности того, что в самом себе носит внешний характер как в пространстве, так и во времени, упорядачивают преимущественно лишь количественную сторону, определенность величины. То, что не принадлежит этой внешней стороне как своей настоящей стихии, свергает с себя господство чисто количественных отношений и определяется более глубоким отношениями и их единством. Чем больше искусство выходит за пределы внешнего материала как такового, тем меньше оно допускает, чтобы способом его формирования управляла правильность, и отводит последней лишь ограниченную подчиненную область»⁵⁸. Такім чынам, разгляд адно абалонкі любога мастацкага феномену вядзе да памылковасці ў высновах, дэтэрмінізм якіх знаходзіцца ў глыбіні і шматграннасці. Тым болей што высокамастацкі твор належыць не столькі гэтаму свету – зямному, колькі таму, які называецца ў супрацьвагу фізічнаму *мета*фізічным, спалучаючы іх абодвух, з’яўляючыся своеасаблівым паралам для пераходу ў сферу трансцэндэнтнага і назад.

Пры гэтым якраз праз такую недасканаласць мастацкага твора з гледзішча фармальнай логікі яшчэ больш раскрываецца не толькі дыялектычнасць, але і не раўнуючы па-боску харызматычны патэнцыял паэмы Якуба Коласа. Да ў яго ў поўнай меры можна дастасаваць думку В. Бялінскага (з кантэксту яго захаплення “энцыклапедыяй рускага жыцця”): “Большинство нашей публики еще не стало выше... отвлеченной и односторонней критики, которая признаёт в произведениях искусства только безусловные недостатки или безусловные достоинства и которая не понимает, что условное и относительное составляют форму безусловного”⁵⁹. Сапраўды, часам нават наяўнасць некаторых недахопаў у мастацкім творы якраз падкрэслівае ўзровень яго эстэтыкі і творчай магутнасці ў цэлым.

“...Для паэтычнага твора маленькая шурпатасць большая вартасць і дасягненне, чым тэхнічная дасканаласць. <...> Маленькі агрэх ва ўсім, у тым ліку і ў вершы, заканамерны і натуральны, бо і сам чалавек, як і жыццё ўвогуле, недасканалыя. <...> «Правільнай» паэзіі не бывае, бо гэта нішто іншае, як шаблон, схема, чыстапісанне, тое, што не адбываецца. А тое, што адбываецца, не ўпісваецца ў існуючы распарадак, парушае яго. Аднак усё ў ім і схавана.

Паэзію ні ў якім разе нельга звесці да кангламерату слоў і мастацкіх прыёмаў, бо яна найперш – духоўная з’ява і, страціўшы духоўны пачатак і патэнцыял, *творца* становіцца *вытворцам*. Таму паэзія павінна заўсёды заставацца крыху няправільнай, барочнай, у сэнсе – з невялікім недахопам, бо памкненне да ўзорнасці, нястрымнае і непераадольнае, непазбежна вядзе да схематызацыі, знешняй упарадкаванасці, адкуль просты шлях не да ўяўнай дасканаласці, прывіднай і недасягальнай, а да рэальнай гібелі і знікнення”⁶⁰, – заключае Іван Штэйнер.

Таксама збівае з панталыку тое, што да “Новай зямлі” часцей за ўсё праўляюць пазітывісцкі падыход. Што такое пазітывізм? Агульна кажучы, гэта веды

практычна-факталагічныя і дакладныя. Можна правесці паралелі з рэалізмам у мастацкай творчасці. Гэты метадад найбольш адпавядае пазітывізму. У навуковай гуманітарнай сферы пазітывісцкая метадалогія вядзе да спрашчэнства і абмежавання ім. Тым самым пад корань знішчаюцца базавыя прынцыпы мастацтва. У першую чаргу – магчымасць праз вымоўнае і матэрыяльнае рэпрэзентаваць невымоўнае і метафізічнае. “Новая зямля” пры першым уражанні сапраўды ўспрымаецца творама рэалістычным. Такая рэцэпцыя і становіцца падставай для правакацый пазітывісцкай аналітыкі. У выніку яе і спараджаецца вызначэнне, якое хутчэй варта назваць формулай, – “энцыклапедыя” (далей па тэксце). Аднак як з’ява мастацкая – тым больш паэма! – “Новая зямля” не толькі мае права, але і заключае ў сваёй іманентнасці насамрэч вобразнасць шырокую і шматслойную. І тут ужо пазітывізм не дапаможа. Таму што нават у рэалістычным пласце паэмы знаходзяцца нечаканыя “шыфроўкі”, вобразныя феномены. Больш таго – такія будуць у квінтэсенцыі таго рэалістычнага пласта – так званай энцыклапедыі (якая, між іншым, нібыта цалкам павінна ўпісвацца ў парадыгму пазітывізму).

Тым болей, што называць мастацкі твор энцыклапедыяй і ўспрымаць яго можна не толькі ў літаральным, але і ў пераносным сэнсе. З такім тэзісам пагаджаюцца літаратуразнаўцы. Хаця спачатку іх увага была засмужана рэалістычным планам “Новай зямлі”, ужо праз некалькі гадоў і ў ім Уладзіслаў Чаржынскі ўбачыў метафізічнасць: “Вышэйпаданыя (у аналітыцы аўтара гэтай цытаты. – А.Т.) ацэнкі “Новае зямлі” ўзьніклі ў пляне рэалістычнае інтэрпрэтацыі поэмы. Але яе гэта інтэрпрэтацыя можа быць і ў пляне сымбальным. І тады мы ў рэалістычных вобразах поэмы побачым сымбаль беларускага нацыянальнага адраджэння, сымбаль высока-мастацкі ў сваёй рэалістычнай прастаце. Уласная зямля, да якой імкнуўся Міхал, набывае значэнне сымбольша ўласнае айчыны”⁶¹. Вельмі смелую для свайго часу думку выказаў М. Лазарук: “Вобраз новай зямлі ў паэме – гэта вялікая метафара, сэнс якой раскрываецца поўнаасцю толькі ў кантэксце ўсяго нацыянальна-вызваленчага руху беларускага народа”⁶². Яшчэ большую маштабнасць твора ўбачыла сучасная даследчыца Жанна Шаладонава: «“Вялікая метафара” Я. Коласа вырастае ў найшырэйшую “метафарычную тэму” (тэрмін В. М. Жырмунскага), якая ўзнімаецца над побытавай праблематыкай канкрэтных сітуацый, змяшчае небывалыя філасофскія абагульненні, даследуе духоўна-творчы патэнцыял нацыі і індывідуальнай асобы, імкнецца да вобразна-інтуітыўнага выяўлення агульных заканамернасцей напружана-імклівай плыні чалавечага жыцця з яго шматбаковымі, драматычна завостранымі сувязямі і адносінамі»⁶³. (У той жа час пераноснасць азначэння мастацкага твора не адмяняе зместу паняцця, якім прадпісваецца абагульненне і сістэматызацыя, дзе не павінна быць прынцыповых лакун, канцэптуальных прабелаў.)

Адносна лірычнага рода літаратуры сфармуляваны наступныя прынцыпы: як можна карацей і як можна паўней⁶⁴. Што мае на ўвазе дасягненне праз наймажлівейшую лаканічнасць максімальнай рэпрэзентабельнасці. Так, пра Гётэ пісалі, што ён як «художнік стреміцца і в капле росы увидеть отражение всего мироздания, в цветке – схватить принцип всего сущего. Он, пристально вглядываясь в единичное, видит в нем образ целого, и он обладает искусством поведать о всем богатстве этого целого, изобразив только частичку. <...> Гётевские строки – лишь символ некой целостной картины, мы сами дорисовываем ее, сами воссоздаем всю мелодию из одной ноты, разворачиваем ее до целостности»⁶⁵. Ці пасуе такая “формула” пярліне беларускага мастацтва слова? Відавочна, так. Менавіта таму, што, коратка кажучы, эпічнасць “Новай зямлі” – лірычная!

Паэма Якуба Коласа “Новая зямля”, як і згаданая паэзія нямецкага класіка, уяўляе адзін з такіх выпадкаў, паказальных і ўзорных. Як і павінна быць, у дачыненні да твора фармальна логіка не працуе. Наша так званая энцыклапедыя, як

і любы іншы “предмет литературоведения... не поддается решениям однозначного характера, не допускает строгого математического доказательства”⁶⁶. На справе дзейнічаюць законы і прынцыпы мастацтва. Яны зусім не супярэчаць усюдыіснай дыялектыцы. У прыватнасці, намі праведзенае асэнсаванне дазваляе вылучыць тры дыялектычныя аспекты сімвалізацыі дадзенага твора праз вызначэнне яго энцыклапедыяй.

Паэма “Новая зямля” фармальна, з рацыянальна-зместавага, рэалістычнага пункту погляду не з’яўляецца паўнаватарскай канцэптуальнай сістэмай адлюстравання сялянскага жыцця на Беларусі пэўнага часу. Яно нават у асноўных сваіх праявах нашмат багацейшае. Аднак прадстаўленыя ў паэме змест і якасць сялянскай рэчаіснасці выступаюць як цэлы кантынум. Яго паэт стварыў шляхам своеасаблівай якаснай селекцыі эпічных старонак і асабістых настрояў з іх мастацкім выяўленнем.

Аўтар выбраў важныя, але не заўсёды галоўныя моманты беларускага жыцця. Яны ў мінімальным сваім спалучэнні праз перадачу матэрыяльнага свету ствараюць у рэцыпіента адчуванне рэпрэзентатыўнасці па аб’ёме, сістэмнасці па форме і завершанасці па сэнсе. Таму сімвалічнасць “Новай зямлі” як энцыклапедыі заключаецца і ў колькаснасці – як мага сціслейшай, сканцэнтраванай падачы матэрыялу для стварэння панарамы сялянскага жыцця з дапамогай мастацкіх сродкаў.

Калі першыя два пункты сімвалізацыі паэмы “Новая зямля” датычацца яе “энцыклапедычнага” боку, дык трэці рэпрэзентуе – яшчэ болей сімвалічна і для павярхоўнага погляду латэнтна – выхад за рамкі эпічнасці твора ў цэлым з вялікай доляй лірыкі і алегарычна ўвасабляе будучыню, якая хаваецца за фармулёўкай назвы.

Улічваючы сказанае, маем сцвердзіць, што “Новая зямля” Якуба Коласа – гэта не столькі энцыклапедыя, колькі ўражанне энцыклапедыі. Так, тэарэтык літаратуры Аляксандр Пацябня пісаў: “Лирика говорит о будущем и о прошедшем (предмете объективном) лишь настолько, насколько оно волнует, тревожит, радует, привлекает или отталкивает. Из этого вытекают свойства лирического изображения: краткость, недосказанность, сжатость, так называемый лирический беспорядок”⁶⁷. Вонкавыя прыкметы апошняга – лірычнага беспарадку – прысутнічаюць і ў разгледаным творы, што можна прасачыць, напрыклад, у суадносінах паміж элементамі сюжэта, фэбулы і кампазіцыі. Між тым, як даводзяць спецыялісты, гэта з’яўляецца выяўленнем інтарэсу мастака да патаемных глыбін чалавечай свядомасці, да вытокаў перажыванняў, да складаных, чыста лагічна нявызначаных рухаў душы⁶⁸. Такая характарыстыка выдае перавагу лірычнасці над эпічнасцю ў паэме Якуба Коласа. Таксама Аляксандр Фадзееў указваў на «необходимость организовать весь сложившийся, нередко огромный, материал в единое целое. Сталкивается множество фактов, событий, мыслей; есть среди них мысли хорошие и большие. Но для того, чтобы все это зазвучало, помогло прийти к поставленной цели, нужно найти верные пропорции...»⁶⁹ (падкрэсленне наша. – А.Т.). Што было і зроблена ў выніку беларускім класікам адносна аб’ёму “Новай зямлі”.

Фактычна, Якуб Колас ішоў шляхам, што прадракаўся Антонам Чэхамым, які, дарэчы, вельмі паважаў навуку: «...Я подумал, что чутье художника стоит иногда мозгов ученого, что то и другое имеют одни цели, одну природу, и что, может быть, со временем при совершенстве методов, им суждено слиться вместе в гигантскую чудовищную силу, которую трудно теперь и представить себе...»⁷⁰. Беларускі класік у паэме “Новая зямля” спалучыў і мастацтва (прычым самага высокага палёту), і этнаграфію ў шырокім яе спектры ўключна са штодзённым бытам і побач з ім няпісанай філасофіяй народнага жыцця, што і дало ў выніку падставы прымяніць да твора прыгожага пісьменства навуковае паняцце “энцыклапедыя”, захаваўшы пры гэтым першынство эстэтыкі.

¹ Гл., напрыклад: Тварановіч, Г. Вектары беларусазнаўчых даследаванняў: Традыцыя – Сучаснасць – Узаемасувязі / Галіна Тварановіч. – Бялосток : Uniwersytet w Białymstoku, 2016. – С. 296.

² Адамовіч, А.М. Беларускі раман : станаўленне жанра / А. М. Адамовіч. – Мінск : Выдавецтва АН БССР, 1961. – 290 с. С. 33, 49; Адамовіч А. Паэтычнае вярхоўе беларускай прозы... – С. 76.

³ Адамовіч, А. М. Беларускі раман : станаўленне жанра / А. М. Адамовіч. – Мінск : Выдавецтва АН БССР, 1961. – 290 с. С. 33, 49. Гл. таксама: Адамовіч, А. Паэтычнае вярхоўе беларускай прозы... С. 76.

⁴ Адамовіч, А. М. Беларускі раман : станаўленне жанра... – С. 366.

⁵ Мазалькоў, Я. Якуб Колас: крытыка-біяграфічны нарыс / Я. Мазалькоў. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1953. – С. 60.

⁶ Кучар, А. Літаратурна-крытычныя артыкулы / А. Кучар. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1953. – С. 150.

⁷ Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); редкол.: Н.Ф. Бельчиков (гл. ред.) и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 7. Статьи и рецензии. 1843. Статьи от Пушкине. 1843-1846 / [текст и коммент. В. С. Спиридонов при участии А. П. Могилянского; ред. Д. Д. Благой]. – С. 503.

⁸ На пройдзеным шляху // Калосьсе. – 1936. – №5. – С. 266-267.

⁹ Беларуская літаратура: вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / пад рэд. В.П. Рагойшы. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2011. – С. 230, 234.

¹⁰ Лойка, А.А. Новая Зямля Якуба Коласа: Вытокі, веліч, характэрнасць / А.А. Лойка. – Мінск: Выд-ва міністэр. выш. сярэд. спец. і прафес.адукацыі БССР, 1961. – С. 96.

¹¹ Замоцін, І.І. Творы: літаратурна-крытычныя артыкулы / І.І. Замоцін. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. – С. 159.

¹² Адамовіч, Г.Я. Энцыклапедыя сялянскага жыцця: шматзначны змест «Новай зямлі» ў інтэрпрэтацыі Івана Навуменкі / Г. Я. Адамовіч // Творчасць Івана Навуменкі: славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст: Рэспубліканская навуковая канферэнцыя да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі (Мінск, 16 лютага 2010 года) / [рэдкалегія: С. С. Лаўшук (навуковы рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 77.

¹³ Гл. падрабязней: Леонтьев, А. А. Остранение // // Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А. А. Сурков. – М.: Сов. энцикл., 1962–1978. – Т. 5: Мурари – Припев. – 1968. – С. 489-490.

¹⁴ Паводле: Энциклопедический словарь: [в 86 т.]. – Санкт-Петербург: И. А. Ефрон: Лейпциг, Ф. А. Брокгауз, 1890-1907. – Т. 40А (80): Электровозбудительная сила – Эрготин. – 1904. – С. 879.

¹⁵ Толковый словарь современного русского языка / Д.Н.Ушаков. – Москва: Альфа-пресс, 2005. – С. 1194.

¹⁶ Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Інстытут мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2016. – С. 957.

¹⁷ Адамовіч, Г.Я. Энцыклапедыя сялянскага жыцця: шматзначны змест «Новай зямлі» ў інтэрпрэтацыі Івана Навуменкі... – С. 77.

¹⁸ Лойка, А. А. Новая Зямля Якуба Коласа: Вытокі, веліч, характэрнасць... – С. 84.

¹⁹ Замоцін, І. І. Творы: літаратурна-крытычныя артыкулы... – С. 156-157.

²⁰ Гісторыя сялянства Беларусі. У 3 т. Том 2. Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 552 с.

²¹ Тут і далей спасылкі на творы Якуба Коласа робяцца ў квадратных дужках з пазначэннем тома і старонкі на наступным выданні: Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Якуб Колас / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2007–2012.

²² Стральцоў, М. Выбраныя творы / Міхась Стральцоў. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – С. 322

²³ У беларускай мове сучасная сталіца Беларусі Мінск да 1939 г. называлася Менскам. Таму лічым правільным і карэктным у работах па гісторыі да часу перайменавання прымяняць гістарычную назву горада. Гэтаксама робіцца пры называнні, напрыклад, Санкт-Пецярбурга, які ў розныя часы называўся Пецярградам і Ленінградам: у работах пра тыя часы гэты расійскі горад называецца толькі так, як ён тады і называўся, і не іначай.

²⁴ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 937. – Воп. 4. – Спр. 99. – Арк. 20 адв.; Спр. 100. – Арк. 208; Янушкевіч, Я. Зямля волатаў. «Новая Зямля» ў

кантэксце нацыянальнай гісторыі / Я. Янушкевіч // Наша вера. – 2002. – №3. – С. 23. Часам кажучь пра прыналежнасць да ўніяцтва – грэка-каталіцызму: Адамовіч, А. Да гісторыі беларускае літаратуры / А. Адамовіч. – Мінск: Выдавец ІП Зьміцер Колас, 2005. – С. 382. Але тут указаньня архіўныя крыніцы завяраюць менавіта ў рыма-каталіцызме продкаў класіка.

²⁵ З жыццяпісу Якуба Коласа: дакументы, матэрыялы / Уклад., уступ артыкул і імян. паказ. Г. В. Кісялёва; Рэд. В. Б. Барысенка, М. І. Мушынскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 19-20; 107. Тумас, Г. Родны бераг песняра / Генадзь Тумас. – Мінск: Польша, 1982. – С. 16-17, 19-20.

²⁶ Сыракомля, У. Выбраныя творы / Уладзіслаў Сыракомля; уклад., прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – С. 318.

²⁷ Пятуховіч, М. Творчы шлях Я. Коласа / М. Пятуховіч // Польша. – 1926. – № 8. – С. 102.

²⁸ Гл., напрыклад: Конан, У. Эсхаталагічныя матывы ў паэзіі Якуба Коласа / У. Конан // Каласавіны. Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння народнага паэта Беларусі Якуба Коласа. – Мінск, 2003. – С. 23-28.

²⁹ Шаладонава, Ж. С. Фарбы быту і быцця ў паэме Я. Коласа «Новая зямля» / Ж. Шаладонава. – Мінск: Бел. навука, 2001. – С. 88-89.

³⁰ Гачев, Г. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г. Гачев. – М.: Просвещение, 1968. – С. 84.

³¹ Аўтар выказвае шчырую ўдзячнасць за гутарку на тэму гэтага аспекту “Новай зямлі” акадэміку Аляксандру Аляксандравічу Лукашанцу, у выніку чаго дадзена аналітыка ўбагацілася пэўнымі разважаннямі.

³² Лёсік, Я. Выбраныя творы / Я. Лёсік. – Мінск: Беларуская навука, 2019. – С. 412.

³³ Паводле: Конан, У. Иван Замоцін: на сумежжы дзвюх культур / У. Конан // Творы: літаратурна-крытычныя артыкулы / Склад. Я. М. Гаварушка; Навук. рэд. У. М. Конан. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. – С. 14.

³⁴ Байкоў, М. Новая беларуская літаратура: Якуб Колас. «Новая зямля» / М. Байкоў // Польша. – 1923. – № 5–6. – С. 113-114.

³⁵ Пятуховіч, М. Творчы шлях Я. Коласа... – С. 102

³⁶ Дзяржынскі, Ул. Беларуская літаратурная сучаснасць / Ул. Дзяржынскі // Польша. – 1925. – №1. – С. 156.

³⁷ Растаргуеў, П. А. Творчасць Якуба Коласа / П. А. Растаргуеў // Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа). Зборнік артыкулаў. – Масква: [б. в.], 1926. – С. 21.

³⁸ На пройдзеным шляху // Калосье. – 1936. – №5. – С. 267.

³⁹ Адамовіч, А. Да гісторыі беларускае літаратуры / А. Адамовіч. – Мінск: Выдавец ІП Зьміцер Колас, 2005. – С. 396-397.

⁴⁰ Пшыркоў, Ю. С. Народная эпопея // Летпісец свайго народа: жыццёвы і творчы шлях Якуба Коласа / Ю. С. Пшыркоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 177-120. Пшыркоў, Ю. С. Эпас рэвалюцыі: паэмы Я. Коласа «Новая зямля» і «Сымон-музыка», трылогія «На ростанях» / Ю. С. Пшыркоў. – Мінск: Вышэйшая школа, 1975. – С. 64-67. Лазарук, М. А. Беларуская паэма ў другой палавіне XIX–пачатку XX стагоддзя / М. А. Лазарук. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 1970. – С. 201-202.

⁴¹ Дубавец, С. Паміж нянавісцю і любоўю / С. Дубавец // Дзеяслоў. – 2007. – №1. – С. 256.

⁴² Гл., напрыклад: Пшыркоў, Ю. С. Народная эпопея... С. 94–169; Пшыркоў, Ю. С. Эпас рэвалюцыі: паэмы Я. Коласа «Новая зямля» і «Сымон-музыка», трылогія «На ростанях»...; Студзенка, Т. С. Міфатворчы эпас: «Новая зямля» Якуба Коласа і «Рассечаны камень» Баграта Шынкуба / Т. С. Студзенка // Журналістыка-2014: стан, праблемы і перспектывы: матэрыялы 16-й Міжнар. навука.-практ. канф., 4–5 снеж. 2014 г., Мінск / рэдкал.: С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Вып. 16. – Мінск: БДУ, 2014. – С. 254-256; Тычына, М. А. Якуб Колас: нацыянальная класіка ў беларускай і сусветнай літаратуры (Да 135-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа) / М. А. Тычына // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2017. – № 3. – С. 103–133 і інш.

⁴³ Студзенка, Т. Беларускі эпас трэцяга тысячагоддзя... – С. 87.

⁴⁴ Гл., напрыклад: Томашевский, Б. В. Пушкин и Франция / Б. В. Томашевский. – Л.: Советский писатель, 1960 – С. 157-161.

⁴⁵ Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве / А. Міцкевіч. – Мінск: Беларускі фонд культуры, 1998. – С. 880.

⁴⁶ Выказваем шчырую ўдзячнасць за кансультацыю па гэтых пытаннях кандыдату філалагічных навук, паэту і перакладчыку, паланісту св. памяці Сержу Мінскевічу.

⁴⁷ Тычына, М. А. Якуб Колас: нацыянальная класіка ў беларускай і сусветнай літаратуры (Да 135-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа)... – С. 103, 105.

- ⁴⁸ Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе: Аповесць-эсэ / М. Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1982. – С. 125-127.
- ⁴⁹ Лингвистический анализ: Божественная комедия (Данте Алигьери) // CoolLib [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://coollib.com/b/35795/la>. – Дата доступа: 13.03.2022.
- ⁵⁰ Выказваем шчырую ўдзячнасць за кансультацыю па гэтым пытанні кандыдату філалагічных навук, знаўцы італьянскай літаратуры Кацярыне Часнаковай.
- ⁵¹ Адамовіч, Г.Я. Энциклопедія сялянскага жыцця: шматзначны змест «Новай зямлі» ў інтэрпрэтацыі Івана Навуменкі / Г. Я. Адамовіч // Творчасць Івана Навуменкі: славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : Рэспубліканская навуковая канферэнцыя да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі (Мінск, 16 лютага 2010 года) / [рэдкалегія: С. С. Лаўшук (навуковы рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 72.
- ⁵² Гегель, Г.В.Ф. Эстетика : в 4 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1968–1973. – Т. 3. – 1971. – С. 427.
- ⁵³ Арочка, М. Беларуская савецкая паэма / М. Арочка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – С. 59.
- ⁵⁴ Гачев, Г. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г. Гачев. – М.: Просвещение, 1968. – С. 82.
- ⁵⁵ Лосев, А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – Санкт-Петербург : Издательство Олега Абышко, 2016. – С. 50.
- ⁵⁶ Пастернак, Б. Полное собрание сочинений / Борис Пастернак. Т. 1 : Стихотворения и поэмы, 1912—1931 / [составление и комментарии Е. Б. Пастернака, Е. В. Пастернак]. – 2003. – С. 205.
- ⁵⁷ Волков, Г. Сова Минервы / Г. Волков. – М.: Молодая гвардия, 1973. – С. 119.
- ⁵⁸ Гегель, Г.В.Ф. Эстетика : в 4 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1968–1973. – Т. 1. – 1968. – С. 259.
- ⁵⁹ Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); редкол.: Н.Ф. Бельчиков (гл. ред.) и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 7. Статьи и рецензии. 1843. Статьи от Пушкине. 1843-1846 / [текст и коммент. В. С. Спиридонов при участии А. П. Могиланского; ред. Д. Д. Благой]. – С. 431.
- ⁶⁰ Штэйнер, І. Ф. Уводзіны ў невымоўнае: філасофія паэзіі Алеся Разанава / І. Ф. Штэйнер. – Мінск: Выдавецкі дом “Звязда”, 2013. – С. 31-32.
- ⁶¹ Чаржынскі, У. В. Выпісы з беларускай літаратуры XIX і XX ст. / У. В. Чаржынскі. – Менск: БДВ, 1929. – Ч. 1. – С. 193.
- ⁶² Лазарук, М. А. Беларуская паэма ў другой палавіне XIX–пачатку XX стагоддзя... – С. 222.
- ⁶³ Шаладонава, Ж. С. Фарбы быту і быцця ў паэме Я. Коласа «Новая зямля»... – С. 5.
- ⁶⁴ Сильман, Т. И. Заметки о лирике / Т. И. Сильман. – Л.: «Советский писатель». Ленинградское отделение, 1977. – С. 33.
- ⁶⁵ Волков, Г. Сова Минервы / Г. Волков. – М.: Молодая гвардия, 1973. – С. 182-183.
- ⁶⁶ Бушмин, А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – М.: Современник, 1980. – С. 89.
- ⁶⁷ Потебня, А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – С. 449.
- ⁶⁸ Введение в литературоведение. Основные понятия и термины: Учеб. пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, С. Н. Бройтман и др. / Под ред. Л. В. Чернец. – М.: Высш. шк.; Издательский центр «Академия», 1999. – С. 136.
- ⁶⁹ Цыт. паводле: Цейтлин, А. Г. Труд писателя: Вопросы психологии творчества, культуры и техники писательского труда / А. Г. Цейтлин. – 2-е изд. – М. : Сов. писатель, 1968. – С. 339.
- ⁷⁰ Чехов, А. П. Письма. Том второй: 1887–сентябрь 1888 / А. П. Чехов. – 2-е издание, стереотипное. – М.: издательство “Наука” Российской академии наук, 2009. – С. 348.

Сяргей Кавалёў

...іншым?..

Класік, якога не было...

Паэзія Алега Мінкіна 80-90-х гг. XX ст.

Пераклад артыкула на рускую мову пад назваю "Поэт в «малом» и «большом» времени. Творчество Олега Минкина" апублікаваны ў часопісе "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF" (Vol. XL, 2022/1, S. 115-131).

Паэт Алег Мінкін займае спецыфічна-парадаксальнае месца ў сучаснай беларускай літаратуры. З аднаго боку, сярод калег-паэтаў ён мае рэпутацыю "жывога класіка", паэта ад Бога, эстэта, прадстаўніка "паэзіі чыстай красы", прадаўжальніка традыцый Максіма Багдановіча і Уладзіміра Жылкі. З другога боку, мы не знойдзем раздзелаў пра паэзію Мінкіна ў школьных і ўніверсітэцкіх падручніках ды і ў шматтомнай акадэмічнай "Гісторыі беларускай літаратуры XX ст." яго імя толькі згадваецца ў пераліках сучасных паэтаў, але творчасць не разглядаецца ў асобным раздзеле ў адрозненне ад творчасці куды менш таленавітых аўтараў¹. Усяго абзац прысвяціў Алегу Мінкіну англійскі славіст Арнольд Макмілін у сваёй манаграфіі "Пісьменства ў халодным клімаце. Беларуская літаратура ад 70-х гг. XX ст. да нашых дзён" (2011), якая налічвае каля тысячы старонак і ў якой ёсць персанальныя падраздзелы амаль пра сотню беларускіх пісьменнікаў². Імя Алега Мінкіна згадваецца мімаходзь у некаторых даследаваннях, прысвечаных беларускай літаратуры 80-90-х гг. XX

ст.³, некалькі абзацаў прысвяціў паэзіі і прозе Мінкіна беларускі літаратуразнаўца Алесь Бельскі ў вучэбных дапаможніках “Сучасная беларуская літаратура”⁴ (1997) і “Сучасная літаратура Беларусі”⁵ (2000). У друку з’яўляліся асобныя рэцэнзіі на зборнікі Мінкіна “Сурма” (1985), “Расколіна” (1991), “Праўдзівая гісторыя краіны Хлудаў” (1994), “Пэнаты” (2007)⁶, але дагэтуль няма ніводнага навуковага артыкула пра ягоную творчасць, не напісана пакуль манаграфіі пра выдатнага беларускага пісьменніка, якому ў 2022 г. споўнілася семдзесят гадоў.

Паэт і філосаф Ігар Бабкоў, рэдактар выдавецкай серыі “Галерэя Б.” у анатацыі да кнігі выбраных твораў Алега Мінкіна “Пэнаты” (2007) зазначаў: “Большыня вершаў Алега Мінкіна напісаная так даўна, што ўсе ўжо забыліся нашошта і хто іх напісаў. Сам Мінкін часам сцвярджае, што пісала “Сама Мова”. Як бы там ні было, але ўсё напісанае сталася клясыкай беларускай паэзіі ХХ стагоддзя”⁷. Крытык і літаратуразнаўца Ганна Кісліцына ў адной з радыёперадач аспрэчыла званне класіка ў дачыненні да аўтара “Пэнатаў”, заявіўшы, што ёсць шмат людзей, якія ніколі не чулі імя Алега Мінкіна⁸. Паэт і літаратурны крытык Леанід Галубовіч, працываўшы ў рэцэнзіі на зборнік “Пэнаты” з’едлівае выказванне Кісліцынай, адзначае, што, сапраўды, Мінкін піша і друкуецца мала і малады чытач можа ягоныя творы не ведаць, але тым не менш пацвярджае: “Мінкін – сапраўды **класік**, але, дзякаваць Богу, «жывы», а значыць недаастанку спраўджаны”⁹.

Літаратурны крытык, празаік, выдавец Сяргей Дубавец у кнізе-эсэ “Вершы” (2007), прысвечанай беларускай паэзіі 80-х гг. ХХ – пачатку ХХІ ст., з усіх сучасных паэтаў найчасцей цытуе вершы Алега Мінкіна, хоць і не аналізуе ніводнага з працываваных твораў¹⁰. Напрыканцы кнігі аўтар тлумачыць чытачу свой выбар вершаў:

“Ня ставіў я на мэце ахапіць чым большае кола паэтаў. Шмат каго не згадаў не таму, што недаацэньваю іхнюю творчасць, а таму, што казаў пра найбольш блізкія і зразумелыя *мне асабіста* творы” (курсіў мой – С.К.)¹¹.

І, нарэшце, працывуем выказванне пра паэзію Алега Мінкіна Ігара Бабкова з кнігі “Вытлумачэнні ру[і]наў” (2005):

“Паэзія Алега Мінкіна напоўніцу адбылася, калі Каралеўства Беларусь у выніку пэўнага перанасычэння прасторы матэрыялізавалася са сваёй маўклівай посткаланіяльнай рэальнасці руінаў у а-рэальнасць тэкстаў.

Мінкін даў гэтаму Каралеўству некалькі метафараў, якія аказаліся істотнымі”¹².

Такім чынам, хоць імя і творы Алега Мінкіна невядомыя многім сучасным чытачам (што адзначыла Ганна Кісліцына), але паэт карыстаецца вялікім аўтарытэтам у асяроддзі беларускіх творцаў і інтэлектуалістаў (Леанід Галубовіч, Сяргей Дубавец, Ігар Бабкоў і інш.), а ягоныя творы, бясспрэчна, паўплывалі на развіццё беларускай літаратуры. У гэтым сэнсе, унікальнае месца Алега Мінкіна ў сучаснай беларускай літаратуры можна параўнаць з месцам Інакенція Аненскага ў рускай літаратуры канца ХІХ - пачатку ХХ ст.: амаль невядомы шырокай публіцы, якая захаплялася вершамі Сямёна Надсона і Ігара Севяраніна, аўтар “Тыхіх песен” (1904) і “Кипарисового ларца” (1910) аказаў вялікі ўплыў на паэзію Сярэбранага стагоддзя: на Ганну Ахматаву, Восіпа Мандэльштама, Барыса Пастарнака і іншых вядомых паэтаў.

Цікава, што Інакенцій Аненскі выдаў свой зборнік “Тихие песни” пад псеўданімам “Ник. Т-о”, які можна прачытаць як слова “Никто”. Назва зборніка выбраных твораў Алега Мінкіна “Мяне тут не было” (2018), за які паэт атрымаў літаратурную прэмію імя Міхася Стральцова, таксама гучыць сімптаматычна і адлюстроўвае спецыфічна-парадаксальнае месца аўтара ў беларускай літаратуры. Паэт прысутнічае ў беларускай літаратуры вольна ўжо сорок гадоў – ад пачатку 80-х гг. ХХ ст., але ў той жа час нібыта адсутнічае: фізічна (жыве за межамі Беларусі: нейкі час у Расіі, цяпер у Літве), творча (толькі перавыдае свае творы, напісаныя ў 80-х гг. ХХ ст, а нешматлікія новыя тэксты змяшчае напрыканцы зборнікаў і яны губляюцца сярод ранейшых тэкстаў; альбо хаваецца за маскамі-псеўданімамі: Хведар Ніпка, Куку-

бака), як аб'ект даследавання (няма пакуль артыкулаў і манаграфій пра творчасць Мінкіна).

Ёсць у Алега Мінкіна верш “Хата”, лірычны герой якога трапляе аднойчы ў закінутую хату і пасля штورانіцы прачынаецца ў гэтай самай хаце, дзе б не знаходзіўся¹³. Падобнае адчуванне – зацыкленасці і нават нерухомасці часу – ўзнікае ў чытача, які бярэ ў рукі чатыры зборнікі паэта: ён увесь час апынаецца ў “Сурме”, першым зборніку паэта. У “Расколіне” змешчаны вершы, якія з прычынаў цензуры не былі апублікаваныя ў “Сурме”, і нават ёсць асобны раздзел “Водгулле сурмы”. У зборніках “Пэнаты” і “Мяне тут не было...” перадрукаваныя амаль усе вершы з “Сурмы”. У выбраных зборніках паэт аб'ядноўвае старыя і новыя вершы ў цыклы: “Вяснянкі”, “Клясыка”, “Гарады”, “Эцюды”, “Літаратурныя фрагменты”, “Пахмелле”, “Пырскі на твары” і інш. Як андэрсенаўскі герой Кай (а таксама і мінкінаўскі, з аднайменнай нізкі “Кай”) імкнуўся з мноства ільдзінак скласці слова “вечнасць”, так і паэт з трох соцен сваіх вершаў імкнецца скласці гэтае слова (альбо іншае, на прыклад: “Радзіма”).

У рэцэнзіі на зборнік “Пэнаты” Леанід Галубовіч выказаў меркаванне, што “вершы і кнігі А. Мінкіна абсалютна натуральна пачуваліся б і іх без змусу ўспрымалі б у багдановічаўскім часе”¹⁴ (г. зн. у пачатку ХХ ст., у часах “Нашай нівы” і станаўлення беларускай літаратуры), бо “большасць твораў Мінкіна не патрапляе ў рытм сённяшняга часу”¹⁵. Потым, згадаўшы колішнія прызнанне самога Алега Мінкіна, што ягоная творчасць не прывязана да геаграфіі і да часу, выказаў яшчэ больш парадаксальную думку пра бязчаснае, пазачаснае гучанне вершаў паэта:

“Мінкін, здавалася б, працуе ў бяспасці. Старыя хаты, сутарэнні, павучынне, маркота, скрушаны розум – усё гэта нібыта знакі пачатку ХХ стагоддзя, а не яго канца, але за выняткам нейкіх нязначных алюзій, туманнага сімвалаў, вобразных абрысаў дзіўным чынам, дзякуючы версіфікацыйнаму майстэрству і паэтычнаму чараўніцтву, наводзяцца масты і з нашым часам. Таму пазачаснае гучанне яго вершаў – як рэха (адбітак сапраўднага далёкага голаса – ці то з мінулага, ці то з будучага) укладваецца ва ўсякі час, а значыць, і ў бяздонную сферу самой вечнасці...”¹⁶

Знаёмства з творчасцю Алега Мінкіна, уважлівае прачытанне ягоных вершаў з арыгінальных зборнікаў “Сурма” (1985) і “Расколіна” (1991) пераконваюць нас у тым, што выснова Галубовіча – выдатнага паэта і ўдумлівага крытыка – тым разам памылковая, як не зусім слухнае ўяўленне самога Мінкіна, нібыта ягоныя вершы не прывязаны да геаграфіі і да часу. Насамрэч, трэба гаварыць не пра бязчаснасць і пазачаснасць творчасці Алега Мінкіна, а пра шматчаснасць ягоных твораў, пра паралельную прысутнасць паэта ў розных сістэмах часавых каардынат, у “малым” і “вялікім” часе.

Паняцці “малога” і “вялікага” часу ўвёў у навуковы дыскурс расійскі літаратуразнаўца і філосаф Міхаіл Бахцін (упершыню гэтыя ідэі агучаны ім у 1970 г. у адказе на пытанні рэдакцыі часопіса “Новый мир”)¹⁷. Разуумеючы пад “малым часам” час жыцця аўтара і напісання твора (“час цяпер”, сучаснасць аўтара), Бахцін акцэнтаваў увагу на катэгорыі “вялікага часу”, у якім літаратурныя творы жывуць на працягу стагоддзяў і набываюць ў кожную новую эпоху новае значэнне:

“Пытаюся понять и объяснить произведение только из условий его эпохи, только из условий ближайшего времени, мы никогда не проникнем в его смысловые глубины. <...> Произведения разбивают грани своего времени, живут в веках, то есть в б о л ь ш о м времени, при том часто (а великие произведения – всегда) более интенсивной и полной жизнью, чем в своей современности. <...> В процессе своей посмертной жизни они обогащаются новыми значениями, новыми смыслами; эти произведения как бы перерастают то, чем они были в эпоху своего создания”¹⁸.

Традыцыйна пад літаратурнымі творамі, якія жывуць у “вялікім часе”, разуумеюцца “вялікія творы”, сусветная класіка, творы Гамэра, Шэкспіра, Дастаеўскага і г.д.

(менавіта творы Шэкспіра і Дастаеўскага Бахцін прыводзіў у якасці прыкладаў). Але, па-першае, прэтэнзіі на існаванне ў “вялікім часе” маюць усе творы, і мы, іх сучаснікі, не ведаем наколькі гэтыя прэтэнзіі спраўдзяцца. А па-другое, у сучасных творах прысутнічаюць – больш ці менш заўважна – водгукі “вялікага часу” ў выглядзе літаратурнай традыцыі, топасаў, наследаванняў, цытат і алюзій з твораў папярэднікаў; сучасныя творы знаходзяцца ў стане актыўнага культурнага дыялогу з творамі мінулых стагоддзяў і сучасны пісьменнік з’яўляецца такім жа інтэрпрэтарам і адкрывальнікам іх патэнцыяльных сэнсаў, як і сучасны літаратуразнаўца.

“Чужая культура толькі в глазах д р у г о й культуры раскрывает себя полнее и глубже (но не во всей полноте, потому что придут и другие культуры, которые увидят и поймут еще больше). Одни смыслы раскрывают свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другими, чужими смыслами: между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов. Мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, мы ищем в ней ответы на эти наши вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами свои стороны, говые смысловые глубины”¹⁹.

У паэзіі Алега Мінкіна традыцыі сусветнай літаратуры, актыўны дыялог з творами італьянца Дантэ, амерыканца Эдгара По, беларуса Максіма Багдановіча, інтэртэкстуальныя сувязі са шматлікімі творами нацыянальнай і сусветнай літаратуры асабліва заўважныя ў параўнанні з творчасцю большасці беларускіх пісьменнікаў, засяроджаных выключна на нацыянальных ці сацыяльных праблемах (гаворка не пра эрудыцыю, не пра жангліраванне імёнамі, цытатамі, алюзіямі, а пра плённае выкарыстанне традыцыі і актуалізацыю ранейшых сэнсаў у новай гістарычнай і эстэтычнай рэчаіснасці). Вось чаму пры першасным прачытанні твораў Мінкіна складваецца ўражанне пра яго прысутнасць думкамі і пачуццямі выключна ў “вялікім часе”, пра пагарду паэта да “малого часу”, пра адсутнасць біяграфічнага і гістарычнага кантэксту ў яго творах, пра бяспаснасць, пазачасавасць, чужачаснасць ягоных твораў.

Уважлівае прачытанне твораў Алега Мінкіна ў біяграфічным, гістарычным і культурным кантэксце пераконвае, аднак, у тым, што паэт аднолькава заўважна прысутнічае як у “вялікім”, так і ў “малым” часе, калі пад пад першым разумець плённае наследаванне традыцыі, а пад другім – сугучнасць твораў думкамі і перажыванням свайго пакалення, стварэнне знакавых тэкстаў і метафар.

Беларускія вершы Алега Мінкіна пачалі з’яўляцца на старонках афіцыйнага друку на пачатку 80-х гг. (у 70-я гг. ён пісаў вершы на рускай мове), акрамя таго некаторыя яго творы распаўсюджваліся ў рукапісах у асяроддзі маладых літаратараў і нацыянальна-свядомай моладзі (на прыклад, нізка вершаў “Наследаванні Дантэ”, паэма-апокрыф “Апошняя казанне Белабога”, аповесць “Краіна хлудаў”). Нарадзіўся Мінкін у 1952 г. у вёсцы Чарняўка на Магілёўшчыне, скончыў Маскоўскі інстытут інжынераў сельскагаспадарчай вытворчасці, пасля доўгіх блуканняў па Расіі і Беларусі асеў у Брэсце, дзе пражыў дзесяць гадоў да пераезду ў Вільню ў 1991 г.

Свой першы зборнік “Сурма” паэт выдаў у 1985 г. ва ўзросце трыццаці трох гадоў. З вышынні сённяшняга часу (малого адрэзку “вялікага часу”) можна сцвярджаць, што “Сурма” стала адным з найважнейшых здабыткаў беларускай паэзіі 80-х гг. XX ст. побач з такімі кнігамі, як “Шлях-360” (1981) Алеся Разанава і “Пан Лес” (1989) Анатоля Сыса.

Трэба памятаць, што зборнік выдаваўся ў дзяржаўным выдавецтве “Мастацкая літаратура” пад пільным наглядом цензуры – Галоўнага літаратурнага аддзела ЦК КПБ. І хаця рэдактарам кнігі быў таленавіты паэт Леанід Дранько-Майсюк, нядаўні выпускнік Літаратурнага інстытута імя М. Горкага, а дырэктарам выдавецтва – інтэлігентны і эрудыраваны перакладчык і пісьменнік Міхась Дубянецкі, “Сурма” выйшла ў моцна дэфармаваным выглядзе. Па-першае, некаторыя важныя для

аўтара вершы не ўвайшлі ў зборнік (на прыклад, прарочы верш “Я сніў, што дождж зацяты перасціх...” альбо верш “Свінні” з нізкі “Наследаванні Дантэ”). Па-другое, каб атрымаць дазвол Галоўліта на выданне зборніка, аўтару па парадзе рэдактара давялося кардынальна змяніць кампазіцыю кнігі, што заўважна нават няўзброеным вокам. Па выдавецкай традыцыі ў СССР паэтычны зборнік павінен быў пачынацца ідэалагічна-заангажаваным вершам, так званым “паравозам”, які пацягне за сабой увесь цягнік. Гэта мог быць верш пра Леніна, Камуністычную партыю, Кастрычніцкую рэвалюцыю, Вялікую Айчынную вайну (у крайнім выпадку – пра Радзіму і пра маці). У рукапісе зборніка Алега Мінкіна “Сурма” ніводная з пералічаных вышэй тэмаў не была прадстаўлена, таму на першую старонку былі вынесены пейзажныя вершы “Кастрычнік” і “Май з каляндарнай нізкі “Месяц за месяцам”, каб выклікаць асацыяцыі з Кастрычніцкай рэвалюцыяй і святам працы Першага мая. Праграмныя нацыянал-адраджэнскія вершы “Сурма”, “Дуда”, “У Полацку” былі “схаваныя” ў сярэдзіне кнігі, а нізка “Наследаванні Дантэ” – напрыканцы.

Чытача зборніка ўражвала вышталцоная беларуская мова паэта (многія словы, знойдзеныя Мінкіным у слоўніках Насовіча, Ластоўскага, Станкевіча, сустракаліся толькі ў ягоных творах і адтуль ужо запазычваліся іншымі маладымі пісьменнікамі), эрудыцыя і мастацкі густ аўтара, гарманічнае суіснаванне-перапляценне нацыянальных і сусветных традыцый, класічная форма і мілагучнасць верша. Назва зборніка ўпісвалася ў беларускую традыцыю называць паэтычныя кнігі назвамі музычных інструментаў (“Дудка беларуская” (1891) і “Смык беларускі” (1894) Францішка Багушэвіча, “Скрыпка беларуская” (1906) Цёткі, “Жалейка” (1908) Янкі Купалы і інш.), але змест і стылістыка вершаў выразна адсылалі да паэзіі Максіма Багдановіча, аўтара “Вянка” (1913) – лепшага паэтычнага зборніка ў гісторыі беларускай літаратуры. Мінкінаўская нізка “Наследаванні народнаму” перагукалася з багдановічаўскай нізкай “У зачараваным царстве”, партыятычны верш “У Полацку” – са славамі багдановічаўскай “Пагоняй”, верш “Дык бывай...” – з вершам “Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы..”. Але не толькі ў інтэртэкстуальных сувязях вершаў выўлялася ў паэзіі Алега Мінкіна пераемнасць з традыцыяй Максіма Багдановіча.

У рэцэнзіі на “Сурму” аўтар гэтага артыкула, на той час малады, дваццацігадовы крытык адзначаў:

“Невыпадкова, што ў кнізе Алега Мінкіна багдановічаўская традыцыя знайшла сваё найбольш поўнае ўвасабленне і, што галоўнае, творчае развіццё, імкненне да працягу: выявілася блізкасць у спектры ўспрымання, прынцыпах выяўлення, схільнасць сумяшчаць класічнасць і эксперымент, высокая культура творчасці (разуменне народнага, нацыянальнага, спрадвечнага ў Алега Мінкіна ўжо склалася пад уздзеяннем эстэтыкі Багдановіча)²⁰.”

Як і Максім Багдановіч, Алег Мінкін захапляўся “Боскай камедыяй” Дантэ (пазней нават пераклаў некалькі першых раздзелаў паэмы на беларускую мову). Нізка “Наследаванні Дантэ” належыць да ліку найлепшых вершаў “Сурмы”. Выкарыстоўваючы структуру і ўзнавіўшы гнятлівую атмасферу дантаўскага пекла, Алег Мінкін змясціў у яго чатырох колах (з дзевяці апісаных Дантэ) шматлікіх здраднікаў Радзімы: тых, хто забыўся родную мову і пра свае карані (“Матылі”); тых, хто пакінуў родны край і за грошы працаваў на чужую культуру (“Вечны вырай”); тых, хто ведаў пра гаротны лёс Радзімы, але баязліва адсіжваўся ў норах (“Святыя”); і ўрэшце тых, хто адкрыта перайшоў на бок ворага і здэкваўся з заважанай Радзімы (“Пацукі”). У тлумах насельнікаў дантаўска-мінкінаўскага пекла няцяжка было пазнаць сучаснікаў паэта – зрусіфікаваных і саветызаваных беларусаў, якія забыліся родную мову і культуру, рабілі паспяховую кар’еру ў Беларусі ці Расіі, выслужваліся перад маскоўскім начальствам і цкавалі сваіх суайчыннікаў, якія спрабавалі бараніць Радзіму. Асабліва шматлікім быў тлум людзей-матылёў:

Я сунуўся ў гнятлівай цішыні
Між прахлых дрэў і чуў сваё дыханне,
І ў цемрадзі глухой згубіў дазвання
Уяву часу, руху, глыбіні.

І раптам даляцела да мяне,
Здалёк, нябачных крылаў трапятанне.
Сумеўшыся, пачуў я шэпт літанняў,
Што ў шолыху то нікнуў, то мацнеў.

“Жыцця! Жыцця!” – ледзь чутна хор маліў.
І ён сказаў: “Ты чуеш галашэнне
Прыніжаных, аблудных пакаленняў,
Што адышлі, не жыўшы на зямлі.

Бо іх яшчэ ў калысцы аднялі
Ад малака гаючага Радзімы:
Без памяці, без мовы – днём адзіным –
Жылі пад сонцам людзі-матылі!”
(“Матылі”)²¹.

На жаль, з цензурных прычынаў у зборніку не быў апублікаваны яшчэ адзін верш нізкі: “Свінні”, пад якімі меліся на ўвазе тыя беларускія пісьменнікі, што дзеля ганарараў і дабрабыту (“карыта”) прадаліся ўладзе і пісалі хлусню ў сваіх творах, не пераймаючыся гаротным лёсам роднай мовы і Бацькаўшчыны. Верш гэты хадзіў па руках у асяродзі беларускай свядомай моладзі, сябры суполкі “Тутэйшыя” пагардліва называлі старэйшых калег “прыкарытнымі”, а ў 1991 г., калі выдавецкая цензура аслабла, Алег Мінкін апублікаваў верш у зборніку “Расколіна” ў нізцы “Партрэты”²².

Нізка “Наследаванні Дантэ” заканчваецца вершам “Пацукі”, у якім з’яўляюцца таямнічыя вершнікі з Пагоняй на шчытах і разганяюць статак пацукоў, помсцячы за здзек над Радзімай (у “Сурме” Пагоня надрукаваная з малой літарой, у пазнейшых перавыданнях гэтага верша – з вялікай). Вобраз вершніка з герба Вялікага Княства Літоўскага Пагоня (і з аднайменнага верша Максіма Багдановіча “Пагоня”) з’яўляецца таксама ў містычна-патрыятычным вершы “У Полацку”. Але самым патрыятычным, праграмным вершам зборніка з’яўляецца аднайменны верш “Сурма”, які паводле аўтарскай задумы павінен быў адкрываць кнігу, але па парадзе рэдактара быў “схаваны” ад прыдзірлівага вока цензара ў сярэдзіну:

Над дахамі, над скачанелым голлем,
Як попел, узняліся крумкачы,
Злавесна заслانیлі далячынь,
Дзе вецер раздзімаў зары вуголле.
І крумкалі ўтрапёна... І міжволі
Я за нашэсцем жудасным сачыў:
То быў мне напамін, што не ўцячы
Ад роспачы нікому і ніколі.

Гэй, гнюсы! Паняверкі чорнай світа!
Прарочыце вы крыкам хіжым, тлумным
Засілле вечнай сцюжы і зімы,
Ды праз ваш гвалт мне чуцен звон забыты
Званоў Сафіі і прызыўна-сумны,
Працяглы спеў абуджанай сурмы!²³
(“Сурма”)²⁴

Тэма Радзімы, яе нацыянальнага і духоўнага адраджэння, была галоўнай, але не адзінай тэмай зборніка Алега Мінкіна “Сурма”. Ужо ў першым зборніку выявілася схільнасць паэта да стварэння цыклаў вершаў, многія з якіх былі распачатыя ў

“Сурме”, а канчаткова аформіліся ў зборніках выбраных твораў “Пэнаты” і “Мяне тут не было...” (нізкі “Наследаванне народнаму”, “Месяц за месяцам”, “Вяснянкі”, “Класіка”, “Гарады”, “Пырскі на твары” і інш.) Не бракавала вядомых у еўрапейскай літаратуры з антычных часоў топасаў пра хуткаплыннасць часу, нетрываласць кахання, марнасць жыцця, непазбежнасць смерці, асалоду самоты, але гэтыя матывы ў першым зборніку Алега Мінкіна знаходзіліся на другім плане, не выяўляліся так выразна, як у яго пазнейшых творах. Цікавым прыкладам мастацкага эксперыменту з часам стаў сюжэтны верш-верлібр “Вяртанне”, у якім апісаная фантастычная сітуацыя развітання-сустрэчы з каханай у адваротным парадку, калі стрэлкі гадзінніка спыніліся і пасунуліся ў адваротны бок.

Увогуле, тэма кахання выяўлена ў зборніку “Сурма” ў адметнай, вытанчана-дыхтоўнай манеры, як, напрыклад, у вершы “Нясвіжскія партрэты”, дзе мастацтва гарманічна пераплятаецца з жыццём, гісторыя – з сённяшнім днём:

Па зале халоднай з блішчастым паркетам
Іду я скрозь шыхт старасвецкіх партрэтаў,
Паміж срэбратканых каптанаў, сукенак
І твараў уладных паноў і паненак.
Дзіўлюся на пыху ў паставах васковых,
На жорсткія вусны, на тонкія бровы.

Святло на эфесах і спражках мігціцца,
На поўсці сабак паляўнічых ільсніцца,
На пацерках, на ланцужках, на маністах
І на завушніцах зіхціць прамяніста...
Здавалася, гэтыя людзі ніколі
Не ведалі палкіх жаданняў і болю.

І раптам уразіў загадкавы позірк
Жанчыны ў манерна-абражанай позе,
І доўга глядзеў я ў здзіўленні маўклівым
У бездань вачэй прыцягальных і кплівых,
І губы... знаёмыя прагныя губы –
Такія ж мяне сцалавалі да згубы!
(“Нясвіжскія партрэты”)²⁵

На фоне тагачаснай беларускай савецкай паэзіі “Сурма” выглядала тэматычным і мастацкім выбрыкам, апафеозам апалітычнасці і асацыяльнасці, эстэцкім вычварэннем. Дастаткова параўнаць змест першага зборніка Алега Мінкіна са зместам зборніка ягонага равесніка Міколы Мятліцкага “Мой дзень зямны”, які пабачыў свет у тым самым 1985-м годзе ў тым самым выдавецтве “Мастацкая літаратура”. Пералічым назвы некаторых вершаў са зборніка Мятліцкага: “Перамога”, “Маёй зямлі надрэмныя трывогі”, “Маё пакаленне”, “Раённай газеце «Ленінскі сцяг»”, “... Вайны сусветнай ці астыла хата?”, “...Параніў сэрца боль чылійскіх хат...”, “Чытаю «Правду»”, “У музеі Вялікай Айчыннай”, “Талісман Нікарагуа”, “Палігон (Дзённік салдацкай трывогі)”, “Прысвячэнне Радзіме”, “Матчына хата”, “Наш хлеб”, “Плошча Перамогі”, “Унукі рэвалюцыі”, “Парк Гастэла ў далёкім Кызыле...” і г.д.²⁶

У тагачаснай беларускай масавай паэзіі панавала зусім іншая вобразнасць, рытміка, стылістыка, чым у неакласічных, вытанчана-філігранных вершах Мінкіна, зусім іншае было ў большасці паэтаў адчуванне сучаснасці, разуменне задач і сэнсу літаратуры:

Параніў сэрца боль чылійскіх хат,
Стань, верш, ключом ад турмаў Піначэта!
Я гнеўна чую: ў сэрца нібы кат,
Сярод начы ўціскаецца планета. <...>
(“Параніў сэрца боль чылійскіх хат...”)²⁷

З пункту гледжання савецкага чытача, літаратуразнаўца-канфарміста (рэцэнзентам кнігі “Мой дзень зямны” быў доктар філалагічных навук Уладзімір Гніламедаў) і партыйнага начальства зборнік Міколы Мятліцкага, складзены з вершаў пра Леніна, Кастрычніцкую рэвалюцыю, Вялікую Айчынную вайну, пра барацьбу за мір і характава роднага краю, выглядаў вельмі актуальным і сугучным свайму часу (у 1986 г. быў адзначаны Прэміяй Ленінскага камсамола Беларусі). Але ўсе гэтыя кан’юнктура-заангажаваныя тэксты засталіся ў сваім “малом времени” як прыклад эстэтыкі позняга сацрэалізму²⁸, састарэлі ўжо ў наступным дзесяцігоддзі, а лепшыя вершы са зборніка Алега Мінкіна “Сурма” перавыдаюцца ў зборніках выбраных твораў паэта і ў калектыўных анталогіях, прыадчыніўшы дзверы ў “большое время”.

Так сталася, што і ў сістэме каардынатаў “малого времени” “Сурма” аказалася больш актуальнаю, чым кан’юнктурны зборнік Міколы Мятліцкага і дзясяткі падобных зборнікаў іных беларускіх савецкіх паэтаў, якія ўслаўлялі ўжо адыходзячую эпоху. У красавіку 1985 г. новы Генеральны сакратар ЦК КПСС Міхаіл Гарбачоў абвясціў пачатак палітыкі перабудовы, дэмакратызацыі і галоснасці; услед за гэтым у Беларусі, які і ў іных рэспубліках СССР, пачаліся працэсы нацыянальнага адраджэння. У Мінску, Віцебску, Гародні, Гомелі, Полацку ўтварыліся нефармальныя маладзёжныя суполкі і арганізацыі (“Талака”, “Пагоня”, “Ратуша” і інш.), а ў снежні 1986 г. адбылося першае паседжанне Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”, у шэрагі якога ўступіў і Алег Мінкін. Перыяд 1985-1991 гг. аказаўся вельмі важным для паэта, ягонай Радзімы і ўсяго свету: распалася “імперыя хлусні” СССР, Беларусь набыла ў 1991 г. незалежнасць, а Алег Мінкін выдаў у тым самым 1991 г. свой другі зборнік: “Расколіна”.

Як ні дзіўна, напісаная ў эпоху гарбачоўскай перабудовы “Расколіна” больш тужлівая і мінорная па настроі, чым напісаная ў брэжнеўскую застоўную эпоху “Сурма”. Магчыма спрычыніліся да гэтага нейкія біяграфічныя чыннікі, нам нязнаныя (паэт набліжаўся да небяспечнага саракагадовага ўзросту); магчыма, рамантычныя ўяўленні аўтара “Сурмы” пра шлях краіны да свабоды і незалежнасці адрозніваліся ад палітычных і эканамічных рэаліяў пераходнага перыяду ў Беларусі; а, магчыма, новы вобраз паэта і новыя настроі былі вынікам мастацкай эвалюцыі Мінкіна, наступствам ягоных бясконцых вандровак у кніжным свеце, у “вялікім часе”. Калі першы зборнік Алега Мінкіна напісаны пад уплывам паэзіі Максіма Багдановіча, другі зборнік – пад прыкметным уплывам Уладзіміра Жылкі – паэта, які працягваў багдановічаўскія традыцыі “паэзіі чыстай красы”, але меў больш трагічнае, хваравіта-балючае ўспрыманне свету. З сусветнай класікі на аўтар “Расколіны” найбольшы ўплыў аказаў Эдгар По з ягонай неўралгічнай схільнасцю да містыкі і фаталізму (невypadкова ў зборніку сярод арыгінальных вершаў Мінкіна змешчаны пераклад “Крумкача”).

У эпіграфе да кнігі аўтар папярэджваў чытача: “Non sum qualis eram” (“Я не той, які быў раней”²⁹). Калі лічыць праграмнымі вершамі тыя, што далі назвы зборнікам: “Сурма” і “Расколіна”, і параўнаць іх – розніца паміж двума зборнікамі будзе відавочная. Гарачая вера ў нацыянальнае і духоўнае адраджэнне краіны, імкненне абудзіць беларусаў паэтычным словам ад пракаветнага сну змянілася горкай самарэфлексіяй, грамадскім скептыцызмам, усведамленнем супярэчлівасці і дваіснасці чалавечай істоты:

<...>

І вось жа настала хвіліна,
Што гэтудыкі снілася нам,
І свет раскалоўся, як шкліна,
Не змогшы брыды, напалам:

Направа – сябры-аднадумцы
Да зор неспазнаных ляцяць,
Налева – паскудныя людцы
У курчы смяротным хрыпяць.

Ды вось жа якая прыгода –
Так глыбака ўелася мгла...
Расколiна тая не воддаль,
А ў сэрцы маім пралягла.

(“Расколiна”)³⁰

Расколiна ў душы, раздвоенасць, духоўны надлом адчуваюцца ў вершах самай рознай тэматыкі, нават у інтымнай лірыцы. У выдатным з мастацкага пункту гледжання вершы “Прэлюдыя”, лірычны герой спрабуе зрабіць выбар паміж дзвюма жанчынамі: прыгожай жанчынай-распусніцай і цнатлівай жанчынай-анёлкам. Калі цела насыціцца пешчамі першай з іх, душа з надзеяй на выратаванне цягнецца да другой і ўзыходзіць услед за жанчынай-анёлкам па левіцы да неба, але на апошняй прыступцы ва ўяўленні героя ўзнікае вобраз спакуслівай прыгажні і ён зноў абрынаецца ў бездань. Магчыма, у “малым часе”, у біяграфіі паэта кожная з дзвюх жанчын мела свой рэальны правобраз, але ў “вялікім часе”, у літаратурнай традыцыі вобразы гэтых жанчын відавочна ўзыходзяць да дантаўскай Беатрычэ (святая анёлка, які паказвае паэту шлях да збавення) і петракаркаўскай Лауры (Медуза-Гаргона, ад погляда якой паэт камянее і не можа зрабіць ані кроку на шляху да выратавання).

Аўтар “Расколiны” “раздзарты” паміж сваім часам, у якім адбываюцца біяграфічныя і гістарычныя падзеі, і паміж “вялікім часам”, з яго пракаветнымі, анталогічнымі праблемамі быцця. Як некалі заўважыў расійскі пісьменнік Яўгені Замяцін: “Есть два способа преодолеть трагедию жизни: религия или ирония”³¹. Алегу Мінкіну бліжэй іранічны погляд на свет, нават у дачыненні да самых трагічных рэчаў, такіх як Чарнобыльская катастрофа:

Даўней хвароб было нямала
бо свет наш быў недасканалы
а зараз толькі дзве хваробы:
жах існавання і Чарнобыль.

(“Даўней хвароб было нямала...”)³²

Цікава, што заўважная перамена адбылася на пераломе 80-90х гг. ХХ ст. яшчэ з адным таленавітым беларускім паэтам – Анатолям Сысом, які адышоў ад нацыянальна-патрыятычнай тэмы, што прынесла яму славу, занурыўся ў “бремя страстей человечих” і змяніў імідж пророка на маску блазна і лёс юродзівага. Метамарфозы Алега Мінкіна былі не такія кардынальныя і трагічныя, як у Сыса, ад “жаху існавання” ратавала іронія, стаіцызм, прыроджаная інтэлігентнасць і любоў да літаратуры. Якімі б ні былі прыватныя, біяграфічныя прычыны метамарфозаў двух выдатных беларускіх паэтаў, напэўна, на абодвух з іх паўплывала расчараванне рэальнымі поступамі беларускага нацыянальнага адраджэння, калі эпоха паэтаў змянілася эпохай палітыкаў.

Адным са знакавых твораў зборніка “Расколiна” з’яўляецца верш “Хата”, лірычны герой якога заначаваў выпадкова ў старой, закінутай хаце і ўжо не мог з яе выбрацца, бо куды б ні сыходзіў, кожную раніцу прачынаўся ў гэтым загадкавым месцы. На гэтую ж тэму напісана апавяданне Мінкіна “Стары дом” (1991), дзе аўтар тлумачыць датычнасць апісанай сітуацыі для ўласнага лёсу: “Бо ўсё мае жыццё складаецца з незразумелых вяртанняў да нейкага пункту, у якім усё існае страчвае раптам сэнс ды ператвараецца ў нагуравашчанне нічым не звязаных паміж сабой асклёпкаў”³³. Але ў вершы, у адрозненні ад апавядання, ёсць яшчэ эпіграф, радкі класіка беларускай

літаратуры XIX ст. Францішка Багушэвіча: “Я не кіну хаты, хоць вы мяне рэжце, / Не пайду да вас я, хіба у арэшце”³⁴. Таму верш можна інтэпрэтаваць таксама як трапную метафару беларускага нацыянальнага адраджэння, якое стагоддзямі топчыцца на месцы, з нейкіх містычных прычынаў не даходзіць да завяршальнай стадыі:

“Беларускі праект вызвалення зь ягонай энергетыкай сацыяльнага і культурнага аптымізму атрымаў у выніку дапасавання гэтай метафары метафізічнае “кароткае замыканьне”. Куды б мы ні выпраўляліся ў пошуках свабоды, нам наканавана заўсёды прачынацца ў “старой хаце” (Багушэвіча?), якая можа быць убачаная як “стары катух”, а можа (у выніку пэўнага містычнага прасвятленьня) – як Каралеўства³⁵.”

І ўсё ж, нягледзячы на прыроджаны песімізм і скептыцызм, на агарнуўшую паэта распач і паняверку, на “расколіну ў сэрцы”, на дне душы аўтара “Расколіны” тоіцца юнацкі рамантызм і гатовасць па прызыву сурмы ўстаць у шэрагі змагароў за свабоду Радзімы (загінуць за Радзіму часам бывае лягчэй, чым захоўваць веру ў перамогу). Цікава, што самы патрыятычны, мажорны, змагарскі верш у зборніку называецца “Самота”.

У рэальным жыцці аўтара верша таксама давялося змагацца за свабоду, але не за свабоду Беларусі, а за свабоду Літвы, куды Алег Мінкін пераехаў на пачатку 90-х гг. разам з шэрагам маладых беларускіх інтэлектуалаў адраджаць легендарную газету “Наша Ніва” і традыцыі беларускай культуры ў поліэтнічнай Вільні.

Вершы Алега Мінкіна 80-х гг. XX ст. – пра манкуртаў і здраднікаў Радзімы, пра абуджэнне нацыянальнай годнасці беларусаў, пра сны аб свабодзе і незалежнасці роднай краіны – застаюцца па-ранейшаму актуальнымі ў цяперашніх палітычных рэаліях Беларусі. Напэўна, іх тэматычная і ідэйная актуальнасць у “малым часе” не цешыць паэта, які з 1991 г. жыве за межамі Беларусі. Але мастацкая актуальнасць і класічная дасканаласць твораў, напісаных трыццаць-сорок гадоў назад, іх перавыданне ў новых зборніках паэта і ў калектыўных паэтычных анталогіях, сведчаць пра тое, што іх прэтанзіі на існаванне ў “вялікім часе” небеспадстаўныя.

¹ Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Рэд. У. Гніламёдаў, С. Лаўшук. – Мінск: Беларуская навука, 2003 – Т. 4. – Кн. 2; Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Рэд. У. Гніламёдаў, С. Лаўшук. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – Т. 4. – Кн. 3.

² Макмілін А. Пісьменства ў халодным клімаце. Беларуская літаратура ад 70-х гг. XX ст. да нашых дзён. – Беласток: Orthdruk, 2011. – С. 237.

³ Бязлепкіна А. Разам і паасобку: таварыства “Тутэйшыя”. Гісторыя. Асобы. Жанры. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. – С. 37, 45, 71; Кісліцына Г. Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыгмы. Мінск: Логвінаў, 2006. – С. 55, 71, 72.

⁴ Бельскі А. Сучасная беларуская літаратура. – Мінск: Народная асвета, 1997. – С. 44-47.

⁵ Бельскі А. Сучасная літаратура Беларусі. – Мінск: Аверсэв, 2000. – С. 50, 92-93.

⁶ Сідарэвіч А. Кветка паззіі і жытнёвы колас // “Літаратура і мастацтва”. – 6.12.1985; Кавалёў С. Шляхам уяўлення // “Беларусь”. – 1986. – №12. – С. 11-12 (перадрукавана ў кнізе: Кавалёў С. Як пакахаць ружу. Літаратурна-крытычныя артыкулы пра маладую беларускую паззію 80-х гадоў. – Мінск: Бібліятэчка часопіса “Малодосць”, 1989. – С. 60-64; Курганіч В. Спявай мой турыны рог // “Народная газета”. – 11.06.1991; Туровіч А. Расколіна, якая бароніць // “Літаратура і мастацтва”. – 14.08.1992; Андрэйчанка Т. Метамарфозы Алега Мінкіна // “Літаратура і мастацтва”. – 29.09.1995; Бяляцкі А. Праўдзівая гісторыя краіны хлудаў // “Літаратура і мастацтва”. – 4.04.1997 (перадрукавана ў кн.: Бяляцкі А. Асвечаныя Беларусчынай, Вільня: Вясна, 2012. – С. 403-404; Галубовіч Л. Сыс і кулуары. Літаратурна-крытычныя эсэ. – Мінск: Літаратура і мастацтва, 2010. – С. 110-116.

⁷ Мінкін А. Пенаты. – Мінск: Выдавец І.П.Логвінаў, 2007. – С. 2.

⁸ Гл.: Галубовіч Л. Сыс і кулуары. – С. 116.

⁹ Тамсама. – С. 116.

¹⁰ Дубавец С. Вершы. – Менск: Бібліятэчка часопісу “Дзеяслоў”, 2007. – С. 3, 31, 48, 62, 65, 73, 81.

¹¹ Тамсама. – С. 86.

- ¹² Бабкоў І. Вытлумачэньні ру[і]наў. – Менск: Логвінаў, 2005. – С. 67.
- ¹³ Мінкін А. Расколіна. Вершы і паэма. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. – С. 20.
- ¹⁴ Л. Галубовіч, Сыс і кулуары. – С. 112.
- ¹⁵ Тамсама. – С. 113.
- ¹⁶ Тамсама. – С. 113.
- ¹⁷ Катэгорыі “малога часу” (працягласць аднаго чалавечага існавання) і “вялікага часу” (ланцуг усіх перараджэнняў на шляху да нірваны) сустракаюцца таксама ў рэлігійна-філасофскіх вучэннях Старажытнай Індыі, у прыватнасці ў будызме. Але ўплыў будызму на паэзію Алега Мінкіна – прадмет асобнага даследавання.
- ¹⁸ Бахтин М. Литературно-критические статьи. – Москва: Художественная литература, 1986. – С. 504.
- ¹⁹ Тамсама. – С. 508.
- ²⁰ Кавалёў С. Шляхам уяўлення. – С. 11.
- ²¹ Мінкін А. Сурма. Вершы. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1985. – С. 36.
- ²² Мінкін А. Расколіна. – С. 14.
- ²³ Сурма, альбо турыны рог – старадаўні народны інструмент, адроджаны напачатку 80-х гг. XX ст. рэстаўратарам Уладзімірам Пузынем.
- ²⁴ Мінкін А. Сурма. – С. 27.
- ²⁵ Тамсама. – С. 16.
- ²⁶ Мятліцкі М. Мой дзень зямны. Вершы. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1985. – С. 1-94.
- ²⁷ Тамсама. – С. 10.
- ²⁸ Што праўда, за антываенныя вершы, за якія ў СССР давалі прэміі, сёння кідаюць у турму. Чым не антываенны плакат:
- Капаючы пляцоўкі для ракет,
 Іржавая лапата далакопа
 Наткнецца з хрустам –
 Веру! –
 На шкiлет
 Таго,
 хто зычыў смерць табе, Еўропа.
 (Тамсама. С. 11).
- ²⁹ Мінкін А. Расколіна. – С. 3.
- ³⁰ Тамсама. – С. 55.
- ³¹ Замятин Е. Современная русская литература. Вступительная лекция // “Литературная учеба”. – 1988. – №5. – С. 131-142.
- ³² Мінкін А. Расколіна. – С. 50.
- ³³ Мінкін А. Мяне тут не было. Паэзія і проза. – Мінск: Кнігазбор, 2018. – С. 229.
- ³⁴ Мінкін А. Расколіна. – С. 20.
- ³⁵ Бабкоў І. Вытлумачэньні ру[і]наў. – С. 67.

ВІНШАВАННЕ!

Алена Лепішава

...oo...

Тэатральны працэс вачыма нестаронняга. З інтэрмедыямі. Без фіналу

<...>

Это какие слова?

Те слова,

Которые мы с любовью

Промолчим

Алёна Іваношанка

*...неаб'якавы чалавек, здольны адчуваць
нерв часу*

і жыць з гэтай пульсацыяй унутры сябе.

Крысціна Бандурына

Мы ліставаліся па-руску і па-беларуску. Маглі б і па-ангельску, каб не мой, у параўнанні з суразмоўцам, сціплы ўзровень. Выхадцы з першага постсавецкага пакалення, для якога школа прыпала на 1990-я, мы ўжо тады разумелі перспектывы актыўнага выкарыстання гэтай мовы і таго, што лунала ў паветры і абазначалася як “касмапалітызм” – грамадзянства свету, уражанне аб яго бязмежнасці, геапалітычнай, прафесійнай, інтэлектуальнай. Застацца ў

гэтай разнастайнасці сабой, захаваць цікавасць да чужых культур і падставу “сваёй”, выбудаванай на скрыжаванні разнастайных уплываў, – не задача, але талент. Яго ўладальнікам быў, у маім разуменні, Аляксей Стрэльнікаў, чалавек, які парадаксальна спалучаў траекторыі розных лёсаў – выдатнага навукоўцы, філосафа, вандроўнага актёра, інтэлектуала бетоннага мегаполіса, чулага сына і бацькі. Медыятар, парабала, адчайная камета, якая ўпала на чужую зямлю, каб прарасці, пусціць карані, напоўніцца яе энергіяй і аддаць сваю. Зерне.

Аляксей СТРЭЛЬНІКАЎ. Фота Ягора Войнава.

І тым мацней рэжа свядомасць думка аб яго заўчасным сыходзе і абставінах, якія таму спрыялі. Апускацца на дно – і ўжо, здавалася б, выбрацца на паверхню, зацвердзіўшы надзею на жыццё, – і змоўкнуць. Што значыць гэта для чалавека з досведам самастаяння перад абставінамі, які здолеў навучыць гэтаму іншых своечасова сказаным словам, увагай, падтрымкай? На гэтае пытанне ў мяне няма адказу. Відавочна іншае: ёсць жорсткія “ціскі”, у якіх чалавек з абвостраным сацыяльным пачуццём і ўстойлівым этасам амаль не мае шанцаў дажыць да сарака. І што гэта – крыж альбо праклён – найярчэйшых прадстаўнікоў пакалення, я не ведаю.

Ідэя гэтага эсэ ўзнікла адразу пасля сыходу Аляксея з жыцця. Гэта быў імпульс, даследчы і эмацыйны, хоць здавалася, што немагчыма ўклініцца ў інфармацыйную прастору, наэлектрызаваную здагадкамі пра абставіны яго смерці, успамінамі сяброў і калег, якія відавочна не змяшчаліся ў стужку сацсеткі, якую на старонцы Стрэльнікава можна было гартаць бясконца. Нарэшце, нельга забываць пра шок, змяшаны з пачуццём “млоснасці” ад адчування безвыходнасці сацыяльнай (асабліва паказальныя ў гэтым плане словы расійскага крытыка Паўла Руднева, горкія для ўспрымання і адначасова шчырыя¹). Разам з тым, не пакідала пачуццё выключнасці моманту, які выходзіць за рамкі перажывання гора, індывідуальнага і сумеснага. З часам сумневы адпалі: тыя дні сталі важнай старонкай гісторыі беларускай культуры. Зафіксаваць іх падаецца мне вельмі важным.

Разумеючы, што пафас меседжа ідзе ўразрэз са светаўспрыманням самога Аляксея, з яго іранічнай усмешкай і спакойным голасам, рызыкну вызначыць “незадачы” свайго эсэ. Мне хацелася б

- акрэсліць дыяпазон творчых пошукаў Стрэльнікава;
- даць уяўленне аб тым, чым беларускі тэатр і драматургія (шырэй – культура) маглі б стаць без яго і што яны атрымалі дзякуючы яму;
- паглядзець на зробленае Аляксеем як на адзіную эстэтычную сістэму, важную для развіцця эксперыментальнага вектара беларускага мастацтва.

Апошняе патрабуе ўдакладнення: ёсць падставы меркаваць, што Стрэльнікаў быў лідарам беларускага тэатральнага андэграўнду. Наколькі важкія – пакажа эсэ, “звышзадачу” і “канву” якога я вызначыла. На жаль, не так іранічна, як хацелася б і як гэта мог зрабіць Аляксей.

Прыход Стрэльнікава ў крытыку ў пачатку 2000-х быў адметны дыскусіямі аб перспектывах развіцця тагачаснага тэатральна-драматургічнага мастацтва ў Беларусі. За плячыма ў Аляксея ўжо была вучоба на факультэце журналістыкі БДУ, а наперадзе – аспірантура ў Беларускай акадэміі мастацтваў па спецыяльнасці

“тэатразнаўства”, па якой ён абараніў кандыдацкую дысертацыю “Выкарыстанне мастацкіх сродкаў эпічнага тэатра Б. Брэхта на беларускай сцэне” (Мінск, 2010). Усё гэта, канешне, яшчэ не гарантуе пазіцыю актара (лац. *acter*) культурнага працэсу. Тым не менш, знаходжанне ў навуковым кантэксте “цэнтравала” разнастайную натуру Стрэльнікава, надавала яго пошукам адзіны вектар. І тым больш прыкметна, што ажыццяўляліся яны ў модусе “адштурхоўвання” ад мэйнстрыму беларускага тэатразнаўства, з паслядоўным узрастаннем крытычных адносін да яго кан’юнктурнага патоку. Мне здаецца, і гэтае стаўленне Стрэльнікаў з цягам часу пераадолеў, стварыўшы арыгінальную канцэпцыю тэатральнага мастацтва ў рэчышчы не спрэчкі, але дыялогу з досведам папярэднікаў і нацыянальнай традыцыяй.

Мяне заўсёды ўражвала, чаму чалавек, які з’яўляўся ўраджэнцам Новасібірска (бо ток не быў генетычна звязаны з прасторай беларускай культуры), стаў яе даследчыкам і папулярызатарам. Пры гэтым у цікавасці Аляксея не адчувалася ні палым’янасці неафіта, ні этнічнага лаялізму, уласцівага апалагетам нацыянальнай ідэі ў яе радыкальнай версіі.

Між тым, час да таго падштурхоўваў. Пачатак 2000-х – далейшае развіццё постсавецкай “новай літаратурнай сітуацыі”, якая звязвалася з В. Акудовічам і Г. Кісліцынай з набыццём нацыянальнага суверэнітэту, ростам нацыянальнай самасвядомасці, цікавасцю да феномену нацыянальнага быцця (В. Акудовіч, І. Бабкоў, С. Дубавец і інш.), з’яўленнем творчых аб’яднанняў “Тутэйшыя”, “Таварыства Вольных Літаратараў”, “Бум-Бам-Літ” [1; 5]. Акрамя таго, гэтыя гады адзначаны смелымі эксперыментамі ў галіне паэтыкі, дыфузіяй драмы і эпасу, драмы і лірыкі, рэактуалізацыяй досведу мадэрнізму (у прыватнасці, заходнеўрапейскай “драмы абсурду” 1950-1960-х у п’есах прадстаўнікоў пакалення “Бум-Бам-Літ” 1990-х, а ў 2000-х – у п’есах А. Карэліна, М. Рудкоўскага і інш.), зваротам да эстэтыкі постмадэрнізму перформер-груп “Тэатр псіхічнае неўраўнаважанасці”, “Спецбрыгада афрыканскіх братоў”, а таксама С. Кавалёва, аўтара п’ес-рэмейкаў.

Усё гэта сфармавала ў навукова-крытычным дыскурсе дзве праблемныя зоны. Першая з іх – шляхі і перспектывы развіцця беларускай драматургіі і тэатра, якія абмяркоўваліся на старонках вядучых часопісаў “Актуальныя праблемы культуры і мастацтва”, “Тэатральная Беларусь”, “Літаратура і мастацтва”, “Мастацтва”. Адны навукоўцы (П. Васючэнка, С. Кавалёў, С. Лаўшук, В. Мазура) лічылі мяжу ХХ-ХХІ стагоддзяў “крызісам”, абумоўленым “грамадска-палітычнай нявызначанасцю і сацыяльнай апатыяй” [6, с. 320], “камерцыялізацыяй, <...> рынкавымі ўмовамі існавання” [8, с. 2], а таксама эстэтычнымі прычынамі: выкарыстаннем “чужых” жанравых сродкаў (публіцыстыкі, журналістыкі), няздольнасцю стварыць “арыгінальныя, яркія, маштабныя характары” [6, с. 319]. Іншыя (А. Бельскі, Е. Лявонава, Г. Нефагіна, І. Шаблоўская) – усплёскам творчай актыўнасці, які прывёў да інтэнсіўнага абнаўлення жанрава-стылявой палітры.

Аднак у акадэмічным дыскурсе дамінавала меркаванне аб другаснасці, эстэтычнай недасканаласці указаных эксперыментаў, прыярытэт аддаваўся “традыцыйнаму” вектару беларускай драматургіі, звязанаму з рэалістычнай традыцыяй (а ў шэрагу выпадкаў і з рэваншам сацрэалізму, напрыклад, у п’есах “Такая доўгая навальніца...” С. Бартохавай, “Пеўчыя 41 гады” Г. Марчука), што прывяло да ўстойлівага дамінавання *гістарычнай* (“Меч Рагвалода” (2003) А. Петрашкевіча, “Князь Вітаўт”, “Палачанка” (абедзве – 1998) А. Дударова і інш.), *гісторыка-біяграфічнай* (“Паэт і дзяўчына”) (2007) П. Васючэнка, зборнік “Францыск Скарына і сучаснасць” (Мінск, 2017) і інш.) драмы.

Акрамя таго, арганічнай часткай тэатральна-драматургічнага працэсу мяжы 1990-2000-х стала праблематызацыя нацыянальнага фактару, рэзкае размежаванне літаратурнага поля па моўнай прыкмеце і філасофска-эстэтычным арыенцірам.

У драматургіі вылучыліся, з аднаго боку, пласт эксперыментальных тэкстаў, створаных на беларускай мове (С. Кавалёў, А. Асташонак, М. Арахоўскі, І. Сідарук і інш.), з другога, – рускамоўны вектар, прадстаўлены А. Паповай, А. Дзялендзікам, С. Бартохавай, М. Рудкоўскім, А. Курэйчыкам, etc. Гэта акумулявала досыць вострую палеміку аб статусе рускамоўных тэкстаў у прасторы нацыянальнай культуры, правамернасці іх далучэння да яе з улікам аслабленага нацыянальна-культурнага кампанента, праявы якога часта разглядаліся на ўзроўні мовы.

Наперадзе былі канферэнцыя на філфаку БДУ “Руская і беларуская літаратуры на мяжы ХХ – ХХІ стст.” (Мінск, 2010), міжнародны (фактычны, а не намінальны) статус якой, як падаецца, аказаў ўплыў на вывучэнне “нацыянальнага” ў полікультурных практыках, зборнікі навуковых прац “Руская і беларуская літаратуры на мяжы ХХ – ХХІ стагоддзяў” (Мінск, 2010), “Погляды на спецыфічнасць “малых” літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры» (Мінск, 2012), сямітомная анталогія беларускай драматургіі, выдадзеная польскім літаратуразнаўцам і тэатральным крытыкам А. Масквіным (у яе склад увайшлі выключна п’есы рускамоўных аўтараў у польскім перакладзе, а два асобныя тамы прысвечаны П. Пражко і Д. Багаслаўскаму²), манаграфіі С. Ганчаровай-Грабоўскай “Рускамоўная драматургія Беларусі мяжы ХХ – ХХІ стст. (праблематыка, жанравая стратэгія)” (Мінск, 2015), калектыўная праца С. Кавалёва, І. Лапо, Н. Русецкай “Пакаленне RU беларускай драмы: кантэкст – тэндэнцыі – індывідуальнасці” (Lublin, 2020). Усё гэта спрыяла ўваходжанню тэрміна “рускамоўная літаратура Беларусі” ў навуковых тэзаўрус і галоўнае – погляду на ўказаны феномен з метапазіцыі – “надэмпатычнай”, з улікам моўнага і сацыякультурнага фактараў.

Іншая справа, што на практыцы, “у кулуарах” размежаванне пазіцый не заўсёды насіла характар дыхатаміі. Адметна, што дысертацыйнае даследаванне А. Стрэльнікава стваралася пад кіраўніцтвам прафесара Р. Смольскага, рэктара Акадэміі мастацтваў, вядомага крытыка, які шмат пісаў пра “традыцыйны” вектар беларускага тэатра³. У той жа час навуковае кіраўніцтва працай К. Смольскай (дачкі Р. Смольскага) “Асаблівасці засваення беларускай драматургіі ў нацыянальным тэатральным мастацтве канца ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя” (Мінск, 2013) ажыццяўляў д.ф.н., член-карэспандэнт НАН С. Лаўшук, аўтар фундаментальных даследаванняў у галіне беларускай гістарычнай драматургіі, камедыі⁴.

Такім чынам, дынаміка тэатральна-драматургічнага працэсу ў Беларусі, які працякаў досыць складана праз білінгвізм, міжкультурнае ўзаемадзеянне, абумовіла “замкнёнасць” навукова-тэатральнай рэфлексіі ў коле ўнутраных праблем, што ўскладнялася кансерватызмам акадэмічнай супольнасці, недастаткова актыўным удзелам у міжнародных даследчых і культурных праектах⁵.

У той жа час у бліжэйшым замежжы назіраліся іншыя тэндэнцыі. “Крэатыўны выбух” расійскай драматургіі і тэатра, паводле формулы Г. Заслаўскага, хоць і выклікаў скептыцызм некаторых крытыкаў і літаратуразнаўцаў (Г. Заслаўскага, А. Злобінай, В. Малягіна, А. Чэцінай), але, безумоўна, зрабіўся аб’ектам пільнай увагі. Варта прыгадаць не толькі дыскусіі на старонках часопісаў “Современная драматургія”, “Театр”, “Знамя”, “Литературная газета” (гэта мела месца і ў Беларусі), але і зборнікі навуковых артыкулаў⁶, праведзеныя канферэнцыі і семінары⁷. Адзначым вялізны ўнёсак у іх рэалізацыю прадстаўнікоў тэатральнай і навуковай супольнасці, прынамсі, Вадзіма Ляванова (культывай асобы Тальяці, памяці якога прысвечаны навукова-практычны семінар), Міхаіла Угарава (кіраўніка “Центра драматургіі і режысуры А. Казанцева і М. Роціна”, суарганізатара фестывалю “Любимовка”), Івана Вырпаева (аднаго са стваральнікаў “Театра. doc”), а таксама навукоўцаў з Казані, якія арганізавалі адну з першых навуковых канферэнцый па “новай драме” пачатку ХХІ стагоддзя, к.ф.н., эксперта прэміі “Золотая маска” Таццяну Журчаву, кіраўніка навукова-практычнага семінара, які рэгулярна праходзіць у Самары з

2009 года, дацэнта РДГУ Сяргея Лаўлінскага, сарэдактара “Экспериментального словаря новейшей драматургии” (Siedlce, 2019), і шмат іншых.

Як бачым, да сярэдзіны 2000-х гадоў у Расіі склаліся цэлыя навуковыя школы, якія вывучалі найноўшыя пошукі ў галіне драматургіі і тэатра. Як правіла, яны далучаліся да цэнтраў іх інтэнсіўнага развіцця: “уральскай школы” М. Каляды, маскоўскага “Тэатра.doc” (А. Грэміна, І. Вырыпаеў і інш.), Тальяцінскага цэнтра драматургіі (В. Ляванаў, браты Дурнянковы, etc.).

На гэтым фоне спробы беларускіх крытыкаў і літаратуразнаўцаў абмяркоўваць новыя п’есы і спектаклі выглядаюць больш чым сціплымі з прычыны фактычнай нелігітымнасці гэтага матэрыялу ў публічным дыскурсе, адсутнасці пляцовак для прафесійных сетываў, відавочнай недастатковасці эксперыментальных сцэнічных платформ. Нагадаю, што тэатр-лабараторыя “Вольная сцэна”, створаны ў 1990 годзе, у актыўнай фазе праіснаваў да пачатку 2000-х, а яго пераемнік Цэнтр беларускай драматургіі пры РТБД, адкрыты ў 2007-м, рэгулярна сутыкаецца з цензурнымі абмежаваннямі. Што да тэатральнага андэграўнду, то яго прадстаўнікі Беларускі свабодны тэатр (Мінск), “Крылы халопа” (Брэст), якія заявілі пра сябе ў другой палове 2000-х, былі выпіснуты на перыферыю культурнага жыцця, а пасля – і за межы Беларусі.

Паказальна і тое, што гэтыя пляцоўкі былі сканцэнтраваны ў большай ступені на сцэнічных практыках, чым на навукова-крытычным асэнсаванні тэндэнцый развіцця мастацтва. Склалася несудышальная сітуацыя: у Расіі, Украіне, Польшчы (не кажучы ўжо пра Заходнюю Еўропу) разам са з’яўленнем новых п’ес і спектакляў аператыўна пашыраўся навукова-крытычны дыкурс. З’явіліся работы, прысвечаныя вынікам перфарматыўна-рэцэптыўнага павароту ў сусветным тэатры (М. Ліпавецкі, Б. Боймерс, С. Лаўлінскі, Г. Сініцкая, Н. Малюціна, Я. Гракля і інш.), новым формам драматургічнага выказвання, напрыклад, соунддраме (М. Сізова), монадраме як эго-дакументу (В. Журчава), гульнявым формам драмы (В. Нікалаева). У той жа час у беларускай прасторы гэтыя тэндэнцыі фактычна заставаліся (і застаюцца) ў зоне замоўчвання. Разам з тым, запатрабаванасць іх на беларускай глебе з улікам усплёску творчай актыўнасці такіх драматургаў, як Павел Пражко, Мікалай Рудкоўскі, Дзмітрый Багаслаўскі, Андрэй Іваноў, добра вядомых за мяжой, а таксама пастановак у рэчышчы неканвенцыйнай эстэтыкі Яўгена Карняга, Кацярыны Аверкавай, Уладзіміра Шчэрбана, відавочная.

Але ж вернемся да прац Аляксея Стрэльнікава. Агляд артыкулаў, рэцэнзій, радыёэфіраў і іншых тэкстаў дазваляе зрабіць выснову аб тым, што іх тэматыка не толькі рэзанавала са спектрам вывучэння найноўшай драматургіі і тэатра, але ў шэрагу выпадкаў акумулявала ўзнікненне новых кейсаў, задавала тон абмеркаванню актуальных праблем беларускага мастацтва. Сярод іх – перспектывы развіцця эксперыментальнага вектара, які фактычна апынуўся на перыферыі культурнага працэсу, а таксама цесна звязаныя з ім неабходнасць дэцэнтрацыі тэатральнай прасторы, рэвізія форм узаемадзеяння паміж яго (у ідэале) суб’ектамі: драматургам, рэжысёрам, акцёрам, гледачом, крытыкам, злучэнне розных падыходаў да тэатра, якія раскрываюць яго перфарматыўнасць як “слова – дзеяння”, дзе важныя абодва кампаненты.

Мяркую, што падчас іх вырашэння ў Стрэльнікава сфармавалася арыгінальная эстэтычная канцэпцыя, у эпіцэнтры якой – ідэя “*дзеіснага*”, *гуманістычна арыентаванага мастацтва*, якое варта разумець як сатворчасць свабодных асоб у працэсе выказвання пра чалавека і свет, у аснове сваёй перфарматыўнага, нацэленага на пераадоленне фрустрацыі, сацыяльнай і псіхалагічнай. У гэтым сэнсе погляд Аляксея на тэатр быў не проста “не староннім”, а стваральным, бо праз тэатр ён асэнсоўваў “*прысутнасць я ў свеце*”.

Таму не выпадкова, што, як чалавек энергічны, камунікабельны, з актыўнай гра-

мадзянскай пазіцыяй, Аляксей на працягу свайго 39-гадовага жыцця паспеў пабываць у розных іпастасях. Дакладней будзе сказаць: сумясціць розныя ролі, кожная з якіх была часткай яго шматграннай натуры. Так, акрамя крытыка і мастацтвазнаўцы, ён быў педагогам у Акадэміі мастацтваў і ў творчых лабараторыях, працаваў у разнастайных “цэнтрах” развіцця драматургіі⁸, скончыў незалежную тэатральную школу, выступаў на сцэне як выканаўца перформансаў і монаспектакляў, быў куратарам чытак п’ес, пастановак і іх абмеркаванняў, публічных лекцый і іншых праектаў, у тым ліку дзякуючы спецыяльным навыкам (выпускнік праграмы Фонду Роберта Боша “Культурны менеджар з краін Усходняй Еўропы”), рыдарам тэатральных конкурсаў і фэстаў, як вядомых у Беларусі (“Write Vox”, “Другая дзея”), Расіі (“Ремарка”, “Любимовка”, “Первая читка”), так і аматарскіх (напрыклад, конкурсу-агляду дзіцячых аматарскіх тэатраў Фрунзенскага р-на Мінска “Рамонак”), пастаянным удзельнікам тэатральных фестываляў “Новая драма”, “Любимовска”, “Тэарт”, “M.art@Кантакт”, “Белая вежа” і інш, папулярызатарам беларускай літаратуры і тэатра. Адзначым, што Стрэльнікаў не проста курыраваў незалежную літаратурную прэмію імя Ежы Гедройца, але ў пэўны час стаў яе ідэйным натхняльнікам, без якога ініцыятыва спыніла б сваё існаванне. Акрамя таго, ён вёў аўтарскую калонку на платформе “Букстэр”, дзе дзяліўся ўражаннямі ад прачытаных твораў, а таксама эфіры на радыё “Культура” з аглядамі ключавых падзей тэатральнага жыцця, удзельнічаў у праекце Сяргея Будкіна “(Не)растраляная паэзія”, прысвечаным творчасці паэтаў 1930-х⁹.

Адзін з найбольш рэпрэзентатыўных у гэтым плане ўспамінаў належыць Аляксею Кісялёву, тэатральнаму крытыку, кіраўніку Мабільнага мастацкага тэатра:

“Ён усё чытаў, усё глядзеў, усё слухай. Я нават так з ходу і не скажу, ці ведаю я яшчэ кагосьці такога ж зацікаўленага ў сучасным тэатры, такога ж азартнага інтэлектуала. Пры гэтым, вядома, панка, якому паняцце “насутерак” больш зразумела, чым “дзякуючы”. Ён займаўся тэатрам, вядома, насутерак. Але многія, і я ў тым ліку, пра мноства ўсяго даведаліся, шмат зразумелі і зрабілі ў прафесіі дзякуючы яму. Сучаснае беларускае мастацтва такое прыкметнае і жывое шмат у чым дзякуючы Стрэльнікаву. <...> Чалавек рэнесанснай прыгажосці. У ім дыхала нейкая біблейская старажытнасць. Велізарнае сэрца. Матор любові і мудрасці”¹⁰.

У перспектыве часу гэтыя разнастайныя, на першы погляд, актыўнасці ўспрымаюцца як спосабы рэалізаваць адзіную эстэтычную канцэпцыю, якая фармавалася, “інструменталізавалася” ў артыкулах і вусных выказваннях, карэктавалася з улікам практыкі і беларускіх рэалій. Яна шмат у чым абапіралася на ідэю “эпічнага тэатра”, здольнага перадаць глядачу “гуманістычна мудры давер да міру” праз “апасродкаванае, умоўна-метафарычнае асэнсаванне сучаснасці” (Ж. Жыроду, К. Чапек, Ж. Ануй, Ж.-П. Сартр, Я. Шварц, Г. Горын і інш.) [2, с. 179]. Адну з найбольш вядомых яго версій прапанаваў Бертольт Брэхт. Паводле ягонай мадэлі, выбудовваліся прыцыпова новыя ўзаемаадносінны паміж акцёрамі і аўдыторыяй, узнікала сатворчасць. У кандыдацкай дысертацыі Стрэльнікаў даследаваў рэалізацыю ідэяў Брэхта беларускімі рэжысёрамі: вызначыў перадумовы інтарэсу да гэтых ідэяў, звязаных з генезісам нацыянальнага тэатра (блізкасцю да фальклора, “адкрытай” аўтарскай пазіцыяй, злучэннем “этычнага і эстэтычнага ідэалаў”¹¹), абазначыў этапы засваення канцэпцыі Брэхта. Першы, з яго пункту гледжання, прыпаў на 1960-1970-я гады і быў азнаменаваны спектаклямі В. Раеўскага (“Што той салдат, што гэты”, “Трыбунал”, “Князь Вітаўт”), В. Мазынскага (“Званы Віцебска”, “Кастусь Каліноўскі”), якія у гэтым аспекце фактычна не вывучаліся, нягледзячы на папулярнасць на беларускай сцэне¹². Другі – на 2000-я, калі эстэтычная спадчына Брэхта аказалася вельмі запатрабаванай у рэжысёрскай практыцы В. Мазынскага (праект “Вольная сцэна”), М. Пінігіна (“Тутэйшыя”), С. Кавальчука (“Адвечная песня”), а таксама М. Лашыцкага, К. Агароднікава, П. Харланчука, Я. Карнягі і інш.

Непасрэдная рэалізацыя ключавых палажэнняў тэорыі Брэхта заставалася прадметам пільнай увагі Стрэльнікава-крытыка. Не выпадкова “наўпроставая” (непасрэдная) сувязь з аўдыторыяй, спектакль як інтэрактыўны, творчы працэс, які аб’ядноўвае рэжысёра, актёра і глядача, сталі лейтматывамі артыкулаў і рэцэнзій.

З гэтым звязаны разважанні аб разбурэнні “чацвёртай” сцяны, актыўным уключэнні глядача ў тэатральны час-прастор, якая становіцца, па сутнасці, сінкрэтычнай, страчвае дакладныя межы. “Бо ніколі нельга быць упэўненым, што той, хто імкнецца пакінуць спектакль, не з’яўляецца часткай спектакля”, – піша Аляксей Стрэльнікаў у рэцэнзій на спектакль “...Пасля” тэатра “ІнЖэст”, паказаны на Адкрытым форуме пластычных тэатраў “ПлаСтформа” (2013) [15, с. 32].

Пры гэтым нельга сказаць, што новыя сродкі сцэнічнай выразнасці цікавілі крытыка самі па сабе выключна сваёй навізнай і эпатажам. У яго працах нямала гаворыцца аб іх дарэчным выкарыстанні, якое павінна адпавядаць ідэйна-філасофскаму зместу твора, таму, што я называю “эталогічным заданнем”. Ужо ў ранніх артыкулах можна знайсці прыклады рэжысёрскіх няўдач, у прыватнасці, у рэцэнзій на пастаноўку “Нататкі вар’ята” паводле Гогаля на сцэне Тэатра юнага глядача (рэжысёр – Наталля Башава; 2008), у якой галоўны “герой-аўтыст”, татальна самотны, паводле канцэпцыі спектакля, у той жа час лёгка давяраецца глядачам у зале, садзіцца сярод іх, пачынае гутарку [10].

Важныя для Брэхта ідэі “ачужэння”, “гестуса” як “сацыяльна-значнага, выяўленага знешне” праз візуальны шэраг (сцэнаграфію), музычнае афармленне [12, с. 14], заставаліся ў цэнтры ўвагі Стрэльнікава практычна ва ўсіх артыкулах. Адмысловае месца ў іх займаў танец, які рэпрэзентуе неканвенцыйную форму мастацкага выказвання. Знарочыстая завуляванасць яго семантычнага напаўнення разглядалася крытыкам як неабходная ўмова для прырашчэння новых адценняў сэнсу, якія, у сваю чаргу, прадвызначалі варыятыўнае “прачытванне”, дыялог свядомасці ўсіх удзельнікаў рэцэптыўнага працэсу. “Важна не тое, што танец значыць, але – што ён можа значыць. Рух, дзеянне даюць нам новае значэнне, новую інфармацыю пра нас. Гэтая інфармацыя неабавязкова мусіць быць вербалізаванай”, – чытаем у артыкуле “Ніша эксперыменту”, прысвечаным фестывалю “ПлаСтформа” (2013) [15, с. 33].

Асабліваю цікавасць у гэтым плане ўяўлялі для Стрэльнікава пластычныя спектаклі, напрыклад, тэатра “ІнЖэст” Вячаслава Іназемцава, а таксама творчасць Яўгена Карнягі. Ужо ў рэцэнзіях на раннія спектаклі “Нятанцы”, “Кавярня *Паглынанне*” прапанаваны ключ да прачытання неканвенцыйнага эстэтычнага кода, які ляжыць у аснове дыскрэтнай кампазіцыі дзеяння. З пункту гледжання Стрэльнікава, такі спектакль патрабуе не рацыянальнага, а пачуццёвага, інтуітыўнага ўспрымання, здольнага ўлавіць “унутраны рытм”, які “надаюць спектаклю харэаграфічныя інтэрмеды” [15, с. 33].

І тут трэба падкрэсліць: не ўсякі танец, на думку Стрэльнікава, становіцца сродкам “ачужэння”, бо можа заставацца на ўзроўні сцэнічнай эксцэнтрыкі, як, напрыклад, у спектаклі В. Ераньковай “Жаніхі” Гогаля ў НАДТ імя М. Горкага (2009), пра які крытык пісаў: “Ды толькі чым Мікалай Гогаль адрозніваецца ад сучасных аўтараў „Аншлагу“, па гэтым спектаклі не вельмі зразумееш” [11].

Павышаную ўвагу да візуальных аспектаў тэатральнага мастацтва слушна разглядаць у больш шырокім кантэксце – цікавасці Стрэльнікава да эксперыментальнага вектара развіцця беларускага тэатра. Мы памятаем, што ў беларускім публічным дыскурсе 2000-х (асабліва ў акадэмічным асяроддзі) дамінавала вельмі негатыўнае стаўленне да эксперыменту. Часткова яго згладжвалі спробы знайсці абгрунтаванне дадзенай тэндэнцыі, не заўсёды, праўда, вытрыманыя ў рэчышчы аб’ектыўнага аналізу, паколькі зыходзілі з ідэі “нацыянальнага асветніцтва”, імкнення прадэманстраваць шырыню жанрава-стылявой палітры беларускага мастацтва. На

гэтым фоне пазіцыя Аляксея Стрэльнікава прыцягвае адсутнасцю якой бы там ні было ангажаванасці.

Так, увага да эксперыменту не супярэчыць ў яго працах традыцыям нацыянальнай сцэны. У дысертацыі вучоны пісаў пра народную школу актёрскай гульні з яе “кантактам з глядачом, камічнай стыхіяй, здольнасцю спалучаць музычнае і драматычнае” [12, с. 5], схільнасцю да знешняй, візуальнай выразнасці, што дазволіла вызначыць генетычныя сувязі паміж беларускімі тэатральнымі практыкамі і ідэямі Брэхта. Гэтая думка карэлюе з нязвыклым поглядам на гісторыю беларускай драматургіі ў кантэксце эстэтыкі абсурду, прапанаваным літаратуразнаўцам Ірынай Шаблоўскай, што адкрывае перспектывы для вывучэння генезісу беларускага культурнага авангарду [21].

Эксперыментальны вектар заставаўся ў эпіцэнтры інтарэсаў Стрэльнікава не толькі падчас разважанняў аб тэатральна-драматургічных практыках, але і падчас арганізацыі культурных мерапрыемстваў, якія, па сутнасці, былі спробай пашырыць аб’ём грамадскай увагі да “нефармальнай” культуры. У сувязі з першым момантам цікавыя артыкулы, прысвечаныя нетрадыцыйным формам тэатра. Аляксей быў адным з першых крытыкаў, які напісаў пра сямейны інклюзіўны тэатр “і”, створаны ў Мінску пад кіраўніцтвам Ірыны Кісялёвай і які не мае аналагаў у бліжэйшым замежжы, як аб тэатральным феномене, а не аб прыкладзе карэцыйнай тэрапіі [17]. Пасля яго разважанняў дапамаглі мне ў падрыхтоўцы матэрыялу пра гэты дзіўны калектыў, разгледжаны ў кантэксце найноўшых перфарматыўна-рэцэптыўных практык [7]. Стрэльнікаў стаў першым, хто прафесійна адрэагаваў на з’яўленне на беларускай глебе анлайн-спектакля “Школа для дурняў” паводле рамана Сашы Сакалова, пастаўленага Беларускім свабодным тэатрам у перыяд пандэміі каранавіруса летам 2020 года (рэжысёр – Павел Гарадніцкі) [18]. Падчас Zoom-канферэнцыі, прысвечанай новым формам тэатра, яго меркаванні ўяўляліся вельмі важнымі для вызначэння эстэтычных перспектыў спектакляў, створаных з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў¹³.

Шмат напісана Стрэльнікавым і пра тэатр лялек – візітоўку Беларусі на міжнародных форумах і фестывалях. Характэрна, што тут, разам з агульнапрызнанымі Аляксеем Ляляўскім, Алегам Жугждай, Аляксандрам Янушкевічам, крытык звяртаецца да творчасці іх калег, няхай і не такіх “тытулаваных”, але якія ўносяць важны ўклад ў развіццё беларускага тэатра праз пераадоленне жанрава-відавых межаў. У выніку фарміруюцца новыя формы выказвання аб свеце і чалавеку, напрыклад, у тэатры прадмета Святланы Бень, у праектах Юры Дзівакова-Душэўскага, бэбі-тэатры Златы Глотавай і Ганны Шапашнікавай [16].

Эксперыментальныя практыкі, якія балансуюць на мяжы андэграўнду, нярэдка з цэтлікам “аматарскіх”, успрымаліся Аляксеем як арганічная частка агульнага тэатральна-драматургічнага працэсу, пазбаўленага падзелу на “цэнтр” і “перыферыю”. У гэтым сэнсе для яго не было тэатральных падзеяў “значных” і “часовых”, аднолькавай увагі заслугоўвалі і міжнародныя фестывалі, конкурсы, форумы “Белая вежа”, “Тэарт”, “Любимовка”, “Золотая маска”, “Ремарка” і інш., і фэст студэнцкіх тэатраў “Тэатральны куфар”, фестываль “Дзверы”, майстэрня маладога рэжысёра ў рамках фэсту “M.art@Кантакт”, etc.

Дэцэнтралізацыя творчага жыцця як адна з асаблівасцей рэальнага існавання тэатра ў Беларусі, якая актыўна фарміруецца насуперак няўвазе з боку дзяржаўных масмедыя, стала адным з топавых кейсаў у артыкулах і выказваннях Аляксея. Ён папулярываваў праекты ў Магілёве (форум “M.art@Кантакт”, фестываль “ПлаSt-форма”, ініцыятывы Кацярыны Аверкавай), у Гомелі (творчую лабараторыю пры абласным тэатры), у Віцебску, Брэсце і ў іншых гарадах, якія злучыліся ў яго ўспрыманні з дрыфтам мастацтва ў бок незалежных арт-прастораў (“Цэх” / “Ок16”, “Корпус”, “Lo-Fi” “ME100” у Мінску). Пра гэта крытык адкрыта гаварыў

не толькі ў першай палове 2010-х, калі можна і модна было (паказальная рэпліка аўтарытэтнага мастацтвазнаўцы Р. Смольскага падчас круглага стала рэдакцыі часопіса “Мастацтва” ў 2014 г.: “Аматыры выратуюць тэатр” [4, с. 23]), але і пазней, калі творчыя ініцыятывы паступова сталі спыняцца, а многія былі забаронены. І нават тады Стрэльнікаў апеляваў да ідэі ўзаемадзеяння розных суб’ектаў тэатральнага жыцця: дзяржаўных і прыватных пляцовак, традыцыйных і альтэрнатыўных мадэляў тэатра, якое называў “законам сазлучаных сасудаў” і з якім звязваў найбольш прадуктыўны шлях развіцця беларускага мастацтва [4, с. 24].

Ідэя дэцэнтрацыі мастацтва знайшла адлюстраванне і ў ініцыятывах Аляксея апошніх гадоў, звязаных з мадэллю хатняга камернага тэатра. Яе актуалізацыя была прадвызначана сацыяльнымі працэсамі ў Беларусі 2020-х, а генезіс звязаны з досведам музычна-тэатральных кабарэ, вар’етэ, кафэ-шантанаў, папулярных у крызісных эпохі (Сярэбраны век у Расіі, Першая сусветная вайна і пасляваеннае дзесяцігоддзе ў Заходняй Еўропе, Беларусь 1920-х) з іх трагічным светаўспрыманнем, стратай пачуцця апоры, спробай самастаяння ў эпіцэнтры гістарычнага катаклізму з дапамогай духоўнасці, культуры, у тым ліку нацыянальнай. У сувязі з гэтым не выпадковай бачыцца прапанова Стрэльнікава адаптаваць да камернага фармату шоу, перфарматыўныя практыкі, спектаклі незалежна ад сацыяльных умоў, вітанне хатніх музычных вечароў (напрыклад, прысвечаных творчасці Аляксандра Вярыцкага), паэтычных чытанняў, выказаныя ў інтэрв’ю апошніх гадоў, прыватных гутарках.

І тым больш трагічнай, фактычна не пераадольнай бачыцца страта гэтага чалавека для беларускай культуры, якая працягвае сцвярджаць сябе, нягледзячы на прэсінг абмежаванняў 2020-х, тым больш недарэчнымі ўяўляюцца выказванні некаторых калегаў Аляксея аб “растраце таленту” на аматарскія праекты, аб уяўнай няздольнасці засяродзіцца на “значнай” навуковай працы...

Асобна варта сказаць пра феномен чыткі. У той час як у бліжэйшым замежжы гэтая форма зацвердзілася ў пачатку 2000-х, на беларускай глебе яна заставалася слаба асвоенай аж да 2010-х. Вось чаму так важна было паказаць яе патэнцыял у стварэнні мастацкага ўніверсума сумеснымі намаганнямі актёра і слухача, пастаўленага перад неабходнасцю ўключыць фантазію. Можна без перабольшання сказаць, што з першымі доследамі ў гэтай сферы беларускага глядача знаёміў Аляксей Стрэльнікаў. Ён не толькі шмат пісаў пра чыткі, напрыклад, пра чытку п’ес П. Пражко “Ураджай” і “Жыццё атрымалася” Тані Арцімовіч і Паўла Харланчука, пра яго ж монадраму “Гаспадар кавярні” ў выкананні Паўла Гарадніцкага ў прасторы мінскага клуба “Графіці” (2013), з якой сам Аляксей праз амаль 10 гадоў будзе выступаць у якасці актёра, пра цыкл чытак на малой сцэне Магілёўскага тэатра ці ў РТБД [3; 13; 14], але і займаўся іх арганізацыяй у розных гарадах Беларусі.

Важнай умовай рэалізацыі эксперыменту было для Стрэльнікава захаванне творчай этыкі, “кодэкс гонару” кожнага актёра (лат. *acter*) культурнага працэсу, які не падлягае сумневу ні ў прафесійнай сферы, ні ў асабістай. Сярод найбольш рэпрэзентатыўных кейсаў першай – меркаванне аб пастаноўцы Беларускага свабоднага тэатра “Быў у пана верабейка гаварушчы” па кнізе Э. Бартосіка (рэжысёр – М. Халезін, Мінск, 2017), выказанае ў інтэрв’ю Анастасіі Панкратавай. Асабліваць спектакля ў канчатковым разбурэнні “чацвёртай сцяны”, інтэрактыўнасці: сцэнічнай пляцоўкай службыў пакой у катэдры, дзе за сталом знаходзіліся актёры і глядачы, на стала стаялі сапраўдныя закускі, самагонка, што здавалася б, давала магчымасць поўнага пагружэння ў сцэнічную прастору. Аднак, як адзначае Стрэльнікаў, “спектакль зроблены так, што ты туды нават не ўклінішся”, падкрэсліваючы тым самым далікатнасць сцэнічнай арганізацыі пастаноўкі [9].

І ў прыведзеным каментары, і ў шматлікіх іншых (напрыклад, падчас анлайн-абмеркавання на пляцоўцы “НомоTalk. Тэатр [не]гвалту” у 2021 г.) крытык падкрэсліваў неабходнасць асцярожнага засваення інтэрактыўных практык, не звыклых

для айчыннага глядача, у адрозненне ад глядача замежнага, знаёмага з “тэатрам абсурду”, вулічным тэатрам, карнавалам і інш. Як вядома, рэферэнтныя ім пошукі беларускага авангарда былі гвалтоўна перапынены фізічным знішчэннем яго прадстаўнікоў у 1930-я. Імкнучыся запоўніць гэты прабел, Стрэльнікаў, па-першае, стаў суаўтарам драматургічнай часткі анталогіі “Нерастраляная паэзія”, а па-другое, шмат пісаў аб неабходнасці выпрацаваць правільны ўзаемадзеянні з аўдыторыяй [3; 4; 9]. У гэтым, з яго пункту гледжання, павінен дапамагчы досвед вулічных тэатраў, а таксама анкетаванне, уведзенае ў практыку РТБД у тым ліку і па ягонай ініцыятыве.

Што да адказнасці асабістай, то тут мне хацелася б даць слова Алёне Іванюшанцы, беларускаму драматургу, жонцы Аляксея. Апярэджваючы яе ўспамін, падкрэслію, што аўтарская сістэма Алёны, самабытная ў плане праблематыкі і эстэтычных рашэнняў, накіраваная на пошук тонкіх граняў душы сучаснага чалавека, зацвердзілася б у культурнай прасторы і без непасрэднага ўдзелу Стрэльнікава. Іншая справа, што менавіта ягоны ўдзел паскорыў працэс, акумуляваў вектар творчых пошукаў у эксперыментальнае рэчышча, звязанае з развіццём монадрамы, якая дамінуе ў палітры драматурга.

“Калі я пісала п’есы, ён быў маім суразмоўцам. Хоць я магла ў любы момант звярнуцца да яго, ніколі не выкарыстоўвала яго ідэі. У нас нават быў хатні мем: “Навошта мы гэта абмяркоўваем, калі ты ўсё роўна не паслухаеш?” – казаў Лёша. А я дадала: “Мы пагаворым і я прыдумаю што-небудзь пятае”. Творчы бадмінтон. Спачатку маё пісанне выклікала ў Лёшы з яго класічнай адукацыяй здзіўленне, потым ён рабіў чытку маёй п’есы “Ты знойдзеш Алісу пад старым снегам” у Гомелі, але ў цэлым практычна не працаваў з маімі тэкстамі. Яго пазіцыя заключалася ў прыняцці, падтрымцы, але як блізкага чалавека. У той жа час, як рыдар тэатральных конкурсаў, ён заўсёды перадаваў мае п’есы калегам, каб захаваць аб’ектыўны погляд, прафесійную этыку”¹⁴.

Аляксея Стрэльнікава можна па праве назваць генератарам не толькі смелых тэатральных эксперыментаў, але і арыгінальных рашэнняў драматургічных. Дастаткова прыгадаць прыход у тэатр Паўла Пражко, п’есы якога практычна не ставіліся ў Беларусі. Рэдкае выключэнне – чыткі Тані Арцімовіч, Паўла Харланчука, а таксама ранняя п’еса “Калі скончылася вайна”, пастаўленая на сцэне РТБД, шмат у чым “кампрамісная”, бо выходзіць за рамкі творчай манеры драматурга з яго жорсткім поглядам на сацыум, выведзеннем на сцэну “полай свядомасці” героя “постабсурду”, перададзенай на ўзроўні мовы. На жаль, усё гэта не канвертуецца ў прызнанне дзяржаўнымі тэатрамі Беларусі, застаючыся запатрабаваным за мяжой.

Мне здаецца, пазіцыя Стрэльнікава-крытыка, актыўны зварот да эксперыментальных пошукаў, былі абумоўлены некалькімі момантамі. Па-першае, чуласцю да тэксту як да неад’емнай часткі сцэнічнага выказвання. Адсюль – цікавасць да п’ес Паўла Пражко з іх моўнай дамінантай, а пасля і да монадрамы (выкажу здагадку, што шмат у чым дзякуючы дыялогам-спрэчкам з Алёнай Іванюшанкай), увага да праявітых твораў (успомнім, што асабліва сфера дзейнасці Стрэльнікава была звязана з арганізацыяй прэміі імя Ежы Гедройца), нарэшце, захапленне камерным фарматам тэатра, монаспектаклем, у якім дзеянне рухае слова, выбудоўваюцца ледзь улоўныя, інтымныя сувязі паміж выканаўцам і глядачом.

Павышаная ўвага да творчых інавацый развівалася ў рэчышчы канцэпцыі “*дзейснай крытыкі*”, нацэленай на дапамогу драматургам і тэатральным калектывам здабыць “творчы тонус, правільную інтанацыю” [4, с. 24], каб, у спалучэнні з “дзейснай аўдыторыяй”, стаць прасторай інтэлектуальнай і творчай свабоды, сацыяльна-актыўнай, якая непрадузята адлюстроўвае гістарычныя працэсы, становіцца “барометрам” грамадскага быцця. Тое, што асабліва яго гранню было быццё нацыянальнае, выяўленае ва ўстойлівай цікавасці Стрэльнікава да беларускай культуры, асабліва ў яе авангардным, знарочыста эксперыментальным інварыянце, вельмі важна.

У якасці апошняй “інтэрмедый” мне хацелася б уключыць у гэту рэфлексію пра лёс тэатра, трывожную перасцярогу і мужны дыягназ яго рэальнаму існаванню ў Беларусі, якая належыць Аляксею:

“Я б хацеў адказаць на пытаньне, у якой ступені беларускія рэжысёры вызначаюць аблічча беларускага тэатра. Мне здаецца, ні ў якой. Усе працуюць па вызначанай і апрацаванай схеме, робяць тое, што трэба. Пры гэтым высветліць, калі рэжысёры самавыяўляюцца як творчыя асобы, – вельмі цяжка. <...> Варта развіваць альтэрнатыўныя формы тэатра” [19].

Сфармуляваная ў 2010 годзе падчас чарговага “круглага стала” часопіса “Мастацтва”, з пазіцыі 2020-х, яна ўспрымаецца не як скептычнае канстатаванне, а як заклік да дыялогу, упэўненасць не толькі ў неабходнасці, але і ў магчымасці змяніць абставіны. І зарок для тых, хто застаўся “тут”, каб даць жыццё таму, што Аляксей Стрэльнікаў, чалавек тэатра, ужо здзяйсняе на сцэне сусветнага “там”.

Літаратура:

1. Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю. Лекцыі для Беларускага Калегіюму / В. Акудовіч // Фрагменты. – № 7, 8, 9. [<https://knihi.com/storage/frahmenty/Takudovich.htm>. Доступ: 20.03.2017].
2. Головчинер, В.Е. Эпический театр Евгения Шварца / В.Е. Головчинер. – Томск, 1992. – 260 с. (Переклад цытаты мой. – А.Л.).
3. Итоги 2013: современный театр имеет огромный потенциал // Зерне. – 2013. – 27.12 [<http://ziernie-performa.net/blog/2013/12/27/itogi-2013-sovremennyj-teatr-imeet-ogromnyj-potencial>. Доступ: 30.12.2013].
4. Каардынатары без крытэрыяў: з рэдакцыйнага “круглага стала” / Р. Смольскі [і інш.]; падрыхтавала Людміла Грамыка // Мастацтва. – 2014. – № 4. – С. 20-25.
5. Кісліцына, Г.М. Новая літаратурная сітуацыя: змена літаратурнай парадыгмы : дыс. д-ра філал. навук : 10.01.01 / Г.М. Кісліцына; НАН Беларусі; Цэнтр даслед. бел. культуры, мовы, літаратуры. – Мінск, 2015. – 241 л.
6. Лаўшук, С.С. Гарызонты беларускай драматургіі / С.С. Лаўшук. – Мінск : Бел. навука, 2010. – 410 с.
7. Лепишева, Е. Семейный инклюзив-театр і в контексте перформативно-рецептивного поворота в современной драматургии / театре / Е. Лепишева // Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich / red. E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyński. – Lublin: Episteme, 2022. – S. 71-83.
8. Мазура, В.Я. Тэатральны сезон 2005 / 2006 г. у драматычным мастацтве Беларусі ў кантэксце сучаснага тэатральнага працэсу: асноўныя падзеі, праблемы і тэндэнцыі развіцця: рэпертуарная палітыка, творчыя пошукі, спалучэнне элементаў традыцыйнага і сучаснага мастацтва [Электронны рэсурс] / В.Я. Мазура // Актуал. прабл. культуры і мастацтва : зб. / Нац. б-ка Беларусі. – Мінск, 2007. – Вып. 3. – 1 электрон. апт. дыск (CD-ROM).
9. Панкратава, Н. Дубінка – для ўзмацнення эфекту / Н. Панкратава // Мастацтва. – 2018. – № 19.
10. Стрэл, А. Адзінота ў глядзельнай зале. / А. Стрэл // Мастацтва. – 2008. – № 12.
11. Стрэл, А. Жаніхі ды сваці / Дзень тэатра ў эпоху постмадэрнізма // Мастацтва. – 2009. – № 3.
12. Стрэльнікаў, А. Выкарыстанне мастацкіх сродкаў эпічнага тэатра Б. Брэхта на беларускай сцэне: аўтарэф. дыс...канд. мастацказнаўства: 17.00.01; НАН Беларусі, ДНУ “Інстытут мастацказнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы” / А. Стрэльнікаў. – Мінск, 2010. – 22 с.
13. Стрэльнікаў, А. Патрэба ў нетэатры // Другое прышэсце Хлестакова / Л. Грамыка і інш. // Мастацтва. – 2010. – № 12.
14. Стрэльнікаў, А. Бог чыткі: у Цэнтры беларускай драматургіі / А. Стрэльнікаў // Мастацтва. – 2011. – № 1. – С. 11.
15. Стрэльнікаў, А. Ніша эксперымента / А. Стрэльнікаў // Мастацтва. – 2013. – № 4. – С. 32-33.
16. Стрельников, А. Путешествие в микрокосме театра (театр кукол Беларуси) / А. Стрельников // Невропаст. – 2018. – № 2.
17. Стрэльнікаў, А. “Дзеці з радасці – на сцэну!” Рэпартаж пра тое, як інклюзіў-тэатр “і” рыхтуецца да прэм’еры / А. Стрэльнікаў // Наша ніва. – 2019. – 20.03.

18. Стрельников, А. Онлайн-школа для дураков / А. Стрельников // Петербургский театральный журнал. – 2020. – 3.06. [<http://ptj.spb.ru/blog/onlajn-shkola-dlya-durakov/?fbclid=IwAR3eIqdUlcVZpp2TixG6wAJGqB2j6uyOHlWpXUt8RWZv4DkT2qy9Ljsi0Mc>. Доступ: 10.06.2020].

19. У пошуках ідэальнага рэжысера // Мастацтва. – 2010. – № 1.

20. Умер белорусский театральный деятель Алексей Стрельников. – Театр. – 2022. – 18.12 [<https://oteatre.info/umer-belorusskij-teatralnyj-deyatel-aleksej-strelnikov/>. Доступ: 18.12.2022].

21. Шаблоўская, І.В. Драма абсурду ў славянскіх літаратурах і еўрапейскі вопыт. Паэтыка. Тыпалогія / І.В. Шаблоўская. – Мінск : Белдзяржуніверсітэт, 1998. – 20 с.

¹ “Его стрелы не были ядовиты. Напротив, незлобивость и любовь, покорность и горестное размышление – он выглядел побитым, словно вечно простуженным интеллигентом, продолжающим наговаривать слова любви ртом, полным собственной крови” (Памяти Алексея Стрельникова // Петербургский театральный журнал. – 2022. – 20 дек. [<https://ptj.spb.ru/blog/pamyati-alekseya-strelnikova/>. Доступ: 20.12.2022]).

² Nowa dramaturgia białoruska, t. 1–7, wybór, redakcja i wstęp A. Moskwina, Warszawa, 2011–2018.

³ Смольский, Р.Б. Сотворение судьбы: историческая и героико-революционная тема в театрах Белоруссии 70-80-х годов / Р.Б. Смольский. – Минск : Наука и техника, 1987. – 220 с.; Смольскі, Р.Б. Сінхронна з часам: актуальныя праблемы развіцця беларускага тэатра / Р.Б. Смольскі, А.А. Ракаў, В.А. Грыбайла. – Мінск : БДАМ, 2010. – 265 с.

⁴ Лаўшук, С.С. Кандрат Крапіва і беларуская драматургія / С.С. Лаўшук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.; Лаўшук, С.С. На драматургічных скрыжаваннях / С.С. Лаўшук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 160 с.; Лаўшук, С.С. На творчай арбіце Андрэя Макаёнка / С.С. Лаўшук // Польша. – 2010. – № 8. – С. 136–146.

⁵ Згадаем меркаванне Ганны Кісліцэнай аб развіцці беларускай навукі 2010-х: “На жаль, у той час калі літаратуразнаўцы суседніх краін бралі актыўны ўдзел у фарміраванні і асэнсаванні новых з’яў літаратуры, беларускія даследчыкі праз шматлікія прычыны відавочна адставалі. Больш за тое, яны і сёння не спяшаюцца тлумачыць працэсы, якія адбываліся з айчынай літаратурай апошняга дзесяцігоддзя XX стагоддзя” [5, с. 3].

⁶ “Новейшая русская драма и культурный контекст” (Кемерава, 2010), “Поэтика русской драматургии рубежа XX-XXI веков” (Кемерава, выпускі 1-4), матэрыялы навукова-практычнага семінара “Новейшая драма рубежа XX-XXI веков” (Самара, 2008-2023), працы яго ўдзельнікаў рэгулярна друкаваліся і ў іншых часопісах: “Вестник СамГУ”, “Миргород”, “Семиотические исследования”, etc.

⁷ “Драматомания” (Кемерава, 2009, 2010, 2011), “Современная российская драма” (Казань, 2007), “Современная драматургия (конец XX – начало XXI в.) в контексте театральных традиций и новаций” (Навасібірск, 2011), “АРТсессия” (Чэлябінск, 2011, 2013), “Новая драма XIX – XX вв.: проблематика, поэтика, пути сценического воплощения” (СПб, 2014) і інш.

⁸ Пра гэта Аляксей з самаіроніяй пісаў на сайце фэста “Любимовка-2020”: <https://flyingcritic.ru/post/pokaji-mne-dramy>. Доступ: 13.08.2020.

⁹ Не расстраляныя / Васіль Дранько-Майсюк і інш. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2021. – 440 с.

¹⁰ Ермолова, А. Умер белорусский театральный деятель Алексей Стрельников / А. Ермолова // Театр. – 2022. – 18 дек. Пераклад з рускай мой. – А. Л.

¹¹ Згадаем формулу беларускага літаратуразнаўцы Аляксандра Рагулі, які пісаў пра нацыянальныя традыцыі беларускай драматургіі (Гл.: Рагуля, А. Філасофскі тэатр Кандрата Крапівы / А. Рагуля // Шлях да Браны Неўміручасці: матэрыялы рэсп. навук. чыт., прысвеч. 115-годдзю з дня нараджэння Народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы, Мінск, 3 сакавіка 2011 г. / уклад. А.А. Манкевіч. – Мінск : Бел. навука, 2012. – С. 110–119).

¹² Нефед, В. Гражданская миссия театра // Театр и жизнь : некоторые проблемы театрального процесса в Белоруссии 70–80-х годов / В.И. Нефед, Р.Б. Смольский, Т.Е. Горобченко [и др.]; ред. В.И. Нефед, АН БССР, Ин-т искусствознания, этнографии и фольклора. – Минск : Наука и техника, 1989. – С. 3–32; Васючэнка, П.В. Драматургія і час / П.В. Васючэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 143 с.; Лаўшук, С.С. Гарызонты беларускай драматургіі / С.С. Лаўшук. – Мінск : Бел. навука, 2010. – 410 с. і інш.

¹³ Анлайн-адмеркаванне найноўшых тэндэнцый развіцця беларускага тэатра ў кантэксце сусветнага з удзелам беларускіх і замежных крытыкаў, тэатразнаўцаў, рэжысёраў, актораў.

¹⁴ З прыватнай размовы Алёны Іванюшанка з аўтарам эсэ. Пераклад з рускай мой. – А.Л.

Васіль Аўраменка

...ці можа лёс сапраўднага прарока
быць іншым?..

Аптымізм і нацыяналізм

*Андрэй Хадановіч: легкадумнасць быцця,
альбо цяжкасці перакладу*

ааа

Андрэй ХАДАНОВІЧ.

“Дзеяслоўцы” сардэчна віншуюць
шаноўнага **Андрэя Валер’евіча Хадановіча**
з пяцідзясяцігоддзем і зычаць яму моцнага здароўя,
душэўнае моцы, Божае ласкі і, вядома ж, –
новых яскравых твораў ды перакладаў!

Анкета «Дзеяслова»

1. Чым бачыцца Вам літаратурная творчасць: нябесным прызначнем, грамадзянскім абавязкам, прафесіяй, хобі, звычкаю? Што падштурхнула Вас да пісьменніцкай дзейнасці. Ці памятаеце свой творчы дэбют? Каго Вы лічыце сваім літаратурным “хросным бацькам”?

2. У чым адметнасць Вашай творчай працы? Які час сутак найбольш плённы? Да якіх “тэхнічных прыладаў” Вы найбольш звыклі: аловак, пяро, шарыкавая ручка, кампютар, дыктафон, ініш.? Ці выкарыстоўваеце Вы “творчыя стымулятары”: кава, цыгарэты, віно, музыка, ініш.? Што для Вас натхненне і ці чакаеце Вы яго, каб пачаць пісаць?

3. Якія цяжкасці паўстаюць перад Вамі падчас напісання твора? Якое значэнне Вы надаеце слову, фразе, рытму твора? Ці звяртаецеся падчас пісання да даведачнай літаратуры, слоўнікаў, энцыклапедыяў?

4. Што/хто найбольш спрыяе ў рэалізацыі Вашых літаратурных задумаў? Што/хто найбольш перашкаджае Вам у гэтым? Ці ўплывае на Вашу творчасць ацэнка сяброў, рэдактараў, чытачоў? Ці вяртаецеся Вы да напісаных твораў, каб перапісаць іх, перарабіць, удасканаліць?

5. Ці задаволены Вы сваімі творамі? Што ў Вас не атрымалася ў творчасці? Чым Вы найбольш задаволены? Якія эпізоды сваёй біяграфіі Вы хацелі б перажыць нанову? Наколькі Вашая біяграфія паўплывала на творчасць і адбітая ў творчасці?

6. Ці вядзеце Вы дзённікі? Як ставіцеся да правіла: “Ні дня без радка”? Ці знаёмае Вам пачуццё ляюты, ці змагаецеся Вы з ім (і як)? Калі “не пішацца”, што вы робіце, дзе/у чым шукаеце натхненне?

7. Ці чытаеце Вы творы сваіх маладзейшых і старэйшых калегаў? Хто з твораў Вам найбольш блізкі – з беларускіх і сусветных аўтараў? Назавіце творы, якія Вы любіце чытаць і перачытваць? Ці ёсць такія ў сучаснай беларускай літаратуры?

8. Чаго, на Вашу думку, не хапае сучаснай беларускай літаратуры і што чакае яе ў будучыні? Што нажадалі б Вы тым, хто робіць першыя крокі ў літаратуры?

Фелікс Баторын

1. Чым бачыцца мне літаратурная творчасць: нябесным прызваннем, грамадзянскім абавязкам, прафесіяй, хобі, звычкаю? Усім разам, і без містыкі. Творчы пачатак закладзены ва ўсіх людзей у генах. Любы від дзейнасці звязаны з нейкімі творчымі прыёмамі. Нават праца дворніка вымагае ў пэўных выпадках творчага падыходу. У адных людзей больш выражана схільнасць да адмысловых відаў творчасці, у іншых – да інакшых. Магчымасць жа рэалізаваць свой творчы патэнцыял залежыць ад канкрэтных жыццёвых акалічнасцяў і ад якасцяў асобы такіх, як уседлівасць, сіла волі, цікаўнасць, працавітасць альбо ленаватасць, ад матэрыяльнага дастатку сям’і, выхавання, адукацыі і г.д. Як усе без выключэння дзеці ранняга ўзросту, я ў маленстве меў схільнасць да рытмічнай мовы і рыфмавання. Мая старэйшая сястра Святлана, якая вельмі любіла мяне (і я яе не менш), ганарылася маімі “поспехамі” і без канца ўводзіла мне ў вушы, што я буду паэтам. Яна нарадзілася ў траўні 1941 года, немаўляткам з маці трапіла ў эвакуацыю, дзе жыць давялося ў вялікай нястачы. Святлана цяжка захварэла і, нягледзячы на ўсе намаганні дактароў, памерла ў шаснаццаць год. Незадоўга да смерці яна ўзяла з мяне, дзевяцігадовага, слова, што я не кіну складаць вершы. Я паабяцаў.

Мае дзеці, дарэчы, таксама ад нараджэння мелі схільнасць да творчага працэсу, звязанага з музыкай і са словам. Дачка Святлана скончыла музычнае вучылішча, інстытут культуры па класе віяланчэлі, выступала з музычнымі ансамблямі. Але на гэтай ніве ў яе, як той казаў, не склалася. Урэшце яна зрабілася педагогам-арганізатарам, працуе ў школе, арганізуе працу гурткоў самадзейнасці, сустрэчы дзяцей з музыкантамі, паэтамі. Сын Дзмітрый – кандыдат філалагічных навук, аўтар шматлікіх навуковых прац па беларускай філалогіі і культуралогіі.

Што ж тычыцца майго творчага дэбюту, калі ім лічыць першую публікацыю, то адбылося гэта так. У 1966 годзе мяне, актыўнага наведвальніка літаратурных аб’яднанняў пры некалькіх беларускіх перыядычных выданнях, запрасілі на семінар маладых пісьменнікаў у Каралішчавічах. Ініцыятарам запрашэння быў А. Русецкі. На семінары разам са мною былі вельмі таленавітыя хлопцы і дзяўчаты: Іван Кірэйчык, Валянціна Коўтун, Леанід Калодзежны, Ніна Мацяш, Ніна Шклярава, Анатоль Кірвель, Галіна Каржанеўская, Марыя Баравік... Усе яны былі куды больш таленавітыя за мяне, і пачуваўся я з гэтай нагоды някавата. Вялікі семінар Анатоль Вяцінскі, Васіль Вітка, Мікола Аўрамчык. Вось менавіта Мікалай Якаўлевіч і звярнуў на мяне ўвагу, папрацаваў са мной індывідуальна. У выніку ў 1967 годзе ў 7-м нумары “Малодосці” ўбачыла свет мая першая падборка вершаў. Мікалай Якаўлевіч актыўна цікавіўся маімі поспехамі і дапамагаў добрымі парадамі доўгія гады. Потым у маім станаўленні як паэта адыгралі вялікую ролю У. Паўлаў, М. Стральцоў, Р. Барадулін. З падачы В. Сёмухі і В. Рабкевіча я пачаў займацца перакладам. Шмат мне дало сяброўства з Л. Дранько-Майсюком, творчасцю якога я зачараваны з самага яго дэбюту. Духоўна ён вельмі блізкі мне. Часцяком у мяне мільгае нават зайздрослівая думка: ну чаму гэта напісаў ён, а не я... Вось колькі ў мяне “хросных бацькоў”.

2. Чытаючы біяграфіі многіх творцаў, сутыкаешся з тым, што ў пераважнай іх большасці ўсталяваны і пэўным чынам арганізаваны рабочы дзень. Я неарганізаваны чалавек. Спецыяльнага часу на творчасць не вылучаю. Рабіў спробы прымусіць сябе нешта напісаць. Нічога з гэтага не атрымалася. Задумкі ў мяне ўзнікаюць нечакана ў любы гадзіны сутак і часцей за ўсё ў самы неспрыяльны час. Галоўнае, нешта павінна мяне моцна ўразіць. Не абавязкова падзея павінна адбыцца менавіта са мною. Гэта можа быць нешта прачытанае, пачутае ад людзей альбо сустрэтае ў СМІ. Іншым разам мною авалодвае нейкі рытм. Я мармычу нешта ў гэтым рытме, потым пачынаюць з'яўляцца адпаведныя рытму словы, строфы. Не заўсёды, пачаўшы верш, я ведаю, чым ён скончыцца. Калі б вы бачылі, на якіх выпадковых паперках накрэмзаныя мае чарнавікі!

Запісваю я іх звычайна шарыкавымі ручкамі. Здраецца – і алоўкам. Потым пачынаецца праца з вершам, бо адразу, на адным дыханні, не ўсё атрымліваецца найлепшым чынам.

Вось тут ужо я саджуся за працу спецыяльна. Бывае, што ўдзень, бывае – і сярод ночы, тым больш што бяссонне – нярэдка мой госць. “Стымулятараў” дзеля творчай працы не ўжываю. Не куру, віна амаль не п’ю, не аматар. Каву п’ю ў час адпачынку. Гатовыя вершы апрацоўваю на жонцы, дзецях, сябрах. Амаль заўжды чую ад іх нейкія слушныя заўвагі, асэнсоўваю іх і перарабляю напісанае. Кампутарам карыстаюся для захавання і перасылкі тэкстаў. Калі згаданае вышэй і ёсць натхненне, то пішу я, значыць, толькі зазнаўшы натхненне. Вось калі я пісаў мастацка-дакументальную аповесць “Чорны год”, тады я працаваў, паставіўшы перад сабою творчую мэту. Я сустракаўся з удзельнікамі падзей, вёў з імі гутаркі, чытаў іхнія ўспаміны, вывучаў дакументы і садзіўся за стол мэтанакіравана.

3. Пры апрацоўцы чарнавікоў я, безумоўна, звяртаю ўвагу на тэхнічныя дэталі, бо ў стыхійна паўсталых вершах не ўсё бывае ідэальна. Я прыхільнік

класічнага рыфмаванага сілаба-танічнага верша, але з такой паэтычнай тэхнікі абсалюту не раблю. Ёсць творы, якія вымагаюць дольніка, верлібра, беллага верша. Тут спрацоўвае і творчая інтуіцыя. Бывае, што дзеля большай выразнасці думкі трэба паламаць рытм. Здраецца, што нейкае слова здаецца не зусім адпаведным. Тады разгортваю сінанімічны альбо тлумачальны слоўнік. Слоўнікі я вельмі люблю, іншым разам зачытваюся імі, як мастацкім творам. Яны адкрываюць неверагодныя моўныя скарбы. Усім калегам, асабліва маладым, я раю: чытайце слоўнікі – дзюх- і болей моўныя, арфаграфічныя, тлумачальныя, спецыяльныя, абласных гаворак, энцыклапедычныя – не пашкадуеце!

4. Спрыяе мне ў творчасці перш за ўсё натхненне, а таксама зычлівае стаўленне да маёй творчасці рэдактараў выданняў, куды я дасылаю свае вершы. Да слухачоў, чытачоў, сяброў і блізкіх, рэдактараў я прыслухоўваюся безумоўна, але не бяздумна, прымаю не ўсе заўвагі, а толькі тыя, якія бачацца мне слушнымі. Перашкаджае ж часцяком творчаму працэсу неспрыяльны збег жыццёвых акалічнасцяў. Ад гэтага ніхто не застрахаваны. Часам у мяне ўзнікае жаданне перачытаць напісанае раней. Часцей за ўсё мае даўнейшыя творы мне ў нечым здаюцца недасканалымі, не ўсё ў іх падабаецца, за некаторыя робіцца сорамна. Але я іх не перарабляю, немагчыма перарабіць жыццё, якое ўжо адбылося. А вершы – гэта маё жыццё. Хай застаюцца такія, як ёсць. Бывае, трапляецца кінуты на паўслове чарнавік, у ім нейкая цікавая думка, вобраз, але ў час напісання не хапіла нечага, каб давесці верш да канца. Вось у такіх выпадках я пачынаю працаваць над вершам нанова. Здраецца гэта не так і часта, але здраецца.

5. Я ўжо часткова адказаў на пастаўленыя пытанні. Ёсць у мяне дзясяткі са два вершаў, якія мне цалкам удаліся і вытрымалі выпрабаванне часам. Задаволены я і тым, што мне ўдалося апублікаваць аповесць пра ўдзел майго

бацькі і яго таварышаў у супраціве фашысцкай навалі. Застаецца дадаць, што ў мяне нямала вершаў, якія можна лічыць аўтабіяграфічнымі. У іх занатаваныя мае перажыванні як сына, мужа, бацькі, урача, выкладзена тое, чаму я быў сведкам. Ды йнакш, напэўна, і не бывае. І ўсё ж не варта ставіць знаку тоеснасці паміж лірычным героем і аўтарам твора. А што б я хацеў перажыць нанова? Сустрэчы з дарагімі мне людзьмі, якіх больш няма. Але гэта немагчыма.

6. Дзённікаў я не вяду. Думаю, тут я не маю рацыі. Памяць – інструмент не надта надзейны, з цягам часу прыгупляецца. Аднак праз сваю неарганізаванасць пераступіць не магу. Калі не пішацца, не пішу. Плінія з ягоным *nulla dies sine linea* паважаю, але я супраць пісання радкоў дзеля радкоў. Пачуццё ляноты? Калі чытаю ў Пушкіна, як ён аддаецца ляноце, я яго добра разумею. Натхнення не шукаю: яно само знаходзіць мяне.

7. Чытаю я менш, чым хацелася б, праз праблемы са здароўем і бытавыя варункі часу катастрафічна не хапае, але перыёдыку праглядаю рэгулярна, маладзейшых аўтараў чытаю, а старэйшых калегаў – і пагатоў. Любімыя аўтары: Янка Купала, Максім Багдановіч, Лермантаў, Пастарнак, Мандэльштам, Стральцоў, Гейнэ (правільней – Гайнэ), Аўсей Дрыз, Ганна Ахматава, Ніна Мацяш, Самуіл Маршак, Анатоль Вярцінскі, Лёня Дранько-Майсюк. Перачытваць люблю Купалавыя “Курган” і “Магілу льва”, Караткевічавыя “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” і “Ладдзю распачы”, франтавыя дзённікі Канстанціна Сіманавы, розныя вершы Ніны Мацяш і Лёні Дранько-Майсюка, навелы Стэфана Цвейга (правільней – Цвайга). Не ведаю, можа я безнадзейна састарэў, але ў сучаснай моладзевай паэзіі прымаю далёка не ўсё. Засмучае павяр-

хоўнасць, катэгарычнасць, неахайнасць тэхнікі. І яшчэ, часам мне здаецца, што ў нас памёр альбо ўпаў у летаргію інстытут рэдактарства. Робіцца горка, калі пад выглядам вытанчанасці думкі і высокай асацыятыўнасці чытачу прапануецца выяўная бязглуздзіца, набор цытатаў і псеўдарэмінісцэнцый, а то і (проста дзеля эпатажу) брыдкаслоўе, пры гэтым нічым не апраўданае. Засмучае высакамернае стаўленне некаторых юных геніяў да набыткаў папярэднікаў і да творчасці класікаў, імкненне да ідаласкідання і высмейвання. Чытайце, хлопцы-дзеўкі, Запавет: не судзі і асуджаны не будзеш. Вам у класікаў яшчэ дзесяць год трэба ваду насіць і дзяцей калыхаць!

8. Сучаснай беларускай літаратуры перш за ўсё не хапае чытача. Нават шмат хто з тых, што лічаць сябе пісьменнікамі, не чытае нікога, апроч сябе. Гэта бяда ўсёй сённяшняй сусветнай літаратуры. Мы жывем у часы “масавай культуры”, калі запатрабаваная літаратура забавляльная, над якой не трэба ламаць стомленай бытам і ўсёю рэчаіснасцю галавы. Але ў Беларусі становішча больш трагічнае, бо фактычна робіцца мізэрна мала для прапагандавання роднага слова. Занядбанне мовы і праз гэта знікненне чытача непазбежна прывядуць да краху літаратуры.

Што пажадаць тым, хто робіць першыя крокі па дарозе на Парнас? Перш за ўсё Багушэвічава: “не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі”. Чытайце не толькі свае “неўміручкі”, але як мага больш твораў высокай літаратуры, вучыцеся працаваць са словам, будзьце жорсткімі крытыкамі сваіх тэкстаў, прыслухоўвайцеся не столькі да тых, хто вас хваліць, але раней да тых, хто тыцкае вас носам у вашыя хібы. І – *per aspera ad astra* (праз церні – да зор)!

“Дзеяслоўцы” сардэчна віншуюць
шаноўнага **Фелікса Барысавіча Баторына**
з сямідзесяціпяцігоддзем і зычаць яму моцнага здароўя,
бадзёрасці, новых творчых адкрыццяў, Божае ласкі!

Нашыя аўтары

Аўраменка Васіль – публіцыст, паэт, бард, лекар-неўролаг. Аўтар кнігі-эсэ «Нябачнае і ява (фрагменты інтымнай аўтабіяграфіі)», паэтычнага зборніка «Кругі і колы». Нарадзіўся ў 1958 годзе ў Мазыры. Жыве ў Магілёве.

Воцінава Святлана – журналістка, публіцыстка, перакладчыца. Даследчыца і папулярызатарка жыцця і творчасці Элізы Ажэшкі, аўтарка навуковых і публіцыстычных артыкулаў, цыклаў лекцый. Пераклала на беларускую мову раман Элізы Ажэшкі «Два полюсы» і стварыла на яго аснове кнігу-квэст «Дзікунка. Раман XIX стагоддзя і як яго сёння чытаць». Адна з арганізатараў праекта «Слаўная кампанія: рэАНІМАцыя» па заахвочванні даследчыкаў да напісання мастацкіх біяграфій беларускіх пісьменнікаў XIX стагоддзя. Нарадзілася ў 1972 годзе ў Гродне. Жыве ў Мінску.

Глобус Адам (Адамчык Уладзімір) – празаік, паэт, эсэіст, мастак, выдавец. Аўтар кніг паэзіі «Парк», «Скрыжаванне», кніг прозы «Адзінота на стадыёне», «Дамавікамерон», «Толькі не гавары маёй маме», «Post scriptum», «Браслаўская стыгмата», «Сшыткі», «Дом», «сУчаснікі», «Зваротная перспектыва» ды інш. Нарадзіўся ў 1958 годзе ў Дзяржынску. Жыве ў Мінску.

Дранько-Майсюк Леанід – паэт, празаік, эсэіст, перакладчык. Аўтар кніг «Вандроўнік», «Тут», «Над пляцам», «Акропаль», «Стомленаць Парыжам», «Гаспода», «Пацачная крама», «Анёлак і я», «Кніга для спадарыні Эл», «...Натуральны, як лінія небасхілу», «...Усе бачылі нястачу віна...», «Кветкавы край Беларусі (разам з А. Клешчуком)», «Скарб» ды інш. Лаўрэат прэміі «Залаты Апостраф» (2005). Нарадзіўся ў 1957 годзе ў Давыд-Гарадку. Жыве ў Мінску.

Чыгрын Сяргей – паэт, перакладчык, журналіст, краязнаўца. Аўтар кніг паэзіі «Шчырая Шчара», «Горад без цябе», «Камень Міндоўга» ды інш., зборнікаў публіцыстыкі «Пакліканья на родны па-

рог», «Беларуская Беласточчына», «Тэатр у Слоніме». Аўтар шматлікіх артыкулаў з даследаваннямі жыццёвага і творчага шляху Я. Стаброўскага, Т. Лебяды, С. Хмары, Я. Пятроўскага, Г. Леўчыка ды інш. дзеячаў беларускай літаратуры, гісторыі і культуры. Нарадзіўся ў 1958 годзе ў вёсцы Хадзявічы на Слонімшчыне. Жыве ў Слоніме.

Шакель Ганна – паэтка, перакладчыца. Аўтарка кнігі паэзіі «Цела мігдалу». Публікавалася ў выданнях «Маладосць» і «Дзеяслоў». У 2022 творы ўвайшлі ў «Анталогію паэтак. Выбранае Вальжынай Морт». Асобныя творы перакладзеныя на англійскую, нямецкую, украінскую, нарвежскую мовы. Нарадзілася ў 1998 годзе ў Маладзечне. Жыве ў Мінску.

Contents

POETRY

Felix Batoryn. There's a Few of Us, But Still We Are. *Poems.*
Viktar Žybul. Light Organ. *Poems.*
Aleś Dubroŭski-Saročankaŭ. A Liturgy of Time. *Poems.*
Usevalad Scieburaka. Institute of Fogs. *Poems.*
Jaŭhien Kuncevič. The Non-Painful Sun. *Poems.*
Andrej Koziel. On the Crossroads. *Poems.*

PROSE

Franc Siŭko. Manerka. *A short story.*
Ina Snarskaja. A Mystery of the Homemade Wardrobe.
Miniatures from the story "Enchanted Treasure".
David Šulman. Just for You. *Two short stories.*
Ihar Sidaruk. Absurd Prose.
Darya Palynskaja. "Happy Birthday!" *A short story.*

DEBUT

Aliaksandra Žaliaznova. Hug Me. *Poems.*

TRANSLATIONS

Robert Louis Stevenson. The Song of the Morrow. *Fables.*
Translated by Valery Pšyhodski.
Olga Brazhnik. Ab initio. *Poems. Translated by Siaržuk Sys.*
Volodimir Yeshkiliev. Apocryphas of the local history of Galicia.
Translated by Andrej Naliva.

THEATRE

Stasia Narkievič.
 Herbs for Beloved Mikolka. *Play in Three Acts.*

ART

Adam Hlobus. Kalmajeva. *Words about poster artist Ludmila Kalmajeva.*

HERITAGE

Siarhiej Čyhryn. Six Findings about Halyaš Leučyk.

MEMORY

Juraś Bačyšča. "Love You, My Land of Storks..."
Life and work of Herald Asviacinski in the mirror of archive documents.

SOURCES

Hienadz Łapacin. A Follower. *Alona Greckaja in the Varoara Greckaja's Stories.*
(Ending).

ESSAY

Vasil Aŭramenka. Pain and Sense. *Unseen Flight or Eternal Way of Aleś Razanaŭ.*

INTERVIEW

Questionnaire by "Dziejasloŭ".
 Uładzimir Maroz.

DZIEJAPIS

New books on the Dziejasloŭ's shelves.

Слова ад «Дзеяслова»

Шаноўныя чытачы!

На «Дзеяслоў» **можна падпісацца**
ў любым паштовым аддзяленні Беларусі.

Наш індэкс – 74813 (для індывідуальных падпісчыкаў),
– **748132** (для ведамаснай падпіскі).

Чытайце «Дзеяслоў» таксама ў Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

лаўрэаты за...

Да ведама аўтараў:
рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца.

Рэдакцыя не нясе адказнасці
за выкладзеныя ў аўтарскіх тэкстах факты.

Пры перадруку
спасылка на «Дзеяслоў» абавязковая.

У «Дзеяслове» скарыстаныя фотаздымкі:
Анатолія Клепчука, Уладзіміра Крука, Джона Кунстадтэра, Глеба Лабадзенкі,
Сяргея Шапрана, з інтэрнэт-крыніцаў і архіва рэдакцыі.